

Άρης Αλεξάνδρου

το κιβώτιο

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΠΕΜΠΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Παρασκευή, 27 Σεπτεμβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, σπεύδω πρώτα απ' όλα να σας εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου για το χαρτί, το μελάνι και την πέννα που μου στείλατε με τον δεσμοφύλακα. Συμφωνώ απολύτως με τη διαδικασία που διαλέξατε, γιατί έτσι θα μπορέσω να καταγράψω τα γεγονότα με την ησυχία μου, χωρίς να φοβάμαι πως θα με διακόψετε, πως θα μου υποβάλετε ερωτήσεις, χωρίς δηλαδή να έχω την αίσθηση ότι τελώ υπό κράτησιν και δίνω λόγο των πράξεών μου. Διότι είναι βέβαια ολοφάνερο ότι πρόκειται για παρεξήγηση.

Απ' τη στιγμή που με προφυλακίσατε τόσο αναπάντεχα, στα καλά καθούμενα, επιτρέψτε μου να πω, όταν είχα κάθε λόγο να πιστεύω ότι θα έπαιρνα το τρίτο μου παράσημο, απ' τη στιγμή που βρέθηκα σε τούτο το κελί, η μόνη μου ελπίδα ήταν πως θα μου δοθεί η ευκαιρία να εξηγηθώ, ή έστω να απολογηθώ, αν φυσικά βρισκότανε κανείς να μου απαγγείλει μια συγκεκριμένη κατηγορία.

Κάθε φορά που με πιάνανε (και θα ξέρετε βέβαια ότι έχω συλληφθεί δυο φορές, μια στην Κατοχή, οπότε και δραπέτευσα και μια το 47, οπότε πήγα εξορία στην Ικαριά) το πρώτο πράμα που σκεφτόμουν, ήταν, τι θα απαντήσω στους χαφιέδες και προσπαθούσα να φανταστώ όλες τις τυχόν ερωτήσεις τους και είχα έτοιμες τις απαντήσεις, πριν φτάσουμε στο Τμήμα ή στην Ασφάλεια. Τώρα όμως, το πρόβλημά μου δεν είναι τι θα απαντήσω στις τυχόν ερωτήσεις (γιατί έχω καθαρή τη συνείδησή μου και καμιά ανάκριση δε με φοβίζει, με την έννοια ότι μπορώ να απαντάω χωρίς να κρύβω τίποτα) το πρόβλημά μου είναι, ή μάλλον ήταν ως τα σήμερα, όσο δεν είχα ακόμα τη γραφική μου ύλη —ήταν λοιπόν, πώς θα μπορέσω να μιλήσω, να ακουστώ, να εισακουστώ.

Έτσι, όταν είδα σήμερα το χαρτί, το μελάνι και την πέννα, αφημένα όλα αυτά δίπλα στη βούτα, ένιωσα ένα βάρος να πέφτει από πάνω μου, παρ' όλο που έχω να αντιμετωπίσω τώρα ένα άλλο, αρκετά δύσκολο, αν και καθαρώς τεχνικής φύσεως πρόβλημα. Εξηγούμαι: Σκέφτηκα αν έπρεπε να συνεχίσω, από κει που σταματήσαμε, κατά τη σύντομη προανάκριση, αν έπρεπε δηλαδή να αρχίσω κατά κάποιο τρόπο απ' το τέλος, ή να αρχίσω, μια και καλή, απ' την αρχή, να αρχίσω θέλω να πω να διηγέμαι τα γεγονότα όπως τα ξέρω και τα θυμάμαι (γιατί όταν με ρωτήσατε, «Πώς» και «Πότε» και «Ποιος» στην προανάκριση, εγώ απάντησα, «Δεν ξέρω» και σεις μου είπατε, «Δεν ξέρεις, ή δεν θυμάσαι;»). Συνεπώς, αυτό που κυρίως σας ενδιαφέρει, είναι να θυμηθώ και λοιπόν, όταν είδα το χαρτί (έστω και με κάποια, οδυνηρή για μένα καθυστέρηση μιας ολόκληρης βδομάδας) χάρηκα που αποφασίσατε επιτέλους να μου ζητήσετε μια γραπτή κατάθεση.

Όλες αυτές τις μέρες (και μη νομίσετε πως δυσανασχετώ, ξέρω πως έχετε πολλές και σπουδαίες ασχολίες, ξέρω πως χωρίς την επαγρύπνηση το Κόμμα θα είχε καταποντιστεί προ πολλού, σας βεβαιώ, δεν παραπονιέμαι) ήθελα μονάχα να πω πως όλες αυτές τις μέρες, εκεί που καθόμουν ή βηματίζα και κυρίως όταν έπεφτα να κοιμηθώ και δε μου κόλλαγε ύπνος, κατέστρωνα νοερά την κατάθεσή μου και οι λέξεις μπαίνανε από μόνες τους στη θέση τους και σχημάτιζαν φράσεις εναργείς, σύντομες, περιεκτικές, δίχως νοητικά χάσματα. Μου είναι λοιπόν πολύ δύσκολο να αφηγηθώ τα γεγονότα, μια και τα 'ζησα σαν αυτόπτης μάρτυς και τα ξανάζησα νοερά τούτες τις μέρες. Έχω καταλήξει στα συμπεράσματά μου και ξέρω πολύ καλά ποιος ευθύνεται για την αποτυχία της αποστολής στην οποία έλαβα μέρος, το ξέρω και θα το αποδείξω ότι ευθύνονται όσοι οργάνωσαν και καθοδήγησαν την αντικομματική ομάδα των

δογματικών (γιατί βέβαια ο αντισυνταγματάρχης Βελισάριος και ο Ταγματάρχης δεν ήτανε παρά τα εκτελεστικά τους όργανα). Επιπλέον, θα αποδείξω ότι πάντα, κάτω απ' όλες, ακόμα και τις πιο δύσκολες συνθήκες, παρέμεινα και παραμένω πιστός στο Κόμμα μας και μάλιστα στη νόμιμη, ηρωική και ακλόνητη, αντιφραξιονιστική, λενινιστική του ηγεσία.

Και ιδού τα γεγονότα: Η αποστολή μας ξεκίνησε από την πόλη Ν τη νύχτα προς την 14η Ιουλίου 1949. Εγώ έφτασα στην πόλη Ν με κανονικό φύλλο πορείας, υπογραμμένο από τον ταξίαρχο Οδυσσέα, που διοικούσε τον κεντρικό τομέα στους πρόποδες του Γράμμου. Από έναν φίλο μου των διαβιβάσεων, έμαθα πως η διαταγή της μεταθέσεώς μου είχε έρθει από το Γενικό Αρχηγείο και ήτανε άκρως απόρρητη και προσωπική, θέλω να πω αφορούσε μόνον εμένα και μόνον εγώ θα έφευγα, πράγμα που μου έκανε εντύπωση για δυο λόγους: Πρώτον, διότι το Γενικό Αρχηγείο έστειλε σήμα για μένα (γιατί να διαλέξουν ειδικά εμένα;) και δεύτερον, διότι εκείνες τις μέρες δεν έφευγε κανείς απ' την ταξιαρχία, απεναντίας όλο και καταφτάνανε ενισχύσεις και όλα δείχνανε πως όπου να 'ναι θα περνάγαμε στην επίθεση. Όχι πως ήμουν και αναντικατάστατος εκεί που υπηρετούσα, δηλαδή στον λόχο διοικήσεως, ωστόσο, από μια άποψη, θα έλεγε κανείς πως ήμουν απαραίτητος. Απόδειξη πως ενώ με είχανε προβιβάσει σε επιλοχία, τα χρέη μου τα εκτελούσε ένας λοχίας και εμένα με αποσπάσανε στη διαφώτιση του τάγματος και μπορώ να καυχηθώ ότι τα κατάφερα πολύ καλά, ή για να είμαι απολύτως αντικειμενικός, δεν μπορούσανε να βρουν καλύτερο από μένα, γιατί δεν υπήρχε άλλος επιλοχίας που να έχει τελειώσει το δεύτερο έτος της Νομικής. Υποπτεύτηκα αμέσως πως η μετάθεση εκείνη οφείλεται σε ενέργειες του διαφωτιστή της ταξιαρχίας Πελοπίδα, που δε με χώνεψε απ' την πρώτη στιγμή και ρωτούσε κάθε τόσο τους φαντάρους αν τους κατεβάζω σωστά τη γραμμή και λύσσαγε απ' το κακό του μη μπορώντας να με πιάσει σκάρτο πουθενά και ανησύχησα ομολογώ, γιατί μου πέρασε η σκέψη πως η μετάθεση εκείνη σήμαινε δυσμένεια.

Ευτυχώς, δεν άργησα να βεβαιωθώ ότι οι φόβοι μου ήτανε αβάσιμοι. Κι όταν λέω πως βεβαιώθηκα, εννοώ το εξής: Είχα κιάλας ξεκινήσει απ' την ταξιαρχία για να πάω στην πόλη Ν, όταν με πρόλαβε ένας φαντάρος και μου είπε πως με ζητάει ο ταξίαρχος Οδυσσέας. Με δέχτηκε στο αμπρί του και εκεί (ήμασταν μόνον οι δυο μας) μου έδωσε έναν μικρό φάκελο και μου είπε:

—Θα τον φυλάξεις πιο προσεχτικά κι απ' το φύλλο πορείας σου, πιο προσεχτικά κι απ' την κομματική σου ταυτότητα, θα τον παραδώσεις σε όποιον σου ζητήσει το επισκεπτήριό σου.

Απάντησα πως κατάλαβα, χαιρέτησα και έφυγα. Το γεγονός ότι ο ταξίαρχος Οδυσσέας μου εμπιστεύτηκε τον κλειστό εκείνο φάκελο, ήταν για μένα περίτρανη απόδειξη ότι μου είχε απόλυτη εμπιστοσύνη. Άρα, η μετάθεσή μου δεν μπορούσε να σημαίνει δυσμένεια. Απεναντίας, σήμαινε ότι ο ταξίαρχος Οδυσσέας με θεωρούσε δικό του άνθρωπο και όπως θα ξέρετε βέβαια, ο ταξίαρχος Οδυσσέας συνελήφθη λίγο αργότερα από τους δογματικούς, που ανατρέψανε, πραξικοπηματικά, τη νόμιμη ηγεσία. Συνελήφθη αλλά δεν εκτελέστηκε, σώθηκε ευτυχώς, όπως σώθηκε και ολόκληρο το Κόμμα μας, αλλά δεν υπάρχει βέβαια λόγος να επεκτείνομαι σε πράγματα πασίγνωστα, που τα ξέρετε και σεις και όποιος άλλος διάβασε τις ιστορικές αποφάσεις της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου 1949.

Από την ταξιαρχία του Οδυσσέα ως την πόλη Ν είναι έξη μέρες με τα πόδια και έπρεπε να παρουσιάσω το αργότερο ως τις 3 Ιουλίου το βράδυ. Εγώ έφτασα 36 ώρες νωρίτερα, δηλαδή στις 2 του μηνός, τα χαράματα. Έφτασα λοιπόν και για να μην τα πολυλογώ, βρισκόμουν σε

λίγο στην έδρα της στρατιωτικής Διοικήσεως, δηλαδή στο πρώην Γυμνάσιο, που το είχαμε μετατρέψει σε στρατώνες. (Ωστόσο, αν και προσπαθώ να είμαι όσο το δυνατόν πιο σύντομος και να αναφέρω μόνο τα ουσιώδη, αναγκάζομαι να σημειώσω μια λεπτομέρεια, γιατί όπως θα δείτε, η λεπτομέρεια που λέω πήρε διαστάσεις και έπαιξε σημαντικότερο ρόλο στην κομματική διαμάχη. Πρόκειται για το εξής: Καθώς προχώραγα στον έρημο δρόμο που 'βγαζε στην εκκλησία, βαδίζοντας καταμεσής στην άσφαλτο, κάρφωσα το βλέμμα μου στο ρολόι του καμπαναριού. Διέκρινα τους δείχτες από απόσταση τριακοσίων βημάτων, μπορεί και παραπάνω —γιατί έχω αετίσια μάτια και πάντα με φώναζαν να δω μακριά όταν δεν είχαν κιάλια— ωστόσο την πρώτη στιγμή, νόμισα πως δεν είδα καλά. Το ρολόι έδειχνε έντεκα παρά είκοσι. Δεν άργησα να βεβαιωθώ πως είχα δει σωστά, άρα το ρολόι ήταν σταματημένο. Αυτό ακριβώς το σταματημένο ρολόι, έπαιξε σημαντικότερο ρόλο στην κομματική διαμάχη και λίγο έλειψε να έχει μοιραίες συνέπειες και για μένα τον ίδιο, όπως θα εξηγήσω παρακάτω.) Φτάνοντας στο πρώην Γυμνάσιο, ήμουν πολύ κουρασμένος, νύσταζα, ένιωθα όμως αρκετά περήφανος, γιατί τα είχα καταφέρει κι έφτασα στην πόλη Ν τριάντα έξη ώρες νωρίτερα κι ομολογώ πως περίμενα έναν έπαινο, όχι επίσημο βέβαια, αλλά τέλος πάντων, θα μπορούσε ο αντισυνταγματάρχης Βελισάριος να με ανταμείψει με ένα φιλικό χαμόγελο για τον ζήλο μου. Ελπίζοντας λοιπόν σε μια καλή υποδοχή, κατέβηκα βιαστικά τις σκάλες κι έφτασα στο υπόγειο. Το γραφείο του διοικητή ήταν σε μια πρώην αποθήκη και πίσω απ' το μεγάλο τραπέζι μένανε ακόμα σωριασμένα τα όργανα της γυμναστικής. Το φως των δυο κεριών ήταν ελάχιστο, αλλά παρ' όλο το μισοσκόταδο, ο αντισυνταγματάρχης φόραγε μαύρα γυαλιά ηλίου. Στάθηκα προσοχή, χαιρέτησα σύμφωνα με τον κανονισμό και είπα καθαρά και σύντομα τον βαθμό μου, το όνομά μου και γιατί παρουσιάστηκα. Αυτός έμεινε καθιστός, ανέκφραστος. Το αμπέχωνό του ήταν κουμπωμένο ως απάνω, παρ' όλο που και μέσα στο υπόγειο έκανε ζέστη. Είχα την αίσθηση πως με κοιτάζει επίμονα, αν και δεν έβλεπα βέβαια τα μάτια του πίσω απ' τα μαύρα γυαλιά. Άπλωσε το χέρι του χωρίς να πει λέξη και το κράτησε μετέωρο δυο - τρεις σπιθαμές πάνω απ' το τραπέζι, ώσπου να καταλάβω πως περίμενε να του δώσω το φύλλο πορείας μου. Όταν του το 'δωσα, σηκώθηκε απ' τη θέση του και προχώρησε κατά τον σωρό των γυμναστικών οργάνων. Ακολουθώντας τον με το βλέμμα, διέκρινα για πρώτη φορά μια πόρτα στ' αριστερά μου, χτισμένη βαθιά μες στον χοντρό τοίχο, έτσι που σχηματιζότανε μπροστά της ένα είδος θολωτής καμάρας. Ο αντισυνταγματάρχης χάθηκε κάτω απ' το θόλο και σε λίγο τον άκουσα να ανοίγει την πόρτα — από το τρίξιμο κατάλαβα πως ήταν ξύλινη, χοντρή, με σκουριασμένους μεντεσέδες. Η πόρτα ξανάκλεισε.

Όταν έμεινα ολομόναχος μέσα εκεί και τα μάτια μου συνήθισαν στο μισοσκόταδο, κοίταξα προσεχτικότερα γύρω μου. Το τραπέζι ήταν στενόμακρο και τα κεριά δεν τα 'χανε στεριώσει σε σεμντάνια, όπως μου φάνηκε στην αρχή, μα σε μπεκ γκαζιού — άρα το τραπέζι θα το είχαν κουβαλήσει απ' την αίθουσα της χημείας.

Εξακολουθούσα να στέκω σε στάση προσοχής και να κοιτάζω γύρω μου, στρέφοντας ελαφρά το κεφάλι, ώσπου ξεθαρρεύτηκα, στάθηκα ανάπαυση, με βάραινε κι ο γυλιός στην πλάτη και το τουφέκι που είχα κρεμασμένο στον ώμο κι ύστερα έσκυψα μπροστά να δω καλύτερα την πόρτα στον χοντρό τοίχο, γιατί μου πέρασε η σκέψη πως ο αντισυνταγματάρχης περιορίστηκε να την ανοιγοκλείσει για να νομίσω πως με άφησε μόνο, ενώ στην πραγματικότητα είχε κρυφτεί στο σκοτάδι της κώχης και με παρακολουθούσε.

Θα μπορούσα βέβαια να ισχυριστώ πως όλες αυτές οι σκέψεις ήταν αποτέλεσμα της κούρασης, της νύστας και του εκνευρισμού μου και θα γινόμουν πιστευτός μια κι ερχόμουν από πορεία. Και ήταν φυσικό να εκνευριστώ γιατί δεν κοίταξα το ρολόι μου, είχα όμως την εντύπωση πως ο

διοικητέων αργεί πολύ. Αργεί υπερβολικά.

Μα εγώ σας υποσχέθηκα να πω όλη την αλήθεια και λοιπόν το ομολογώ πως δεν ήταν μόνο η κούραση κι ο εκνευρισμός, συνέβαινε και κάτι άλλο πολύ σημαντικότερο. Ακόμα κι αν μου έλεγε ο διοικητέων να καθήσω (υπήρχε μία καρέκλα μπροστά στο τραπέζι του χημείου) ακόμα κι αν μπορούσα να καπνίσω, πάλι θα με απασχολούσε ή μάλλον θα με βασάνιζε ένα ζήτημα σοβαρότατο, ένα ζήτημα ζωής ή θανάτου ίσως — όχι της δικής μου ζωής φυσικά κι ούτε του δικού μου θανάτου, μα της ζωής του Κόμματος. Εφιστώ ιδιαιτέρως την προσοχή σας επ' αυτού του σημείου και σας παρακαλώ να εξακριβώσετε την αλήθεια των λεγομένων μου (γιατί ευτυχώς, τα όσα θα αναφέρω μπορούν να εξακριβωθούν, ζει ακόμα ο ταξίαρχος Οδυσσέας κι επικαλούμαι τη μαρτυρία του) για να πειστείτε δηλαδή ότι μου έδωσε πράγματι τον μικρό, σφραγισμένο φάκελο.

Τότε που ο ταξίαρχος Οδυσσέας μου έδωσε το «επισκεπτήριο» μου, σκέφτηκα πως πρόκειται για μυστική διαταγή, που έπρεπε να φτάσει στα χέρια κάποιου, κατάλληλα ειδοποιημένου. Φυσικά, δεν απέκλεισα την περίπτωση να μου ζητήσουν το «επισκεπτήριο» και πριν φτάσω στην πόλη Ν, το λογικότερο όμως ήταν να υποθέσω ότι η διαταγή απευθύνεται στον διοικητή της Ν συνταγματάρχη Νικόδημο, στον οποίον και έπρεπε να παρουσιαστώ. Τώρα που έλειπε ο διοικητής, έπρεπε βέβαια να μου το ζητήσει ο διοικητέων. Μου ήταν αδύνατο να φανταστώ ότι ο διοικητής θα έφευγε, χωρίς να αφήσει σχετική διαταγή στον διοικητέοντα. Κι όμως, ο αντισυνταγματάρχης Βελισάριος όχι μόνο δε μου ζήτησε το «επισκεπτήριο», αλλά πήρε και το φύλλο πορείας μου και εξαφανίστηκε — μπήκε σε κάποια πλαινή αποθήκη, ή με παραμονεύει από τη σκοτεινή κώχη. Δε μου αρέσει να κάνω τον έξυπνο, αλλά νομίζω ότι δεν χρειαζότανε μεγάλη νοημοσύνη για να υποπτευτεί κανείς πως ο μικρός εκείνος φάκελος δεν περιείχε στρατιωτικές διαταγές, αλλά ένα μήνυμα κομματικό, ή μάλλον, για να λέμε τα πράγματα με το όνομά τους, αντιφραξιονιστικό. Εν πάση περιπτώσει, μια και κανείς δε μου είχε ζητήσει το «επισκεπτήριο» πριν φτάσω στην πόλη Ν (παρ' όλο που δε λείψανε οι ευκαιρίες, γιατί πέρασα από φυλάκια και κατά τόπους φρουραρχεία) ήμουν απολύτως σίγουρος πως θα μου το ζητάγανε στην έδρα της Στρατιωτικής Διοίκησης της Ν και το αποτέλεσμα ήταν ότι τώρα (τότε θέλω να πω που στεκόμουν σε στάση ημιαναπαύσεως μπροστά στα δυο κεριά) ένιωθα σα να 'χα κάνει άδικα όλον εκείνον τον δρόμο, ή πως δεν έφτασα ακόμα στο τέρμα, σα να μην έφτασα ακόμα στην πόλη Ν, παρ' όλο που βρισκόμουνα κιόλας στο γραφείο του στρατιωτικού διοικητή της, ή για την ακρίβεια του αντικαταστάτη του. Εξ ου και ο εκνευρισμός μου και η καχυποψία μου.

Η ώρα περνούσε, δεν ακουγόταν τίποτα, ούτε καν τα παραγγέλματα — γιατί ξέχασα να σημειώσω ότι όταν μπήκα στο προαύλιο, είδα καμιά δεκαριά άντρες να γυμνάζονται στα μονόζυγα, κάτω από το υπόστεγο και ήτανε ντυμένοι όλοι τους με ποδοσφαιρικές στολές και ξυπόλυτοι και μόνον ο προγυμναστής ήτανε δεκανέας (φόραγε τα διακριτικά του θέλω να πω) και όμως, ούτε κι αυτός ακουγότανε κάτω στο υπόγειο, παρ' όλο που η φωνή του ήταν τόσο διαπεραστική, ώστε την άκουσα όταν πλησίαζα στο πρώην Γυμνάσιο, από απόσταση εκατό τουλάχιστον βημάτων. Κι όσο πλησίαζα, η φωνή ακουγότανε όλο και δυνατώτερη, τόσο που δυσκολεύτηκα να συνεννοηθώ με τον σκοπό στην είσοδο του προαυλίου. Ο σκοπός στεκότανε με την πλάτη ακουμπισμένη στη μάντρα, μόλις με είδε όμως, έκανε ένα βήμα μπροστά και κράτησε κανονικά το τουφέκι του. Μου ζήτησε το φύλλο πορείας, το εξέτασε προσεχτικά και μου είπε να ανέβω απ' τα προπύλαια κι αμέσως δεξιά μου, θα δω το υπασπιστήριο. Πραγματικά, διέσχισα το προαύλιο, τη στιγμή ακριβώς που οι άντρες με τις ποδοσφαιρικές στολές πηδύσανε απ' τα μονόζυγα και σταθήκανε προσοχή. Ανέβηκα τη φαρδιά μαρμάρινη

σκάλα που οδηγούσε στα προπύλαια, πέρασα ανάμεσα απ' τις δωρικές κολώνες και μπήκα στον μεγάλο προθάλαμο. Είδα δεξιά μια πόρτα με μια μπρούντζινη πινακίδα (Διεύθυνσις) κι από πάνω, γραμμένη με κιμωλία στην ξύλινη, σκουροπράσινη πόρτα, τη λέξη «Υπασπιστήριο». Χτύπησα και μπήκα. Ο υπασπιστής, έριξε μια ματιά στο φύλλο πορείας, φώναξε έναν φαντάρο και του είπε να με οδηγήσει στο γραφείο του διοικητεύοντος. (Όσο για την αθλητική εμφάνιση των γυμναζομένων, έμαθα αργότερα ότι για λόγους συνωμοτικών, όλοι εμείς που φτάναμε στην Πόλη Ν με διαταγή του Γενικού Αρχηγείου, ήμασταν επισήμως γνωστοί ως «ποδοσφαιριστές». Αυτό το ορθότατο μέτρο το είχε πάρει ο συνταγματάρχης Νικόδημος και έδωσε εντολή να κάνουμε σουηδική γυμναστική — έτσι εξηγούνται και οι ποδοσφαιρικές στολές και οι ασκήσεις στα μονόζυγα και στα πολύζυγα. Εγώ δεν πρόλαβα να βάλω τα ποδοσφαιρικά, γιατί την ίδια κιόλας μέρα, ο διοικητών Βελισάριος διέταξε να γυμναζόμαστε στην άρση βαρών, στην πυγμαχία, στην οπλασκία και στη σκοποβολή, φορώντας τα χακί μας. Η στάση αυτή του αντισυνταγματάρχη Βελισάριου, είναι ενδεικτική: Είκοσι τέσσερις μόλις ώρες μετά την αναχώρηση του συνταγματάρχη Νικόδημου, δεν δίστασε να ανατρέψει πλήρως την κατάσταση, με αποτέλεσμα να αρχίσουν οι ψίθυροι πως όλοι εμείς «του Αρχηγείου» όπως μας λέγανε, δεν ήρθαμε στην πόλη Ν για να συγκροτήσουμε αθλητική ομάδα, αλλά για κάποιον άλλο σκοπό, πολύ σπουδαιότερο. Και για να μη σας μένει καμιά αμφιβολία, το λέω έξω απ' τα δόντια: Κατηγορώ τον αντισυνταγματάρχη Βελισάριο για παράβαση των συνωμοτικών κανόνων.) Επανερχομαι στο υπασπιστήριο. Ο φαντάρος με οδήγησε πράγματι στο υπόγειο. Μπροστά εκείνος, πίσω εγώ, περάσαμε από θολωτούς διαδρόμους, στρίβοντας αριστερά, δεξιά και πάλι δεξιά, ώσπου σταματήσαμε έξω από μια πόρτα.

—Εδώ είναι, — είπε ο φαντάρος και παραμέρισε.

Χτύπησα την πόρτα, περίμενα, δεν άκουσα «εμπρός», ξαναχτύπησα και μπήκα. Κλείνοντας την πόρτα, είδα τον φαντάρο να στέκει ακόμα απ' έξω.

Έχοντας ανεβεί τη φαρδιά μαρμάρινη σκάλα που οδηγεί απ' το προαύλιο στο πρώτο πάτωμα κι έχοντας κατεβεί (μαζί με τον φαντάρο) την άλλη σκάλα για να φτάσω στο υπόγειο, έμεινα με την εντύπωση πως βρέθηκα πολύ πιο κάτω από την επιφάνεια της γης και το θεώρησα φυσικό να μην υπάρχει παράθυρο στο γραφείο του διοικητεύοντος. Τώρα όμως, διέκρινα στον δεξιό τοίχο ένα χαμηλό, θολωτό παράθυρο, που το τόξο του άγγιζε σχεδόν το ταβάνι, το παράθυρο όμως τόχαν φράξει με σακιά γεμάτα άμμο.

Έτσι λοιπόν, περιμένοντας σε στάση ημιαναπαύσεως, άκουσα ξάφνου έναν πυροβολισμό. Ύστερα δεύτερον και τρίτον. Αλαφιάστηκε και ήμουν έτοιμος να ανοίξω την πόρτα του διαδρόμου να δω τι συμβαίνει (γιατί μου φάνηκε πως οι πυροβολισμοί πέφτανε κάπου στο υπόγειο) μπήκε όμως τη στιγμή εκείνη ο αντισυνταγματάρχης Βελισάριος, έκατσε στο γραφείο του και μου είπε:

—Πες στο σύντροφο Παντελή να σε οδηγήσει στον διάδρομο σκοποβολής.

Χαιρέτησα και πάλι σύμφωνα με τον κανονισμό, βγήκα κι έκλεισα πίσω μου την πόρτα. Ακολούθησα τον Παντελή στους διαδρόμους, ώσπου στρίβοντας και ξαναστρίβοντας για τέταρτη ή πέμπτη φορά, είδα τους «ποδοσφαιριστές». Καθόντουσαν κατάχαμα, ακουμπώντας την πλάτη στον τοίχο κι άλλοι κάπνιζαν, άλλοι κουβεντιάζανε μεταξύ τους. Ο προγυμναστής ήταν όρθιος και δίπλα του δυο άντρες με ριγωτά φανελάκια σκόπευαν και ρίχνανε στους στόχους. Στόχοι τους ήταν έξη κουτιά σπύρτα, τοποθετημένα όρθια πάνω σ' ένα εφαλτήριο.

Ύστερα από κάθε πυροβολισμό, ακολουθούσε μια διπλή και τριπλή αντήχηση, κατά μήκος του μεγάλου, θολωτού, υπόγειου διαδρόμου. Είχαν μόνο δυο περιστροφά. Κάθε άντρας έριχνε μια σφαίρα κι έδινε το περιστρόφο στον επόμενο. Ο Παντελής, κάτι είπε στον προγυμναστή κι εκείνος έκανε νόημα στον «ποδοσφαιριστή» που μόλις είχε πυροβολήσει (και αστόχησε) να μου δώσει το περιστρόφο. Απίθωσα τον γυλιό και το τουφέκι, πήρα το περιστρόφο και σημάδεψα το τρίτο σπιρτοκούτι απ' τα αριστερά. Παρ' όλο που ήμουν πολύ κουρασμένος και νύσταζα, το πέτυχα.

—Βάλε αυτό στη θέση του, — είπε ο προγυμναστής, δίνοντάς μου ένα σπιρτοκούτι.

Έδωσα το περιστρόφο στον επόμενο και προχώρησα προς το εφελτήριο. Όταν απείχα πεντέξι βήματα, άκουσα από πίσω μου έναν πυροβολισμό και τη σφαίρα να σφυρίζει δίπλα μου, στα δεξιά μου. Γύρισα απότομα το κεφάλι μου και είδα πως οι άλλοι συνέχιζαν τη σκοποβολή τους. (Μια σφαίρα πέτυχε το δεύτερο σπιρτοκούτι απ' τα δεξιά.) Σκέφτηκα να σκύψω λυγίζοντας τα γόνατα, μα δεν το καταδέχτηκα. Τοποθέτησα το σπιρτοκούτι στη θέση του και επέστρεψα στους ασκούμενους, ενώ ο επόμενος «ποδοσφαιριστής» πυροβολούσε σχεδόν κατά πάνω μου κι ενώ την ίδια στιγμή, ο προηγούμενος πήγαινε να αντικαταστήσει το σπιρτοκούτι που έριξε. Ο διάδρομος φωτιζόταν με πυρσούς — έμαθα αργότερα πως το εργοστάσιο της πόλεως είχε πάθει κάποια βλάβη και δεν ξέρω πότε διορθώθηκε, όσο έμεινα πάντως στο πρώην Γυμνάσιο, δεν είχαμε ηλεκτρικό. Έμαθα επίσης ότι η άσκηση εκείνη ήταν η πρώτη και έγινε κατά διαταγήν του διοικητεύοντος. Και είμαι σίγουρος πως αυτός ο ίδιος προσωπικά, σε συνεννόηση και με τον Ταγματάρχη, είχε διατάξει να αντικαθιστούμε τα χτυπημένα σπιρτοκούτια, ενώ πίσω μας οι άλλοι εξακολουθούσαν να πυροβολάνε. Τους ενδιέφερε, λέει, να μη χάσουμε την εξοικείωσή μας με τις σφαίρες. Αποτέλεσμα: Παρατήρησα πως οι άντρες απέφευγαν να πετύχουν τον στόχο, πράγμα που τους απάλλαζε από το ενοχλητικό όσο να 'ναι επαναβάπτισμα του πυρός. Εγώ, τρεις φορές απέτυχα όλες κι όλες, σας δίνω όμως τον λόγο της τιμής μου πως δεν το έκανα επίτηδες.

Τις δύο τελευταίες μέρες, πριν φύγουμε απ' το πρώην Γυμνάσιο, οι ασκήσεις σκοποβολής γινόντουσαν από μεγαλύτερη απόσταση και είχαμε για στόχους μας γύψινα αγάλματα, που βρήκαμε στην αίθουσα ζωγραφικής και τα κατεβάσαμε στο υπόγειο. Ομολογώ πως βρήκα σωστή την απόφαση αυτή του αντισυνταγματάρχη Βελισάριου, δεδομένου ότι τα αγάλματα είχαν φυσικό μέγεθος κι εμείς δεν επρόκειτο να χτυπήσουμε μικρά αντικείμενα, αλλά ανθρώπους.

Όμως, το χαρτί που μου στείλατε, τέλειωσε. Ελπίζω να μου φέρει αύριο κι άλλες κόλλες ο δεσμοφύλακας, οπότε φυσικά θα συνεχίσω.

Σάββατο, 28 Σεπτεμβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, για να μη σας κουράζω με λεπτομέρειες, θα περιοριστώ στα πλέον ουσιώδη. Και πρώτα απ' όλα, ο διοικητών Βελισάριος ανέτρεψε συν τοις άλλοις και την ιεραρχία των βαθμών. Ο διοικητής Νικόδημος, είχε αναθέσει την προγύμναση των «ποδοσφαιριστών» του σε έναν λοχαγό. Ο διοικητών τον αντικατέστησε με έναν δεκανέα. Αν λάβουμε υπ' όψιν μας πως όλοι εμείς «του Αρχηγείου» είχαμε βαθμό από λοχία κι απάνω, εύκολα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι στην ουσία, μας ξηλώσανε ολονών τα γαλόνια, μια και ο δεκανέας προγυμναστής δεν μας έδινε μόνο παραγγέλματα κατά την ώρα των ασκήσεων, αλλά έπαιρνε και την αναφορά στο προσκλητήριο της ομάδας μας. Γιατί εμείς «του Αρχηγείου» δεν είχαμε καμιά σχέση με τους άλλους φαντάρους και αξιωματικούς που μένανε στους στρατώνες του πρώην Γυμνασίου. Ως και το συσσίτιο ακόμα χωριστά το παίρναμε και πολλές φορές επιστρέφαμε στον θάλαμό μας μετά το σιωπητήριο, γυρίζοντας από ασκήσεις (έχοντας πάντα επί κεφαλής μας τον προγυμναστή) και μας ξύπναγε αυτός ο ίδιος, με τη σφυρίχτρα του, πριν απ' το εγερτήριο και μας επέβαλε τιμωρίες. Κι όταν ένας λοχαγός της ομάδας μας διαμαρτυρήθηκε και ζήτησε να αναφερθεί στον διοικητώντα, ο προγυμναστής τον πήγε ο ίδιος στο υπόγειο γραφείο κι εκεί ο αντισυνταγματάρχης Βελισάριος, χωρίς καν να ακούσει τα παράπονα του λοχαγού, διπλασίασε την ποινή, προς παραδειγματισμόν, όπως είπε. Από τότε, όλοι εμείς «του Αρχηγείου», το πήραμε απόφαση και εκτελούσαμε όσο καλύτερα μπορούσαμε τις διαταγές του προγυμναστή. Αυτήν την ουσιαστική μας καθαίρεση και τον υποβιβασμό μας στον βαθμό του στρατιώτη, την επισημοποίησε ο Ταγματάρχης, στον λόγο που μας έβγαλε μέσα στο γκαράζ της πρώην μάντρας των υπεραστικών λεωφορείων. Μας είπε τότε, την παραμονή της αναχώρησής μας από την πόλη Ν ότι είμαστε όλοι απλά και σκέτα μέλη της αποστολής, αυτός προσωπικά είναι ο αρχηγός της και αυτός θα ορίσει τον υπαρχηγό, τους τρεις διμοιρίτες και τους τρεις βοηθούς διμοιριτών.

Ακόμα και τότε, τις πρώτες μέρες στο πρώην Γυμνάσιο, παρ' όλο που δεν είχα αντιληφθεί σαφώς τον αντικομματικό ρόλο που έπαιζαν ο διοικητών και ο Ταγματάρχης και θεωρούσα καθήκον μου να υπακούω στις διαταγές τους, είχα αισθανθεί, ενστικτωδώς θα έλεγα, ότι κάπου φαλτσάρει το πράμα και αντέδρασα όσο μπόρεσα. Θυμάμαι ότι την πρώτη κιόλας μέρα, έπιασα κουβέντα με τους άλλους εκεί στον διάδρομο σκοποβολής και τους ρώτησα αν είχανε παρασημοφορηθεί. Αποδείχτηκε ότι και οι δεκατρείς «ποδοσφαιριστές» ήτανε παρασημοφορημένοι: Οχτώ με ένα, τρεις με δύο και δύο με τρία παράσημα. Άρχισα να κάνω παρέα με τους δις και τους τρις και να αποφεύγω τους άπαξ. Έτσι, με δική μου επαναλαμβάνω πρωτοβουλία, καθιερώθηκε τελικά μεταξύ μας μια νέα ιεραρχία και οι άπαξ συνήθισαν να υπακούνε σε μας τους δις κι εμείς πάλι στους τρις και στον τετράκις παρασημοφορηθέντα λοχία Σταμάτη, που έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στη διάρκεια της πορείας μας και αμφιβάλλω αν δίχως αυτόν θα καταφέρναμε να καθίσουμε έγκαιρα τον Ταγματάρχη στο σκαμνί, να τον δικάσουμε και να τον καταδικάσουμε μετά τη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας (αλλά ας μην προτρέχω κι ας σημειώσω μόνο ότι φτάσανε τελικά στην πόλη Ν, με διαταγή του Γενικού Αρχηγείου, δεκαέξι λοχίες, δεκατρείς επιλοχίες, τέσσερις ανθυπολοχαγοί, ένας υπολοχαγός, ένας υπίατρος και τρεις λοχαγοί, όλοι τους παρασημοφορημένοι μια, δυο, τρεις, και τέσσερις φορές).

Μετά τη σκοποβολή μας δώσανε πέντε λεπτά καιρό να βάλουμε τα χακί μας. Ευτυχώς που εγώ τα φόραγα, ανέβηκα όμως μαζί με τους άλλους στο δεύτερο πάτωμα, στην πρώην αίθουσα χειροτεχνίας, όπου είχε μείνει μόνο η έδρα, τα θρανία λείπανε (ή πιθανόν να μην υπήρχανε ποτέ θρανία μα τραπέζια όπου τα παιδιά θα πρέπει να πλάθανε τον πηλό, είχε μείνει κι ένας

μεγάλος νεροχύτης με τρεις βρύσες —πήγα και τις άνοιξα, δεν έτρεχε νερό— και μέσα στον νεροχύτη έμενε ακόμα ένας άμορφος όγκος πηλού, τυλιγμένος σε λινάτσα, κατάξερος πια, πετρωμένος) κι εκεί στην αίθουσα λοιπόν ήτανε τώρα ο θάλαμός μας κι όσο βάζανε τα χακί τους οι άλλοι, έστρωσα στο σανιδένιο πάτωμα την κουβέρτα μου κι έκατσα να ξεκουραστώ, ακουμπώντας την πλάτη μου στον τοίχο. Τότε πρόσεξα ακριβώς απέναντί μου τον μαυροπίνακα. Δεν ήτανε φορητός, στην αρχή μου φάνηκε εντοιχισμένος, κατάλαβα όμως ότι είχαν αρκεστεί να βάψουν μαύρο ένα παραλληλόγραμμο στον τοίχο. Και σχεδόν ταυτόχρονα, διέκρινα γραμμένη με πράσινη κιμωλία τη λέξη «θάνατος». Αντήχησε η σφυρίχτρα του προγυμναστή μας και κατεβήκαμε κουτρουβαλώντας τις σκάλες, βγήκαμε απ' τους στρατώνες και σκαρφαλώσαμε στο βουνό εφοδιασμένοι με πριόνια και τσεκούρια, κόψαμε δέντρα, κόψαμε και τα κλαδιά τους και κουβαλήσαμε τους χοντρούς κορμούς στο πρώην Γυμνάσιο. Σε μια στιγμή, μου γλίστρησε ο κορμός που κουβάλαγα, έπεσε και κύλησε στην κατηφοριά κι όταν τον σήκωσα τον πέταξα επίτηδες και το παράδειγμά μου το μιμηθήκανε και άλλοι, μα ο προγυμναστής μας σταμάτησε σφυρίζοντας και μας είπε αυτό να μην ξαναγίνει και να τους κουβαλάμε τους κορμούς στον ώμο. Έτσι φτάσαμε στους στρατώνες τσακισμένοι, καταϊδρωμένοι, διψασμένοι — γιατί δεν πήραμε παγούρια μαζί μας κι όταν περνάγαμε από περβόλια ο προγυμναστής δε μας επέτρεπε να σταματήσουμε και να πιούμε νερό. Θεωρώ περιττό να προσθέσω πως κι αυτή η σκληρή άσκηση έγινε κατά διαταγήν του διοικητεύοντος.

Γυρίσαμε στο πρώην Γυμνάσιο φορτωμένοι τους κορμούς κι εγώ σκεφτόμουνα πως αν ήθελε κάποιος να γράψει «θάνατος στον φασισμό», θα συμπλήρωνε βέβαια το σύνθημα μ' όλη την ησυχία του — ποιόν είχε να φοβηθεί; Για να μείνει όμως η λέξη έτσι ξεκρέμαστη, κάτι θα πρέπει να συνέβη κι άρα έχω καθήκον να αναφέρω το γεγονός στους ανωτέρους μου, να κρίνουν και να πάρουν μέτρα. Τόξερα πως σε κάποιον έπρεπε να αναφερθώ κι όμως συνέχιζα και κουβάλαγα τον κορμό — εκεί είχαμε καταντήσει εξ αιτίας της αψυχολόγητης ενέργειας του διοικητεύοντος, να μη μας κάνει όρεξη να αναφερθούμε σ' έναν κατώτερό μας.

Στοιβάξαμε κανονικά τους κορμούς στη γωνιά του προαύλιου όπου ήταν άλλοτε το σκάμμα. Όταν έγινε κι αυτό, παραδώσαμε τα τσεκούρια και τα πριόνια στον αποθηκάριο και μόνο τότε μας επέτρεψε ο προγυμναστής να πιούμε νερό απ' τις βρύσες του σχολείου κι άνοιξα θυμάμαι τη βρύση και πετάχτηκε το νερό σαν μικρό σιντριβάνι κι εγώ το άφηνα να μου βρέχει το πρόσωπο κι ύστερα ελάττωσα την πίεση κι ήπια με μικρές γουλιές. Το συσσίτιο ήταν ρύζι και δεν ξέρω πώς το φάγανε οι άλλοι στην κανονική του ώρα, το δικό μας πάντως είχε παγώσει, έγινε λάσπη και παρ' όλο που ήμουνα νηστικός, μόλις που μπόρεσα να καταπιώ πεντέξι κουταλιές. Ανέβηκα με την καραβάνα στον θάλαμο, κάνοντας τη σκέψη πως αν ξεκουραστώ θα μπορέσω ίσως να φάω και το υπόλοιπο. Ανέβηκαν κι οι άλλοι και ξάπλωσαν. Κανείς δεν ήξερε τι θα σκαρφιζόταν ο προγυμναστής μας, ή μάλλον ο διοικητεύων, όλοι μας περιμέναμε πως θ' ακούσουμε όπου να 'ναι τη σφυρίχτρα και δεν ξέρω πόση ώρα έμεινα ξύπνιος, εκεί που είχα πέσει στην κουβέρτα μου, θα πρέπει να με πήρε αμέσως ο ύπνος, γιατί δε θυμάμαι τίποτα απ' τις κουβέντες των «ποδοσφαιριστών».

Με ξύπνησε η σφυρίχτρα και πριν ανοίξω ακόμα τα μάτια σκέφτηκα πως ο ήχος πάρα είναι δυνατός και δεν έπεσα έξω. Είδα τον προγυμναστή από πάνω μου με τα μάγουλά του φουσκωμένα, την ποδοσφαιρική σφυρίχτρα να κρέμεται απ' το στόμα του και τα μάτια του γουρλωμένα να με κοιτάνε άγρια. Πετάχτηκα απάνω και βγήκα τρέχοντας απ' την αίθουσα, ακολουθώντας τον τελευταίο της ομάδας μας που έβγαινε εκείνη τη στιγμή απ' την πόρτα. Θα πρέπει να είχα κοιμηθεί ελάχιστα, γιατί πρόφτασα να προσέξω πως το φως απ' το δυτικό παράθυρο έπεφτε στον μαυροπίνακα του διπλανού τοίχου, ίδια κι όμοια σχεδόν όπως έπεφτε

και την ώρα που έκατσα στην κουβέρτα μου και κατάπινα με το ζόρι μια κουταλιά πηχτό λαπά. Μας κατέβασαν στο υπόγειο, στον διάδρομο σκοποβολής. Τώρα υπήρχανε δυο λάμπες πετρελαίου, κρεμασμένες δεξιά και αριστερά. Ο προγυμναστής μας χώρισε σε ζευγάρια και μας είπε να παλέψουμε. Κάθε τόσο πήγαινε από το ένα ζευγάρι στο άλλο και μας μάθαινε λαβές, κεφαλοκλειδώματα, τρικλοποδιές. Ο διάδρομος δεν ήταν και πολύ φαρδύς και χτυπάγαμε κάθε τόσο στους τοίχους, πέφταμε στο πλακόστρωτο, γιατί η διαταγή ήταν να παλεύουμε «στα σοβαρά» σα να αντιμετωπίζαμε πραγματικό εχθρό και μόνο οι μπουνιές και οι κλωτσιές απαγορεύονταν — κείνη την πρώτη φορά. Αργότερα ο προγυμναστής τα επέτρεψε όλα και μας όπλισε με χοντρά καλάμια. Παλεύοντας, άκουσα τη σάλπιγγα να χτυπάει συσσίτιο, αλλά εμείς, όπως είπα, είχαμε δικό μας κανονισμό και συνεχίσαμε την άσκηση, ώσπου κουράστηκε πια κι ο ίδιος ο προγυμναστής και μας άφησε να βγούμε στο προαύλιο, όπου ήτανε τα μαγειρεία εκστρατείας. Τούτη τη φορά η φασολάδα, το ζουμί δηλαδή, δεν είχε κρυώσει εντελώς κι έτσι έφαγα και το ρύζι που είχε απομείνει.

Την άλλη μέρα, ξύπνησα πολύ πρωί, σχεδόν δεν είχε φέξει ακόμα, έτσι που οι κοιμισμένοι άντρες γύρω μου μόλις που διακρίνονταν. Μου φάνηκαν περισσότεροι από χτες, τους μέτρησα και διεπίστωσα πως είχαν έρθει άλλοι πέντε τη νύχτα.

Σκέφτηκα να γυρίσω από τ' άλλο πλευρό, να κοιμηθώ λίγο ακόμα, μα εκείνη τη στιγμή μπήκε μέσα ο προγυμναστής μας με τη σφυρίχτρα του και κατεβήκαμε όλοι στο προαύλιο για το πρωινό μας ρόφημα. Το τσάι έβραζε κιάλας στο καζάνι, πρόσεξα πως ανάμεσα στα ξύλα που καίγανε ήτανε και σπασμένα θρανία. Ένας μάγερας έφερε τη ζάχαρη σ' ένα ντενεκεδένιο κουτί (μου φάνηκε μικρό, κατάλαβα όμως πως ήτανε μονάχα για μας «του Αρχηγείου») ένας άλλος μάγερας πήρε το τσάι, τυλιγμένο σε ένα τουλπάνι και δεμένο το τουλπάνι στην άκρη ενός σπάγκου, έτσι που ο μάγερας μπορούσε να εμβαπτίζει το τσάι στο χοχλακιστό νερό, να το ανεβοκατεβάζει μερικές φορές, να το βγάζει ύστερα και να το φυλάει για την άλλη μέρα και φυσικά το ρόφημα εκείνο δεν είχε ούτε γεύση, ούτε άρωμα τσαγιού, δεδομένου μάλιστα ότι το πίναμε στην караβάνα, που μύριζε λίγδα και αλουμίνιο και ο μάγερας με τη ζάχαρη πλησίασε τον λοχαγό Ανδρόνικο, που ήτανε υπασπιστής του συνταγματάρχη Νικόδημου και στεκότανε τώρα δίπλα στο καζάνι, αγουροξυπνημένος και κακόκεφος, επιστατώντας απ' ο,τι φαίνεται στην παρασκευή και στη διανομή του πρωινού ροφήματος, πράγμα που μου έκανε ευθύς εξ αρχής εντύπωση, διότι όπως και να το κάνουμε, δεν ήτανε δουλειά για έναν λοχαγό και μάλιστα υπασπιστή του διοικητού, να ελέγχει αν έπεσε στο καζάνι η κανονική ποσότητα ζάχαρης. Ο λοχαγός Ανδρόνικος έριξε μια ματιά στο ξέχειλο ντενεκεδένιο κουτί που του έδειξε ο μάγερας, κούνησε βαριεστημένα μα επιδοκιμαστικά το κεφάλι του και ο μάγερας άδειασε τη ζάχαρη, αναποδογυρίζοντας το κουτί πάνω απ' το καζάνι και χτυπώντας το επανειλημμένα και με τα δυο του χέρια, έτσι που το κυλινδρικό κονσερβοκούτι έμενε για ένα κλάσμα του δευτερολέπτου μετέωρο, κάθε φορά που απομάκρυνε αυτός τα χέρια του απ' τα ντενεκεδένια τοιχώματα, μα πριν προλάβει το κουτί να πέσει μες στο τσάι, το ξαναχτύπαγε και με τα δυο του χέρια, για να δείξει πως δεν είχε άλλη ζάχαρη. Ο λοχαγός Ανδρόνικος κοίταζε αδιάφορος όλη αυτή τη διαδικασία, όπου σε μια στιγμή, είδα το βλέμμα του να καρφώνεται απάνω μου. Ύστερα, έριξε μια ματιά στον προγυμναστή μας, που έκοβε βόλτες λίγο παράμερα απ' τους άντρες «του Αρχηγείου», έκοβε βόλτες ανυπόμονος θα 'λεγα, ή και αμήχανος κάπως, γιατί δεν ήξερε ίσως αν έπρεπε να μας διατάξει αμέσως να μπούμε στη σειρά, μια και το τσάι δεν ήταν έτοιμο ακόμα και ο μάγερας το ανακάτευε με μια μεγάλη σπάτουλα να ανακατευτεί καλά η ζάχαρη και κυρίως γιατί δεν ήξερε αν έπρεπε να αναλάβει αυτός το πρόσταγμα, ή αν έπρεπε να το αφήσει στον λοχαγό Ανδρόνικο, που επιστατούσε όσο να 'ναι στη διανομή και τη στιγμή λοιπόν που ο προγυμναστής μάς γύρισε την πλάτη, βολτάροντας, ο λοχαγός Ανδρόνικος μου

έκανε νόημα να πλησιάσω. Υπάκουσα, προχώρησε κι αυτός προς τη μεριά μου, δεν στάθηκε όμως, προσπέρασε από δίπλα μου, τάχα πως άρχισε κι αυτός να κόβει βόλτες, μα τη στιγμή που έφτασε στο ύψος μου, ψιθύρισε:

—Το επισκεπτήριό σου.

Ήταν τόση η έκπληξή μου, που έμεινα για μια στιγμή καρφωμένος επί τόπου, συνήλθα όμως αμέσως, προχώρησα απομακρυνόμενος από τον λοχαγό Ανδρόνικο σα να μη συνέβη τίποτα και πριν προλάβω να κάνω έξη βήματα, άκουσα τη σφυρίχτρα του προγυμναστή — θα είδε φαίνεται πως ο μάγκερας ήτανε έτοιμος για τη διανομή και αποφάσισε να αναλάβει πρωτοβουλία, διατάζοντάς μας να μπούμε στη γραμμή. Έτσι λοιπόν, ήξερα τώρα σε ποιον έπρεπε να παραδώσω το «επισκεπτήριό» μου και το βρήκα πολύ φυσικό να μου το ζητήσει ο λοχαγός Ανδρόνικος, μια και ήτανε υπασπιστής του Νικόδημου και σύμφωνα με την πιθανότερη κατά τη γνώμη μου εκδοχή, το αντιφραξιονιστικό εκείνο σημείωμα θα έπρεπε να απευθύνεται στον λενινιστή συνταγματάρχη Νικόδημο και εν απουσία του, στον υπασπιστή του. Δεν έμενε πια παρά να βρω μια κατάλληλη ευκαιρία να πασάρω κρυφά το σημείωμα στον λοχαγό Ανδρόνικο, όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Φυσικά, το πράγμα δεν ήτανε και πολύ δύσκολο, μας έφτανε ένα βλέμμα για να συνεννοηθούμε κι έτσι λοιπόν, την ίδια μέρα το μεσημέρι, μετά το συσσίτιο, κατέβηκα στη δεύτερη, μικρή εσωτερική αυλή, όπου ήτανε τα αποχωρητήρια και ο λοχαγός Ανδρόνικος με ακολούθησε, σταθήκαμε δίπλα - δίπλα, κάνοντας πως κατουράμε και σε μια στιγμή που μείναμε ολομόναχοι, του πάσαρα το μικρό φακελάκι.

Επανέρχομαι στο πρωινό ρόφημα. Εκεί που πίναμε το τσάι μας, ο προγυμναστής μας είπε, όσοι δουλέψαμε στη διαφώτιση να παρουσιαστούμε αμέσως στον αντισυνταγματάρχη Βελισάριο, στο γραφείο του. Ήπια βιαστικά τις τελευταίες γουλιές κι ανέβηκα τρέχοντας τη φαρδιά σκάλα της εισόδου. Ξοπίσω μου ήρθαν κι άλλοι δυο της ομάδας μας, ο λοχίας Βλάσης και ο ανθυπολοχαγός Αγαθοκλής. Στο γραφείο του διοικητεύοντος, είδα άλλους πέντε, τρεις με πολιτικά και δύο με στολή (ανάμεσά τους και ο λοχαγός Ανδρόνικος) μέλη του Γραφείου Πόλης, όπως έμαθα αργότερα και διαφωτιστές. Είχαν προβλέψει και φέρανε δυο πάγκους, ο ένας πολίτης καθόταν στην καρέκλα μπροστά στο τραπέζι του χημείου, οι άλλοι τέσσερις στον δεξιό πάγκο κι εμείς οι τρεις «του Αρχηγείου», καθήσαμε στον αριστερό. Ο αντισυνταγματάρχης Βελισάριος μας άφησε και περιμέναμε πέντε τουλάχιστον λεπτά. Κάποτε, μπήκε απ' την ξύλινη πόρτα με τους σκουριασμένους μεντεσέδες, έκατσε στο γραφείο του, ανάμεσα στα δυο κεριά και μας εξήγησε αμέσως περί τίνος πρόκειται.

Στις 22 Ιουνίου, ο εχθρός βομβάρδισε την πόλη Ν, μια βόμβα έπεσε στην πλατεία, δίπλα στον ιερό ναό της Ζωοδόχου Πηγής, με αποτέλεσμα να πάθει βλάβη το μεγάλο ρολόι και να σταματήσει. Ο αντισυνταγματάρχης Βελισάριος μας δήλωσε απερίφραστα ότι το σταματημένο ρολόι είχε αποτελέσει θέμα ειδικής συνεδρίασης και ότι ο διοικητής Νικόδημος είχε υποστηρίξει τότε την άποψη πως το ρολόι έπρεπε να μείνει σταματημένο.

—Η δική μου άποψη —συνέχισε ο διοικητών Βελισάριος— ήταν και παραμένει πως πρέπει να διορθώσουμε το ρολόι. Πρέπει να πείσουμε τον πληθυσμό της Ν, ότι ο στρατός μας και το Κόμμα μας είναι σε θέση να επιδιορθώσουν τις ζημιές που προκαλεί ο εχθρός. Το επιχείρημα του πρώην διοικητή Νικόδημου, πως το ρολόι θα πρέπει τάχατες να μείνει σταματημένο για να θυμίζει στους κατοίκους τη βάρβαρη αεροπορική επιδρομή του εχθρού εναντίον των αμάχων, είναι επιχείρημα οππορτουνιστικό και μόνο ένας ηττοπαθής θα μπορούσε να το προβάλει.

Μου έκανε μεγάλη εντύπωση εκείνο το «πρώην». Ο διοικητών πρόφερε τη λέξη, χωρίς να την τονίσει, σαν κάτι αυτονόητο, αν και ήτανε απεναντίας γνωστό πως ο συνταγματάρχης Νικόδημος είχε φύγει προσωρινά απ' την πόλη Ν, για να λάβει μέρος στη σύσκεψη του Στρατιωτικού Συμβουλίου της Περιοχής και φυσικά θα ξαναγύριζε. Με δυο λόγια, ο διοικητών αποφάσισε να συγκαλέσει σε ακτίφ εμάς τους διαφωτιστές, να συζητήσουμε ξανά το θέμα και να πάρουμε τις σωστές αποφάσεις. Αυτός με τα πολιτικά, που καθόταν στην καρέκλα και όπως έμαθα αργότερα λεγόταν Μέμος και ήταν γραμματέας της Επιτροπής Πόλης, υποστήριξε την άποψη πως η επιδιόρθωση του ρολογιού είχε βέβαια συμβολική σημασία, αλλά με μια κατάλληλη διαφώτιση θα μπορούσαμε να πείσουμε τον πληθυσμό πως πρόκειται για την απαρχή μιας γενικότερης ανοικοδόμησης των ερειπίων, πράγμα που όπως είπε, ανταποκρίνονταν και στην αλήθεια, γιατί όπου να 'ναι η κατάσταση θα άλλαζε ριζικά και τότε όχι μόνο θα ξαναχτίσαμε τα γκρεμισμένα σπίτια, μα θα οικοδομούσαμε ολόκληρη την Ν, βάσει νέων πολεοδομικών σχεδίων.

Ο μόνος που τάχτηκε ανεπιφύλακτα ενάντια στον εισηγητή, ήτανε ο λοχαγός Ανδρόνικος, υπασπιστής του συνταγματάρχη Νικόδημου. Είχε το θάρρος να τονίσει ότι η σύγκληση του ακτίφ αποτελεί παραβίαση του καταστατικού του Κόμματος και είναι απαράδεκτο να ξανασυζητάμε και να επανεξετάζουμε μια υπόθεση για την οποία είχε ήδη ληφθεί η γνωστή απόφαση της 26ης Ιουνίου. Ως προς την ουσία, συνέχισε ο λοχαγός Ανδρόνικος, καταντούσε εμπαιγμός της κοινής γνώμης, να διορθώνουμε ρολόγια, τη στιγμή που δεν είμαστε σε θέση να ξαναχτίσουμε ούτε ένα σπίτι, μα και αν ήμασταν σε θέση, δε θα καταπιανόμασταν βέβαια με την ανοικοδόμηση, τη στιγμή που ο πόλεμος συνεχίζεται και τα εχθρικά αεροπλάνα μπορούν και σήμερα να ξανάρθουν και να βομβαρδίσουν την πόλη.

Εμείς οι τρεις «του Αρχηγείου» μιλήσαμε τελευταίοι κι έτσι είχα όλον τον καιρό να σκεφτώ τι θα 'λεγα και τι στάση θα κρατούσα. Φυσικά, ήμουν σύμφωνος με τον λοχαγό Ανδρόνικο, κατάλαβα όμως αμέσως πως η αντίδρασή του ήταν μάταιη και άρα λάθος τακτικής. Αποφάσισα να συμφωνήσω με τον εισηγητή και ύστερα να σαμποτάρω όσο μπορώ την εφαρμογή της απόφασης. Ποντάριζα σε σίγουρο χαρτί, γιατί ήμουν βέβαιος πως θα μου ανέθεταν να παίξω πρωτεύοντα ρόλο στην επιδιόρθωση του ρολογιού. Από μικρό παιδί, είχα μανία να ανοίγω τα ξυπνητήρια και να τα διορθώνω. Στην Ικαρία, το 47, εγώ διόρθωνα τα ρολόγια των συνεξορίστων μου και η φήμη μου απλώθηκε τόσο πολύ, ώστε άρχισαν να μου φέρνουν τα «κρεμμύδια» τους και οι κάτοικοι του νησιού, ώσπου κατάντησε να μην προλαβαίνω τις παραγγελίες, γιατί σύμφωνα με υπόδειξη της Ομάδας Συμβίωσης, δεν δεχόμουν τίποτα απολύτως για τον κόπο μου. Τάχτηκα λοιπόν υπέρ του εισηγητή και η απόφαση πάρθηκε ομόφωνα — την τελευταία στιγμή έκανε τον σωστό ελιγμό και ο λοχαγός Ανδρόνικος. Τότε ο διοικητών, φανερά ικανοποιημένος, ρώτησε:

—Μήπως είναι κανείς από σας ρολογάς, ή ξέρει από ρολόγια;

Δεν υπήρχε κανείς εκτός από μένα. Ο διοικητών φάνηκε να περίμενε την απάντησή μου, τόσο που βεβαιώθηκα πως ήξερε απ' τα πριν την ερασιτεχνική ειδικότητά μου. Είπε στους άλλους ότι μπορούν να πηγαίνουν, εγώ όμως να μείνω. Πλησίασα στο γραφείο και στάθηκα προσοχή απέναντί του.

—Ελπίζω να καταλαβαίνεις τι σημασία έχει για το κίνημα αυτό το ρολόι — μου είπε ο διοικητών.

—Καταλαβαίνω πολύ καλά, σύντροφε διοικητά — του είπα.

Έβγαλε απότομα τα μαύρα γυαλιά του και με κοίταξε κατάματα. Άντεξα το διαπεραστικό του βλέμμα χωρίς να ανοιγοκλείσω τα βλέφαρα.

—Πήγαινε τώρα αμέσως στο υπασπιστήριο και πες τους να σου δώσουν μια άδεια εξόδου. Δες το ρολόι κι αν χρειαστείς τίποτα, έλα κατευθείαν σε μένα — μου είπε.

Χαιρέτησα και βγήκα. Κλείνοντας την πόρτα πίσω μου, τον είδα να προχωράει προς τον σωρό των γυμναστικών οργάνων.

Κυριακή, 29 Σεπτεμβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, θεωρώ περιττό να σας κουράσω με τεχνικές λεπτομέρειες, δε χρειάζεται άλλωστε να σας περιγράψω τη ζημιά που έπαθε το ρολόι, μια και το είχα πάρει απόφαση να μην το διορθώσω. Σημασία έχει ότι ανέβηκα στο καμπαναριό απ' τη στριφογυριστή σκάλα, εξέτασα τον μηχανισμό και διεπίστωσα πως η βλάβη ήταν ασήμαντη. Με το σφυρί που είχα πάρει μαζί μου, χάλασα το ρολόι για καλά. Ήταν αδύνατο πια να διορθωθεί, έτσι που να δουλεύει μόνο του. Ήταν όμως δυνατόν να μετακινεί κανείς τους δείχτες από μέσα. Τους μετακίνησα λοιπόν και από τις έντεκα παρά είκοσι που ήτανε σταματημένο, το 'βαλα να δείχνει τη σωστή ώρα (σύμφωνα με το ρολόι του χεριού μου) δηλαδή εννέα παρά δέκα. Παρακολουθώντας το ρολόι μου, συνέχισα να μετακινώ τον λεπτοδείκτη, έτσι που το ρολόι της εκκλησιάς έδειχνε συνεχώς τη σωστή ώρα, μέχρι που έφτασα στις εννέα ακριβώς. Τότε ο μηχανισμός λειτούργησε κανονικά και το ρολόι χτύπησε εννέα φορές. Συνέχισα την μετακίνηση γι' άλλα δεκαεννέα λεπτά και επέστρεψα στο πρώην Γυμνάσιο.

Όταν παρουσιάστηκα στον διοικητεύοντα, με συνεχάρη χαρούμενος —προφανώς τον είχαν πληροφορήσει πως το ρολόι δουλεύει, μπορεί μάλιστα να άκουσε και ο ίδιος τους χτύπους. Του εξήγησα τι είχε συμβεί. Του τόνισα ότι η βλάβη ήταν ανεπανόρθωτη και ο μόνος τρόπος να εφαρμοστεί η απόφαση του ακτίφ, ήταν να γυρίζουμε τους δείχτες από μέσα. Πίστευα και εξακολουθώ να πιστεύω πως οι εύκολες, οι πρόχειρες λύσεις, δεν είναι λύσεις. Σκέφτηκα λοιπόν να παρασύρω τον διοικητεύοντα σε μια πρόχειρη λύση.

—Μια και δούλεψε το ρολόι, δεν πρέπει να σταματήσει, — είπε ο διοικητεύων σα να μονολογούσε.

Με διέταξε να τρέξω και να κινήσω τους δείχτες. Υπάκουσα. Σε μισή ώρα, μου έστειλε τέσσερις φαντάρους, να τους εκπαιδεύσω στην μετακίνηση του λεπτοδείκτη. Τους είχε εφοδιάσει με ένα χρονόμετρο, επιταγμένο απ' τον πρώην Αθλητικό Σύλλογο της πόλεως Ν. Τους υπέδειξα να μετακινούν τον λεπτοδείκτη κάθε τριάντα δευτερόλεπτα. Οι τέσσερις φαντάροι κάνανε έξη ώρες βάρδια ο καθένας τους και το σύστημα λειτούργησε ικανοποιητικά δυο μέρες περίπου, ύστερα όμως βαρέθηκαν να μετακινούν τον λεπτοδείκτη τόσο συχνά κι έτσι τον έβλεπες να πηδάει ξαφνικά απ' τις εννιάμιση στις δέκα παρά είκοσι έξη, λόγου χάρη και ο διοικητεύων τιμώρησε αυστηρά τον φαντάρο που εξετέλεσε πλημμελώς τα καθήκοντά του. Για περισσότερη σιγουριά, τοποθέτησε τέσσερις ελεγκτές, που παρακολουθούσαν τη μετακίνηση του λεπτοδείκτη, καθισμένοι στο παράθυρο του Δημαρχείου, στην απέναντι μεριά της πλατείας. Έτσι, το ρολόι «λειτούργησε» κανονικά, μέχρι την ημέρα που ο Νικόλαος Εσκιτζόπουλος — αλλά ας μην προτρέχω. Το παν είναι να αφηγηθώ τα γεγονότα με την σειρά τους.

Έμαθα αργότερα πως όσο εγώ ασχολιόμουν με το ρολόι, οι άλλοι της ομάδας μας πήγαν στο νταμάρι, βάλανε φουρνέλα και κουβάλησαν μεγάλες πέτρες στους στρατώνες. Ο διοικητεύων αποφάσισε να επιδιορθώσει τη ζημιά που είχε κάνει στο πρώην Γυμνάσιο μια βόμβα, κατά τη διάρκεια του βομβαρδισμού της 12ης Ιουνίου 1949. Η βόμβα είχε πέσει στην νοτιοανατολική γωνία του κτιρίου, είχε τρυπήσει τη στέγη, το πάτωμα του δευτέρου ορόφου και έσκασε στον πρώτο όροφο. Ανθρώπινα θύματα δεν είχαμε και οι ζημιές στους χοντρούς πέτρινους τοίχους ήταν ασήμαντες. (Το Γυμνάσιο χτίστηκε το 1857 και οι τοίχοι του είχαν πάνω από ένα μέτρο πάχος.) Ο διοικητής Νικόδημος αποφάσισε τότε (και πολύ σωστά) να μη μεταφέρει τους στρατώνες και την έδρα του απ' το πρώην Γυμνάσιο. Είπε πως αν η βόμβα έπεσε τυχαία, είναι

πολύ απίθανο να ξαναπέσει κι άλλη στο ίδιο σημείο. Αν πάλι οι αεροπόροι του εχθρού είχαν επισημάνει τον στόχο, δεν θα ξανάμπαιναν βέβαια στον κόπο να ξαναχτυπήσουν ένα εγκαταλειμμένο κτίριο. Το παν ήταν να δώσουμε την εντύπωση στον εχθρό πως το εγκαταλείψαμε. Γι' αυτό, ο διοικητής Νικόδημος, όχι μόνο δεν φρόντισε να ξαναχτίσει τη νοτιοανατολική γωνία, μα διέταξε να μεταφερθούν τα μαγειρεία απ' το προαύλιο και να εγκατασταθούν διακόσια μέτρα μακριά, στον περίβολο του Άη - Νικόλα. Επίσης, να μην πλησιάζουν αυτοκίνητα στο πρώην Γυμνάσιο. (Έτσι κι αλλιώς, είχαμε ελάχιστα αυτοκίνητα.)

Κατέβηκα λοιπόν απ' το ρολόι, γύρισα στους στρατώνες και παρουσιάστηκα στον προγυμναστή μας, στον διάδρομο σκοποβολής. Χτύπησα ένα σπιρτοκούτι, το αντικατέστησα και περίμενα τη σειρά μου. Τότε πρωτάκουσα να γίνεται λόγος για τον Ταγματάρχη. Θα σας έκανε ίσως εντύπωση ότι τον γράφω με κεφαλαίο. Ο λόγος είναι απλός, έτσι τον λέγαμε όλοι, στην αρχή γιατί δεν ξέραμε το όνομά του και αργότερα, όταν το μάθαμε (λεγόταν Περικλής) είχαμε τόσο συνηθίσει να τον λέμε Ταγματάρχη, ώστε του έμεινε σαν ένα είδος παρατσούκλι, γιατί κατά σύμπτωση, απ' όλους τους αξιωματικούς με τους οποίους είχαμε πάρε - δώσε εμείς «του Αρχηγείου», ο Περικλής ήταν ο μόνος ταγματάρχης. Λέγανε πως είχε φτάσει πριν από δέκα μέρες με ένα τζιπ (τα τζιπ ήταν βέβαια λάφυρα πολέμου και τα χρησιμοποιούσανε ταξιαρχοί κι απάνω, ή μέλη του Π.Γ.). Το πρώην Γυμνάσιο είχε μια μικρή πόρτα στη νότιο πλευρά, απ' όπου έμπαινες κατευθείαν στο υπόγειο. Την είχα δει αυτήν την πόρτα και ήξερα πως ήταν κλειδωμένη από μέσα με λουκέτο και αμπάρα. Το τζιπ σταμάτησε μπροστά στην μικρή πόρτα κι ο Ταγματάρχης μπήκε μέσα. Άλλοι λέγανε πως το τζιπ έφυγε χωρίς τον Ταγματάρχη, άλλοι πως τον περίμενε απ' έξω δυο ώρες. Κανείς δεν ήξερε τι ακριβώς συνέβη, κανείς δεν ήξερε αν ο Ταγματάρχης έμεινε ή δεν έμεινε στο πρώην Γυμνάσιο, όλοι όμως τον λέγανε Ταγματάρχη, λες κι είχαν δει με τα μάτια τους τα γαλόνια του.

Από κει και ύστερα, η ζωή μας κύλησε κανονικά. Κάθε τόσο φτάνανε κι άλλοι της ομάδας μας, ώσπου ήρθε κι ο τελευταίος, στις 7 Ιουλίου 1949, αν θυμάμαι καλά και όλοι τους άρχιζαν αμέσως τις ασκήσεις. Οι μόνοι που απαλλάχτηκαν μερικώς, ήταν αυτοί που ξέρανε από ασύρματο (τρεις τον αριθμό και συγκεκριμένα ο λοχίας Σταμάτης, ο λοχίας Δημήτρης και ο επιλοχίας Θεόφιλος, που γλυτώνανε πέντε ώρες δύσκολες ασκήσεις και αγγαρείες την ημέρα, μένοντας στο υπόγειο και ασκούμενοι εκεί στο μορς). Οι ασκήσεις γινόντουσαν όλο και πιο εντατικές, ο προγυμναστής μας όλο και πιο αυστηρός — σφύριζε ακατάπαυστα και κάθε τόσο επέβαλε τιμωρίες, ή μάλλον, μια και μοναδική τιμωρία, τροχάδην στο προαύλιο, μετά το σιωπητήριο, ή για να είμαι ακριβέστερος, όταν οι άλλοι «του Αρχηγείου» ανέβαιναν στο θάλαμο και πέφτανε για ύπνο. Με τιμώρησε και μένα μια φορά, επειδή διάλεξα λείει μικρότερη πέτρα απ' ό,τι έπρεπε, με διέταξε να πάρω μεγαλύτερη και κοψομεσιάστηκα τότε ώσπου να τη φέρω στο πρώην Γυμνάσιο και το βράδυ με είχε και έτρεχα δέκα λεπτά στο προαύλιο, μπορεί και ένα τέταρτο και φώναζε αυτός εν - δυο και περιστρεφότανε επί τόπου κι εγώ λαχάνιαζα πλαλώντας γύρω του και το 'βαλα πείσμα να μη χάσω ούτε μια φορά το βήμα μου, παρ' όλο που εκείνος άλλαζε συνεχώς το ρυθμό, αναγκάζοντάς με μια να επιταχύνω τον διασκελισμό μου και μια να τον επιβραδύνω μέχρι το βάδην.

Στις 9 Ιουλίου (και το θυμάμαι, γιατί στις 9 είχα τα γενέθλιά μου, έκλεισα τα 28) ο Νικόλαος Εσκιτζόπουλος, επίτροπος του ιερού ναού της Ζωοδόχου Πηγής, μετέδωσε με έμπιστό του πρόσωπο στον γραμματέα της Επιτροπής Πόλης Μέμο, μια πληροφορία, που προκάλεσε μεγάλη ταραχή και σύγχυση στους αντικομματικούς. Ούτε λίγο, ούτε πολύ, αποδείχτηκε πως οι επίτροποι της εκκλησίας μέινανε πολύ ευχαριστημένοι από την επαναλειτουργία του ρολογιού. Ο εφημέριος είχε προτείνει την πρώτη κιόλας μέρα να προβεί η ενοριακή επιτροπή σε

παραστάσεις και να ζητήσει από τις αρμόδιες αρχές (δηλαδή από μας) να επιδιορθώσουν το ρολόι. Άρα, ο διοικητεύων Βελισάριος είχε κάνει αυτό ακριβώς που επιθυμούσαν οι αντιδραστικοί και συνεπώς, ήταν αυταπόδεικτο πλέον ότι ακολούθησε λαθεμένη γραμμή. Αλλά κι ο τρόπος που «διορθώθηκε» το ρολόι, έδωσε στους επιτρόπους την ευκαιρία να μας ειρωνευτούν και να διοχετεύσουν χαιρέκακα την προπαγάνδα τους, λέγοντας πως έτσι θα «διορθώναμε» και την κοινωνία. Ο Μέμος ήρθε δυο φορές και κουβέντιασε με τον Βελισάριο, δεν πρόφτασαν όμως να πάρουν αποφάσεις, γιατί επακολούθησαν άλλα, πολύ σημαντικότερα γεγονότα.

Πράγματι, αργά το βράδυ της 11ης Ιουλίου 1949, ο προγυμναστής μάς ξύπνησε, όχι με τη σφυρίχτρα, μα σκουντώντας μας έναν - έναν και λέγοντάς μας ψιθυριστά να μην κάνουμε θόρυβο, να κατέβουμε στο υπόγειο, να βγούμε απ' τη μικρή πλαϊνή πόρτα και να πάμε στην ταβέρνα «Η κληματαριά». Έτσι, ξεκινώντας κάθε πέντε περίπου λεπτά ο ένας μετά τον άλλον, περάσαμε απ' την «Κληματαριά», όπου βγάλαμε τα χακί και φορέσαμε ντρίλινα σακάκια, παντελόνια και γουρουνοτσάρουχα. Μεταμφιεστήκαμε δηλαδή σε χωριάτες και στη μεταμφίεση που λέω, επιστατούσε ο υπασπιστής του αντισυνταγματάρχη Βελισάριου λοχαγός Παρασκευάς και ένας κοκκινομάλλης λοχίας, που δεν ξέρω το όνομά του. Όταν φόρεσα τα πολιτικά (όλα τα παραπάνω συν πουκάμισο και ψάθινο καπέλο), ο λοχαγός Παρασκευάς μου είπε να πάω στην πρώην μάντρα των υπεραστικών λεωφορείων.

Στην ξύλινη πόρτα της μάντρας, με σταμάτησε ο φρουρός. Του είπα το σύνθημα, με άφησε και πέρασα, λέγοντάς μου να προχωρήσω ίσα μπροστά και να μπω στο γκαράζ. Πέρασα δίπλα από τα πρώην εκδοτήρια των εισιτηρίων, μέσα από τα παλιοσίδηρα, τα λάστιχα αυτοκινήτων, τα παλιά σασί κι έφτασα στη μεγάλη, δίφυλλη σιδερένια πόρτα του γκαράζ, που όταν άνοιγε, πέρναγε άνετα ένα λεωφορείο ή ένα φορτηγό. Έξω από την σιδερένια πόρτα στεκόταν ένας δεύτερος φρουρός, οπλισμένος κι αυτός. Χωρίς να μου πει λέξη, έσπρωξε λίγο την πόρτα, τόσο μόνο που να χωρέσω να περάσω και την ξανάκλεισε αμέσως πίσω μου. Μόλις μπήκα στο γκαράζ, με τύφλωσε το φως, ήταν σα να 'ρχόταν ένα αυτοκίνητο καταπάνω μου, παραμέρισα αμέσως δεξιά και διέκρινα πράγματι ένα τζιπ ακριβώς απέναντι, με αναμμένα τα φανάρια του στη μεγάλη σκάλα. Οι άλλοι της ομάδας μας, αυτοί που είχαν ξεκινήσει απ' το πρώην Γυμνάσιο πριν από μένα, καθόντουσαν τώρα στη γωνιά. Πήγα κι έκατσα δίπλα τους. Δεξιά κι αριστερά απ' το τζιπ είδα δυο φαντάρους οπλισμένους με αυτόματα να στέκουν ημιανάπαυση. Ρώτησα έναν δις παρασημοφορημένο, «Τι συμβαίνει» και μου απάντησε, «Ιδέα δεν έχω».

Στο φως των προβολέων, φαινότουσαν πεντακάθαρα οι λεκέδες της σκουριάς στη σιδερένια πόρτα, που ήτανε βαμμένη με μίνιο, μα όλος ο χώρος πίσω απ' τα φανάρια ήταν κατασκότεινος. Απ' τη θέση που καθόμουνα, η ματιά μου έπεφτε σχεδόν κάθετα στις φωτεινές δέσμες, έτσι που ήταν σα να βρισκομαι μπροστά σε έναν τοίχο από φως και ο τοίχος αυτός με χώριζε απ' την αριστερή μεριά του γκαράζ. Σηκώθηκα να κοιτάξω πάνω απ' τον τοίχο, μ' έπιασε η περιέργεια να δω αν υπήρχε κανένας της ομάδας μας στην αριστερή μεριά του γκαράζ, σηκώθηκα λοιπόν και κοίταξα, μα ο φωτεινός τοίχος με εμπόδιζε να δω. Πάνω και πέρα από τις δέσμες του φωτός, το βλέμμα μου έπεφτε σε μαύρο σκοτάδι, προχώρησα λοιπόν και πλησίασα στον φωτεινό τοίχο, αλλά την στιγμή που ήμουν έτοιμος να διασχίσω κάθετα τις δέσμες, άκουσα μια φωνή απ' τη μεριά του τζιπ:

—Κάτσε στη θέση σου.

Θα πρέπει να μίλησε κάποιος μέσα απ' το τζιπ, κάποιος που καθότανε στη θέση του οδηγού κι

είχε ανοιχτό το παράθυρο της πόρτας δίπλα του. Ίσως γι' αυτό ν' ακούστηκε η φωνή κάπως πνιχτά, ίσως νάταν ανοιχτό το τζιπ, να μην είχε κουκούλα θέλω να πω κι ο Ταγματάρχης να μίλησε σιγά (γιατί απ' την πρώτη στιγμή το σκέφτηκα πως πρέπει να 'τανε ο Ταγματάρχης) πάντως ο τόνος του ήταν τόνος διαταγής και βιάστηκα να γυρίσω στη θέση μου. Έκατσα κατάχαμα και ψαχουλεύοντας το έδαφος γύρω μου, διεπίστωσα πως ήταν χώμα διαποτισμένο απ' τα λάδια και τα γράσα των αυτοκινήτων, ένα χώμα πατημένο, πετρωμένο και ταυτόχρονα λιπαρό.

Καθόμουνα λοιπόν και περίμενα. Απέστρεψα το βλέμμα απ' τον φωτεινό τοίχο και λίγο - λίγο τα μάτια μου συνήθισαν στο σκοτάδι και διέκρινα πως το τζιπ ήταν πράγματι ανοιχτό και στη θέση του οδηγού καθόταν κάποιος με πηλήκιο αξιωματικού, το πρόσωπό του όμως δεν φαινότανε, γιατί μου το 'κρυβε ο φαντάρος που στεκόταν δίπλα στο αριστερό φανάρι. Η πόρτα ξανάνοιξε και μπήκε κάποιος της ομάδας μας. Κοντοστάθηκε τυφλωμένος απ' τους προβολείς κι εγώ στοιχημάτισα μέσα μου πως θα στρίψει δεξιά και θάρθει κατά δω, δηλαδή προς τη μεριά μου. Εκείνος όμως έστριψε αριστερά και χάθηκε πίσω απ' τον φωτεινό τοίχο. Μου άρεσε αυτό το παιχνίδι και το συνέχισα, στοιχηματίζοντας κάθε φορά που άνοιγε η πόρτα, μόνο που τώρα δεν έπαιζα πια κορώνα - γράμματα, γιατί θυμηθηκα πως όταν μπήκα στο γκαράζ και βρέθηκα ξάφνου μπροστά στα φανάρια, έκανα αμέσως δεξιά, λες κι οδηγούσα αυτοκίνητο. Όταν έβλεπα λοιπόν πως έμπαινε κάποιος που ήξερε οδήγηση, έλεγα αμέσως πως θα στρίψει δεξιά και δεν έπεφτα έξω. Μα παρ' όλο το παιχνίδι που είχα επινοήσει, σκεφτόμουνα συνεχώς πως όταν θα μαζευόμασταν όλοι, θα μαθαίναμε επιτέλους τι μας θέλανε εμάς που φτάσαμε στην πόλη N, με διαταγή του Γενικού Αρχηγείου. Στοιχηματίζοντας λοιπόν και σχεδόν πάντα κερδίζοντας, είχα χάσει τον λογαριασμό και δεν ξέρω πόσοι μπήκαν στο γκαράζ, είμαι σίγουρος πάντως πως θα υπολείπονταν ελάχιστοι, όταν ακούστηκε απ' έξω η εξάτμιση μιας μοτοσυκλέτας και σχεδόν αμέσως άνοιξε η πόρτα και είδα τον προγυμναστή μας. Πριν προλάβω να στοιχηματίσω, ο προγυμναστής προχώρησε ίσα καταπάνω στο τζιπ, βαδίζοντας γρήγορα, σχεδόν τρέχοντας, κατά μήκος του φωτεινού τοίχου, αγγίζοντας τη φωτεινή δέσμη. Προσπέρασε τον φαντάρο που στεκόταν δίπλα στο αριστερό φανάρι, πλησίασε τον Ταγματάρχη και νομίζω πως έσκυψε και κάτι του είπε στο αυτί. Ο Ταγματάρχης κατέβηκε αμέσως, παραμέρισε απότομα τον φαντάρο, έσκυψε μπροστά στο αριστερό φανάρι και βάζοντας στη φωτεινή δέσμη ένα άσπρο χαρτί, έμεινε έτσι ακίνητος, σκυφτός και το διάβαζε τουλάχιστον ένα λεπτό. Μούχε γυρισμένη την πλάτη, δεν είδα το πρόσωπό του, μόνο σε μια στιγμή, καθώς σηκώθηκε κι έπεσε το φως απάνω του, διέκρινα πως είχε στο δεξί του μάτι ένα μαύρο εποφθάλμιο. Ανέβηκε αμέσως στο τζιπ, έβαλε εμπρός τη μηχανή, ο φαντάρος έτρεξε στην πόρτα του γκαράζ, ο προγυμναστής πήδηξε στο τζιπ, η πόρτα άνοιξε διάπλατα, το τζιπ όρμησε κατά την έξοδο, έκοψε για μια στιγμή ταχύτητα να ανέβει απάνω κι ο φαντάρος (ο άλλος φαντάρος που στεκόταν δίπλα στο δεξί φανάρι είχε κιόλας ανεβεί) το τζιπ αναβόσβησε τα φώτα και βγήκε απ' το γκαράζ. Η πόρτα έμεινε ανοιχτή, είδα το φεγγάρι ψηλά στον ουρανό και διέκρινα για πρώτη φορά τους συντρόφους της ομάδας μας (αυτούς που είχαν μαζευτεί στην από κει μεριά του φωτεινού τοίχου). Έφτασε τρέχοντας ο φρουρός από την είσοδο της μάντρας, κάτι είπε στον φρουρό του γκαράζ, κλείσανε βιαστικά τη μεγάλη σιδερένια πόρτα και βρεθήκαμε όλοι μας στο σκοτάδι.

Δευτέρα, 30 Σεπτεμβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, ομολογώ ότι παρασύρθηκα χτες και κατέγραψα ένα σωρό λεπτομέρειες — τι σας ενδιαφέρει εσάς μια σιδερένια δίφυλλη πόρτα υπό το φως των προβολέων; Σας ζητώ συγγνώμη και υπόσχομαι να μη ξαναεπαναληφθεί. Θα φροντίσω να αναφέρω μόνο τα ουσιώδη και το ουσιώδες στο σημείο που έφτασα, είναι ότι τη νύχτα εκείνη, ο διοικητεύων Βελισάριος πληροφορήθηκε τη σύλληψη του συνταγματάρχη Νικόδημου (και πολλών άλλων τίμιων αγωνιστών, όπως μάθαμε αργότερα, όταν μας ανακοινώθηκαν οι ιστορικές αποφάσεις της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου 1949). Επικρατήσανε τη νύχτα εκείνη (προσωρινά ευτυχώς) οι δογματικοί και το αποτέλεσμα ήταν να περάσουμε από νέο κόσκινο κι εμείς «του Αρχηγείου» και να αναχωρήσουμε από την πόλη Ν, δύο ολόκληρα εικοσιτετράωρα αργότερα απ' ό,τι είχε αρχικώς προβλεφθεί, δηλαδή τη νύχτα προς την 14η Ιουλίου 1949.

Είμαι απολύτως πεπεισμένος, ότι η καθυστέρηση εκείνη, που την αποφάσισε φυσικά το δογματικό Γενικό Αρχηγείο, είχε δυσμενέστατες επιπτώσεις στην όλη επιχείρηση. Διότι, λόγου χάρη, αν φεύγαμε κανονικά τη νύχτα προς την 12η Ιουλίου 1949, θα ήμασταν τριάντα εννέα και θα αντιμετωπίζαμε διαφορετικά τους αλεξιπτωτιστές στην Πέτρινη Γέφυρα — διαφορετικά απ' ό,τι τους αντιμετωπίσαμε θέλω να πω, έχοντας ξεκινήσει τριάντα τέσσερις, έχοντας δηλαδή εκτελέσει πέντε μέλη της ομάδας μας, πριν φύγουμε απ' την πόλη Ν. Τριάντα τέσσερις ξεκινήσαμε τότε, το λέω και το τονίζω, δεν πιστεύω να έχετε καμιά αντίρρηση ως προς αυτό το σημείο, έτσι δεν είναι; Αν νομίζετε, ότι κάνω λάθος στον αριθμό, να μου το πείτε αμέσως, σας παρακαλώ, αν νομίζετε ότι καταθέτω εδώ μια ανακρίβεια κι αν σύμφωνα με τις πληροφορίες σας ξεκινήσαμε τριάντα τρεις ή τριάντα πέντε, είναι νομίζω προτιμότερο να με διακόψετε, να με καλέσετε θέλω να πω στο γραφείο σας, να έρθουμε πρόσωπο με πρόσωπο, να με ανακρίνετε κανονικά, γιατί ας μην παίζουμε με τις λέξεις, περί ανακρίσεως πρόκειται. Καλή η γραπτή κατάθεση, μα ακόμα και το γεγονός ότι μου στέλνετε τέσσερις κόλλες διαγωνισμού κάθε μέρα, αριθμημένες, μου δημιουργεί προβλήματα. Αναγκάζομαι να διακόπτω απότομα την αφήγηση, πρέπει να θυμάμαι πού είχα σταματήσει, θα μπορούσα βέβαια να γράφω μικρότερα γράμματα, να στριμώχνω δυο αράδες σε κάθε χαράκι, οπότε θα χώραγαν τα διπλά, μα κατά κάποιο τρόπο δε μου αρέσει αυτό το σύστημα γραφής, γιατί μου θυμίζει παράνομο σημείωμα. Ενώ αυτή η κατάθεση δεν έχει τίποτα το παράνομο, απόδειξη ότι όλες οι κόλλες που μου στέλνετε, είναι επίσημα σφραγισμένες.

Ωστόσο, συνεχίζω. Ο Ταγματάρχης έφυγε λοιπόν απ' το γκαράζ, η σιδερένια πόρτα έκλεισε και μείναμε στο σκοτάδι. Για κάμποσα λεπτά, επεκράτησε απόλυτη ησυχία, κανείς δε μίλησε, κανείς δε σάλεψε απ' τη θέση του. Ξάφνου, στην απέναντι μεριά, κάποιος άναψε ένα σπίρτο. Λες κι ήταν το σύνθημα, άρχισαν όλοι να συζητάνε χαμηλόφωνα, μα λίγο - λίγο οι φωνές δυνάμωσαν, μερικοί σηκώθηκαν, πήγα κι εγώ στο βάθος του γκαράζ, βρήκα στουπιά κι ένα μπιτόνι βενζίνη. Έδεσα το στουπί στην άκρη ενός σιδεροσωλήνα, το έβρεξα με βενζίνη και είπα σε κείνον που βρέθηκε με σπίρτα να το ανάψει. Όλοι επικρότησαν την ενέργειά μου, φτιάξανε παρόμοιους πυρσούς και το γκαράζ φωτίστηκε.

Ο προγυμναστής με είχε ξυπνήσει στην αίθουσα χειροτεχνίας στις εντεκάμιση και τώρα θα πρέπει να κόντευε μία: Ήμουν κουρασμένος και πριν σβήσει ο πυρσός μου, έψαξα και βρήκα μια γωνιά, όπου το χώμα δεν ήταν πατημένο, αλλά προτίμησα να σκονιστώ, παρά να πέσω σε λάδια. Ήρθε και πλάγιασε δίπλα μου ο λοχίας Σταμάτης, αφού πρώτα συνέστησε και στους άλλους να πλαγιάσουν κι εν πάση περιπτώσει να σβήσουν τους πυρσούς, γιατί αφού δε μας φέρανε φως, δεν υπήρχε λόγος να κάνουμε εμείς του κεφαλιού μας. Θεσ γιατί ήτανε λογική η

πρότασή του, θες γιατί ήτανε τετράκις παρασημοφορηθείς ο λοχίας Σταμάτης, σβήσανε πάντως οι πυρσοί και λίγο - λίγο καταλάγιασαν κι οι συζητήσεις. Πολλοί κοιμήθηκαν αμέσως, εμένα όμως δε μου κόλλαγε ύπνος. Σκεφτόμουνα συνεχώς τι να σήμαινε η ξαφνική αναχώρηση του Ταγματάρχη, έβαζα χίλια δυο με το νου μου.

Δεν ξέρω πόση ώρα πέρασε έτσι. Ξάφνου άνοιξε η μεγάλη δίφυλλη σιδερένια πόρτα και μπήκε ένας φρουρός με μια αναμμένη λάμπα θυέλλης. Την απίθωσε κατάχαμα, βγήκε και ξανάκλεισε την πόρτα. Έτσι, μείναμε κλεισμένοι μέσα εμείς οι είκοσι εφτά, που είχαμε φτάσει κιόλας στο γκαράζ. Από τους υπόλοιπους έντεκα (γιατί ήμασταν όλοι μας τριάντα οχτώ, δηλαδή τριάντα εννέα μαζί με τον Ταγματάρχη, αλλά αυτόν δεν τον λογαριάζω σε τούτη την περίπτωση) από τους υπόλοιπους έντεκα της ομάδας μας, οι εννέα είχαν μείνει στο πρώην Γυμνάσιο, ο δέκατος βρισκότανε στα μισά του δρόμου ανάμεσα πρώην Γυμνάσιο και «Κληματαριά» όταν τον πρόλαβε ο προγυμναστής με τη μοτοσικλέτα και του είπε να γυρίσει πίσω και ο εντέκατος στεκόταν τσίτσιδος μέσα στην ταβέρνα και ήταν έτοιμος να φορέσει τα χωριάτικα ρούχα, όταν μπήκε μέσα ο προγυμναστής και είπε στον λοχαγό Παρασκευά να τρέξει να παρουσιαστεί στον αντισυνταγματάρχη Βελισάριο. Ο λοχαγός Παρασκευάς έφυγε αμέσως και ο γυμνός λοχίας στεκόταν εκεί και δεν ήξερε τι να κάνει και ο προγυμναστής τον κοίταξε για λίγο σαν χαμένος και τελικά του είπε να σκεπαστεί με μια κουβέρτα και να περιμένει εκεί μαζί με τον κοκκινομάλλη λοχία, μέχρι νεοτέρας διαταγής. Κι έφυγε ο προγυμναστής από την πρώην ταβέρνα και έφτασε όπως είπα με την μοτοσικλέτα του στο γκαράζ κι έφερε το σημείωμα στον Ταγματάρχη και τα λέω όλα αυτά για να τονίσω πόσο μεγάλη ήταν η σύγχυση που παρατηρήθηκε την πρώτη εκείνη ώρα, σύγχυση για την οποία ευθύνονται βεβαίως οι δογματικοί και η οποία κράτησε όλο το διάστημα μέχρι που έφυγε τελικά η αποστολή μας (κακήν κακώς μπορώ να πω, όταν όλα τα συνωμοτικά μέτρα — μισά κι απόμια δηλαδή, αλλά πάντως είχανε ληφθεί ορισμένα μέτρα, άσχετο αν οι φήμες δίνανε και παίρνανε — όταν τα μέτρα λοιπόν, η μυστικότητα που είχε περιβάλλει ειδικά την αναχώρησή μας, πήγε κι αυτή κατά διαβόλου) ναι, γι' αυτό ανέφερα και τη λεπτομέρεια με τον γυμνό λοχία, που έμεινε εκεί στην πρώην ταβέρνα, τυλιγμένος στην κουβέρτα ως τα χαράματα σχεδόν, μέχρι που εδέησε κάποτε να αποφασίσουν οι δογματικοί τι θα κάνουν και ξαναγύρισε ο λοχαγός Παρασκευάς στην «Κληματαριά» και διέταξε τον γυμνό λοχία (ο Κλέαρχος ήτανε, μου τα διηγήθηκε όλα ο ίδιος) τον διέταξε λοιπόν τον λοχία Κλέαρχο να φορέσει τα ντριλίνα ρούχα, τα γουρουνοτσάρουχα και το ψάθινο καπέλο και να πάει στην πρώην μάντρα των υπεραστικών λεωφορείων και ο προγυμναστής μας στο μεταξύ, ξανάρχισε και έστειλε έναν - έναν τους υπόλοιπους δέκα από το πρώην Γυμνάσιο, ώσπου ήρθανε κι αυτοί στο γκαράζ, ντυμένοι χωριάτες. Κι όλα αυτά, επειδή ο αντισυνταγματάρχης Βελισάριος είχε δώσει διαταγή στον προγυμναστή να στείλει πίσω στο πρώην Γυμνάσιο όποιον προλάβαινε τυχόν στο δρόμο, πριν φτάσει στην «Κληματαριά» (δηλαδή, όποιον φόραγε ακόμα τα χακί του) και να αφήσει τον προηγούμενο, που είχε προφτάσει να ντυθεί χωριάτης να συνεχίσει το δρόμο του κανονικά και να πάει στην πρώην μάντρα των υπεραστικών λεωφορείων, δεν του είπε όμως ο αντισυνταγματάρχης Βελισάριος του προγυμναστή τι έπρεπε να κάνει στην περίπτωση που θα 'βρισκε κάποιον γυμνό στην ταβέρνα, οπότε βέβαια, ούτε στρατιωτικός μπορούσε να χαρακτηριστεί, ούτε πολίτης.

Φυσικά, τη νύχτα εκείνη, μέσα στο γκαράζ, δεν ήξερα τίποτα απ' όλα αυτά, όπως δεν ήξερα ότι ο λοχαγός Νικήτας, που κοιμότανε του καλού καιρού λίγα μέτρα πιο πέρα από μένα, ξαπλωμένος ανάσκελα και έχοντας βάλει στουπιά για μαξιλάρι του, θα πέρανε την άλλη κιόλας μέρα από έκτακτο στρατοδικείο και θα καταδικαζότανε σε θάνατο. Εκτελέστηκε τα χαράματα της 13ης Ιουλίου 1949, όσο γι' αυτό δε χωράει καμιά απολύτως αμφιβολία, είμαι

δυστυχώς απολύτως σίγουρος, μου έπεσε κι εμένα ο κλήρος, την τελευταία στιγμή, κληρώθηκα θέλω να πω για το απόσπασμα. Σας βεβαιώ, έκανα ό,τι μπόρεσα για να το αποφύγω. Όχι βέβαια να μη μπω στην κλήρωση, αυτό ήταν αδύνατον, μα έκανα ό,τι μπόρεσα, σοφίστηκα ένα τέχνασμα, για να μη μου πέσει ο κλήρος — του κάκου τελικά, δεν κατάφερα τίποτα, προσπάθησα ωστόσο να μην πάρω μέρος στο απόσπασμα, γιατί δεν το 'θελα καθόλου να σκοτώσω τον λοχαγό Νικήτα, που ήταν τίμιος αγωνιστής, λενινιστής και ντόμπρος χαρακτήρας, αλλά μια και μου 'πεσε ο κλήρος, τι μπορούσα να κάνω; Έχετε τη γνώμη πως θα 'τανε σωστότερο, δηλαδή λενινιστικότερο, να αρνηθώ να εκτελέσω διαταγή των ανωτέρων μου (γιατί βέβαια εξακολουθούσαν να 'ναι ανώτεροι μου, ψέματα;) και συνεπώς να πάω να στηθώ κι εγώ στον τοίχο (στη σιδερένια δίφυλλη πόρτα, θέλω να πω) να στηθώ κι εγώ δίπλα στον Νικήτα και στους άλλους τέσσερις της ομάδας μας; Δεν ξέρω γιατί (ίσως επειδή η διαδικασία ήτανε πολύ συνοπτική, ίσως γιατί γράφτηκε πολύ βιαστικά η απόφαση) είναι πάντως γεγονός ότι η απόφαση δεν ανέφερε τίποτα περί καθαιρέσεως κι έτσι ο λοχαγός Νικήτας εκμεταλλεύτηκε αυτή την τυπική παράλειψη κι όταν ρώτησαν τους μελλοθάνατους τι θέλουν σαν τελευταία χάρη και οι άλλοι τέσσερις ζητήσανε, όπως συνηθίζεται, τσιγάρο, ο λοχαγός Νικήτας ζήτησε να καρφισώσει το παράσημό του στο στήθος.

Τρίτη, 1 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, έλεγα χτες ότι τη νύχτα της 11ης προς την 12η Ιουλίου 1949 είχε επικρατήσει μεγάλη σύγχυση. Όλη τη 12η Ιουλίου την περάσαμε κλεισμένοι στο γκαράζ, ούτε για κατούρημα δε μας αφήνανε να βγούμε έξω (σωστό το μέτρο, συνωμοτικό, είχα σκεφτεί τότε, κανείς δεν έπρεπε να ξέρει ότι βρισκόμαστε εκεί, σωστό ήτανε να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι αναχωρήσαμε κιόλας από την πόλη Ν, έτσι σκεφτόμουνα τότε, γιατί δεν ήξερα βέβαια ότι θα βγαίναμε έξω απ' το γκαράζ τα χαράματα της 13ης Ιουλίου και θα εκτελούσαμε τους πέντε της ομάδας μας μπροστά στη δίφυλλη, σιδερένια πόρτα) και μην έχοντας λοιπόν το δικαίωμα να βγούμε έξω, χρησιμοποιήσαμε για βούτα εκείνο το ημικυκλικό δοχείο, όπου βάζουνε νερό και εμβαπτίζουνε τα λάστιχα των αυτοκινήτων, να δούνε πού έχουνε τρυπήσει. Μας φέρανε ξηρά τροφή, είχα χαρμανιάσει για τσιγάρο, συζήτησα το θέμα με τον λοχία Σταμάτη, ζήτησε να μας φέρουν καπνό και τσιγαρόχαρτο, υποσχέθηκαν να φροντίσουν, μα νύχτωσε και δεν φέρανε τίποτα, μας ξεχάσανε. Η αλήθεια είναι ότι εγώ, τα είχα καταφέρει και «έκλεψα» την ταμπακέρα μου, την ώρα που άλλαζα ρούχα στην «Κληματαριά» (γιατί ο λοχαγός Παρασκευάς με είχε διατάξει να γδυθώ «μέχρι ρολόι» και να παραδώσω όλα όσα είχα απάνω μου, χωρίς καμιά εξαίρεση, μα εγώ τα κατάφερα και κράτησα την ταμπακέρα μου) και ίσως να υπήρχαν κι άλλοι που κάνανε κάτι παρόμοιο, βρέθηκε πάντως κάποιος που είχε σπίρτα απάνω του και άναψε την προηγούμενη νύχτα τον πυρσό. Ναι, αλλά πώς ήταν δυνατόν να καπνίσω, μπροστά σε τριάντα εφτά χαρμάνηδες; (Ήμασταν τριάντα οκτώ μες στο γκαράζ αν λογαριάσουμε κι εμένα, τριάντα εννέα τα μέλη της ομάδας μας, αν λογαριάσουμε και τον Ταγματάρχη, που έλειπε όπως ήταν φυσικό, μια κι έπρεπε να μετάσχει σε απανωτές συνεδριάσεις, δεν έχετε φαντάζομαι αντίρρηση ως προς το νούμερο, έτσι δεν είναι;) Είχα (καπνό για δώδεκα τσιγάρα το πολύ. Συνεπώς, και μισαδάκια να τα κόβαμε, πάλι δε θα φτάνανε για όλους. Ξάπλωσα λοιπόν και υπέφερα από την έλλειψη του τσιγάρου, αν και ομολογώ ότι με παρηγορούσε η σκέψη πως θα μπορούσα ανά πάσαν στιγμήν να καπνίσω, δίνοντάς τους τον υπόλοιπο καπνό, να τον μοιραστούν όπως θέλουν.

Έκανε αφόρητη ζέστη εκείνη την ημέρα. Όταν ανέβηκε αρκετά ο ήλιος, οι καυτές του αχτίδες μπαίνουν στο γκαράζ μες απ' τα στενόμακτρα, σχεδόν ακουμπιστά στην οροφή παράθυρα κι όλοι μας αρχίσαμε λίγο - λίγο να γδυνόμαστε, ώσπου μείναμε με τα σώβρακα, πριν καλά - καλά μεσημεριάσει. Όμως, κατά τις δύο το απόγευμα ήρθε ο Ταγματάρχης με το τζιπ (το είδαμε σταματημένο απ' έξω όταν άνοιξε η σιδερένια πόρτα) μπήκε μέσα ο Ταγματάρχης, μας έβαλε τις φωνές και μας διέταξε να ξαναφορέσουμε τα ρούχα μας (δηλαδή παντελόνι και πουκάμισο, για σακάκι δεν έγινε λόγος) και να μη γδυθούμε ούτε τη νύχτα, γιατί μπορεί να αναχωρούσαμε ανά πάσαν στιγμήν. Περίμενε λοιπόν να ντυθούμε, φώναξε, «Προσχέ!» και πρόσθεσε:

—Όσοι ακούσουν τα ονόματά τους, να 'ρθούν μαζί μου.

Ύστερα, διαβάζοντας από ένα χαρτί, φώναξε τον λοχαγό Νικήτα, τον ανθυπολοχαγό Κώστα, τον επιλοχία Αρίσταρχο, τον επιλοχία Κώστα (εμείς τον φωνάζαμε Κωστάκη, για να τον ξεχωρίζουμε από τον Κώστα τον ανθυπολοχαγό) και τον λοχία Βλάση. Βγήκανε έξω οι πέντε τους, ακολουθώντας τον Ταγματάρχη και πριν κλείσει ο φρουρός τη σιδερένια πόρτα, πρόλαβα και είδα τον Ταγματάρχη να κάθεται στη θέση του οδηγού και τον λοχαγό Νικήτα δίπλα του. Αυτό (το ότι ο λοχαγός Νικήτας είχε κάτσει δίπλα του, φιλικά θα έλεγε κανείς) με καθησύχασε μπορώ να πω. Σκέφτηκα πως δεν συνέβαινε τίποτα κακό, πως ο Ταγματάρχης μπορεί να τους φώναξε απλούστατα για μια δουλειά, ή έστω και αγγαρεία, προσπάθησα να θυμηθώ αν είχανε καμιά κοινή ειδικότητα οι πέντε τους, όχι, δεν είχανε.

Δεν ξέραμε πώς να περάσουμε την ώρα μας, δεν είχαμε όρεξη για συζήτηση, δεν ξέραμε τι συνέβαινε, τι μπορούσαμε λοιπόν, ή τι έπρεπε να πούμε; Έρριξα τότε την ιδέα να παίξουμε μπιζ, χωριστήκαμε σε τρεις ομάδες, στην αρχή το βρήκαν όλοι τους σχεδόν διασκεδαστικό, μα έκανε φοβερή ζέστη όπως είπα και λίγο - λίγο αποτραβήχτηκε ο καθένας στη γωνιά του και βολεύτηκε όσο μπορούσε καλύτερα.

Βράδιασε, σκοτείνιασε, δε μ' έπαιρνε ύπνος, δεν ξέρω τι ώρα ήταν, είχα παραδώσει το ρολόι μου στον λοχαγό Παρασκευά, θα 'ταν γύρω στις εννιάμιση, μια ώρα περίπου μετά τη δύση του ηλίου, όταν ξανάρθε ο Ταγματάρχης μόνος του — χωρίς τους πέντε της ομάδας μας, θέλω να πω. Το γκαράζ φωτιζόταν με μια λάμπα θυέλλης, ανασηκώθηκα μόλις άνοιξε η πόρτα, ο Ταγματάρχης φώναξε τον επιλοχία Χαρίδημο, τον λοχαγό Ερμή, τον ανθυπολοχαγό Νικία, που έτυχε να μην κοιμούνται, ή ξύπνησαν κι ανασηκώθηκαν, με φώναξε κι εμένα, έτσι στην τύχη, δεν είχε μαζί του κανένα χαρτί τούτη τη φορά και μίλαγε μάλλον σιγά, σαν να μην ήθελε να ξυπνήσει τους άλλους.

Καθήσαμε και οι πέντε στο τζιπ και ο Ταγματάρχης, ξεκινώντας απότομα, βάλθηκε να οδηγήσει σαν παλαβός — όχι πως ήτανε μεγάλη η ταχύτητα, αλλά μέσα στα στενοσόκακα και κυρίως στις στροφές καταντούσε υπερβολική, μια φορά μάλιστα, η δεξιά μπροστινή ρόδα τρακάρισε στο πεζοδρόμιο και παρά λίγο να τουμπάρουμε και σε ένα σημείο, λίγο παρακάτω, πάτησε νομίζω μια άσπρη γάτα, την είδα να διασχίζει τον δρόμο στο φως των φαναριών, δεν πρόλαβε να περάσει, μπορεί να βρέθηκε κι ανάμεσα στις ρόδες, μπορεί να μην έπαθε τίποτα, όταν γύρισα πάντως και κοίταξα πίσω μου δεν την είδα λυωμένη πάνω στο καλντερίμι, ήταν βέβαια σκοτεινά, μα μπορεί και να γλύτωσε.

Φτάσαμε στο Οπλοστάσιο, δηλαδή στις πρώην αποθήκες της Αγροτικής Τραπέζης κι εκεί φορτώσαμε στο τζιπ ένα κιβώτιο. Όταν γυρίσαμε στο γκαράζ (κι ο Ταγματάρχης οδηγούσε τώρα πολύ προσεχτικά και πήγαινε αργά, λες κι ακολουθούσε νεκροφόρα) οι φρουροί ανοίξαν τη σιδερένια, δίφυλλη πόρτα, το τζιπ μπήκε μέσα, ξεφορτώσαμε το κιβώτιο, το τοποθετήσαμε καταμεσής στο γκαράζ, το τζιπ ξαναβγήκε έξω με την όπισθεν, ο Ταγματάρχης είπε να φέρουμε άλλες δυο λάμπες θυέλλης, έφυγε ο φρουρός κλείνοντας πίσω του την πόρτα, ο Ταγματάρχης φώναξε, «Προσχέ!» ξυπνήσανε όσοι κοιμόντουσαν και σταθήκαμε όλοι προσοχή εκεί που έτυχε να βρεθούμε, χτυπώντας όσο καλύτερα μπορούσαμε τα τακούνια μας — τρόπος του λέγειν δηλαδή, γιατί ως γνωστόν, τα γουρουντσάρουχα δεν έχουνε τακούνια.

Τότε, μάθαμε για πρώτη φορά (θετικά και επίσημα πια, γιατί είχαμε ήδη ακούσει πολλά και διάφορα, οι φήμες οργιάζανε και έλεγε ο καθένας ό,τι του κατέβαινε κι όλοι μιλάγανε για μια σπουδαία αποστολή και όλοι ξέρανε πως υπάρχει σε όλα αυτά ένα κιβώτιο) μα τότε μάθαμε επίσημα και θετικά, τι μας θέλανε εμάς «του Αρχηγείου». Ο Ταγματάρχης που φόραγε ακόμα τη στολή του, μπήκε αμέσως στο θέμα και μας εξήγησε ότι το Γενικό Αρχηγείο μας είχε επιλέξει και μας είχε στείλει στην πόλη Ν, για να μετάσχουμε σε μια σημαντική, ή μάλλον σε μια αποφασιστικής σημασίας αποστολή. Η αποστολή μας συνίσταται στη μεταφορά αυτού εδώ του κιβωτίου από την πόλη Ν στην πάλη Κ. Όπως θα τόχουμε ήδη καταλάβει, η επιχείρηση προετοιμάζεται βδομάδες τώρα, ίσως και μήνες, πράγμα που αποδεικνύει για άλλη μια φορά τη σημασία της. Ο Ταγματάρχης επέμενε πολύ στο σημείο αυτό, λέγοντας συνεχώς τα ίδια και τα ίδια, μπορώ να πω, με ελάχιστες παραλλαγές κάθε φορά, τόσο που σκέφτηκα ότι καταντάει μονότονος. Σε μια στιγμή, λες και εξάντλησε τις παραλλαγές του, σώπασε. Έκανε δυο βόλτες, περπατώντας πέρα - δώθε, με σκυφτό το κεφάλι, σα να χε βυθιστεί σε σκέψεις, σα να 'θελε να μας υποδείξει ότι έπρεπε να σκεφτούμε και να χωνέψουμε καλά αυτά που μας είπε. Ύστερα,

ξαναστάθηκε μπροστά μας, έδεσε τα χέρια του στην πλάτη και είπε αργά, τονίζοντας την κάθε συλλαβή:

—Αν φτάσει το κιβώτιο στην Κ, κερδίσαμε τον πόλεμο. Αν όχι, τον χάσαμε.

Ξανασώπασε, έριξε μια κυκλική ματιά, κοιτάζοντάς μας έναν - έναν. Όταν νόμισε πως είχαμε καταλάβει καλά περί τίνος πρόκειται, άρχισε να μας εξηγεί ότι η αποστολή μας ήταν φοβερά δύσκολη, ή μάλλον φοβερά επικίνδυνη. Θα περνάγαμε από περιοχές που δεν ελέγχουμε εκατό τοις εκατό και όπου μπορούσαν να διεισδύσουν ομάδες κρούσεως του εχθρού, ή να πέσουν αλεξιπτωτιστές, ή να οργανώσει ο εχθρός ένοπλα τμήματα, επιστρατεύοντας τους κατά τόπους οπαδούς του, δηλαδή τους αντιδραστικούς, τα καθάρματα. Βεβαίως, μια και είχε έτσι το πράγμα, θα αναρωτιόμαστε ίσως γιατί δεν αποφάσισε το Γενικό Αρχηγείο να στείλει το κιβώτιο, προστατεύοντάς το με μια πολυάριθμη φρουρά, με ένα τάγμα λόγου χάρη. Δεν το αποφάσισε, διότι θα γινότανε απλούστατα φανερό ότι πρόκειται για μια σημαντική επιχείρηση, για μια μετακίνηση στρατευμάτων ίσως και ο εχθρός θα αντιδρούσε αναλόγως. Κρίθηκε λοιπόν σκοπιμότερο να καμουφλάρουμε τη μεταφορά του κιβωτίου και να περάσουμε όσο το δυνατόν απαρατήρητοι. Δεύτερος λόγος, εξίσου σημαντικός, ήταν ότι δεν διαθέταμε πολλές δυνάμεις. Κάθε άντρας μας ήταν πολύτιμος, κάθε όπλο μας ήταν απαραίτητο σε άλλους τομείς του μετώπου, ή μάλλον των μετώπων. Άλλωστε, το σχέδιο προέβλεπε την εξαπόλυση επιθέσεων σε όλους τους τομείς κατά τη διάρκεια της μεταφοράς. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Γενικό Αρχηγείο θα απασχολούσε τον εχθρό και θα μας κάλυπτε εμμέσως. Ο Ταγματάρχης επέμενε και σ' αυτό το σημείο, λέγοντας και ξαναλέγοντας τις παραλλαγές του, τονίζοντας πόσο επικίνδυνη ήταν η αποστολή μας. Έπαψα πια να τον προσέχω (ήμωνα και κουρασμένος, νύσταζα όσο να 'ναι) και περίμενα να κάνει τις βόλτες του και να καταλήξει στη συμπερασματική του φράση. Έτσι και έγινε.

—Για να μην παίζουμε με τις λέξεις —μας είπε— πάρτε το απόφαση πως είμαστε ομάδα αυτοκτονίας.

Μας ξανάρριξε μια κυκλική ματιά και συνέχισε εξηγώντας ότι δεν πρόκειται βεβαίως να πορευτούμε ως πρόβατα επί σφαγήν, απεναντίας, θα είμαστε όλοι οπλισμένοι με περίστροφα και αυτόματα νεοτάτου τύπου, μόνο που τα περίστροφα θα τάχουμε κρυμμένα στα ταγάρια μας και τα αυτόματα στα κάρρα με τα άχυρα, έτσι που ο εχθρός, αν τυχόν πλησιάσει, να πιστέψει πως πρόκειται για ειρηνικούς και άοπλους αγρότες και ανύποπτος ως θάνατο, θα μπορέσουμε εμείς να τον εξοντώσουμε, μια και θάχουμε υπεροχή πυρός. Ναι, αλλά είναι ενδεχόμενο να αντιμετωπίσουμε πολύ υπέρτερες αριθμητικώς δυνάμεις και συνεπώς, καλά θα κάνουμε να το πάρουμε απόφαση: Είμαστε ομάδα αυτοκτονίας. Για να καταλάβουμε ακόμα καλύτερα τι σημαίνει αυτό, ο Ταγματάρχης μας εξήγησε ότι οι τραυματίες που δε θα μπορούν να συνεχίσουν την πορεία, θα εκτελούνται, ή μάλλον θα διατάζονται να αυτοκτονήσουν — με τον πιο ανώδυνο και γρήγορο τρόπο, δεν έπρεπε νάχουμε καμιά απολύτως ανησυχία ως προς αυτό το σημείο, όλα είχαν μελετηθεί και είχε γίνει παν το ανθρωπίνως δυνατόν, μόνο που δεν ήξερε ακόμα να μας πει ποια ακριβώς θα ήταν η διαδικασία στις έκτακτες και σπάνιες ως ελπίζει περιπτώσεις.

Ξανάκανε τις βόλτες του, ξαναστάθηκε μπροστά μας κι ενώ αναρωτιόμουν σαν τι λογής θα ήταν η συμπερασματική του φράση, τον άκουσα να φωνάζει: —Ανά - παυσίς!

Υπακούσαμε και ο Ταγματάρχης συνέχισε λέγοντας πως ο στρατός μας είναι λαϊκός και

ιδιαίτερα εμείς της αποστολής, είμαστε όλοι ίσοι μεταξύ μας. Τους παλιούς βαθμούς να τους ξεχάσουμε. Φυσικά, θα πρέπει να υπάρχει κατ' ανάγκην ένας αρχηγός αποστολής (και φυσικά, αρχηγός θα ήτανε αυτός, ο Ταγματάρχης) και αυτός θα όριζε τον υπαρχηγό, τους τρεις διμοιρίτες και τους τρεις βοηθούς διμοιριτών. Τώρα όμως είμαστε όλοι ίσοι και λοιπόν, ποιος έχει να κάνει παρατήρηση ή ερώτηση;

Σκέφτηκα τότε ότι δε θαμίλαγε κανένας — ο Ταγματάρχης μας τάχε κάνει λιανά και με το παραπάνω, ψέματα; Κι όμως όχι, άκουσα ξάφνου τη φωνή του υπίατρου Ροβήρου, που έκανε μια παρατήρηση υπό τύπον ερωτήσεως, ή μια ερώτηση υπό τύπον παρατηρήσεως, εξέφρασε με δυο λόγια την απορία του, μιλώντας αρκετά μπερδεμένα μπορώ να πω, με πολλά ναι μεν αλλά, ομολογώντας πάντως τελικά, έστω και κάπως έμμεσα, πως δεν καταλαβαίνει για ποιο λόγο έπρεπε να εκτελούνται οι τραυματίες, ποια ήτανε δηλαδή η σκοπιμότητα της διατεταγμένης αυτοκτονίας τους;

Ο Ταγματάρχης δεν ενοχλήθηκε καθόλου, μου φάνηκε μάλιστα ότι αυτό περίμενε ίσα - ίσα, μια ευκαιρία να μας δώσει εξηγήσεις. Και πρώτα απ' όλα, παραδέχτηκε ότι «η λεπτομέρεια αυτή» (έτσι ακριβώς το είπε), απασχόλησε το Γενικό Αρχηγείο και το θέμα συζητήθηκε και εξετάστηκε απ' όλες τις πλευρές. Τελικά, επικράτησε η γνωστή μας άποψη, διότι πρώτον, η αποστολή μας δεν μπορούσε βέβαια να μεταβληθεί σε κινητό χειρουργείο και νοσοκομείο. Είμασταν τριάντα τέσσερις όλοι κι όλοι και συνεπώς (ακούγοντας εκείνο το «τριάντα τέσσερις», ανατρίχιασα. Ώστε δεν είμαστε λοιπόν τριάντα εννέα; Ώστε ο λοχαγός Νικήτας, ο ανθυπολοχαγός Κώστας, ο επιλοχίας Αρίσταρχος, ο επιλοχίας Κώστας — δηλαδή ο Κωστάκης — ο λοχίας Βλάσης, σταλμένοι όλοι τους από το Γενικό Αρχηγείο, δε θα 'ρχόντουσαν τελικά μαζί μας;) και συνεπώς λοιπόν, αν οι τραυματίες ήτανε δυο - τρεις μονάχα, το πράγμα πήγαινε κι ερχότανε, μα αν τραυματιζόντουσαν περισσότεροι για χίλιους λόγους στην πορεία, τότε ποιος θα τους περιποιότανε; Γιατί πρέπει νάχουμε επιπλέον υπ' όψη μας πως θα βαδίζουμε μέρα - νύχτα, χωρίς να σταματάμε στιγμή αν είναι δυνατόν, θα κοιμόμαστε με βάρδιες στα κάρα, χωρισμένοι ως θάμαστε σε τρεις διμοιρίες και η κάθε διμοιρία θα χωριστεί σε τρεις βάρδιες ύπνου και η κάθε βάρδια θα κοιμάται οχτώ ώρες και θα βαδίζει τις υπόλοιπες δεκάξη του εικοσιτετράωρου — θεωρητικώς βεβαίως, διότι δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τα άλογα δεν θα μπορούνε φυσικά να κοιμούνται πάνω στα κάρα και συνεπώς, στην πράξη, θα αναγκαζόμαστε να σταματάμε εξ αιτίας των αλόγων, εξασφαλίζοντάς τους την απαραίτητη ανάπαυση. Αλλά εν πάση περιπτώσει, θα πορευόμαστε όσο πιο εντατικά και γρήγορα μπορούμε και πως είναι λοιπόν δυνατόν να έχουμε και τον μπελά του νοσοκομείου, κάτω απ' αυτές τις συνθήκες; Στο Γενικό Αρχηγείο, συζητήθηκε η περίπτωση των ελαφρώς τραυματισμένων, που δε θα ήτανε σε θέση να συνεχίσουν την πορεία, θα μπορούσαν όμως να βαδίσουν κούτσα - κούτσα και να φτάσουνε στο πλησιέστερο χωριό. Ναι, αλλά στην περίπτωση αυτή υπήρχε κίνδυνος να προδοθεί το μυστικό της αποστολής, πράγμα που μπορούσε να έχει βεβαίως μοιραίες συνέπειες. Κι όχι μόνο υπήρχε κίνδυνος να προδοθεί, μα είναι σίγουρο πως θα προδινότανε, είτε γιατί ο τραυματίας θα παραμίλαγε στον πυρετό του, είτε γιατί θα κουβέντιαζε με κάποιον που θα τον θεωρούσε δικό μας ενώ δε θα ήταν, είτε γιατί θα βρισκόντουσαν στο χωριό εκείνο αντιδραστικά καθάρματα, που θα τον ανάγκαζαν να μιλήσει. Συνεπώς η μόνη λύση ήτανε να εκτελείται ο τραυματίας, μόλις διαπιστωνότανε (ύστερα από γνωμάτευση του γιατρού, δηλαδή του Ροβήρου), ότι δεν είναι σε θέση να συνεχίσει την πορεία. Κι αν σκοτωνότανε ο υπίατρος Ροβήρος, μικρό το κακό — από την άποψη, ότι δεν χρειαζόντουσαν γνώσεις ιατρικής για τη διάγνωση. Πας τραυματίας βραδυπορών, έπρεπε να εκτελείται. Ή μάλλον, πας βραδυπορών για οποιοδήποτε λόγο, έπρεπε να εκτελείται. Κι αν σκοτωνόταν ή πέθαινε, ή γινότανε ανάγκη να αυτοκτονήσει αυτός ο ίδιος (δηλαδή ο Ταγματάρχης) τότε η αρχηγία της αποστολής θα

πέρανε αυτομάτως στον υπαρχηγό, που θα γινόταν αρχηγός και θα όριζε βεβαίως τον νέο υπαρχηγό του.

Ο Ταγματάρχης μας ξαναρώτησε αν έχουμε να πούμε τίποτα. Δε μίλησε κανένας και τότε αυτός συνέχισε, λέγοντας ότι το Γενικό Αρχηγείο μας διάλεξε έναν - έναν, με αυστηρά κριτήρια. Ήμασταν όλοι μας από λοχίες κι απάνω, όλοι μας παρασημοφορημένοι μια και δυο και τρεις, ακόμα και τέσσερις φορές, όλοι μας μορφωμένοι, ή έχοντες μιαν ειδικότητα. Το Γενικό Αρχηγείο είχε αντιμετωπίσει την περίπτωση να στείλει διαταγή στα συντάγματα να ζητήσουν εθελοντές για μια επικίνδυνη αποστολή. Η άποψη αυτή απορρίφτηκε, διότι το κριτήριο δεν έπρεπε να είναι απλά και σκέτα η γενναιότητα και η αυτοθυσία, μα και η ικανότητα ανάπτυξης πρωτοβουλίας, η μόρφωση και η ειδικότητα, πράγματα που μπορεί κάλλιστα να μην έχει αυτός που θα παραταχτεί στο λόχο του και θα κάνει ένα βήμα μπροστά, όταν ρωτήσει ο λοχαγός ποιος είναι εθελοντής. Μας διαλέξανε λοιπόν, επειδή μας είχανε εμπιστοσύνη, αυτό ωστόσο δε σημαίνει, κάθε άλλο μάλιστα, ότι είμαστε υποχρεωμένοι να πάρουμε μέρος στην αποστολή, τώρα που ξέρουμε περί τίνος πρόκειται. Αν υπάρχει κανένας που για οποιοδήποτε λόγο (όχι βέβαια από δειλία, ούτε καν διανοήθηκε ποτέ του ο Ταγματάρχης κάτι τέτοιο) αλλά να, αν αμφιβάλλει λόγου χάρη κανείς ότι η μεταφορά του κιβωτίου θα μας χαρίσει την τελική νίκη, μπορεί να το πει χωρίς να ντραπεί, ή να φοβηθεί, δεν πρόκειται να πάθει απολύτως τίποτα, θα του δώσουν απλούστατα φύλλο πορείας να επιστρέψει στη μονάδα του κι αυτό είναι όλο. Δεδομένου λοιπόν ότι πρόκειται για θέμα πολύ σοβαρό, όπως ήδη μας εξήγησε, δε θέλει να μας παρατάξει και να ρωτήσει ποιος είναι εθελοντής, ώστε να κάνουμε (όλοι μας, όπως ελπίζει) ένα βήμα μπροστά. Όχι, προτιμάει να μας αφήσει μισή ώρα μόνους, να το σκεφτούμε με την ησυχία μας. Επιπλέον, δεν του αρέσει αυτό το ένα βήμα μπροστά, γιατί του θυμίζει καμώματα του αστικού στρατού, ενώ εμείς ανήκουμε στον Λαϊκό Στρατό, ή μάλλον, για να μην παίζουμε και πάλι με τις λέξεις, είμαστε μια μικρή μονάδα του παγκόσμιου Κόκκινου Στρατού. Μπορούμε λοιπόν να καθήσουμε, να συζητήσουμε το θέμα μεταξύ μας. Δεν απαγορεύεται. Όποιος αποφασίσει να μη μετάσχει στην αποστολή, μπορεί να βγει απ' το γκαράζ και να γυρίσει στο πρώην Γυμνάσιο, όπου θα του δώσουν αμέσως το φύλλο πορείας.

Ο Ταγματάρχης μας ξανακοίταξε έναν - έναν, κυκλικά, έκανε απότομα μεταβολή, πλησίασε στη δίφυλλη σιδερένια πόρτα, την άνοιξε, βγήκε έξω. Η πόρτα ξανάκλεισε.

Μείναμε μόνοι. Μερικοί καθίσανε κατάχαμα, άλλοι αρχίσανε και κόβανε βόλτες, κανένας δεν έβγαζε λέξη. Ξάπλωσα στη γωνιά μου, εκεί που είχα αφημένο το ντρίλινο σακάκι μου, σκέφτηκα να βγάλω απ' τη μέσα τσέπη την ταμπακέρα μου και ν' ανάψω τσιγάρο, κανείς δε θα το πρόσεχε ίσως, τώρα που είχανε όλοι τους να σκεφτούν σοβαρότερα πράγματα. Το 'θελα πως και τι ένα τσιγάρο εκείνη την ώρα, δεν είχα όμως το τσακμάκι μου (πώς το άφησα αλήθεια το τσακμάκι, πώς δεν το «έκλεψα» κι αυτό, αλλάζοντας ρούχα στην «Κληματαριά»;) δεν είχα πάντως τσακμάκι και έπρεπε λοιπόν να σηκωθώ και να πάω να ανάψω από μια λάμπα θυέλλης, μα οι λάμπες θυέλλης ήτανε αφημένες κατάχαμα, μπροστά στη σιδερένια πόρτα κι όλοι θα νομίζανε πως πάω να φύγω κι αν τους εξηγούσα πως πήγαινα να ανάψω τσιγάρο, θα πέφτανε όλοι απάνω μου και θα μου ζητάγανε να στρίψουνε κι αυτοί και δε με ένοιαζε ο καπνός, μα δεν ήτανε καθόλου, μα καθόλου κατάλληλη η στιγμή για να ανοίξω τώρα μιας τέτοιας λογής ιστορία. Τη στιγμή ακριβώς που τα σκεφτόμουν όλα αυτά, είδα τον επιλοχία Έκτορα να προχωράει κατά την πόρτα. Όσοι κάνανε βόλτες απόμειναν ασάλευτοι και τον κοίταζαν, όσοι καθόντουσαν χάμω στρίψαν το κεφάλι τους και καρφώσανε απάνω του το βλέμμα τους. Ο Επιλοχίας Έκτορας κατάλαβε τι σκεφτόντουσαν, σταμάτησε απότομα και είπε:

—Δε φεύγω. Πάω για κατούρημα.

Πραγματικά, η ημικυκλική μας βούτα ήτανε στη δεξιά γωνιά, δίπλα στη σιδερένια πόρτα.

—Γιατί να περιμένουμε; — είπε κάποιος. — Προτείνω να πούμε από τώρα στον Ταγματάρχη πως είμαστε όλοι εθελοντές. Πώς είναι δυνατόν να μην είμαστε;

—Αφού μας διάταξε να σκεφτούμε μισή ώρα, πρέπει να τον περιμένουμε να γυρίσει — παρατήρησε κάποιος άλλος.

—Δε μας διάταξε — απάντησε ο πρώτος. — Μας είπε πως μπορούμε να το σκεφτούμε, αν θέλουμε. Μα αν δεν θέλουμε; Θέλω να πω, τι έχουμε να σκεφτούμε;

—Και βέβαια έχουμε και παραέχουμε να σκεφτούμε — είπε τότε ο λοχίας Λεοντάρης και σηκώθηκε απάνω. — Άκου λέει δεν έχουμε να σκεφτούμε, όταν πρόκειται γι' αυτοκτονία, μόνος του το είπε. Ε, λοιπόν, όχι. Η αυτοκτονία είναι πράξη αντεπαναστατική κι εγώ...

Μα δεν τον άφησαν να συνεχίσει τον Λεοντάρη (δηλαδή λεγότανε Ανδροκλής, μα είχαμε και έναν άλλον λοχία Ανδροκλή στην ομάδα μας κι άρχισα να τον λέω τούτον εδώ Ανδροκλή με το λιοντάρι, οπότε και οι άλλοι, για λόγους συντομίας, τον είπανε Λεοντάρη) τον διακόψανε λοιπόν, λέγοντας πως «αποστολή αυτοκτονίας» δε σημαίνει αυτοκτονία, σημαίνει πολύ επικίνδυνη αποστολή, πάρα πολύ επικίνδυνη, όχι όμως απλά και σκέτα αυτοκτονία. Φωνάζανε όλοι μαζί, φώναζε και ο Λεοντάρης πιο δυνατά απ' όλους και τελικά, «Τα πολλά λόγια είναι φτώχεια», είπε κάποιος, «Τι προτείνεις δηλαδή, να φύγουμε;»

—Ναι, να φύγουμε — φώναξε ο Λεοντάρης και τότε πια, αρχίσανε και τον βρίζανε και βρεθήκανε πεντέξι που ορμήσανε απάνω του και δεν ξέρω πού θα έφτανε το πράμα, θα τον λιντσάρανε ίσως, αν ο Λεοντάρης δε φώναζε, «Σταματήστε, ψέματα τόλεγα» κι αν δεν έμπαινε μέσα ο Ταγματάρχης, ψυχραιμότετος (μου 'κανε εντύπωση πόσο ήρεμα προχώρησε και στάθηκε στην προηγούμενη θέση του και έδωσε το παράγγελμα «Προσχέ!»).

Σταθήκαμε όλοι κλαρίνο, ο Λεοντάρης τριγυρισμένος απ' αυτούς που τον χτυπήσανε, ή ήταν έτοιμοι να τον χτυπήσουν και μερικοί βρεθήκανε με την πλάτη γυρισμένη στον Ταγματάρχη, γιατί υπακούσανε στο παράγγελμα «Προσχέ!» εκεί που ήταν και βρεθήκανε, πριν σκεφτούνε να κάνουν κλίση ή μεταβολή.

Ο Ταγματάρχης μας εξήγησε ότι ο Λεοντάρης είχε μιλήσει όπως μίλησε, ύστερα από δική του διαταγή. Ήθελε να δει τις αντιδράσεις μας και είδε πως ήταν αυτές που περίμενε, δηλαδή αυτές ακριβώς που έπρεπε. Μπράβο μας και εύγε μας, ήτανε τώρα πια ολοφάνερο πως είμαστε όλοι μας εθελοντές. Και μάλιστα, πιο εθελοντές απ' όλους τους μέχρι τότε εθελοντές, μια και μας δόθηκε η δυνατότητα (πράγμα πρωτοφανές στα εθελοντικά χρονικά) να σκεφτούμε με την ησυχία μας και να συζητήσουμε μάλιστα μεταξύ μας το θέμα.

Ήμωνα σίγουρος ότι ο Ταγματάρχης πίστευε ειλικρινά αυτά που έλεγε και κυρίως ήμωνα σίγουρος πως δε μας έστηνε καμιά παγίδα, βεβαιώνοντάς μας ότι μπορεί όποιος θέλει να φύγει, χωρίς να υποστεί κυρώσεις. Πρώτον, διότι δεν υπάρχει ιστορικό προηγούμενο στρατιώτη που να τιμωρήθηκε επειδή δεν προσφέρθηκε να πάει εθελοντής, δεύτερον διότι ο

Ταγματάρχης μας έδωσε ως προς αυτό το σημείο τον λόγο της στρατιωτικής του τιμής και τρίτον διότι χωρίς να έχω αποδείξεις, πίστεψα απ' την πρώτη στιγμή στην ειλικρίνειά του κι εξακολουθώ να πιστεύω πως θα μπορούσε να φύγει όποιος ήθελε, χωρίς να πάθει τίποτα απολύτως, αν και μου είναι αδύνατο βεβαίως να το αποδείξω, μια και δεν έφυγε κανένας τελικά και συνεπώς, κανένας δεν μπορεί να ξέρει τι θα γινότανε αν έφευγε κάποιος. Ακόμα κι όταν αποκαλύφτηκε ότι ο Λεοντάρης ήτανε βαλτός από τον Ταγματάρχη, πάλι δεν άλλαξα γνώμη, γιατί ήτανε ολοφάνερο πως δεν επρόκειτο για προβοκάτσια, μα για μια δυνατότητα που μας δινότανε να ακούσουμε και τον δικηγόρο του Διαβόλου — αυτό θέλησε προφανώς ο Ταγματάρχης, να ανοίξει κάποιος τη συζήτηση, γιατί αλλιώς κανένας δε θα άφηνε τον μέσα του δικηγόρο του Διαβόλου να μιλήσει δυνατά, ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι ένας τέτοιος δικηγόρος εμφανιζότανε και έπαιρνε τον λόγο, εκεί που συζητούσε ο καθένας με τον εαυτό του το θέμα. Δεν μπορώ να ξέρω τι γινότανε στο μυαλό των άλλων, ξέρω όμως πως εγώ, όλη εκείνη την ώρα (απ' τη στιγμή που μας άφησε μόνους ο Ταγματάρχης, ως τη στιγμή που ξαναμπήκε στο γκαράζ, ακούγοντας τις φωνές του Λεοντάρη) το μόνο που σκεφτόμουνα, ήταν πως όλα αυτά δεν είχαν ουσιαστικά κανένα νόημα. Προς τι όλη αυτή — πως να την πω; — η εν ανεπισίμω τελετή εθελοντοποίησης; Τι άλλο ήμασταν δηλαδή, τι άλλο ήμουνα εγώ προσωπικά από μιας αρχής, αν όχι εθελοντής; Μήπως δεν εντάχτηκα, δεν οργανώθηκα, δεν στρατεύτηκα, επί Μεταξά ακόμα, με την δική μου θέληση; Τι άλλο ήτανε ο φίλος μου ο Χάρης, που εκτελέστηκε το 1942 στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής (πήγα εκεί μετά την Απελευθέρωση, θα πρέπει να ήτανε άνοιξη του 1946, θρασομανούσανε τα αγριόχορτα, οι τσουκνίδες, τα αγριολούλουδα μες στην κλειστή εκείνη μάντρα, θρασομανούσαν γύρω από τις τρειςτσιμεντένιες βάσεις, όπου ήταν στερεωμένα πάνω σε τρίποδα τα οπλοπολυβόλα, σε αρκετά μεγάλη απόσταση από τον τοίχο, πολύ πιο μακριά εν πάση περιπτώσει από τα έξη βήματα που λένε, σκουριασμένα πια τα οπλοπολυβόλα, δούλευαν όμως άμεμπτα βεβαίως, τότε που ο Χάρης στεκότανε στον τοίχο και πλησίασα, περιεργάστηκα τις πέτρες της ψηλής μάντρας, προσπάθησα να διακρίνω τα σημάδια απ' τις σφαίρες, ήτανε δυσδιάκριτα, δεν ήξερες αν πρόκειται για ίχνη που αφήσανε οι σφαίρες εξοστρακιζόμενες, ή για φυσικά βαθουλώματα στη σκληρή πέτρα και άλλωστε οι ομαδικώς εκτελούμενοι αγωνιστές προστατεύανε τον τοίχο με τα κορμιά τους και στάθηκα εκεί με την πλάτη στον τοίχο, φάτσα στα οπλοπολυβόλα, αναρωτήθηκα πού ακριβώς στεκότανε τότε ο Χάρης, απέναντι σε ποια ακριβώς από τα τρία οπλοπολυβόλα, άλλαζα θέση κάνοντας πλάγια βήματα, με την πλάτη πάντα προς τον τοίχο, λες και ο Χάρης μπορούσε να διαλέξει τη θέση όπου θα στεκότανε, λες και είχε σημασία το συγκεκριμένο σημείο μέσα στο πεδίο βολής, μέσα στα διασταυρούμενα πυρά των τριών οπλοπολυβόλων, μετατοπιζόμενα πλάγια, προσπαθώντας να μαντέψω κάθε φορά, ποιο οπλοπολυβόλο θα έστρεφε πρώτο κατά πάνω μου, ποια ριπή θα με γάζωνε — ποια ριπή τον γάζωσε τον Χάρη— κι όταν έφευγα, την ώρα που περνούσα ανάμεσα απ' τιςτσιμεντένιες βάσεις, έστριψα απότομα δεξιά, πήγα και γονάτισα στο ένα μου γόνατο πίσω από το μεσαίο οπλοπολυβόλο, τόπιασα απ' το ξύλινο κοντάκι του, μισοσκεβρωμένο πια απ' τον ήλιο και τις βροχές, προσπάθησα να το στρίψω πάνω στο τρίποδο, όχι, δεν έστριβε, τόχε μπλοκάρει η σκουριά). Και τι άλλο ήταν ο Χαρίδημος και ο Ντίνος, φίλοι μου κι αυτοί, που τους γνώρισα στη Σπυδαζούσα κι εκτελεστήκανε αργότερα, το 1943 και τι άλλο ήταν ο Ορέστης, που σκοτώθηκε σε μάχη, στην Πελοπόννησο, τρεις μέρες πριν απ' την Απελευθέρωση, τι άλλο ήταν ο Λυκούργος, που εκτελέστηκε φέτος τον Μάρτιο στο Γουδί — δικάστηκε και καταδικάστηκε με την υπόθεση των υπαξιωματικών του Βασιλικού Ναυτικού, κατηγορηθείς και αυτός επί δολιοφθορά των πολεμικών εγκαταστάσεων του Σκαραμαγκά. Και τι άλλο ήτανε ο Κλεόβουλος, που γλύτωσε από τους Γερμανούς και τον τουφέκισε ο ΕΛΑΣ στην Εύβοια, στα τέλη του 1943; Αυτά σκεφτόμουνα τότε που μας άφησε ο Ταγματάρχης να σκεφτούμε κι έλεγα ακόμα μέσα μου πως τόσο εγώ, όσο κι όλοι οι φίλοι μου, είχαμε και παραείχαμε να χάσουμε κάτι

παραπάνω από τις αλυσίδες μας και μάλιστα, αν το εξετάσει κανείς από στενά ωφελμιστική άποψη, ίσως εμένα να μη με εμπόδιζε καμιά αλυσίδα, στην περίπτωση που θα ήθελα να φροντίσω για την προσωπική μου σταδιοδρομία. Γιατί κατάγομαι από μεσοαστική οικογένεια μεν, ο πατέρας μου όμως είχε πολλές σχέσεις και γνωριμίες, είχε τα μέσα όπως λένε (παρ' όλο που η «Ευραφρική» του φυτοζωούσε) και θα τα κατάφερνε να με βολέψει κι εμένα, όπως κατάφερε και βόλεψε ένα σωρό γνωστούς του, κυρίως στο Υπουργείο Οικονομικών. Ώστε λοιπόν, ήμουν αποστάτης της τάξης μου και από υλικής πλευράς μόνο να χάσω είχα και όχι να κερδίσω, εντασσόμενος στο κίνημα όπως λέγαμε, πιστεύοντας πως είχα καθήκον να αγωνιστώ για την κοινωνική αλλαγή και την ουσιαστική απελευθέρωση του προλεταριάτου. Και λόγου χάρη, εναργέστατο παράδειγμα της «χασούρας» μου, είναι και το γεγονός ότι έφτασα να γίνω ένας επιλοχίας όλο κι όλο, ενώ αν ήθελα να γίνω αξιωματικός, θα μπορούσα να μπω στη Σχολή Ευελπίδων και να 'χω τώρα πλάκα τα γαλόνια. Δεν παραπονιέμαι κι ούτε φιλοδόξησα άλλωστε ποτέ μου να σταδιοδρομήσω στο στρατό κι αν φόρεσα το χακί, το 'κανα επειδή έτσι που ήρθαν τα πράγματα, δεν υπήρχε άλλη διέξοδος έξω από τον ένοπλο αγώνα — υποτάχτηκα θέλω να πω στην ιστορική αναγκαιότητα και αγωνίστηκα κι εγώ όσο μπόρεσα σαν τόσους άλλους, σαν όλους τους φίλους μου και συντρόφους μου, διαλέγοντας ελεύθερα και εθελοντικά την παράταξη και την ένταξή μου.

Έτσι, όταν άκουσα τον Ταγματάρχη να λέει πως είμαστε όλοι εθελοντές, το δέχτηκα σαν κάτι αυτονόητο. Ο Ταγματάρχης όμως, συνέχισε αυτό που ονόμασα «τελετή εθελοντοποίησης», προσδίδοντάς της μάλιστα περισσότερη επισημότητα. Μια και αποδείχτηκε πως είμαστε όλοι εθελοντές, θα δίναμε έναν όρκο — είχαμε βέβαια ορκιστεί σαν μαχητές του Λαϊκού Στρατού, μα τώρα θα δίναμε έναν όρκο ειδικό, σαν μέλη της αποστολής, γιατί το Γενικό Αρχηγείο θα μας έδινε βέβαια διαταγές με τον ασύρματο, αποτελούμε όμως μια ειδική, ανεξάρτητη μονάδα. Κι επειδή και πάλι δεν του αρέσει ο γνωστός τρόπος ορκωμοσίας, όπου κάποιος διαβάζει φράση - φράση, ή μάλλον μισοφράση - μισοφράση τον όρκο και οι άντρες επαναλαμβάνουν εν χορώ τις μισές φράσεις, έτσι που οι ορκιζόμενοι να μην καταλαβαίνουν πιθανότατα το νόημά τους, γιατί προφέρουν ασυγχρόνιστα τις λέξεις και γίνεται απλώς μια οχλαγωγία, όπου κανείς δεν ξεχωρίζει τίποτα, γι' αυτό λοιπόν, θα μας δώσει τούτο το χαρτί, όπου είναι γραμμένος ο όρκος και ο καθένας από μας θα τον διαβάζει μόνος του, εις επήκοον όλων, κρατώντας με το δεξί του χέρι το χαρτί και με το αριστερό του μια λάμπα θυέλλης για να βλέπει και όταν θα τελειώνει την ανάγνωση, θα παραδίδει το χαρτί και τη λάμπα στον επόμενο. Ο Ταγματάρχης σήκωσε από χάμω μια λάμπα θυέλλης και διάβασε πρώτος τον όρκο απ' το χαρτί, που κρατούσε στο δεξί του χέρι:

«Τέκνο του εργαζόμενου λαού, πολίτης της Λαϊκής Δημοκρατίας, δέχομαι να πάρω μέρος στην αποστολή και ορκίζομαι: Κάθε μου σκέψη και κάθε μου πράξη, θα αποβλέπει στην επιτυχία της αποστολής. Είμαι έτοιμος να θυσιάσω ακόμα και τη ζωή μου για την επιτυχία της, που θα μας χαρίσει την τελική νίκη εδώ στον τόπο μας, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην παγκόσμια επικράτηση του σοσιαλισμού και της αδελφούσης των λαών. Και θα είμαι άξιος της γενικής περιφρόνησης και άξιος βαριάς τιμωρίας, αν παραβώ τον όρκο μου».

Πρόσεξα ότι ο Ταγματάρχης τόνισε ιδιαίτερα τις λέξεις, διαβάζοντας την τελευταία φράση. Το ίδιο κάνανε και οι επόμενοι και όταν έφτασε η σειρά μου, τις τόνισα κι εγώ, σχεδόν άθελά μου, γιατί η τελευταία φράση ήταν γραμμένη με κεφαλαία.

Όταν διάβασε τον όρκο κι ο τελευταίος, ο Ταγματάρχης μας είπε ότι θα κάναμε κομματική συνεδρίαση. Να κάτσουμε λοιπόν ημικυκλικά, στο βάθος του γκαράζ, με μέτωπο προς το

κιβώτιο, φέρνοντας και τοποθετώντας μπροστά του τις λάμπες θυέλλης. Ο Ταγματάρχης έκατσε φάτσα μας πάνω στο κιβώτιο, έβγαλε το πηλήκιό του (είδα τότε πως είχε μαύρα, πυκνά μαλλιά, που γκριζάρανε ελαφρότατα στους κροτάφους, τόσο πυκνά και φουντωτά, που η μαύρη κορδέλλα του μαύρου εποφθάλμιου, ξεκινώντας απ' το δεξί του φρύδι, ανέβαινε προς τα πάνω, διαγώνια στο μέτωπο και φτάνοντας στα πυκνά, μαύρα μαλλιά, χανότανε, σκεπαζότανε τελείως θέλω να πω απ' τα μαλλιά του και η άλλη άκρη της κορδέλλας πέρναγε μέσα απ' την κοντή φαβορίτα και κάτω απ' τον λοβό του αυτιού) κι έτσι ξεσκούφωτος λοιπόν κι αυτός, σαν ίσος κι όμοιός μας, ή μάλλον σαν κομματικός καθοδηγητής μας, έκανε την εισήγηση.

Άρχισε με μια σύντομη ανάλυση της διεθνούς καταστάσεως (που επέτρεπε τις πλέον αισιόδοξες προοπτικές) μίλησε για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις (που πήγαιναν, γενικώς, πολύ καλά και θα πηγαίνανε πολύ καλύτερα μετά τη σίγουρη επιτυχία της αποστολής μας) και τελικά, πέρασε στην ενδοκομματική κατάσταση, που ήτανε όντως αρίστη, γιατί είχε ξεσκεπαστεί ο ρεβιζιονιστικός, ή μάλλον, για να μην παίζουμε με τις λέξεις, ο προδοτικός ρόλος που έπαιζε μέχρι χτες τη νύχτα η πρώην ηγεσία και τώρα πια το Κόμμα μας, με ξεκαθαρισμένες τις γραμμές του, θα προχωρούσε απερίσπαστο στον επαναστατικό του δρόμο. Ο Ταγματάρχης τόνισε ιδιαίτερα (αν και το ξέραμε βεβαίως όλοι μας, αλλά δεν πειράζει, ποτέ δεν βλέπτε μια μικρή υπόμνηση) ότι οι εκκαθαρίσεις όχι μόνο δεν εξασθενούν ποτέ το Κόμμα μας, μα απεναντίας το δυναμώνουν και όσον άφορα ειδικώς την ομάδα μας, ήταν ευτύχημα που ο παραμερισμός της ρεβιζιονιστικής ηγεσίας έγινε χτες τη νύχτα, πριν προλάβουμε να ξεκινήσουμε, γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο διαπιστώθηκε ότι υπήρχανε φαρμακερά φίδια ανάμεσά μας, ο Αρίσταρχος, ο Βλάσης, ο Κώστας, ο άλλος Κώστας και ο Νικήτας (πρόσεξα πως απαρίθμησε τα ονόματά τους κατ' αλφαβητική σειρά και όχι κατά σειρά βαθμού και σκέφτηκα ότι θα τους είχαν καθαιρέσει, αλλά όχι, δεν ήτανε αυτό, απλούστατα ο Ταγματάρχης μας τότε κίολας ξαναπεί να ξεχάσουμε τους παλιούς βαθμούς μας) και λοιπόν, αυτά τα πέντε φαρμακερά φίδια είχαν περάσει από έκτακτο στρατοδικείο και καταδικάστηκαν σε θάνατο.

—Εκτελέστηκαν; — ρώτησε ο Έκτορας.

—Όχι ακόμα, — απάντησε ο Ταγματάρχης.

—Τότε να τους εκτελέσουμε εμείς, — είπε ο Έκτορας. — Μια και ανήκανε στην ομάδα μας και είμαστε ανεξάρτητη ομάδα, πρέπει νομίζω να τους εκτελέσουμε εμείς.

—Βάζω την πρόταση του σύντροφου Έκτορα σε ψηφοφορία, — είπε ο Ταγματάρχης.

Σας βεβαιώ, σύντροφε ανακριτά, τη στιγμή εκείνη ένιωσα πολύ άσχημα. Και πρώτα απ' όλα, η ηγεσία που ο Ταγματάρχης ονόμασε ρεβιζιονιστική, δηλαδή προδοτική, ήτανε βέβαια λενινιστική. Δεύτερον, είχα κάνει παρέα με τον λοχαγό Νικήτα (άπαξ παρασημοφορηθέντα και γι' αυτό μου φερνότανε με κάποιο σεβασμό μπορώ να πω, μια και ήμουνα δις) είχα κουβεντιάσει μαζί του και τον συμπάθησα. Μα τι μπορούσα να κάνω εκείνη την ώρα, κάτω από εκείνες τις συνθήκες; Αν καταψήφιζα την πρόταση του Έκτορα (δηλαδή, ουσιαστικά, του εισηγητή) θα έπρεπε να μην εγκρίνω την απόφαση του έκτακτου στρατοδικείου της Ν και συνεπώς να μην εγκρίνω τη διαταγή συστάσεώς του και συνεπώς καταλαβαίνετε βέβαια που θα 'πρεπε να φτάσω, αρνούμενος έναν-έναν τους κρίκους της αλυσίδας. Σήκωσα λοιπόν κι εγώ το χέρι μου σαν όλους τους άλλους, βιάστηκα μόνο να προτείνω να κληρωθεί το εκτελεστικό απόσπασμα και ο Ταγματάρχης βρήκε σωστή την πρότασή μου, πρόσθεσε μάλιστα ότι θα έμπαινε κι αυτός στην κλήρωση — απολύτως ίσος κι όμοιός μας σε τούτη την περίπτωση.

Φυσικά κανείς δεν είχε αντίρρηση.

Την κλήρωση την σκέφτηκα γιατί είχα το σχέδιό μου, είχα σκεφτεί έναν τρόπο να μη μου πέσει ο κλήρος, ή μάλλον να μειωθούν οι πιθανότητες να κληρωθώ, ώστε να αποφύγω τουλάχιστον να τους εκτελέσω με τα χέρια μου.

Το σχέδιό μου, δεν ήτανε δυστυχώς εκατό τοις εκατό σίγουρο, μείωνε ωστόσο τις πιθανότητες να κληρωθώ. Και ιδού πώς: Είχα προσέξει, ότι έτσι που καθόμασταν ημικυκλικά απέναντι στο κιβώτιο και στον Ταγματάρχη, ήμουν ο πέμπτος στη σειρά, από τα δεξιά. Αν αριθμούσαμε λοιπόν αρχίζοντας από τον Ταγματάρχη, θα είχα τον αριθμό έξη. Πρότεινα να μη γράψουμε στους κλήρους τα ονόματά μας (ή μάλλον τα επαναστατικά μας ψευδώνυμα) γιατί υπήρχανε ανάμεσά μας τέσσερις σύντροφοι, που είχανε ανά δύο το ίδιο όνομα (είχαμε δύο Ανδροκλήδες όπως ανέφερα παραπάνω και είχαμε επιπλέον δύο Σπάρτακους — τους δύο Κωστήδες δεν τους λογαριάζω, μια και δε θα παίρνανε βέβαια μέρος στην κλήρωση) και συνεπώς, τα ονόματα θα δημιουργούσαν σύγχυση. Καλύτερα να έχουμε καθένας μας ένα νούμερο κι αυτό να γράψουμε στον κλήρο μας και για να έχουμε ένα νούμερο, να αριθμήσουμε από τα δεξιά, αρχίζοντας από τον Ταγματάρχη. Ο Ταγματάρχης βρήκε σωστή κι αυτή την πρότασή μου, νομίζω μάλιστα πως του άρεσε πολύ αυτή η λύση, γιατί έτσι θα είχε το νούμερο ένα.

Για να μην τα πολυλογώ, έγινα πράγματι το νούμερο έξη, που ως γνωστόν, μπορεί να διαβαστεί και εννέα. Βέβαια, σ' αυτές τις περιπτώσεις, βάζει κανείς μια παύλα από κάτω. Μα εγώ δε θάβαζα. Αν λοιπόν αυτός που θα τράβαγε τους κλήρους (και πρότεινα να είναι ένας ουδέτερος, ούτως ειπείν, ένας απ' τους φρουρούς που φυλάγανε έξω απ' το γκαράζ) αν τραβούσε λοιπόν ο φρουρός τον δικό μου κλήρο, μπορούσε να τον ξεδιπλώσει και να τον κρατήσει «σωστά», μπορούσε όμως να τον κρατήσει και «ανάποδα», υπήρχαν με άλλα λόγια πενήντα πιθανότητες στις εκατό, να τον διαβάσει εννέα. Μόνον αν έβγαινε μετά απ' τον δικό μου κλήρο (δηλαδή μετά το τάχα εννέα) το πραγματικό εννέα, μόνο τότε θα γινόταν φανερό ότι ο δικός μου κλήρος (δηλαδή το προηγούμενο «εννέα») ήταν στην πραγματικότητα το έξη. Φυσικά, αυτός που είχε το εννέα, μπορεί να μη σημείωνε την παύλα από κάτω, είτε γιατί θα σκεφτόταν αυτό που σκέφτηκα κι εγώ, είτε επειδή θα το ξέχναγε. Και συνεπώς, αν έβγαινε πρώτος ο δικός μου κλήρος, ο φρουρός θα μπορούσε να τον διαβάσει έξη και συνεπώς, στην περίπτωση αυτή, οι κλήροι που μπορούσαν να διαβαστούνε έξη, διπλασιάζαν αντί να μειώσουν κατά πενήντα τοις εκατό τις πιθανότητες να κληρωθώ. Το σχέδιό μου βασιζότανε στην προϋπόθεση ότι ο εννέα θα έγραφε σωστά το νούμερό του.

Θεωρητικά, οι πιθανότητες να βάλει ή να μη βάλει την παύλα από κάτω, ήτανε πενήντα υπέρ, πενήντα κατά. Όμως, κάτω απ' τις δοσμένες συνθήκες, μπορούσα να είμαι σχεδόν σίγουρος ότι ο εννέα θα έγραφε σωστά το νούμερό του, δεδομένου ότι η παράλειψη της παύλας ισοδυναμούσε με απάτη. Έπρεπε λοιπόν ο εννέα να αποφασίσει την απάτη και έπρεπε κυρίως να την σκεφτεί, κάνοντας όλους τους παραπάνω συλλογισμούς. Έπρεπε να μη θέλει να κληρωθεί, αλλά κατά σύμπτωση, εννέα ήτανε ο επιλοχίας Έκτορας, που είχε προτείνει να εκτελέσουμε εμείς τους πέντε και συνεπώς, ήτανε μάλλον απίθανο να μη θέλει να κληρωθεί και έμενε μονάχα η περίπτωση να ξεχάσει να βάλει την παύλα. Άρα, μπορούσα να είμαι σχεδόν σίγουρος ότι το πραγματικό εννέα δε θα διαβαζότανε έξη. Συνεπώς, αν έβγαινε πρώτο το έξη μου και διαβαζότανε έξη, θάτανε σα να είχα τον οιοδήποτε άλλο αριθμό. Αν όμως (με πιθανότητες πενήντα στις εκατό) διαβαζότανε εννέα, θα έπρεπε να βγει κατόπιν και το πραγματικό εννέα, για να αποκαλυφθεί η απάτη μου. (Δηλαδή, δε θα γινότανε τίποτα βεβαίως, κανείς δε θα σκεφτότανε να με κατηγορήσει, όπως και πράγματι δεν το σκεφτήκανε.)

Προσέθετα λοιπόν υπέρ εμού, τις πιθανότητες που είχε το πραγματικό εννέα να μη βγει. Αν πάλι έβγαινε το πραγματικό εννέα πριν απ' το δικό μου έξη, τότε ξανάπεφτα στην περίπτωση του όποιου άλλου αριθμού. Έτσι μπερδεμένα είχα προφτάσει και τα σκέφτηκα τότε, έτσι μπερδεμένα τα έγραψα και τώρα και μα την αλήθεια, δεν ξέρω ποια είναι η ορθή λύση του προβλήματος, σύμφωνα με τον νόμο των πιθανοτήτων, πάντως εγώ το είχα πιστέψει τότε και το πιστεύω και σήμερα ακόμα, ότι κατόρθωσα να αυξήσω τις υπέρ εμού πιθανότητες. Μπορεί να έπεσα έξω, αλλά εν πάση περιπτώσει, τι άλλο μπορούσα να κάνω εκείνη τη στιγμή;

Ο Ταγματάρχης, μην έχοντας άλλο χαρτί απάνω του, έσκισε σε μικρά κομματάκια την κόλλα όπου ήταν γραμμένος ο όρκος, μας έδωσε το μολύβι του, γράψαμε όλοι με τη σειρά το νούμερό μας, τυλίξαμε ρουλό τα μικρά χαρτάκια, τα ρίξαμε σε ένα ψάθινο καπέλο, ο Ταγματάρχης φώναξε έναν φρουρό και του είπε να τραβήξει δώδεκα κλήρους. Τραβώντας τον όγδοο κλήρο, ο φρουρός φώναξε:

—Εννέα.

Είχα αρχίσει να ελπίζω ότι τη γλύτωσα, η καρδιά μου χτυπούσε δυνατά, ένατος, δέκατος, εντέκατος κλήρος:

—Ένα, — φώναξε ο φρουρός.

Έβγαλε από το καπέλο τον δωδέκατο κλήρο, τον ξετύλιξε, τάχασε για μια στιγμή, τον γύρισε ανάποδα και είπε:

—Αυτό είναι το εννέα, έχει μια παύλα από κάτω.

—Ωστε το προηγούμενο εννέα ήτανε το έξη, — είπε ο Ταγματάρχης και με κοίταξε χαμογελώντας, συγχαίροντάς με θάλεγες που με ευνόησε κι εμένα η τύχη αμέσως ύστερα απ' αυτόν.

Του χαμογέλασα κι εγώ, τι θα κάνατε δηλαδή εσείς στη θέση μου;

Τετάρτη, 2 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, έλεγα χθες πως δεν μπόρεσα τελικά να το αποφύγω και κληρώθηκα κι εγώ για το εκτελεστικό απόσπασμα. Έγινε κι άλλη κλήρωση, ανάμεσα σε μας τους δώδεκα, για να δούμε ποιος θάνατι ο επικεφαλής. Εδώ πια, δε χωρούσε καμιά κατεργαριά, κληρώθηκε πάντως το νούμερο είκοσι, δηλαδή ο υπολοχαγός Τηλέμαχος.

Ο Ταγματάρχης έφυγε, λέγοντάς μας πως μπορούμε να κοιμηθούμε. Η εκτέλεση θα γινότανε τα χαράματα και να είμαστε έτοιμοι εμείς του αποσπάσματος. Δεν ξέρω πώς κοιμήθηκα εκείνη τη νύχτα. Σημασία έχει ότι κοιμήθηκα, γιατί να το κρύψω; Δεν άκουσα ούτε τη σιδερένια πόρτα να ανοίγει, ούτε το τζιπ να μπαίνει μέσα, με ξύπνησε ο λοχίας Σταμάτης, που δεν είχε κληρωθεί και είδα το τζιπ σταματημένο, με τον μπροστινό προφυλακτήρα του ακουμπιστό σχεδόν στο κιβώτιο και τον Ταγματάρχη να κατεβαίνει από τη θέση του οδηγού. Φόραγε τώρα κι αυτός χωριάτικα ρούχα. Είχε φέρει έντεκα τουφέκια και ένα περιστροφο για τον Τηλέμαχο. Μόλις που άρχισε να χαράζει. Μια λάμπα θυέλλης, που μας άφησε την προηγούμενη νύχτα ο Ταγματάρχης, παίρνοντας τις άλλες δυο, ήτανε ακόμα αναμμένη, τοποθετημένη πάνω στο κιβώτιο, στη μέση ακριβώς του γκαράζ.

Πήραμε ένας - ένας το τουφέκι μας μες απ' το τζιπ, παραταχτήκαμε κατ' άνδρα και με το «Εν - δυο!» του υπολοχαγού Τηλέμαχου, βγήκαμε έξω. Είδα τους πέντε μελλοθάνατους να στέκουν δίπλα στα υπολείμματα ενός λεωφορείου — είχε μείνει μόνο το σασί και οι σκουριασμένες ρόδες, δίχως λάστιχα. Άκουσα την πόρτα του γκαράζ να κλείνει πίσω μας. Ο υπολοχαγός Τηλέμαχος διέταξε, «Βάδην, στροφή επ' αριστερά! Αλτ! Κλίνετε επ' αριστερά!» και βρεθήκαμε με μέτωπο προς τη μεγάλη, δίφυλλη, σιδερένια πόρτα. Ήταν βαμμένη με μίνιο, μα είχε αρχίσει κίολας να σκουριάζει. Οι σκουροκόκκινοι, σχεδόν καφέ λεκέδες, διακρίνονταν καθαρά στο θαμπό φως της αυγής. Στη μέση της πόρτας (θέλω να πω, στην κάθετη γραμμή όπου ακουμπούσανε τα δυο θυρόφυλλα και λίγο πιο ψηλά απ' το κανονικό, όπως μου φάνηκε) είδα ένα βαρύ, σχεδόν στρογγυλό, ολοκαίνουριο λουκέτο, μπρούντζινο. Άκουσα βήματα πίσω μου κι έκλεισα τα μάτια — δεν ήθελα να τους δω να περνάνε και να στήνονται μπροστά στη σιδερένια πόρτα. Όταν τα ξανάνοιξα, ο λοχαγός Νικήτας ήτανε φάτσα μπροστά μου και μου φάνηκε πως είχε καρφώσει το βλέμμα του απάνω μου, δεν άργησα όμως να καταλάβω πως δε με έβλεπε — κοίταζε κάπου ψηλά, πάνω απ' το κεφάλι μου. Παρ' όλο που ήταν καπνιστής, παραιτήθηκε απ' το τελευταίο τσιγάρο και ζήτησε να καρφισώσει το παράσημό του στο στήθος και ομολογώ ότι ποτέ μου δεν κατάλαβα γιατί του έκανε ο Ταγματάρχης το χατίρι (γιατί βέβαια, περιττό να διευκρινίσω ότι παρ' όλο που ο Ταγματάρχης μετείχε στο εκτελεστικό απόσπασμα και στεκότανε τελευταίος στη σειρά, στα αριστερά μου, εξακολουθούσε όπως ήταν φυσικό να αποφασίζει για όλα και ο υπολοχαγός Τηλέμαχος δεν έκανε τίποτα χωρίς τη συγκατάθεσή του) δεν κατάλαβα λοιπόν γιατί του έκανε το χατίρι του λοχαγού Νικήτα, δεδομένου ότι το παράσημό του είχε μείνει στην «Κληματαριά», όπου αφήσαμε ό,τι είχαμε απάνω μας, γδυθήκαμε τσιτσίδι και φορέσαμε τα ντριλίνα ρούχα και χρειάστηκε λοιπόν να στείλει κάποιον (τον επιλοχία Έκτορα συγκεκριμένα) να πάει στα σβέλτα στην «Κληματαριά», να φέρει το παράσημο του λοχαγού Νικήτα, πράγμα που είχε σαν αποτέλεσμα να καθυστερήσει αρκετά λεπτά η εκτέλεση — τελειώσανε οι άλλοι τέσσερις το τσιγάρο τους, θέλω να πω και ο Έκτορας δεν είχε γυρίσει ακόμα. Ο υπολοχαγός Τηλέμαχος βρέθηκε σε αμηχανία, έριξε μια ματιά στον Ταγματάρχη, μα εκείνος παρέμεινε ατάραχος, με το όπλο παρά πόδα, όπως όλοι μας του αποσπάσματος και εκείνη τη στιγμή αναρωτήθηκα πώς θα σκόπευε ο Ταγματάρχης μια και ήτανε μονόφθαλμος, θα του 'ρχόταν άβολα όσο να 'ναι να σκοπεύσει με το αριστερό του μάτι, όπως και να 'χει πάντως, περίμενε εκεί, ντυμένος σαν όλους μας, χωρίς κανένα διακριτικό και

σε μια στιγμή, ο επιλοχίας Αρίσταρχος έβγαλε το πουκάμισό του και το πέταξε πέρα λέγοντας, «Μπορεί να σας χρειαστεί, είναι σχεδόν καινούριο» και το παράδειγμά του το μιμήθηκε ο ανθυπολοχαγός Κώστας κι αμέσως το κατόπιν του ο επιλοχίας Κώστας (ο Κωστάκης) και ο λοχίας Βλάσης και μόνον ο λοχαγός Νικήτας δεν έβγαλε το πουκάμισό του, γιατί θα πρέπει να σκέφτηκε πως βγάζοντας το πουκάμισο (το φόραγε κατάσαρκα όπως κι οι άλλοι τέσσερις) δε θα 'χε πού να καρφισώσει το παράσημό του και τώρα, τούτη τη στιγμή που γράφω, μου περνάει η σκέψη πως αυτό περίμενε πιθανότατα κι ο Ταγματάρχης — να αποδείξει στον λοχαγό Νικήτα ότι ήτανε άκαιρη και άτοπη η αξίωσή του να εκτελεστεί παρασημοφορημένος, χάνοντας έτσι μια ευκαιρία να αντιμετωπίσει κι αυτός σαν τους άλλους τέσσερις παλληκαρήσια τον θάνατο, προσφέροντας στην ομάδα μας, δηλαδή στον αγώνα, το τελευταίο του πουκάμισο.

Μα ο λοχαγός Νικήτας, στεκόταν εκεί και περίμενε, κοιτάζοντας ίσια μπροστά του, κάπου πέρα μακριά, πάνω απ' το κεφάλι μου, ήμουνα σίγουρος τώρα πια πως δεν κοίταζε εμένα κι έτσι τον παρατηρούσα χωρίς να φοβάμαι πως θα συναντήσω το βλέμμα του, μα κι αν το συναντούσα, δε θα χαμήλωνα νομίζω τα μάτια, θα του χαμογελούσα πιθανότατα, να καταλάβει πως ακόμα και τώρα, δηλαδή εκείνη τη στιγμή που ήμουνα έτοιμος να τον εκτελέσω, εξακολουθούσα να είμαι φίλος του κι ας γνωριστήκαμε εδώ και λίγες μέρες, μα ήτανε κι αυτός απ' την Αθήνα, αποδείχτηκε ότι είχαμε κοινούς γνωστούς, θυμότανε μάλιστα πότε ακριβώς εκτελέστηκε ο Χάρης («Στις 7 Ιουλίου του 42, σαν σήμερα, πάνε εφτά ολόκληρα χρόνια», μου είχε πει, μα δεν προφτάσαμε να συνεχίσουμε την κουβέντα μας, γιατί ακούστηκε η σφυρίχτρα του προγυμναστή και ξαναφορτωθήκαμε τους κορμούς των δέντρων και συνεχίσαμε τον δρόμο μας κουβαλώντας τους στο πρώην Γυμνάσιο και η φωνή του μου είχε θυμίσει τη φωνή του Χάρη, ή μάλλον όχι, δεν ήτανε αυτό ακριβώς, είχε κι ο λοχαγός Νικήτας ένα ελαφρότατο ψεύδισμα, σαν τον Χάρη, σα να πρόφερε τα λόγια του δισταχτικά, πιο αργά απ' ό,τι το περίμενες, γιατί του άρεσε να μιλάει, να φλυαρεί μπορώ να πω, να αστειεύεται συχνότατα και να μου διαβάζει αποσπάσματα από τον «Ονειροκρίτη», που είχε πάρει απ' τον αποθηκάριο μας του πρώην Γυμνασίου και να σκάει στα γέλια). Μα τώρα περίμενε εκεί, ασάλευτος μπροστά μου, στη μέση ακριβώς της δίφυλλης πόρτας, με τον επιλοχία Αρίσταρχο και τον ανθυπολοχαγό Κώστα δεξιά του, με τον επιλοχία Κώστα και τον λοχία Βλάση αριστερά του, απέναντί μου ακριβώς, κει που περίμενα κι εγώ στη μέση του αποσπάσματος, με πέντε άντρες δεξιά μου, με άλλους πέντε αριστερά μου και σε λίγο επέστρεψε ο επιλοχίας Έκτορας, έδωσε το παράσημο στον υπολοχαγό Τηλέμαχο κι αυτός το καρφίτισε στο στήθος του λοχαγού Νικήτα.

Ήτανε ένα μεγάλο μετάλλιο, διπλάσιο από εικοσάρικο και αρκετά χοντρό. Σκέφτηκα πως αν το σημαδέψω και πετύχω κέντρο, η σφαίρα δε θα το τρυπήσει, θα εξοστρακιστεί. Όμως, μόλις άκουσα το «Επί σκοπόν!», άλλαξα ξάφνου γνώμη, δε θέλησα να το ρισκάρω και για να είμαι σίγουρος, έβαλα στόχο το μπρούντζινο λουκέτο. Ο ώμος του λοχαγού Νικήτα έκρυβε το ένα τρίτο σχεδόν του λουκέτου και σημάδεψα λοιπόν άκρη - άκρη στο πουκάμισο του Νικήτα, πεντέξι δάχτυλα πιο κάτω απ' την καμπύλη του ώμου, στην άκρη του αριστερού του μπράτσου και δεν ξέρω αν η σφαίρα άγγιξε το ύφασμα, είδα πάντως καθαρά το λουκέτο να αναπηδάει, πράγμα που σημαίνει πως το πέτυχα.

Ναι, μα κάποιος άλλος θα πρέπει να πέτυχε τον λοχαγό Νικήτα στην καρδιά, γιατί σωριάστηκε, λες κι έσπασαν όλα τα νεύρα που τον κράταγαν όρθιο και ο υπίατρος Ροβήρος (ξέχασα να πω ότι ο υπίατρος Ροβήρος είχε βγει μαζί μας έξω, ενώ οι άλλοι είκοσι ένας μείνανε μέσα στο γκαράζ) ο υπίατρος λοιπόν, έχοντας σκύψει πάνω απ' τον επιλοχία Αρίσταρχο, έκανε νόημα στον υπολοχαγό Τηλέμαχο πως είχε ανάγκη από χαριστική βολή κι ύστερα έσκυψε πάνω απ' τον ανθυπολοχαγό Κώστα (είχε ανάγκη) πάνω απ' τον λοχαγό Νικήτα (δεν είχε ανάγκη) πάνω

απ' τον επιλοχία Κώστα (είχε ανάγκη) πάνω απ' τον λοχία Βλάση (είχε ανάγκη) και ο υπολοχαγός Τηλέμαχος ακολουθούσε τον υπίατρο Ροβήρο, περίμενε τη διάγνωσή του, έσκυβε, ακούμπαγε την κάννη του περιστρόφου στον κρόταφο, ή στον σβέρκο, όπως τον βόλευε, ανάλογα με το πώς είχε πέσει ο καθένας τους και πυροβολούσε.

Πέμπτη, 3 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, λέω τώρα να αφηγηθώ τα γεγονότα της πορείας με τη χρονολογική τους σειρά, δηλαδή το πότε και πού και πώς ακριβώς σκοτωθήκανε, ή αναγκάστηκαν να καταπιούνε το κυάνιο οι τριάντα τρεις της ομάδας μας, μέχρι την ημέρα που απόμεινα ολομόναχος. (Δε μου φέρατε καμιά αντίρρηση ως τα τώρα, δέχεστε πάει να πει, ότι δεν πέφτω έξω βεβαιώνοντας πως ξεκινήσαμε τελικά τριάντα τέσσερις, μετά την εκτέλεση των πέντε, έτσι δεν είναι;)

Ξανασκέφτηκα λοιπόν τα γεγονότα της πορείας, ομολογώ ωστόσο ότι θα προτιμούσα να μου στείλετε μερικές ασφράγιστες κόλλες, για να μπορώ να κρατάω σημειώσεις. Τολμώ να πω ότι η λύση που προτείνω συμφέρει και εσάς, μια και θα μπορέσω να οργανώσω καλύτερα το υλικό μου και να βάλω μια τάξη στις αναμνήσεις μου. Προσπάθησα να βάλω τάξη νοερώς, ξαγρύπνησα ως αργά τη νύχτα, αποδείχτηκε όμως πως δεν είναι και τόσο εύκολο και κυρίως μου πέρασε μια σκέψη που με τρόμαξε μπορώ να πω και άρχισε να μου τριβελίζει τα μυαλό, η σκέψη δηλαδή πως μόνο εγώ επέζησα και λοιπόν, πώς θα μπορέσω να αποδείξω την αλήθεια των λεγομένων μου, μην έχοντας κανέναν μάρτυρα; Τα όσα κατέθεσα ως τα τώρα, μπορείτε βέβαια να τα ελέγξετε και ίσως να αρχίσατε να τα ελέγχετε, συλλέγοντας πληροφορίες απ' τους αρμόδιους της πόλεως Ν, μα από δω κι εμπρός, θα πρέπει αναγκαστικά να βασιστείτε στη μαρτυρία μου και μόνον. Μου πέρασε επιπλέον η σκέψη ότι δουλειά σας είναι να βρίσκετε ενόχους και δεδομένου ότι είμαι ο μόνος που επέζησε απ' όλη την ομάδα μας, δουλειά σας είναι να με βγάλετε ένοχο, γιατί ποιον άλλον θα βρείτε να κατηγορήσετε; Καταλαβαίνετε λοιπόν πόσο δύσκολη καταντάει η θέση μου, καταλαβαίνετε γιατί προτίμησα να κάνω ένα προσχέδιο, ούτως ειπείν, στο μυαλό μου, πριν συνεχίσω την κατάθεση. Όμως, ύστερα από κάμποσες ώρες νοερών σχεδιασμάτων, διεπίστωσα πως είχα ξεχάσει αυτά που σκέφτηκα στην αρχή και γι' αυτό έλαβα το θάρρος να σας ζητήσω τις ασφράγιστες κόλλες. Πάντως, όλα αυτά τα νοερά προσχέδια δεν πήγανε τελείως χαμένα, είχανε και ένα θετικό αποτέλεσμα, μπορώ να πω, γιατί ζωγράφισα στο μυαλό μου έναν χάρτη της περιοχής που περάσαμε, σημειώνοντας τη γραμμή της πορείας μας και θα σχεδιάσω σήμερα αυτόν τον χάρτη, σε τούτη εδώ την κόλλα, για να έχετε κι εσείς μια εναργέστερη εικόνα, αν και πρόκειται ομολογώ για ένα σκαρίφημα κατά προσέγγιση, δεδομένου ότι δεν μπορώ να ξέρω τις ακριβείς χιλιομετρικές αποστάσεις. Όπως και να 'χει, το πρώτο πράγμα που θα σας κάνει φαντάζομαι εντύπωση, είναι ότι κάναμε δυο μεγάλους κύκλους, με αποτέλεσμα να περάσουμε τρεις φορές απ' τις όχθες της Μεγάλης Λίμνης. Περιπλανηθήκαμε με άλλα λόγια στριφογυρίζοντας επί τόπου, εκτελώντας διαταγές του Γενικού Αρχηγείου, που έστελνε κάθε μέρα κρυπτογραφημένα μηνύματα στον Ταγματάρχη και όριζε την κατεύθυνση που έπρεπε να ακολουθήσουμε. Δεδομένου ότι παρ' όλους τους κύκλους δεν αποφύγαμε τελικά την επίθεση των αλεξιπτωτιστών λίγο πιο κάτω απ' την Πέτρινη Γέφυρα (βλέπε χάρτη) γίνεται φανερό ότι όλες οι προφυλάξεις του δογματικού Γενικού Αρχηγείου πήγανε στο βρόντο, μπορούμε μάλιστα να υποθέσουμε πως αν δεν κάναμε τους κύκλους κι αν φτάναμε νωρίτερα στην Πέτρινη Γέφυρα, δε θα είχαμε υποστεί την εχθρική επίθεση, κατά τη διάρκεια της οποίας σκοτωθήκανε πέντε — ο πρώην λοχίας Παράσχος διμοιρίτης της πρώτης, ο πρώην λοχίας Ανδροκλής (Λεοντάρης) βοηθός διμοιρίτης της δεύτερης, ο πρώην επιλοχίας Πausανίας, που ανήκε στην πρώτη διμοιρία, α όχι, πολύ μπερδεμένα τα γράφω, δεν είναι τρόπος αυτός, πρέπει ν' αρχίσω αλλιώς.

Και πρώτα απ' όλα, δεν ήτανε τελείως σωστό αυτό που είπα στην αρχή, πως είμαι δηλαδή ο μόνος μάρτυρας. Ο Ταγματάρχης κρατούσε Ημερολόγιο ως τον θάνατό του, ή μάλλον, για να είμαι ακριβέστερος, κατέγραφε σε ένα τετράδιο, κρυπτογραφημένα, τα μηνύματα που έστελνε

και λάβαινε. Μετά τον θάνατο του Ταγματάρχη, συνέχισε και κράταγε το Ημερολόγιο ο νέος αρχηγός απο

στολής, δηλαδή ο πρώην λοχίας Σταμάτης και μετά τον θάνατο του Σταμάτη, έστειλα κι εγώ ένα τελευταίο μήνυμα στις 15 Σεπτεμβρίου 1949 (και το έστειλα εγώ, για τον απλούστατο λόγο ότι είχα απομείνει ολομόναχος πια, μα από κει και πέρα, τις πέντε επόμενες μέρες, δεν έστειλα άλλο μήνυμα, ως τις 20 Σεπτεμβρίου 1949, οπότε και έφτασα στην πόλη Κ, δεν έστειλα άλλο, διότι ο ασύρματος είχε χαλάσει). Μα πάλι προτρέχω κι αν κάνετε τον κόπο να διαβάσετε το Ημερολόγιο, θα δείτε πως τα μηνύματα φέρουν την υπογραφή «Περικλής» (έτσι λεγότανε ο ταγματάρχης) και από ένα σημείο και ύστερα «Τηλέμαχος», και κατόπιν «Σταμάτης», όλα αυτά ωστόσο θα τα εξηγήσω παρακάτω, σημασία έχει ότι μπόρεσα να στείλω το τελευταίο μήνυμα, γιατί ο πρώην λοχίας Σταμάτης, που ήταν όπως το 'χω ξαναπεί και ασυρματιστής, μας είχε εκπαιδεύσει όλους στη μετάδοση και στη λήψη μηνυμάτων, μετά τον θάνατο του Ταγματάρχη. Εν πάση περιπτώσει, μπορείτε να ελέγξετε την ακρίβεια των λεγομένων μου, συγκρίνοντάς τα με το Ημερολόγιο, αν και δε νομίζω να έχει ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι θα πέσω ίσως έξω στη χρονολογική σειρά των θανάτων και η μόνη διαφορά θα είναι οι λεπτομέρειες που μπορώ να προσθέσω, γιατί τα μηνύματα ανέφεραν απλώς «Θεόφιλος κυάνιο», λόγου χάρη, ενώ εγώ είμαι σε θέση να εξηγήσω κάτω από ποιες συνθήκες κυανίστηκε ο πρώην επιλοχίας, διμοιρίτης δευτέρας Θεόφιλος. Αλλά ας το αφήσω αυτό για αργότερα και ας αναφέρω πως πέθανε ο Ταγματάρχης, πρώτον διότι ο θάνατός του ήταν βέβαια ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα της πορείας μας και δεύτερον, μια και πρέπει να διαλέξω κάποια σειρά στην καταγραφή των θανάτων, γιατί να μην προτιμήσω την σειρά κατά βαθμόν;

Λοιπόν, ο πρώην ταγματάρχης και πρώην αρχηγός αποστολής Περικλής, πέθανε στις τέσσερις η ώρα το απόγευμα της 27ης Αυγούστου 1949, δυο μέρες πριν από τις ιστορικές αποφάσεις της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου, καταδικασμένος από την ομάδα μας, ύστερα από ανοιχτή ψηφοφορία (ή μάλλον, γίνανε δυο ψηφοφορίες και στην πρώτη καταμετρήθηκαν δώδεκα ψήφοι εναντίον του και πέντε υπέρ — εκ των οποίων η μια ήτανε του ίδιου του Ταγματάρχη — και στην δεύτερη δεκαέξι ψήφοι εναντίον). Δεκαεφτά ψήφοι συνολικώς με άλλα λόγια, διότι ενώ ξεκινήσαμε τριάντα τέσσερις (συμφωνείτε σ' αυτό το «τριάντα τέσσερις», έτσι δεν είναι;) οι τέσσερις πεθάνανε με διάφορους τρόπους πριν απ' τη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας και στη μάχη σκοτωθήκανε πέντε και τραυματίστηκαν δεκατέσσερις, εκ των οποίων οι έξη ελαφρώς, τόσο που μπόρεσαν να συνεχίσουν την πορεία και οι οκτώ τόσο βαριά, ώστε είτε ξεψυχήσανε μόνοι τους, είτε έγινε ανάγκη να τους κυανίσουμε. Είχαμε μείνει λοιπόν δεκαεφτά άντρες και εννέα άλογα (ξεκινήσαμε με τρία κάρα, κάθε κάρο το 'σερναν τέσσερα άλογα, μα χάσαμε ένα άλογο πριν απ' τη μάχη και δύο άλλα σκοτώθηκαν στη διάρκειά της) και όντας λοιπόν δεκαεφτά, τσακισμένοι απ' την κούραση, ύστερα από σαράντα τέσσερα σχεδόν εικοσιτετράωρα αδιάκοπης πορείας (ξεκινήσαμε από το κτήμα του πρώην Γεωργικού Συνεταιρισμού τη νύχτα προς την 14η Ιουλίου 1949) φτάσαμε στο σημείο ν₅ (βλέπε χάρτη) τριάντα εφτά περίπου ώρες μετά τη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας, σε ένα σημείο όπου ο δρόμος ήτανε αδιάβατος, γεμάτος λακκούβες θέλω να πω. Φτάσαμε στο ν₅ κατά τις δύο το απόγευμα της 27ης Αυγούστου και στην αρχή, ο Ταγματάρχης νόμισε πως τα κάρα θα μπορέσουν να περάσουν αν τα σπρώχναμε όλοι μαζί και μας διέταξε να μαστιγώσουμε τα άλογα, να γυρίσουμε τους τροχούς με τα χέρια, έβαλε κι ο ίδιος πλάτη και έσπρωχνε, μάταιος κόπος όμως. Οι ρόδες βουλιάζανε στις λακκούβες δε λέγανε να γυρίσουν. Τότε μας διέταξε να πάρουμε πριόνια (είχαμε εργαλεία μαζί μας) να κόψουμε δέντρα, να πριονίσουμε χοντρές σανίδες (ο δρόμος πέρναγε μέσα από δάσος κατά σύμπτωση) και να στρώσουμε ένα ξύλινο πάτωμα, ούτως ειπείν, πάνω απ' τις λακκούβες. Μας έβαλε τις φωνές να κάνουμε γρήγορα,

εννοείται πως έπρεπε να δουλέψουν κι αυτοί που είχαν βάρδια ύπνου και όταν κόψαμε αρκετές σανίδες ώστε να στρωθεί ένας ξύλινος δρόμος κάπου δέκα μέτρα μήκος, το πρώτο κάρο άρχισε και προχώραγε, μόνο που έπρεπε να παίρνουμε την τελευταία σανίδα και να τη βάζουμε πρώτη και ούτω καθ' εξής, να μετατοπίζεται, να προχωράει ο ξύλινος δρόμος, να στρώνεται συνεχώς όλο και πιο πέρα, για να μπορεί να κινείται το κάρο και όταν θα πέρανε τα εκατό ανασκαμμένα μέτρα, θα έπρεπε να γίνει το ίδιο και με το δεύτερο και με το τρίτο κάρο και ο Ταγματάρχης βιαζότανε, τον έπιασε μια απεριγραπτη φούρια, φώναζε πως αργούμε, πως θ' αργήσουμε και δε θα είμαστε στις έξη το απόγευμα στη στροφή προς Κρυόβρυση (βλέπε χάρτη). Για να μην τα πολυλογώ, όταν πέρασε πια το πρώτο κάρο, ο Ταγματάρχης άρπαξε το καμουτί από τον πρώην λοχία και διμοιρίτη τότε της δεύτερης Σταμάτη, που είχε βάρδια οδηγού στο δεύτερο κάρο και κράταγε τα γκέμια. Μου πέρασε η σκέψη πως θα χτυπήσει τα άλογα (αλλά γιατί να τα χτυπήσει, αφού τα άλογα δεν μπορούσαν βέβαια να προχωρήσουν πιο γρήγορα απ' ό,τι στρωνότανε ο ξύλινος δρόμος;). Πράγματι, δεν μαστίγωσε τα άλογα, μα άρχισε να χτυπάει εμάς που στρώναμε τον δρόμο, εμάς που παίρναμε την τελευταία σανίδα και τρέχαμε να την τοποθετήσουμε μπροστά απ' την πρώτη και θυμάμαι πως η καμουτσικιά με βρήκε στο αριστερό αυτί και στο μάγουλο, τη στιγμή ακριβώς που είχα σκύψει και σήκωνα την τελευταία σανίδα. Μου ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι, δεν έβγαλα όμως κιχ, έτρεξα όσο πιο γρήγορα μπορούσα, κουβαλώντας τη σανίδα, την τοποθέτησα μπροστά στην πρώτη και όταν όρθωσα το κορμί μου και ήμουν έτοιμος να ξανατρέξω πίσω, είδα τον Σταμάτη όρθιον στη θέση του οδηγού, να κρατάει το αυτόματο στραμένο καταπάνω στον Ταγματάρχη και τον άκουσα να φωνάζει, «Πρ!» στα άλογα, να σταματήσουν.

Ο Ταγματάρχης κοίταζε με το μοναδικό, αριστερό του μάτι τον Σταμάτη, άναυδος, χλωμός κι ενώ περίμενα πως θα του βάλει τις φωνές, τον άκουσα να λέει τελείως ψύχραιμα πως η ανταρσία τιμωρείται με θάνατο και να πετάξει αμέσως το αυτόματο.

Ο Σταμάτης τον κοίταξε άγρια, καθώς και όλους εμάς τους δεκαπέντε (ήμασταν όλοι άοπλοι, στο έλεός του) και απάντησε πως θα πέταγε το αυτόματο, αν δεχότανε ο Ταγματάρχης να κάνει την αυτοκριτική του.

—Δέχομαι να με κρίνει η ομάδα, — είπε ο Ταγματάρχης.

—Σύμφωνοι, — απάντησε ο Σταμάτης, πετώντας το αυτόματο και πηδώντας στον χαλασμένο δρόμο.

Η συνεδρίαση έγινε κάτω απ' τα δέντρα. Ο Ταγματάρχης, σίγουρος για το δίκιο του και σίγουρος κυρίως για την υποστήριξη της ομάδας, ζήτησε την καθαίρεση του Σταμάτη από τον βαθμό του διμοιρίτη (φυσικά, τον είχε προβιβάσει ο ίδιος σε διμοιρίτη και τον τοποθέτησε στη δεύτερη διμοιρία, σε αντικατάσταση του πρώην λοχία Σωκράτη, που τραυματίστηκε βαριά στη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας και έγινε ανάγκη να κυανιστεί και που κι αυτός — ο πρώην λοχίας Σωκράτης — είχε αντικαταστήσει τον πρώην επιλοχία Θεόφιλο, ο οποίος έπαθε κόψιμο, βραδυπόρησε και αναγκαστήκαμε να τον κυανίσουμε στο σημείο v_2 — βλέπε χάρτη — και τώρα ο Ταγματάρχης είπε πως αυτό ήτανε πράγματι λάθος του, το ότι όρισε δηλαδή διμοιρίτη τον Σταμάτη και μάλιστα της δεύτερης διμοιρίας, δηλαδή υπεύθυνο του δεύτερου κάρου, όπου ήτανε φορτωμένο το κιβώτιο και κάνει πρόθυμα ως προς αυτό την αυτοκριτική του) και ζήτησε λοιπόν ο Ταγματάρχης τον υποβιβασμό του Σταμάτη σε απλό μέλος της αποστολής, στην περίπτωση που θα παραδεχότανε το σφάλμα του και την εκτέλεσή του, στην περίπτωση που δε θα το παραδεχότανε. Ο πρώην υπολοχαγός και τότε υπαρχηγός Τηλέμαχος, συμφώνησε

απολύτως με τον Ταγματάρχη. Μίλησαν ύστερα οι διμοιρίτες, δηλαδή ο πρώην λοχίας Βρούτος της πρώτης (που είχε αντικαταστήσει τον πρώην λοχία Παράσχο, ο οποίος σκοτώθηκε στη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας) ο πρώην λοχαγός Ερμής της τρίτης (που είχε προβιβαστεί σε διμοιρίτη από μιας αρχής, από την ημέρα που φύγαμε δηλαδή και μέχρι τη δίκη του Ταγματάρχη δεν έπαθε τίποτα) και τελευταίος ο πρώην λοχίας Σταμάτης, τότε διμοιρίτης της δεύτερης. Ο Βρούτος και ο Ερμής προσπάθησαν να συμβιβάσουν τα πράγματα, ο Σταμάτης ζήτησε την καθαίρεση του Ταγματάρχη, αν αρνιόταν να κάνει την αυτοκριτική του.

— Τα πολλά λόγια είναι φτώχεια, — είπε ο Ταγματάρχης και πρότεινε να μπει το θέμα σε ανοιχτή ψηφοφορία.

Καταψηφίστηκε με δώδεκα ψήφους εναντίον πέντε. Ομολογώ ότι δεν το περίμενα. Βέβαια, όπως έχω ξαναπεί, ο πρώην λοχίας Σταμάτης και τότε διμοιρίτης της δεύτερης, ήτανε τετράκις παρασημοφορηθείς και πρόφτασε να αποχτήσει κύρος, γιατί όσο πέρναγε ο καιρός, τόσο ρίζωνε κι επικρατούσε μια παράλληλη, ή μάλλον, για να μην παίζουμε με τις λέξεις, μια λενινιστική, αντιδογματική ιεραρχία μέσα στην ομάδα μας και σ' αυτήν την βασισμένη σε υγιείς αρχές φραξιονιστική δουλειά είχα πάρει κι εγώ προσωπικά ενεργό μέρος, δεν περίμενα όμως πως η πλειοψηφία θα ήτανε τόσο συντριπτική εις βάρος του Ταγματάρχη. Φαίνεται πως το μαστίγωμα των αγωνιστών ήταν η σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι.

Ο Ταγματάρχης, βλέποντας τα δώδεκα χέρια να υψώνονται εναντίον του, πετάχτηκε ξάφνου όρθιος και όρμησε τρέχοντας μέσα από τα δέντρα. Κατάλαβα αμέσως πως πήγαινε να πάρει το αυτόματο που είχε πετάξει ο Σταμάτης στο δρόμο, δίπλα στο κάρο και έτρεξα ξοπίσω του. Τον πρόλαβα τη στιγμή ακριβώς που έσκυβε να πάρει το αυτόματο, δηλαδή δε θα τον προλάβαινα αν δεν έκανα πλονζόν σαν τερματοφύλακας, πέφτοντας απάνω του και ρίχνοντάς τον κατάχαμα, έτσι που βρέθηκε μπρούμυτα, με την κοιλιά απάνω στο αυτόματο. Καταφτάσανε κι άλλοι, αρπάξανε τον Ταγματάρχη και του στρίψανε τα χέρια στην πλάτη. Δεν έφερε αντίσταση. Εκεί στο δρόμο, ο Σταμάτης ζήτησε να ξαναγίνει η ψηφοφορία, προτείνοντας τούτη τη φορά την εκτέλεση του αρχηγού αποστολής. Όλοι και οι δεκαέξη ψηφίσαμε υπέρ της προτάσεώς του.

— Αφού προσχωρήσατε όλοι σας στην ανταρσία, — είπε ο Ταγματάρχης, — θα έχετε φαντάζομαι το σθένος να εξηγήσετε στο Γενικό Αρχηγείο τι ακριβώς συνέβη, θα πείτε την αλήθεια; — πρόσθεσε ειρωνικά, κοιτάζοντάς μας έναν - έναν.

— Και βέβαια θα πούμε την αλήθεια, — είπε ο Σταμάτης.

(Ο Ταγματάρχης κρυπτογραφούσε και αποκρυπτογραφούσε μόνος του τα μηνύματα, τον κώδικα όμως τον ήξερε και ο υπαρχηγός αποστολής, πρώην υπολοχαγός Τηλέμαχος και είχαμε χάσει βέβαια τους δυο από τους τρεις ασυρματιστές μας — τον πρώην λοχία Δημήτρη, που ανήκε στη δύναμη της δεύτερης διμοιρίας, τραυματίστηκε βαριά στη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας και έγινε ανάγκη να τον κυανίσουμε και τον πρώην επιλοχία Θεόφιλο, διμοιρίτη της δεύτερης, που κυανίστηκε κι αυτός, όταν έπαθε κόψιμο και τον έπιασε ψηλός πυρετός — μας έμενε όμως ο τρίτος ασυρματιστής, δηλαδή ο πρώην λοχίας Σταμάτης και μπορούσαμε συνεπώς να στείλουμε την ορισμένη ώρα, δηλαδή στις έξη το απόγευμα, το μήνυμά μας στο Γενικό Αρχηγείο, αλλά βεβαίως είχε δίκιο να ανταποδώσει ο Σταμάτης την ειρωνεία στον Ταγματάρχη, λέγοντάς του πως αναρωτιέται τι θα γινότανε αν είχε σκοτωθεί κι αυτός — ο Ταγματάρχης — και ο Τηλέμαχος στη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας, πώς θα λαβαίναμε και πώς θα στέλναμε μηνύματα, μην ξέροντας τον κώδικα και ο Ταγματάρχης δε βρήκε τίποτα άλλο να

απαντήσει εκτός απ' το ότι εκτελούσε διαταγές και ο Τηλέμαχος ομολόγησε πως του είχε φανεί κι αυτουνού παράλογο να ξέρουνε μόνον οι δυο τους τον κώδικα και είχε κάνει λόγο σχετικά στον Ταγματάρχη, χωρίς κανένα αποτέλεσμα όμως και ο Σταμάτης είτε πως τώρα πια θα τον μάθουμε όλοι τον κώδικα.)

—Ωστε θα πείτε την αλήθεια, — έκανε ο Ταγματάρχης σα να το σκεφτότανε και μας ξανακοίταξε έναν - έναν και όταν είδε πως κανένας δεν τρόμαξε τόσο πολύ ώστε να αλλάξει γνώμη, το πήρε απόφαση και δέχτηκε να πάρει το κυάνιο. (Λίγες ώρες πριν φύγουμε απ' το πρώην γκαράζ, ο Ταγματάρχης έβαλε πάνω στο κιβώτιο τριάντα τέσσερις δόσεις κυάνιο — γιατί φύγαμε τριάντα τέσσερις, καμιά αντίρρηση ως προς αυτά, έτσι δεν είναι; — και μας είπε να πάρουμε μια ο καθένας μας. Αυτός, πήρε πρώτος. Τότε το βρήκα πολύ φυσικό — ομάδα αυτοκτονίας δεν ήμασταν;) Τον θάψαμε στο σημείο v5 και ξαναρχίσαμε αμέσως να στρώνουμε τα υπόλοιπα μέτρα του ξύλινου δρόμου, να περάσει το δεύτερο κάρο κι ύστερα καταπιαστήκαμε με το τρίτο, κάτω απ' τη συντροφική επίβλεψη του Σταμάτη, που μας είπε απλώς να κάνουμε όσο πιο γρήγορα μπορούσαμε — αρκετά χασομερήσαμε.

Έτσι πέθανε λοιπόν ο Ταγματάρχης και τώρα λέω να αναφέρω συνοπτικά, πως πεθάνανε οι άλλοι δεκαεφτά πριν απ' αυτόν. Πρώτος κυανίστηκε στο σημείο v1 (βλέπε χάρτη) ο πρώην επιλοχίας Χαρίδημος, μέλος της τρίτης διμοιρίας. Τραυματίστηκε βαριά από μια σφαίρα ελεύθερου προφανώς σκοπευτού. Καθόταν ο Χαρίδημος στη θέση του οδηγού του τρίτου κάρου και εγώ που είχα βάρδια συνοδείας περπάταγα στα αριστερά του τρίτου κάρου (γιατί ανήκα κι εγώ στην τρίτη διμοιρία) και σε μια στιγμή, άκουσα έναν πυροβολισμό, που φαινότανε να έρχεται από μακριά, απ' τον θαμνώνη λοφίσκο στ' αριστερά μας και σχεδόν ταυτόχρονα, είδα τον Χαρίδημο να πέφτει μπροστά μου στον δρόμο, κρατώντας ακόμα τα γκέμια. Ο ελεύθερος σκοπευτής δεν έριξε άλλη σφαίρα, προφανώς για να μην τον εντοπίσουμε και παρ' όλο που τρέξαμε και ψάξαμε στον λοφίσκο, δεν βρήκαμε κανέναν και ο Χαρίδημος ήτανε τόσο βαριά τραυματισμένος στο στήθος, που ο υπίατρος Ροβήρος γνωμάτευσε τον κυανισμό του. Μετά τον θάνατο του πρώην επιλοχία Χαρίδημου, η τρίτη διμοιρία απόμεινε με δέκα μέλη.

Δεύτερος κυανίστηκε στο σημείο v2 ο πρώην επιλοχίας Θεόφιλος, διμοιρίτης της δευτέρας. Μετά τον κυανισμό του Θεόφιλου, ο Ταγματάρχης προβίβασε σε διμοιρίτη της δευτέρας τον πρώην λοχία Σωκράτη, που ήτανε ως τα τότε απλό μέλος της δεύτερης διμοιρίας. Έτσι έμεινε και η δευτίρη διμοιρία με δέκα μέλη.

Τρίτος χάθηκε στο σημείο v3 ο πρώην επιλοχίας Σπάρτακος, απλό μέλος της τρίτης διμοιρίας. (Είχαμε και έναν άλλον Σπάρτακο, που ήτανε όμως πρώην λοχίας και ανήκε κι αυτός στην τρίτη διμοιρία.) Ο πρώην επιλοχίας Σπάρτακος σκοτώθηκε πατώντας μια νάρκη. Βαδίζαμε θυμάμαι μαζί, δίπλα στο τρίτο κάρο, γιατί ήμασταν την ώρα εκείνη βάρδια συνοδείας — είχαμε και βάρδια οδηγήσεως και βάρδια σκοπιάς (καθόμασταν δηλαδή πάνω στα άχερα και βιγλιζαμε από ψηλά, απ' τη «στέγη» του κάρου, με το αυτόματο στο χέρι) βάρδια ύπνου (κοιμόμασταν δηλαδή πάνω στα άχερα) και βάρδια φρουρήσεως (μπαίναμε δηλαδή στο «υπόγειο» του κάρου και κοιτάζαμε μέσα από τις φαρδιές χαραμάδες του ξύλινου παραπέτου, όπου χώραγε η κάννη του αυτόματου και ήτανε λοιπόν η χαραμάδα ένα είδος πολεμίστρας και τα κάρα ήτανε μεγάλα, μακρόστενα, με τέσσερις ρόδες, με δυο σανιδένια παραπέτα αριστερά και δεξιά και πάνω από τα παραπέτα προεξείχαν μακριά ξύλινα κοντάρια για να στηρίζονται τα άχερα και να μην πέφτουν, με δυο λόγια ήτανε ίδια κι όμοια τα κάρα με αυτά που έχουν οι αγρότες για να μεταφέρουν τα άχερα, με τη διαφορά ότι εμείς, είχαμε φτιάξει ένα πατάρι στο ύψος του

παραπέτου και φορτώσαμε τα άχερα στο πατάρι και ανάμεσα στο πατάρι και στο «πάτωμα» του κάρου δημιουργήθηκε ένας χώρος, ένα «υπόγειο» όπως το λέγαμε, όπου μπορούσες να ξαπλώσεις, ή να κάτσεις σκύβοντας το κεφάλι σου και στο υπόγειο του πρώτου κάρου βάλουμε τον ασύρματο και το πρόχειρο φαρμακείο, στο υπόγειο του δεύτερου το κιβώτιο και στο υπόγειο του τρίτου τα τρόφιμα, τον καπνό και τα εργαλεία). Βαδίζαμε λοιπόν με τον πρώην επιλοχία Σπάρτακο δίπλα στο κάρο της διμοιρίας μας και σε μια στιγμή, ο πρώην επιλοχίας Σπάρτακος μου είπε, «Πάω για κατούρημα», πήδηξε το χαντάκι του δρόμου, προχώρησε μέσα από κάτι θάμνους, εγώ έβγαλα την ταμπακέρα μου να στρίψω τσιγάρο και σταματώντας να ανάψω με το τσακμάκι, άκουσα την έκρηξη. Ήταν ένα ναρκοπέδιο εκεί δίπλα, υπήρχε και μια πινακίδα που έλεγε, «Προσοχή νάρκες» και είχε και μια νεκροκεφαλή με δυο κόκκαλα σταυρωτά από κάτω, μα η πινακίδα είχε πέσει, την βρήκαμε και την ξαναστήσαμε όσο πιο στέρεα μπορέσαμε στο κοντάρι της, θάψαμε τον πρώην επιλοχία Σπάρτακο, η τρίτη διμοιρία απόμεινε με εννέα άντρες — όταν φύγαμε από την πάλη Ν, ο Ταγματάρχης μας χώρισε σε τρεις διμοιρίες, με δέκα άντρες στην πρώτη, έντεκα στη δεύτερη και έντεκα στην τρίτη, σύνολο τριάντα δύο, γιατί ο πρώην ταγματάρχης Περικλής και ο πρώην υπολοχαγός Τηλέμαχος, όντας αρχηγός αποστολής ο πρώτος και υπαρχηγός αποστολής ο δεύτερος, δεν εντάχτηκαν σε διμοιρίες, σύνολο τριάντα τέσσερις λοιπόν, καμιά αντίρρηση ως προς το νούμερο, έτσι δεν είναι; — και θάψαμε όπως είπα τον πρώην επιλοχία Σπάρτακο στο σημείο ν₃ και συνεχίσαμε την πορεία μας.

Τέταρτος χάθηκε στο σημείο ν₄ ο πρώην λοχίας Σοφοκλής της τρίτης διμοιρίας. Αν κάνετε τον κόπο να διαβάσετε το Ημερολόγιο, θα δείτε ότι ο Ταγματάρχης ανήγγειλε την απώλειά του στο Γενικό Αρχηγείο με τις λέξεις «Σοφοκλής κυάνιο», πράγμα που είναι και δεν είναι σωστό, με την έννοια ότι πρόκειται για μια ανακρίβεια, αλλά για μια ανακρίβεια θεμιτή, ούτως ειπείν, διότι ο πρώην λοχίας Σοφοκλής πληγώθηκε ελαφρότατα στην αριστερή του φτέρνα («Δεν είναι τίποτα, — είπε ο ίδιος, — μια γραντζουνιά») μα το πόδι του πρήστηκε, με αποτέλεσμα να βραδυπορήσει ο Σοφοκλής και ο Ταγματάρχης διέταξε τον κυανισμό του, ο Σοφοκλής ωστόσο προτίμησε να αυτοκτονήσει με το περίστροφο. Τον θάψαμε στο σημείο ν₄ και συνεχίσαμε την πορεία μας. Επειδή απόμειναν οκτώ μονάχα άντρες στην τρίτη διμοιρία, ο Ταγματάρχης μετέθεσε τον πρώην ανθυπολοχαγό Νικία της πρώτης στην τρίτη, έτσι που όταν φτάσαμε στην Πέτρινη Γέφυρα, η πρώτη διμοιρία είχε εννέα άντρες, η δεύτερη δέκα, η τρίτη εννέα, σύνολον είκοσι οκτώ, συν ο αρχηγός και ο υπαρχηγός τριάντα — καμιά αντίρρηση ως προς το νούμερο, έτσι δεν είναι;

Περάσαμε λοιπόν με την παραπάνω σύνθεση την Πέτρινη Γέφυρα και στις δύο η ώρα το πρωί της 26ης Αυγούστου 1949, διακόσια μέτρα το πολύ πιο κάτω απ' τη γέφυρα, δεχτήκαμε την επίθεση των αλεξιπτωτιστών. Μας επιτεθήκανε αιφνιδιαστικά, στο λίγο φως του φεγγαριού κι έτσι εξηγείται το γεγονός ότι χάσαμε συνολικά δεκατρείς άντρες σε κείνη τη μάχη και πάλι καλά που κατορθώσαμε να εξοντώσουμε ολόκληρη την ομάδα κρούσεως του εχθρού (είκοσι δύο άντρες ήτανε, οι δεκαπέντε πέσανε νεκροί, τους έξη τους αποτέλειωσε τραυματισμένους ο υπαρχηγός αποστολής Τηλέμαχος με χαριστικές βολές και ο εικοστός δεύτερος πέθανε την ώρα που ο Ταγματάρχης τον ανέκρινε, πατώντας με το γουρουνοτσάρουχο πάνω στην γαζωμένη απ' τη ριπή κοιλιά του.) Απ' τους δικούς μας, σκοτωθήκανε μαχαιρωμένοι, χτυπημένοι όλοι τους σχεδόν πίσωπλατα, από την πρώτη διμοιρία ο διμοιρίτης της πρώην λοχίας Παράσχος, ο πρώην λοχίας Κλέαρχος (αυτός που έμεινε γυμνός και περίμενε μια ολόκληρη νύχτα σχεδόν, τυλιγμένος με μια κουβέρτα, στην «Κληματαριά») και ο πρώην επιλοχίας Πausανίας· από τη δεύτερη, ο βοηθός διμοιρίτη πρώην λοχίας Ανδροκλής (Λεοντάρης)· και από την τρίτη, ο πρώην ανθυπολοχαγός Νικίας (που είχε μετατεθεί εκεί από την πρώτη, μετά τον θάνατο του πρώην

λοχία Σοφοκλή). Οκτώ τραυματιστήκανε βαριά, ο Ταγματάρχης όμως δέχτηκε να τους ανεβάσουμε στις στέγες και να τους ξαπλώσουμε στα άχερα, «Και αύριο βλέπουμε», όπως είπε ο ίδιος — και φυσικά ο υπίατρος Ροβήρος τους επέδωσε τα τραύματα, όσο καλύτερα μπορούσε. Τελικά, έγινε ανάγκη να κυανιστούν οι έξη από τους οκτώ βαριά τραυματισμένους, γιατί οι δύο (ο πρώην λοχαγός Παύλος της πρώτης και ο πρώην λοχίας Δημοσθένης της δεύτερης) βρεθήκανε νεκροί την άλλη μέρα πάνω στα άχερα. Από τους έξη που κυανίστηκαν, οι δύο ανήκανε στην πρώτη διμοιρία (ο πρώην λοχίας Πάτροκλος και ο πρώην επιλοχίας Κύρος) και οι τέσσερις στη δεύτερη (ο διμοιρίτης της πρώην λοχίας Σωκράτης, ο πρώην λοχίας Δημήτρης, ο πρώην επιλοχίας Αλέξανδρος και ο πρώην λοχίας Ροβεσπιέρος). Συνολικά, η πρώτη και η δεύτερη διμοιρία είχανε απώλειες από έξη άντρες η κάθε μια και η τρίτη έναν. Είμασταν τριάντα, μείον δεκατρείς, μείναμε δεκαεφτά — καμιά αντίρρηση ως προς το νούμερο, έτσι δεν είναι; Είχαμε και μερικούς ελαφρώς τραυματισθέντες, μεταξύ των οποίων και ο Ταγματάρχης και ο πρώην επιλοχίας Έκτορας της δεύτερης διμοιρίας (αυτός που πρότεινε να εκτελέσουμε εμείς τους πέντε της ομάδας μας). Χάσαμε και δύο άλογα στη μάχη εκείνη — προλάβανε οι αλεξιπτωτιστές και τα χτυπήσανε με τους σουγιάδες στην κουλιά (είχαμε ήδη αναγκαστεί να σκοτώσουμε άλλο ένα, του δεύτερου κάρου, όταν έχασε το πέταλό του και άρχισε να κουτσαίνει).

Έτσι λοιπόν, μετά τη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας, η πρώτη διμοιρία απόμεινε με τρεις άντρες, η δεύτερη με τέσσερις και η τρίτη με οκτώ. Ο Ταγματάρχης είπε πως από δω κι εμπρός θα ανήκει και ο ίδιος στη δύναμη της πρώτης διμοιρίας και ο υπαρχηγός αποστολής, πρώην υπολοχαγός Τηλέμαχος στη δύναμη της δεύτερης, ως απλά μέλη. Προβίβασε σε διμοιρίτη της πρώτης τον πρώην λοχία Βρούτο (που ανήκε ως τότε στη δεύτερη) εις αντικατάσταση του νεκρού διμοιρίτη και πρώην λοχία Παράσχου. Μετέθεσε εμένα (πρώην επιλοχία) και τον πρώην λοχία Λέανδρο από την τρίτη στην πρώτη, μετέθεσε από την πρώτη στη δεύτερη τον πρώην λοχία Σταμάτη, προβιβάζοντάς τον ταυτόχρονα σε διμοιρίτη, εις αντικατάστασιν του βαριά τραυματισμένου διμοιρίτη της δεύτερης και πρώην λοχία Σωκράτη, ο οποίος και κυανίστηκε την άλλη μέρα και κατ' αυτόν τον τρόπο, η πρώτη διμοιρία είχε τώρα έξη άντρες. Προβίβασε τον πρώην επιλοχία Ίκαρο της δεύτερης σε βοηθό διμοιρίτη της ίδιας διμοιρίας, (εις αντικατάστασιν του νεκρού πρώην λοχία Ανδροκλή - Λεοντάρη). Μετέθεσε τον πρώην λοχία Λεωνίδα από την τρίτη στη δεύτερη, η οποία είχε τώρα έξη άντρες. Η τρίτη διμοιρία απόμεινε με πέντε άντρες.

Η μάχη της Πέτρινης Γέφυρας έγινε κατά τις τρεις το πρωί της 26ης Αυγούστου 1949 και κατά τις οχτώ η ώρα το ίδιο εκείνο πρωί, εκεί που βαδίζαμε συνεχίζοντας την πορεία μας, άκουσα τον Τηλέμαχο να ρωτάει τον Ταγματάρχη μήπως θα μπορούσε να ζητήσει ενισχύσεις από το Γενικό Αρχηγείο.

—Δεν προβλέπονται ενισχύσεις για την αποστολή μας, δε σας το είπα στο γκαράζ; — απάντησε ο Ταγματάρχης.

Δε θυμόμουν να μας το είχε πει. Μπορεί να μην το πρόσεξα εγώ (το σημείωσα ήδη νομίζω ότι έλεγε και ξανάλεγε τα ίδια, τόσο που βαρέθηκα να τον ακούω) μπορεί να ξέχασε ο Ταγματάρχης να αναφέρει αυτή τη λεπτομέρεια. Όπως και να 'χει, στις έξη το απόγευμα της 26ης Αυγούστου 1949, ο Ταγματάρχης έστειλε ένα μακροσκελέστατο μήνυμα, αναφέροντας καταλεπτώς όλες μας τις απώλειες σε άντρες και σε άλογα (προδικάζοντας μάλιστα και την τύχη των οχτώ βαριά τραυματισμένων, αναφέροντας «νεκροί πέντε, προς κυάνιον οχτώ», ενώ εμάς μας είπε, «Αύριο βλέπουμε», αφήνοντας να εννοηθεί ότι ορισμένοι από τους βαριά τραυματισμένους θα γλυτώνανε τελικά). Φυσικά, τότε που έστειλε το μήνυμα, δεν ξέραμε το

περιεχόμενό του, το μάθαμε αργότερα, μετά την εκτέλεση του Ταγματάρχη, όταν ο πρώην υπολοχαγός και πρώην υπαρχηγός αποστολής Τηλέμαχος μας αποκάλυψε τον κώδικα και διαβάσαμε το Ημερολόγιο Πορείας. Και αποδείχτηκε πως ο Ταγματάρχης δεν έλεγε ψέματα, όταν βεβαίωνε ότι δεν προβλέπονται ενισχύσεις για την αποστολή μας, γιατί το Γενικό Αρχηγείο απάντησε τότε διατάζοντάς μας, «Στροφή Μαυρόπετρα», χωρίς κανένα άλλο σχόλιο, λες και δεν είχε συμβεί τίποτα.

Αποδείχτηκε ότι ο μυστικός μας κώδικας βασιζότανε στο Ευαγγέλιο, που ο Ταγματάρχης τόχε πάντα απάνω του, στην αριστερή τσέπη του πουκάμισου (και είχα σκεφτεί θυμάμαι πως το μικρό εκείνο αλλά αρκετά χοντρό βιβλιαράκι του προστάτευε την καρδιά, είχα διαβάσει περιπτώσεις φαντάρων που είχαν ένα βιβλίο στην τσέπη του αμπέχωνου και σωθήκανε γιατί η σφαίρα σφηνώθηκε στα φύλλα του βιβλίου, είδα μάλιστα και τη φωτογραφία μιας μισοτρυπημένης ποιητικής συλλογής, που την φυλάγανε στο Μουσείο Πολέμου της Μόσχας) και εκεί, στην τσέπη του πουκάμισου θέλω να πω, το βρήκαμε το Ευαγγέλιο, όταν ο Ταγματάρχης κατάπие το κυάνιο, ή μάλλον, για να είμαι ακριβέστερος, τότε μάθαμε εμείς οι άλλοι (ο Τηλέμαχος το ήξερε) πως το βιβλιαράκι εκείνο ήτανε το Ευαγγέλιο, πως μπορούσαμε να το ξέρουμε, που ήτανε δεμένο με χοντρό χαρτόνι και είχε τίτλο — με χρυσά γράμματα — «Αγγλοελληνικόν Λεξικόν», πράγμα που το είχαν δει όλοι οι άντρες της πρώτης διμοιρίας και μας το προφτάσανε, γιατί ο Ταγματάρχης κρυπτογραφούσε και αποκρυπτογραφούσε τα μηνύματα καθισμένος στη στέγη του πρώτου κάρου και λοιπόν, όλοι όσοι κάνανε βάρδια σκοπιάς στο ίδιο κάρο είχαν δει τον τίτλο του μικρού βιβλίου και ο Ταγματάρχης τους άφηνε βεβαίως επίτηδες να τον βλέπουν, για να το πούνε και σε μας τους άλλους, ότι πρόκειται δηλαδή για ένα Αγγλοελληνικό Λεξικό. Αργότερα, διεπίστωσα μάλιστα ότι όχι μόνο ο τίτλος, μα και το πρώτο δεκαεξασέλιδο

ήτανε πράγματι αγγλοελληνικό Λεξικό, με το «Αντί Προλόγου» του συγγραφέως, με το «Περί Προφοράς», με τον «Επεξηγηματικό Πίνακα Συμβολικής Προφοράς», με τα «Σημεία και τας Συντεταγμένας Λέξεις» και την αρχή του καθαυτού λεξικού, από το Α ως τη λέξη absolute — απόλυτος, απερίοριστος, τέλειος — και από κει και πέρα άρχιζε το Ευαγγέλιο.

Ο πρώην υπολοχαγός και πρώην υπαρχηγός Τηλέμαχος, μας εξήγησε ότι στέλναμε και παίρναμε τετράδες αριθμών. Οι δύο πρώτοι αριθμοί της κάθε τετράδας, αντιστοιχούσαν στις σελίδες του Ευαγγελίου (από τη σελίδα 10 ως τη σελίδα 99) ο τρίτος στη στήλη (και συνεπώς είχανε πάντα ή 1 ή 2) και ο τέταρτος σε μια από τις πρώτες εννέα αράδες της στήλης αριθμώντας απ' τα πάνω. Το μεταδιδόμενο γράμμα ήταν πάντα το δεύτερο από τα αριστερά, της ούτω πώς οριζομένης από τις τρεις «συντεταγμένες» αράδας. Σκέφτηκα τότε πως αντί να φυλλομετράμε κάθε φορά το Ευαγγέλιο, θα ήτανε πολύ πιο εύκολο να βρούμε είκοσι τέσσερα διαφορετικά γράμματα, να σημειώσουμε την αριθμητική τους αντιστοιχία και να τάχουμε έτοιμα προς μετάδοσιν. Μα ο Σταμάτης, που όπως είπα ήτανε και ασυρματιστής, μας εξήγησε πως αν γινόταν κάτι τέτοιο, ο εχθρός θα κατάφερνε τελικά να αποκρυπτογραφήσει τα μηνύματά μας, γιατί η αντικατάσταση ενός γράμματος με έναν αριθμό (τον ίδιον πάντα) ή με μια σειρά αριθμών (την ίδια πάντα) έχει σαν αποτέλεσμα να επαναλαμβάνονται συνεχώς οι ίδιοι αριθμοί, ή σειρές αριθμών και η συχνότητα επαναλήψεως μπορεί να προδώσει το μυστικό, να επιτρέψει δηλαδή στον εχθρό να αντιληφθεί για ποιο γράμμα πρόκειται, δεδομένου ότι το Α λόγου χάρη, συναντιέται πιο συχνά απ' όλα τα άλλα γράμματα σε ένα ελληνικό κείμενο. Ενώ, αν κάνουμε τον κόπο να φυλλομετράμε κάθε φορά το Ευαγγέλιο και να βρίσκουμε τα γράμματα στην τύχη, είναι αδύνατο να μας αποκρυπτογραφήσει ο εχθρός το μήνυμά μας, εκτός κι αν ξέρει βέβαια σε ποιο κείμενο βασίζεται ο κώδικας και σε ποια έκδοση,

γιατί υπάρχουνε και μονόστηλες εκδόσεις του Ευαγγελίου λόγου χάρη, οπότε οι τρεις πρώτοι αριθμοί μπορούν να σημαίνουν τη σελίδα (από την εκατοστή και πέρα) και ο τέταρτος την αράδα, αν και δεν πρέπει να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι χωρίζαμε τα νούμερα σε τετράδες, κάθε άλλο, τα στέλναμε το ένα πίσω από το άλλο συνέχεια και ήτανε κι αυτό ένα μικρό μυστικό, γιατί θα μπορούσε κάλλιστα το κάθε γράμμα να αντιπροσωπεύεται από μια τριάδα αριθμών, με κώδικα βασισμένον σε ένα οποιοδήποτε κοινό βιβλίο, όπου οι δυο πρώτοι αριθμοί θα σημαίνουν τη σελίδα (από τη δέκατη ως την ενενηκοστή ένατη) και ο τρίτος αριθμός την αράδα, αλλά όλα αυτά τα μάθαμε λεπτομερέστερα όταν αρχίσαμε εντατικές ασκήσεις στον ασύρματο υπό την καθοδήγηση του Σταμάτη, γιατί ενώ είχαμε τρεις ασυρματιστές, οι δύο δεν ζούσανε πια, όπως είπα και τι θα γινότανε αν σκοτωνόταν κι ο τρίτος, δηλαδή ο Σταμάτης;

Τότε, μετά την εκτέλεση του Ταγματάρχη θέλω να πω, στρώσαμε τον ξύλινο δρόμο, περάσαμε το δεύτερο και το τρίτο κάρο, κόντευε πέντε η ώρα, έτσι κι αλλιώς δεν προφταίναμε να είμαστε στις έξη στη στροφή προς Κρυόβρυση, ο Σταμάτης μας πρότεινε λοιπόν να συνεδριάσουμε και να σκεφτούμε τι μήνυμα θα στέλναμε στο Γενικό Αρχηγείο — γιατί ήτανε συμφωνημένο να στέλνουμε το μήνυμα στις έξη η ώρα το απόγευμα και όπως μας εξήγησε ο Τηλέμαχος, το πρώτο που έπρεπε να αναφέρουμε ήτανε το στίγμα μας («Στροφή Κρυόβρυση» την ημέρα εκείνη) για να ξέρει το Γενικό Αρχηγείο ότι φτάσαμε στο σημείο που μας διέταξε την προηγούμενη μέρα να φτάσουμε, μα ήταν και το άλλο θέμα, πολύ σπουδαιότερο μάλιστα αυτό — πώς ακριβώς θα ανακοινώναμε τον θάνατο του Ταγματάρχη;

Ο διμοιρίτης της δεύτερης και πρώην λοχίας Σταμάτης μίλησε έξω απ' τα δόντια στη συνεδρίαση εκείνη, λέγοντας πως η ανταρσία μας στρεφότανε ουσιαστικά εναντίον του δογματικού Γενικού Αρχηγείου, γιατί ο Ταγματάρχης ήτανε απλώς ένα εκτελεστικό όργανο και λοιπόν, προτείνει να μην αναφέρουμε τίποτα, μόνο να στείλουμε μήνυμα πως φτάσαμε τάχα στη στροφή προς Κρυόβρυση, προσθέτοντας «κιβάρ» (που ήτανε η συμφωνημένη συντομογραφία της φράσεως «κατάστασις κιβωτίου αρίστη») και να υπογράψουμε «Περικλής». (Ακούγοντας τότε αυτό το «Περικλής», δεν κατάλαβα αμέσως περί ποίου πρόκειται, είχα ξεχάσει πως έτσι λεγότανε ο ταγματάρχης.) Συμφωνήσαμε όλοι μας, κρίνοντας πως αυτή ήτανε η καλύτερη λύση. Κάποιος είπε πως έπρεπε να εκλέξουμε αρχηγό αποστολής, εκλέχτηκε διά βοής ο Σταμάτης, αυτός όμως θέλησε να επισημοποιήσει τρόπον τινά την ψηφοφορία και μας έβαλε να αποφανθούμε δι' ανατάσεως της χειρός. Ξαναεκλέχτηκε ομόφωνα. Τότε, ο νέος αρχηγός αποστολής, πρώην διμοιρίτης της δεύτερης και πρώην λοχίας Σταμάτης, πρότεινε να ξεχάσουμε τους προηγούμενους βαθμούς μας (δηλαδή τους εν αποστολή κτηθέντας βαθμούς) και να γίνουν οι νέοι προβιβασμοί σύμφωνα με την ιεραρχία των παρασήμων, να προβιβαστούνε δηλαδή σε υπαρχηγό αποστολής και σε διμοιρίτες οι τρεις και σε βοηθούς διμοιριτών οι δεις. Έγινε ομόφωνα δεκτή κι αυτή η πρότασή του (δι' ανατάσεως της χειρός) και ο Σταμάτης προβίβασε σε υπαρχηγό αποστολής τον πρώην επιλοχία Ίκαρο, που ήταν τρεις και που ο Ταγματάρχης τον είχε προβιβάσει σε βοηθό διμοιρίτη της δεύτερης. Σε αντικατάσταση του Ίκαρου, ο Σταμάτης προβίβασε εμένα τον δεις σε βοηθό διμοιρίτη της δεύτερης, μεταθέτοντάς με από την πρώτη στη δεύτερη (ο νέος υπαρχηγός Ίκαρος μετατέθηκε από τη δεύτερη στην πρώτη, ως απλό της μέλος). Ο πρώην υπολοχαγός και πρώην υπαρχηγός αποστολής Τηλέμαχος, όντας δεις, υποβιβάστηκε σε βοηθό διμοιρίτη της τρίτης, όπου και μετετέθη από τη δεύτερη και όπου πήρε τη θέση του μέχρι τότε βοηθού διμοιρίτη πρώην ανθυπολοχαγού Αγαθοκλή, ο οποίος είχε ξεκινήσει από την πόλη Ν με τον ως άνω βαθμό, τώρα όμως, όντας άπαξ, υποβιβάστηκε σε απλό μέλος της τρίτης. Ο διμοιρίτης της πρώτης και πρώην λοχίας Βρούτος ήταν άπαξ, υποβιβάστηκε λοιπόν σε απλό μέλος της δεύτερης διμοιρίας, όπου και μετετέθη και τη θέση του στην πρώτη διμοιρία την πήρε ο μέχρι τότε διμοιρίτης της

δεύτερης πρώην λοχίας και νυν αρχηγός αποστολής Σταμάτης, μεταθέτοντας ο ίδιος τον εαυτό του από τη δεύτερη στην πρώτη. Στην τρίτη διμοιρία, ο διμοιρίτης της πρώην λοχαγός Ερμής ήτανε άπαξ, ενώ το απλό της μέλος και πρώην λοχίας Σπάρτακος ήτανε τρις. Προβιβάστηκε λοιπόν ο Σπάρτακος σε διμοιρίτη της τρίτης και υποβιβάστηκε ο Ερμής σε απλό της μέλος. Ο πρώην επιλοχίας Έκτορας και απλό μέλος της δεύτερης ήτανε τρις, προβιβάστηκε λοιπόν σε διμοιρίτη της δεύτερης. Ο βοηθός διμοιρίτη της πρώτης, πρώην ανθυπολοχαγός Προκόπης, ήτανε δις, έμεινε λοιπόν στη θέση του. Έτσι, η πρώτη και η δεύτερη διμοιρία είχαν τώρα από πέντε άντρες και η τρίτη έξη, σύνολον δεκαέξι (είχαμε μείνει δεκαεφτά μετά τη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας, εκτελέσαμε τον Ταγματάρχη, μείναμε δεκαέξι — καμιά αντίρρηση ως προς το νούμερο, έτσι δεν είναι;).

Ομολογώ ότι ο προβιβασμός του πρώην επιλοχία Έκτορα σε διμοιρίτη της δεύτερης, όπου ανέλαβα εγώ καθήκοντα βοηθού διμοιρίτη, μου ήρθε λίγο ανάτριχα μπορώ να πω (ο Έκτορας είχε προτείνει να εκτελέσουμε εμείς τους πέντε της ομάδας μας) αλλά δεν είπα τίποτα, πρώτον γιατί κάνοντας μια γρήγορη κριτική επισκόπηση της συμπεριφοράς του κατά τη διάρκεια της πορείας, είδα ότι δεν έχω τίποτα να του προσάψω και δεύτερον διότι ο Έκτορας, ο Σπάρτακος και ο Ίκαρος ήτανε οι μόνοι που είχανε παρασημοφορηθεί τρεις φορές και άρα κάποιος απ' τους τρεις έπρεπε να γίνει υπαρχηγός αποστολής (και έγινε ο Ίκαρος) και οι άλλοι δύο έπρεπε αναγκαστικά να γίνουν διμοιρίτες, αν θέλαμε να είμαστε συνεπείς στην αρχή που θέσαμε μόνοι μας στον εαυτό μας — στην από δω και πέρα καθιέρωση της ιεραρχίας των παρασήμων, θέλω να πω. Με τους δις, το πράγμα ήτανε διαφορετικό, υπήρχαν κι άλλοι δύο δις (ο υπίατρος Ροβήρος και ο πρώην επιλοχίας Κάρολος) οι οποίοι θα μπορούσαν συνεπώς να γίνουνε βοηθοί διμοιριτών, αλλά ο αρχηγός αποστολής και διμοιρίτης της πρώτης Σταμάτης μας εξήγησε ότι θα ήτανε λάθος να φορτώσει σε έναν γιατρό τα καθήκοντα του βοηθού διμοιρίτη και προτιμούσε να προβιβάσει τον πρώην επιλοχία Κάρολο σε βοηθό γιατρού, γιατί από δω κι εμπρός θα δίναμε μεγαλύτερη προσοχή στους τραυματίες. (Ο Ροβήρος και ο Κάρολος ανήκανε στην τρίτη διμοιρία, θα έπρεπε λοιπόν κανονικά να μετατεθούν στην πρώτη, μια και το πρόχειρο φαρμακείο βρισκότανε στο πρώτο κάρο, αλλά ο Σταμάτης ξέχασε αυτή τη λεπτομέρεια και άφησε τα πράγματα όπως ήτανε επί Ταγματάρχη.)

Μετά τη συνεδρίαση, μεταδώσαμε στις έξη η ώρα ακριβώς το μήνυμα «Στροφή Κρυόβρυση κιβάρ Περικλής» (ο Σταμάτης έθεσε υπ' όψιν όλων μας το περιεχόμενο, μας ρώτησε αν το εγκρίνουμε και κανείς δεν είχε αντίρρηση) και σε είκοσι περίπου λεπτά, το Γενικό Αρχηγείο απάντησε «Στροφή Μαυρόπετρα». Μελετήσαμε τον επιτελικό χάρτη (που ως τα τότε τον μελετούσε μόνον ο Ταγματάρχης) και είδαμε ότι η απόσταση ήτανε μεγάλη, δε θα προλαβαίναμε να φτάσουμε στη στροφή προς Μαυρόπετρα στις έξη η ώρα την άλλη μέρα, δεδομένου ότι είχαμε καθυστερήσει και στείλαμε το ψεύτικο μήνυμά μας, όταν βρισκόμασταν σε απόσταση δύο ωρών από τη στροφή προς Κρυόβρυση, ο Σταμάτης όμως βρήκε μια λύση που δεχτήκαμε όλοι μας, είτε δηλαδή πως ήτανε ανόητο και ανώφελο όπως αποδείχτηκε στη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας, να έχουμε βάρδια συνοδείας. Προς τι να περπατάμε δίπλα στα κάρα, επιβραδύνοντας έτσι τον ρυθμό της πορείας, ενώ μπορούσαμε κάλλιστα να ανέβουμε όλοι μας στις στέγες, ή να χωθούμε στα υπόγεια, ή να κάτσουμε δίπλα στους οδηγούς και να προχωρήσουμε όσο πιο γρήγορα θα ήταν δυνατόν να βαδίσουν, ή και να τρέξουν τα άλογα; Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα φτάναμε στη στροφή προς Μαυρόπετρα πολύ νωρίτερα απ' ό,τι διέταξε το Γενικό Αρχηγείο και συνεπώς, είχαμε καιρό στη διάθεσή μας να στρατοπεδεύσουμε κάπου και να ξεκουραστούμε κι εμείς και κυρίως τα άλογα, που με το νέο σύστημα, θα κουραζόντουσαν βεβαίως περισσότερο.

Την άλλη μέρα, δηλαδή την 28η Αυγούστου 1949, φτάσαμε κανονικά, στις έξη η ώρα στη στροφή προς Μαυρόπετρα (βλέπε χάρτη) χωρίς να συμβεί τίποτα το αξιόλογο. Μεταδώσαμε το μήνυμα «Στροφή Μαυρόπετρα κιβάρ Περικλής», πήραμε απάντηση «Στροφή Λευκόπετρα», φτάσαμε εκεί κανονικά στις έξη η ώρα της 29ης Αυγούστου 1949, μεταδώσαμε το μήνυμά μας, αλλά η απάντηση του Γενικού Αρχηγείου άργησε νάρθει, ο Σταμάτης περίμενε με τα ακουστικά στ' αυτιά του πάνω από μια ώρα, μαζευτήκαμε όλοι μας και οι δεκαπέντε (κι ένας ο Σταμάτης δεκαέξι, καμιά αντίρρηση ως προς το νούμερο, έτσι δεν είναι;) και περιμέναμε απορημένοι, ανήσυχοι, μην ξέροντας τι συμβαίνει και μ' έπιασε θυμάμαι κάτι σαν αγωνία, παρ' όλο που το Γενικό Αρχηγείο είχε απαντήσει, «Ελήφθη περιμένετε» και συνεπώς ο ασύρματος λειτουργούσε κανονικά, δεν είχε κοπεί η επικοινωνία μας, όπου να 'ναι θα μας μιλούσε το Γενικό Αρχηγείο, αλλά αργούσε πολύ και ήταν φυσικό να ανησυχήσουμε, κάτι έκτακτο θα πρέπει να συνέβαινε και σε μια στιγμή, είδα τον Σταμάτη να παίρνει το μολύβι (ή μάλλον όχι, το κράταγε στο χέρι) τον είδα να γράφει νούμερα στο τετράδιο κι έγραφε κι έγραφε πυρετωδώς και τελειωμό δεν είχε κι όταν τέλειωσε καμιά φορά, άρχισε αμέσως να αποκρυπτογραφεί το μακροσκελέστατο εκείνο μήνυμα και μας το διάβαζε λέξη - λέξη, ή μάλλον γράμμα - γράμμα και ο υπαρχηγός αποστολής πρώην επιλοχίας Ίκαρος το κατέγραψε σε ένα κομμάτι χαρτί, για να το ξαναδιαβάσουμε και να το μελετήσουμε, γιατί έγινε αμέσως φανερό ότι επρόκειτο για κάτι πολύ σημαντικό, για ένα κείμενο ιστορικής σημασίας, για τις αποφάσεις της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου 1949 (εν περιλήψει βέβαια, τις λεπτομέρειες τις μάθαμε από το πολυγραφημένο έντυπο που μας δώσανε στην είσοδο του Βάλτου, μαζί με τα τρόφιμα και τα άλλα εφόδια, κατά τις δέκα το βράδυ της 4ης Σεπτεμβρίου). Μετά τις αποφάσεις, το Γενικό Αρχηγείο πρόσθεσε «Στροφή Πέτρα» και φτάσαμε εκεί κανονικά την άλλη μέρα, δηλαδή στις 30 Αυγούστου 1949 και αποφασίσαμε να αναγγείλουμε στο Γενικό Αρχηγείο τον θάνατο του Ταγματάρχη — και ως προς το σημείο αυτό δε χρειάστηκε να συζητήσουμε πολύ, συμφωνήσαμε όλοι αμέσως πως η στιγμή ήτανε κατάλληλη για την αναγγελία, εκφράστηκαν όμως διάφορες γνώμες για το αν και κατά πόσον θα 'πρεπε το μήνυμα να φέρει την υπογραφή «Σταμάτης» και τελικά επικράτησε η άποψη να μη μπλέξουμε τα πράγματα, να μην αναγκαστούμε δηλαδή να δώσουμε εξηγήσεις — άντε τώρα να ιστορήσεις πώς ακριβώς είχαν γίνει τα πράγματα, να δικαιολογήσεις και να δικαιώσεις τη συμπεριφορά της ομάδας απέναντι στον Ταγματάρχη, κρυπτογραφώντας το κάθε γράμμα και αντιμετωπίζοντας τον κίνδυνο να ζητήσει το Γενικό Αρχηγείο περισσότερες λεπτομέρειες και διευκρινήσεις κι άντε να απαντάς ξανά την άλλη μέρα κι ίσως και την παράλλη και τις επόμενες μέρες κι άντε νάχεις έναν αρχηγό αποστολής υπό αίρεσιν ούτως ειπείν και λοιπόν, για όλους αυτούς τους παραπάνω λόγους, συμφωνήσαμε τελικά να υπογράψουμε «Τηλέμαχος», πράγμα που δε θα προκαλούσε πιθανότατα κανένα σχόλιο εκ μέρους του Γενικού Αρχηγείου (όπως και δεν προκάλεσε πράγματι) γιατί ήτανε βέβαια πολύ φυσικό, μια και πέθανε ο αρχηγός αποστολής, να αναλάβει την αρχηγία ο υπαρχηγός της. Έτσι λοιπόν, μεταδώσαμε το μήνυμα «Στροφή Πέτρα Περικλής κυάνιον κιβάρ Τηλέμαχος».

Παρασκευή, 4 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, επιτρέψτε μου να διακόψω εδώ την κατάθεσή μου και να επανέλθω σε ένα γεγονός, που το αφηγήθηκα πολύ συνοπτικά, παραλείποντας ουσιώδεις λεπτομέρειες, ή μάλλον την ουσία του πράγματος, διότι

Άφησα ημιτελή τη φράση, σκέφτηκα να διαγράψω το «ή μάλλον την ουσία του πράγματος, διότι», γιατί βέβαια τι άλλο σημαίνει αυτό αν όχι πως παρέλειψα να πω την αλήθεια, μα το 'χω σκεφτεί από μιας αρχής πως η κατάθεσή μου δεν πρέπει να έχει διαγραφές, πως κάθε διαγραφή σημαίνει αμφιβολία, δημιουργεί την εντύπωση πως κάτι ήμουν έτοιμος να πω και το μετάνιωσα και σεις θα προσπαθήσετε με χίλιους τρόπους να εξακριβώσετε τι είχα γράψει και αν δεν τα καταφέρετε να διαβάσετε αυτά που διέγραψα, θα βάλετε με το νου σας ό,τι πιο επιβαρυντικό για μένα σας φανεί πως στέκει βάσει των συμφραζομένων. Γι' αυτό δεν διέγραψα ως τα τώρα ούτε μια λέξη, ακόμα κι όταν έτυχε να γράψω την ίδια λέξη δυο και τρεις φορές στην ίδια φράση, ή να επαναλάβω δύο που και τρία ο οποίος στην ίδια φράση, δηλαδή ακόμα κι όταν έτυχε να παραβώ στοιχειώδεις κανόνες της «καλλιεπούς συντάξεως», όπως έλεγε ο γυμνασιάρχης μας ο Οικονομόπουλος και μου γέμιζε κόκκινες μολυβιές την κόλλα της εκθέσεως των ιδεών μου, αλλά τώρα προέχουν βέβαια άλλα πράγματα, πολύ σημαντικότερα και ας υπάρχουνε λάθη συντάξεως, μα ας είστε σίγουρος τουλάχιστον πως ρίχνω στο χαρτί τις σκέψεις μου και τις αναμνήσεις μου τελείως αυθόρμητα και λοιπόν, μια και έγραψα πως παρέλειψα να αφηγηθώ την ίδια την ουσία του πράγματος (και τόγραψα παρασυρμένος από την αυθορμησία μου ίσα - ίσα και από τη μανία μου να εξηγή και να επεξηγή το κάθε τι, για να μη μένουνε σκοτεινά σημεία) μια και τόγραψα, δε θέλω να το διαγράψω και το αφήνω και δέχομαι το συμπέρασμα που είναι λογικό να βγάλετε, ότι παρέλειψα δηλαδή να πω όλη την αλήθεια, ή για να το πούμε με άλλα λόγια διαστρέβλωσα την αλήθεια, αλλά ελάτε σας παρακαλώ στη θέση μου, σκεφτείτε το και μόνος σας, είχα ένα φακελάκι που έπρεπε να παραδώσω σε όποιον θα μου ζηταγε το «επισκεπτήριό» μου (γιατί γι' αυτό το φακελάκι πρόκειται, αυτό είναι το γεγονός που είπα παραπάνω πως αφηγήθηκα πολύ συνοπτικά, για το φακελάκι που μου έδωσε ο ταξίαρχος Οδυσσέας πρόκειται, που μου τόδωσε λέγοντάς μου να το φυλάξω πιο προσεχτικά κι απ' την κομματική μου ταυτότητα) και έπρεπε λοιπόν να το παραδώσω σε κάποιον που ήξερε ότι το έχω, σε κάποιον που ήξερε επιπλέον και τη συνθηματική λέξη «επισκεπτήριο», για να πειστώ ότι είναι πράγματι ο παραλήπτης, καλά ως εδώ, το φακελάκι περιείχε βέβαια ένα μήνυμα, καμιά αμφιβολία ως προς αυτό, μα τι λογής ήτανε το μήνυμα εκείνο αναρωτιόμουνα κι αν σας ζήτησα να μπειτε στη θέση μου το έκανα για να σκεφτείτε τι ήταν φυσικό να σκεφτώ εγώ και να καταλάβετε πως η λενινιστικότητα και η αντιφραξιονιστικότητα του μηνύματος, την οποία επικαλέστηκα πρωτοαναφέροντάς το, ήτανε βέβαια μια εκδοχή, αλλά μπορούσε κάλλιστα να είναι και ένα υπερκομματικό σημείωμα (ένα σημείωμα που δεν είχε σχέση με λενινιστικές και δογματικές φράξεις θέλω να πω, μα με το Κόμμα στην ολότητά του) ή ακόμα, μπορούσε να ήτανε ένα σημείωμα που να αφορούσε εμένα προσωπικά (γιατί να πει ο ταξίαρχος Οδυσσέας, «θα το παραδώσεις σε όποιον σου ζητήσει το επισκεπτήριό σου»; Γιατί εκείνο το ΣΟΥ, ενώ η συνθηματική φράση θα μπορούσε κάλλιστα να είναι, «Δώσε μου το επισκεπτήριο;») και λοιπόν εκείνο το ΣΟΥ με έβαλε σε σκέψεις και αναρωτιόμουνα τι να έγραφε το σημείωμα για μένα, τι πληροφορίες να έδινε για το άτομό μου στους αρμόδιους παραλήπτες;

Ύστερα από όσα είπα παραπάνω και αν κάνετε τον κόπο να μπήτε στη θέση μου, θα καταλάβετε ελπίζω γιατί ισχυρίστηκα ότι ο λοχαγός Ανδρόνικος μου ζήτησε το «επισκεπτήριό μου» την ώρα που ετοιμαζότανε το τσάι και γιατί ισχυρίστηκα ότι του το παρέδωσα τάχατες,

κατεβαίνοντας στα ουρητήρια. Το ισχυρίστηκα, διότι υπερίσχυσε μέσα μου ο φόβος, υπερίσχυσε δηλαδή η άποψη ότι το σημείωμα εκείνο ήτανε επιβαρυντικό για μένα και βιάστηκα να το «εξαφανίσω», λέγοντας πως το παρέδωσα τάχα στον λοχαγό Ανδρόνικο, ο οποίος εκτελέστηκε στην πόλη Ν, μετά την επικράτηση των δογματικών και για την ακρίβεια, τα χαράματα της 13ης Ιουλίου 1949, στον νότιο τοίχο του ιερού ναού της Ζωοδόχου Πηγής, στην κεντρική πλατεία, την ίδια ώρα που εκτελέσαμε κι εμείς τους πέντε της ομάδας μας. Έτσι, λέγοντας ότι το έδωσα στον λοχαγό Ανδρόνικο, ήτανε σα να βεβαίωνα πως το σημείωμα χάθηκε ανεπιστρεπτί, πρώτον διότι κι αν ακόμα επιχειρούσατε να ψάξετε προς αυτήν την κατεύθυνση δε θα το βρίσκατε, αφού δεν το πήρε ποτέ του ο λοχαγός Ανδρόνικος και δεύτερον διότι ούτε καν θα επιχειρούσατε να ψάξετε, αφού το ξέρατε βέβαια καλύτερα από μένα ότι ο λοχαγός Ανδρόνικος εκτελέστηκε. Έμεινε βέβαια ο ταξίαρχος Οδυσσέας από τον οποίον θα μπορούσατε να ζητήσετε πληροφορίες και του οποίου την τύχη αγνοούσα (και εξακολουθώ να αγνοώ) αλλά ποντάρισα στην εκδοχή ότι εκτελέστηκε κι αυτός μετά την επικράτηση των δογματικών, πράγμα πολύ πιθανόν άλλωστε, διότι είχα σχηματίσει τη γνώμη ότι ήτανε (ή είναι) λενινιστής. Και ισχυρίστηκα βέβαια και είπα ότι «ο ταξίαρχος Οδυσσέας ζει ευτυχώς και μπορεί να μαρτυρήσει», αλλά αυτό ήτανε μια υπόθεση μονάχα, γιατί η πολυγραφημένη απόφαση της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου 1949 ανέφερε απλώς την σύλληψη του ταξίαρχου Οδυσσέα σαν δείγμα της αυθαιρεσίας των δογματικών, δεν διευκρίνιζε όμως την παραπέρα τύχη του.

Ξαναελάτε σας παρακαλώ στη θέση μου και φανταστείτε τι θα σκεφτόσασταν αν είχατε βρεθεί σε τούτο εδώ το κελί κι αν ως τούτη την ώρα που γράφω, δεν είχε παρουσιαστεί κανείς να σας ζητήσει το «επισκεπτήριό σας». Αλλά ας αφήσω κατά μέρος τις υποθέσεις και ας πω καλύτερα τι σκέφτηκα εγώ. Αρχίζοντας λοιπόν να γράφω την κατάθεσή μου και πρωτοαναφέροντας το «επισκεπτήριό μου», σκέφτηκα πως ύστερα απ' όλα όσα γίνανε, παραλήπτης του σημειώματος είσατε εσείς, με την έννοια ότι το φακελάκι εκείνο έπρεπε να παραδοθεί σε σας, μια και επρόκειτο για ένα στοιχείο της υποθέσεως με την οποία ασχολείστε, στοιχείο με δυο λόγια που θα μπορούσε ίσως να συμβάλει στη διερεύνηση της Επιχείρησης Κιβώτιο. Μα από την άλλη μεριά, σκέφτηκα ότι το «επισκεπτήριό μου» δεν απευθυνότανε βέβαια σε σας, μια και δε μου το ζητήσατε και λοιπόν γιατί να σας το δώσω; (Η μάλλον όχι, δεν μπήκε πρόβλημα αν έπρεπε ή όχι να σας το δώσω, αφού δεν το είχα και δεν το έχω, μα να σας πω πού βρίσκεται, ώστε να μπορέσετε πιθανόν να το βρείτε, μπήκε πρόβλημα λοιπόν να σας το παραδώσω εμμέσως ούτως ειπείν και το πρόβλημα αυτό της εμμέσου παραδόσεως με απασχόλησε πολύ και το ζύγισα από δω, το ζύγισα από κει — ξεχνώντας την πιθανή αναφορά που ενδέχεται να υπήρχε στο σημείωμα σχετικά με το άτομό μου και εξετάζοντας το θέμα αποκλειστικά και μόνο με τα κριτήρια της στρατιωτικής δεοντολογίας, εξετάζοντας δηλαδή αν έπρεπε να εκτελέσω κατά γράμμα τη διαταγή του ταξίαρχου Οδυσσέα και συνεπώς να μη σας αποκαλύψω που βρίσκεται, ή είναι πιθανόν να βρίσκεται το «επισκεπτήριό μου», ή μήπως έπρεπε αντιθέτως να συμμορφωθώ με το πνεύμα ούτως ειπείν της διαταγής και να θεωρήσω ότι ύστερα από όλα όσα συνέβησαν και δεδομένου ότι άλλαξαν ριζικά τα πράγματα, είχατε γίνει εσείς ο μοναδικός και νόμιμος παραλήπτης του σημειώματος.) Και θέλω να με πιστέψετε πως στην απόφασή μου να μη σας παραδώσω έστω και εμμέσως το σημείωμα — προσπαθώντας μάλιστα να το «εξαφανίσω» — βάρυνε πολύ και η σκέψη πως έπρεπε να εκτελέσω κατά γράμμα τη διαταγή του ταξίαρχου Οδυσσέα και τολμώ να πω, ότι θα κατέληγα τότε στην ίδια απόφαση, έστω κι αν ήμουν απολύτως σίγουρος ότι το σημείωμα εκείνο περιείχε μόνο ευνοϊκές πληροφορίες για το άτομό μου, γιατί μου είχε καρφωθεί η ιδέα πως έπρεπε να παραδώσω το σημείωμα σε όποιον ερχόταν και μου έλεγε, «Το επισκεπτήριό σου» και σε κανέναν, μα σε κανέναν άλλον.

Τώρα όμως, έχοντας επανεξετάσει απ' την αρχή το θέμα, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι δεν

έχω το δικαίωμα να σας κρύψω απολύτως τίποτα (γιατί θα συμφωνήσετε ελπίζω ότι δεν έλεγα ψέματα, μα απέκρυπτα απλώς την αλήθεια, απέκρυπτα δηλαδή το γεγονός ότι το σημείωμα υπάρχει ακόμα, ή μάλλον είναι πιθανόν να υπάρχει) και συνεπώς, μια και δεν πρέπει να σας κρύψω τίποτα, με την έννοια ότι τώρα πια, εσείς είστε η Υπέρτατη Αρχή, δεδομένου ότι έχετε κάθε δικαίωμα να ανακρίνετε ακόμα και τον ταξίαρχο Οδυσσέα, ακόμα και τα μέλη του Γενικού Αρχηγείου, είναι νομίζω λογικό να καταλήξω στο συμπέρασμα ότι τώρα πια, δεν έχει και τόση σημασία η αρχική διαταγή του ταξίαρχου Οδυσσέα, γιατί μπορεί να ίσχυε βέβαια η διαταγή του κάτω από τις τότε συνθήκες, μα δεν ισχύει πια, μια και οι συνθήκες αλλάξαν άρδην και συνεπώς, έχω καθήκον να εξηγήσω πώς γίνανε ακριβώς τα πράγματα κι αυτό θα κάνω τώρα αμέσως.

Τη νύχτα της 11ης προς την 12η Ιουλίου, ξύπνησα από έναν ασυνήθιστο θόρυβο (βήματα, χαρχαλέματα, ντιντινίσματα καραβάνας) άνοιξα τα μάτια μου και είδα τον προγυμναστή μας να έχει σκύψει πάνω από κάποιον της ομάδας μας, λίγο πιο πέρα απ' την πόρτα, να τον σκουντάει, κάτι να του λέει ψιθυριστά και ο κάποιος σηκώθηκε αμέσως, φόρεσε τις αρβύλες του (τις τελευταίες τρεις νύχτες είχαμε διαταγή να κοιμόμαστε ντυμένοι, παρ' όλη τη ζέστη, πράγμα που έδειχνε πως όπου να 'ναι κάτι σημαντικό θα γινότανε) πήρε όπλα και μπαλάσκες και βγήκε από την πρώην αίθουσα χειροτεχνίας. Ο προγυμναστής μας πήγε και στάθηκε δίπλα στην ανοιχτή πόρτα (στον παραστάτη κρεμότανε μια λάμπα πετρελαίου) έριξε μια ματιά στο ρολόι του, έβγαλε τσιγάρο, πήγε να το ανάψει, το μετάνιωσε και έμεινε εκεί, σαν κάτι να σκεφτότανε. Νύσταζα φοβερά και παρ' όλο που είχε εξαφθεί η περιέργειά μου, αποφάσισα να ξανακοιμηθώ και ξανακοιμήθηκα κι όταν με ξύπνησε ο προγυμναστής μας, ήταν το ίδιο κατασκότεινα έξω, η λάμπα όμως δεν έφεγγε σαν πρώτα και ο προγυμναστής με ξύπνησε σκουντώντας με ελαφρά και μου ψιθύρισε να πάρω όλα μου τα πράγματα και να πάω στην «Κληματαριά» να παρουσιαστώ στον λοχαγό Παρασκευά. Μου είπε και το σύνθημα - παρασύνθημα και να κάνω σβέλτα. Βάζοντας τις αρβύλες μου, είδα πως η πρώην αίθουσα χειροτεχνίας είχε μισοαδειάσει, πάει να πει, ο προγυμναστής μας ξυπνούσε έναν - έναν με τη σειρά και μας έλεγε να πάμε στην «Κληματαριά» (δηλαδή, την ώρα εκείνη δεν μπορούσα να ξέρω ότι θα περνάγαμε όλοι από την «Κληματαριά», είχα σκεφτεί ότι μπορεί να έστειλε αλλού τους άλλους). Μας ξύπναγε πάντως έναν - έναν, αυτό ήταν φανερό και έκανε όσο πιο σιγά μπορούσε και θα πρέπει να περίμενε να φύγει ο προηγούμενος για να ξυπνήσει τον επόμενο, χρονομετρώντας μάλιστα τον ρυθμό των αναχωρήσεων, γιατί με συνόδεψε κι εμένα ως την πόρτα, έριξε μια ματιά στο ρολόι του, μόνο που τούτη τη φορά δεν έβγαλε τσιγάρο, γιατί το τσιγάρο τόχε ακόμα εκεί, κρεμασμένο στο κάτω του χέιλι και δεν τόχε ανάψει και θυμάμαι πως το διέκρινα στο μισοσκόταδο, να χοροπηδάει στη δεξιά μεριά του στόματός του, την ώρα που έσκυψε από πάνω μου και μου είπε να ετοιμαστώ και να φύγω.

Όλοι μας ξέραμε την «Κληματαριά», ήταν μια ταβέρνα που την βλέπαμε πάντα κλειστή, όταν πηγαίναμε, ή επιστρέφαμε απ' το νταμάρι, κουβαλώντας τις πέτρες. Στην «Κληματαριά» κάναμε την τελευταία μας στάση, πριν φτάσουμε φορτωμένοι στον πρώην Γυμνάσιο, εκεί ήτανε τα τελευταία μας «πέντε λεφτά» της διαδρομής, δηλαδή η τρίτη στάση (η πρώτη ήταν στο κτήμα του πρώην Γεωργικού Συνεταιρισμού και η δεύτερη στην πρώην μάντρα των υπεραστικών λεωφορείων). Κατέβηκα λοιπόν στο πρώτο πάτωμα και εκεί με σταματήσανε δυο φρουροί, μου ζήτησαν σύνθημα - παρασύνθημα και μου είπανε να κατέβω στο υπόγειο και να βγω απ' τη μικρή πλαϊνή πόρτα. Για να μην τα πολυλογώ, πέρασα κι από δεύτερο έλεγχο στη μικρή πλαϊνή πόρτα κι από άλλους δυο ελέγχους στο δρόμο, παρ' όλο που έκοψα για συντομία από κάτι στενοσόκακα (γιατί ο προγυμναστής μάς πήγαινε από αλλού, από κεντρικότερους δρόμους, μας έβαζε δηλαδή να κάνουμε κύκλο, δεδομένου ότι κουβαλάγαμε τις πέτρες όχι

μόνο για να ξαναχτιστεί η γκρεμισμένη γωνία του πρώην Γυμνασίου, αλλά — και κυρίως — για να ασκηθούμε να μεταφέρουμε βάρη, όπως μας εξήγησε ο ίδιος). Στην αυλή της πρώην ταβέρνας, πέρασα απ' τον τελευταίο έλεγχο και ο φρουρός μου είπε να χτυπήσω τρεις φορές στο τζάμι της πόρτας και να μπω χωρίς να περιμένω απάντηση.

Πριν από κάμποσες μέρες, στη διάρκεια του πεντάλεπτου (ξεκουραζόμασταν μέσα στην αυλή, στον ίσκιο της κληματαριάς) είχα πάει κι είχα κολλήσει τη μύτη μου στο τζάμι της πόρτας και βάζοντας τις παλάμες δεξιά κι αριστερά απ' τους κροτάφους (γιατί ο ήλιος ήταν σχεδόν μεσούρανα και μέσα στην πρώην ταβέρνα σκοτεινά και την πρώτη στιγμή δεν διέκρινα τίποτα) κι έτσι λοιπόν, εμποδίζοντας το φως να ανακλαστεί στο τζάμι, είδα τα τραπέζια στη θέση τους, τις καρέκλες, τα βαρέλια στο βάθος δεξιά, την κουζίνα αριστερά, τις μπακιρένιες κατσαρόλες, τα τηγάνια κρεμασμένα στον τοίχο και ξαναρίχνοντας μια κυκλική ματιά στα τραπέζια, είδα ότι ήταν στρωμένα όλα τους με βρώμικα καρρώ τραπεζομάντηλα και ήταν εκεί μεινεμένα και πιάτα και ποτήρια και μαχαιροπήρουνα και κατοστάρια και μισές και σε μερικά ποτήρια έμενε ακόμα λίγο κρασί και στα πιάτα είχαν μείνει κόκκαλα και ξεραμένες σάλτσες κι ίσως και μια άθικτη μερίδα ντολμαδάκια, γιατί η Πολιτοφυλακή μας συνέλαβε τον ταβερνιάρη το μεσημέρι (με την κατηγορία πως ήταν πράκτορας του εχθρού και τον κρατήσανε φυλακισμένον μια βδομάδα και ύστερα τον δικάσανε, τον καταδικάσανε και τον εκτελέσανε μαζί με άλλους δυο στον νότιο τοίχο της Ζωοδόχου Πηγής, στην κεντρική πλατεία, δίπλα στη βρύση και στη διάρκεια της προφυλάκισής του ο ταβερνιάρης είπε στη γυναίκα του να του φέρει ένα Αγγλοελληνικό Λεξικό, γιατί μάθαινε αγγλικά, όπως ισχυρίστηκε και ο αρχιφύλακας των φυλακών μας, λογόκρινε το λεξικό και έβαλε τη σφραγίδα «Εγκρίνεται» και υπέγραψε στη σελίδα του ψευδοτίτλου, χωρίς να υποπτευτεί ότι μετά το πρώτο τυπογραφικό άρχιζε το Ευαγγέλιο, πράγμα που αποκαλύφτηκε όταν ο ταβερνιάρης είχε πια εκτελεστεί και εκείνο το Λεξικό - Ευαγγέλιο ήταν το βιβλιαράκι του κώδικα, το βιβλιαράκι που βρήκαμε στην τσέπη του Ταγματάρχη, όταν κυανίστηκε και έπεσε νεκρός) και τον συνέλαβαν λοιπόν τον ταβερνιάρη την ώρα που τρώγανε οι πελάτες στην ταβέρνα και φυσικά κανείς δεν έμεινε να αποτελειώσει το φαΐ του, σηκωθήκανε όλοι και φύγανε πριν τους πούνε τίποτα οι πολιτοφύλακες — που θα τους λέγανε βέβαια, γιατί κλείσανε την ταβέρνα και την είχαν κλειστή, μέχρι νεωτέρας διαταγής. Και να που τώρα ήρθε η διαταγή και την χρησιμοποιούσαμε την ταβέρνα για κάποιον άγνωστο σκοπό — θέλω να πω ότι εγώ τον αγνοούσα ακόμα και βιάστηκα να διασχίσω την αυλή και να χτυπήσω τρεις φορές στο τζάμι της πόρτας, να μάθω επιτέλους περί τίνος πρόκειται.

Μπαίνοντας μέσα στην πρώην ταβέρνα, είδα ότι λείπανε τα τραπέζια και οι καρέκλες. Δεξιά, δίπλα στα βαρέλια, είδα πεταμένα στο πάτωμα ντρίλινα σακάκια, παντελόνια, πουκάμισα, ψάθινα καπέλλα, σώβρακα, ταγάρια, γουρουνοτσάρουχα, όλα σχεδόν φύρδην - μίγδην (αργότερα σκέφτηκα πως στην αρχή θα τα είχαν ταχτοποιήσει κατά είδος, αλλά πέρασαν αρκετοί της ομάδας μας πριν από μένα και ο καθένας θα πρέπει να προσπάθησε να διαλέξει ένα ρούχο στα μέτρα του κι έριχνε αλλού κι αλλιώς αυτά που δεν του κάνανε κι έτσι λοιπόν ανακατευτήκανε όσο να 'ναι) και αριστερά, είδα σωριασμένα στη γωνιά τουφέκια και λίγο πιο πέρα, δίπλα στην κουζίνα, καμιά δεκαπενταριά σακιά, όρθια, ακουμπισμένα το ένα στο άλλο, δεμένα όλα τους στο λαϊμό, με ένα χαρτονάκι κρεμασμένο ψηλά στο πλάι, σαν ταχυδρομικοί σάκοι γεμάτοι γράμματα. Ανάμεσα κουζίνα και βαρέλια, είχανε τοποθετήσει ένα στενόμακρο τραπέζι, όπου κάτι σημείωνε, καθισμένος φάτσα στον εισερχόμενο, ο λοχαγός Παρασκευάς, υπασπιστής του διοικητέοντος Βελισάριου και στα αριστερά του στεκότανε ένας λοχίας, που δεν ξέρω το όνομά του. Είπα το σύνθημα - παρασύνθημα και ο λοχαγός Παρασκευάς μου φώναξε αμέσως κοφτά, σα να βιαζότανε:

—Κομματική ταυτότητα, στρατιωτικό βιβλιάριο και ό,τι άλλα χαρτιά έχεις απάνω σου.

Υπάκουσα βεβαίως και την ώρα που του έδυνα την ταυτότητα, το βιβλιάριο και το χαρτί που έλεγε ότι δικαιούμαι εκατό γραμμάρια καπνό τη βδομάδα και όπου ο αποθηκάριος μας στο πρώην Γυμνάσιο έγραφε την ημερομηνία και έβαζε τη τζίφρα του σε κάθε διανομή — την ώρα λοιπόν που του έδυνα τα χαρτιά μου, αναρωτήθηκα μήπως έπρεπε να του δώσω και το «επισκεπτήριο» και για μια στιγμή με έπιασε αγωνία, γιατί μέσα στα χαρτιά που είχα απάνω μου, συμπεριλαμβανότανε βέβαια και το «επισκεπτήριο», μα απ' την άλλη μεριά, ο λοχαγός Παρασκευάς δε μου το ζήτησε ρητώς, δεν ήτανε συνεπώς ο παραλήπτης, μια και δεν ήξερε τη συνθηματική φράση και επιπλέον, λέγοντάς μου να του δώσω ό,τι χαρτιά είχα, μου ζητούσε προφανώς τα επίσημα, τα νόμιμα αν θέλετε χαρτιά μου και όχι το «παράνομο», αντιφραξιονιστικό λενινιστικό σημείωμα του ταξίαρχου Οδυσσέα (μια και ο λοχαγός Παρασκευάς ήτανε υπασπιστής του δογματικού αντισυνταγματάρχη Βελισάριου και άρα έμπιστός του και άρα δογματικός κι αυτός καθ' όλα τα φαινόμενα) ναι, μα μήπως βιάστηκα να βγάλω συμπεράσματα, μήπως έπεσα έξω χαρακτηρίζοντας λενινιστή τον ταξίαρχο Οδυσσέα, ο οποίος συνελήφθη βέβαια μετά την επικράτηση των δογματικών, αλλά εγώ δεν τόξερα τότε που στεκόμουνα μπροστά στον λοχαγό Παρασκευά και λοιπόν, πώς μπορούσα να είμαι σίγουρος ότι επρόκειτο πράγματι για ένα αντιφραξιονιστικό σημείωμα και όχι για ένα κομματικό, ή μάλλον υπερκομματικό μήνυμα, δεδομένου ότι ο ταξίαρχος Οδυσσέας μου είχε πει να το φυλάξω πιο προσεχτικά κι απ' την κομματική μου ταυτότητα — τι άλλο σήμαινε αυτό, αν όχι πως ο μικρός εκείνος φάκελος μπορούσε εν ανάγκη να αντικαταστήσει την ίδια τη σφραγίδα του Κόμματος και συνεπώς, ήταν κάτι παραπάνω από σφραγίδα και συνεπώς, κάτι παραπάνω από την ορατή, την υλική έκφραση της κομματικότητας, κάτι το υπερκομματικό με δυο λόγια; Αυτά σκεφτόμουνα την ώρα που παρέδίδα στον λοχαγό Παρασκευά τα χαρτιά μου και ομολογώ πως δίστασα, μα τελικά το πήρα απόφαση να μην του δώσω το «επισκεπτήριο», μα να το φυλάξω και τούτη τη φορά, όπως με είχε διατάξει ο ταξίαρχος Οδυσσέας, γιατί αν όχι τίποτ' άλλο, ένας ταξίαρχος είναι βέβαια ανώτερος κατά πολλούς βαθμούς από έναν λοχαγό.

Ο λοχαγός Παρασκευάς, πήρε τα χαρτιά μου, έριξε μια ματιά στην κομματική μου ταυτότητα (είχε στ' αριστερά του, πάνω στο τραπέζι, μια λάμπα πετρελαίου) και τα πέταξε όλα μέσα σε ένα χαρτοκούτι, που μόλις τότε πρόσεξα πως βρισκότανε κι αυτό πάνω στο τραπέζι, στα δεξιά του.

—Άσε εκεί το τουφέκι σου, — μου είπε ο λοχίας.

Πήγα και το απίθωσα πάνω στα άλλα όπλα. Ο λοχίας μου είπε να του δώσω τον γυλιό μου και να γδυθώ όπως με έκανε η μάνα μου. Κοίταξα απορημένος τον λοχαγό Παρασκευά.

—Μέχρι ρολόι, — πρόφερε ο λοχαγός βαριεστημένα και βγάζοντας απ' το συρτάρι ένα χαρτονάκι σαν κι αυτά που είδα να κρέμονται απ' τον λαιμό των σάκων, άρχισε κάτι να γράφει (προφανώς το όνομά μου).

Τότε μόνο κατάλαβα καθαρά, πως όλοι εμείς «του Αρχηγείου», περνάμε απ' την «Κληματαριά», βγάζουμε τα χακί, αφήνουμε όλα μας τα χαρτιά, τα όπλα και τις μπαλάσκες και φοράμε πολιτικά, με άλλα λόγια μεταμφιεζόμαστε σε χωριάτες. Και ήταν φανερό πως η μεταμφίεση που λέω, έπρεπε να γίνει με άκρα μυστικότητα, κανείς δεν ήξερε τι συμβαίνει, εκτός απ' τον διοικητεύοντα Βελισάριο βεβαίως, τον Ταγματάρχη και τον προγυμναστή μας (αν κι αυτός ο τελευταίος μπορεί να μην είχε ιδέα για ποιο λόγο μας ξύπναγε νυχτιάτικα και μας έστελνε στην

«Κληματαριά») και φυσικά το ξέρανε ο λοχαγός Παρασκευάς και ο βοηθός του ο λοχίας, αλλά δεν το 'ξερε πιθανότατα ούτε ο φρουρός που στεκότανε στην αυλόπορτα, γιατί μόλις τώρα (τότε δηλαδή) πρόσεξα πως είχανε σκεπάσει τα δυο παράθυρα και την τζαμένια πόρτα με κουβέρτες, είναι περίεργο αλήθεια πώς μου διέφυγε αυτή η λεπτομέρεια και πώς δεν μου έκανε εντύπωση που δεν είδα φως στην πρώην ταβέρνα την ώρα που διέσχιζα την αυλή και τώρα που το πρόσεξα, σκέφτηκα αμέσως ότι θα πρέπει να υπάρχει και μια πίσω πόρτα κι από κει θα πρέπει να βγήκανε οι προηγούμενοι που ντύθηκαν αγρότες, αλλά εκείνη τη στιγμή, δε με ενδιέφερε από πού θα βγω, γιατί μόλις κατάλαβα περί τίνος πρόκειται (δηλαδή, θα μου πείτε, τι κατάλαβες αφού σου το είπανε καθαρά πως πρέπει να γδυθείς μέχρι ρολόι) ναι, μου το είπανε, πέρασαν όμως μερικά δευτερόλεπτα μέχρις ότου να καταλάβω, να συνειδητοποιήσω αν προτιμάτε, ότι πρέπει τώρα αμέσως και μπροστά στον λοχαγό και στον λοχία να βγάλω συν τοις άλλοις και τις αρβύλες μου, να τις εγκαταλείψω εκεί τις αρβύλες μου και να φύγω αφήνοντάς τες πίσω μου και τότε με έπιασε κάτι σαν πανικός, γιατί το «επισκεπτήριο» το είχα (έτσι νόμιζα) καλά κρυμμένο στη σόλα της αριστερής μου αρβύλας (είχα ξηλώσει τις παλιές σόλες και είχα βάλει καινούριες, δυο δάχτυλα χοντρές, από λάστιχο αυτοκινήτου) και με έπιασε πανικός, γιατί έπρεπε κάτι να σκεφτώ και γρήγορα μάλιστα, κάτι να σοφιστώ για να μην αφήσω εκεί την αριστερή μου αρβύλα, να πέσω λόγου χάρη χάμω και να αρχίσω να σπαρταράω, τάχα πως μ' έπιασε πολεμίτιδα, να αναγκαστούν να με πάνε σηκωτόν και ντυμένον τα χακί μου στο νοσοκομείο κι εκεί πια, βλέποντας και κάνοντας, ή να ρίξω κάτω τη λάμπα να πιάσει φωτιά η πρώην ταβέρνα, ή να σκοτώσω εν ανάγκη τον λοχία και τον λοχαγό Παρασκευά, μα να μην αφήσω επ' ουδενί λόγω το «επισκεπτήριο» μου μέσα στο σακί, όπου θα βάζανε προφανώς και τα άλλα μου ρούχα, για να τα ψάξουν ύστερα με την ησυχία τους, μέχρι φόδρες και ραφές.

—Σβέλτα είπα, — μου φώναξε ο λοχίας. — Όπου να 'ναι θάρθει ο επόμενος.

Άρχισα να γδύνομαι όσο μπορούσα πιο αργά, δηλαδή όσο αργά φανταζόμουνα πως θα τόβρισκε ανεκτό ο λοχίας. Προσπαθούσα να κερδίσω χρόνο, γιατί σκέφτηκα πως θα με έσωζε ίσα -ισα ο επόμενος, γιατί αν ερχότανε κι αυτός, ο λοχίας δε θα είχε να επιτηρεί μονάχα εμένα και θα μπορούσα ίσως να βρω ευκαιρία και να «κλέψω» την αριστερή μου αρβύλα — απίθανα όλα αυτά, μα ο πνιγμένος απ' τα μαλλιά του πιάνεται και γδυνόμουνα λοιπόν όσο πιο αργά μπορούσα και ο λοχίας είχε βάλει κιόλας τον γυλιό μου μέσα στο σακί και μόλις έβγαλα το αμπέχονο, μου το πήρε αμέσως και το 'ριξε κι αυτό μες στο σακί και άρχισα να βγάζω το παντελόνι και φυσικά πού να βγει, αφού επέμενα να φοράω τις αρβύλες κι έτσι που τράβηξα το δεξί παντζάκι, έχασα την ισορροπία μου και έπεσα, στα μαλακά ευτυχώς, δε χτύπησα και πολύ δυνατά την ουρά μου κι εκεί, σε κείνη την άβολη και γελοία στάση, άκουσα τον λοχαγό Παρασκευά να μου λέει ειρωνικά:

—Αν ήμουν στη θέση σου, θάβγαζα πρώτα τις αρβύλες.

Τι να 'κανα πια, τις έβγαλα και ο λοχίας τις πήρε αμέσως και τις έριξε στο σακί, αλλά την τελευταία στιγμή, πρόσεξε τις λαστιχένιες, σχεδόν ολοκαίνουριες σόλες και ξανάβγαλε τις αρβύλες μέσα απ' το σακί και τις φόρεσε στα σβέλτα, αφού έβγαλε πρώτα τις δικές του, που είχανε τα κακά τους χάλια. Ο λοχαγός Παρασκευάς είχε σηκωθεί στο μεταξύ κι είχε πλησιάσει στην κουζίνα, όπου σιγόβραζε τσάι του βουνού σε μια καραβάνα, γέμισε το κύπελλό του κι άρχισε να πίνει ρουφώντας δυνατά (θα πρέπει να ήταν κρυωμένος, γιατίμίλαγε βραχνά) έτσι που μάλλον δεν πρόσεξε ότι ο λοχίας άλλαξε τις αρβύλες του με τις δικές μου, ή κι αν το πρόσεξε, θα πρέπει να μην έδωσε σημασία και συνεπώς, μου είναι αδύνατο να ξέρω αν βάζανε

τα ρούχα μας στους σάκους για να τα υποβάλουν ύστερα σε επισταμένη έρευνα, ή αν θα τα φυλάγανε απλώς, για να μας τα ξαναδώσουν εν ευθέτω χρόνω.

Όταν είδα τον λοχία να φοράει την αριστερή μου αρβύλα, το πήρα απόφαση πως έχασα το «επισκεπτήριο» και τότε μου πέρασε η σκέψη πως θα μπορούσα ίσως να «κλέψω» τουλάχιστον την ταμπακέρα μου, μια και ο λοχαγός Παρασκευάς δεν πρόσεχε κι ο λοχίας ήτανε απασχολημένος αλλάζοντας αρβύλες και ήταν φανερό πως είχε το νου του στην αλλαγή και φοβότανε μην τον δει ο λοχαγός Παρασκευάς και βρήκα λοιπόν την ευκαιρία και έβγαλα στα σβέλτα την ταμπακέρα μου απ' την κωλότση και την πέταξα πάνω στο σωρό τα ντρίλινα ρούχα στα δεξιά μου και έπεσε εκεί η ταμπακέρα χωρίς να κάνει θόρυβο και βιάστηκα να παραδώσω το παντελόνι μου στον λοχία, δείχνοντας μεγάλη προθυμία, την ώρα που εκείνος έδενε ακόμα τα κορδόνια της αριστερής αρβύλας, κοντοκαθισμένος δίπλα στα σακιά. Από κει και πέρα, μ' έπιασε μια απερίγραπτη φούρια, γδύθηκα μέχρι ρολόι και τα παρέδωσα όλα και έμεινα τσίτσιδος, σήκωσα και τα χέρια μου, έκανα και μια πλήρη στροφή περί τον άξονά μου, για να τους δείξω πως δεν έχω τίποτε άλλο απολύτως να βγάλω και πήγα και φόρεσα ό,τι βρέθηκε μπροστά μου, γρήγορα - γρήγορα, μόνο το παντελόνι έκανα πως το διάλεξα, ψάχνοντας τάχατες ένα στα μέτρα μου κι εκεί, σκυμμένος πάνω απ' το σωρό τα ντρίλινα ρούχα, έβαλα την ταμπακέρα μου στην τσέπη του ντρίλινου παντελονιού και είχε ανέβει όσο να 'ναι το ηθικό μου, γιατί η ταμπακέρα μου ήταν από εκείνες τις μετάλλινες, που στρίβουν αυτομάτως το τσιγάρο, πολύ πρακτική, για μένα ιδίως που δεν τα κατάφερα ποτέ μου να το στρίψω της προκοπής με τα χέρια και επιπλέον, είχε και μια αισθηματική αξία η ταμπακέρα μου— χαμογελάτε ειρωνικά φαντάζομαι, όμως αυτή είναι η αλήθεια, μου την χάρισε στην Κατοχή ο φίλος μου ο Χάρης, που πέθανε σαν ήρωας, εκτελεσμένος από τους γερμανούς.

Φεύγοντας απ' την πρώην ταβέρνα (κι αποδείχτηκε πως είχε πράγματι μια πίσω πόρτα, που δεν φαινότανε, γιατί την κρύβανε τα βαρέλια κι από την πόρτα εκείνη έμπαινες στο σπίτι του εκτελεσμένου ταβερνιάρη) φεύγοντας λοιπόν, με συνόδεψε ο λοχίας, που ήξερε τα κατατόπια και περάσαμε από μια κρεβατοκάμαρα, όπου πρόλαβα και διέκρινα μια μεγάλη δίφυλλη ντουλάπα με καθρέφτη, περάσαμε κι από ένα είδος σαλονιού και βγήκαμε τελικά από μια εξώπορτα σε ένα στενοσόκακο και ο λοχίας μου είπε να πάω αμέσως στην πρώην μάντρα των υπεραστικών λεωφορείων — σύνθημα και παρασύνθημα τα ίδια. Έτσι λοιπόν, ντυμένος αγρότης, βιάζομαι αθόρυβα μες στο σκοτάδι κι έβριζα τον εαυτό μου, που δεν μπόρεσα να εκτελέσω τη διαταγή του ταξίαρχου Οδυσσέα. Είσαι ανάξιος της εμπιστοσύνης του Κόμματος, έλεγα, μια και άφησες να σου πάρουν ένα τόσο σημαντικό έγγραφο μες απ' τα χέρια. Ναι, είσαι ανάξιος, έλεγα και τίποτα δε με παρηγορούσε, ούτε καν η σκέψη πως ουσιαστικά δεν άλλαξε τίποτα, αφού κανένας δε μου ζήτησε το «επισκεπτήριο» και συνεπώς, τι σημασία είχε αν θα έμενε στην αρβύλα μου, ανεπίδοτο; Μα απ' την άλλη μεριά, άλλο να φοράω εγώ την αριστερή μου αρβύλα κι άλλο να τη φοράει εκείνος ο λοχίας, που δεν ξέρω καν το όνομά του, διότι και τώρα ακόμα (τότε, θέλω να πω, που πήγαινα απ' την «Κληματαριά» στην πρώην μάντρα των υπεραστικών λεωφορείων) μπορούσε κάποιος να ξεπεταχτεί μες απ' το σκοτάδι και να μου πει, «Το επισκεπτήριό σου».

Σάββατο, 5 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, με συγχωρείτε αν σας κούρασα χθες με όλες εκείνες τις λεπτομέρειες, σχετικά με τις αρβύλες και τα γουρουνοτσάρουχα, ελπίζω όμως να καταλαβαίνετε πόσο διαφορετική θα ήταν η θέση μου, αν μπορούσα να σας επισυνάψω το «επισκεπτήριο». Γιατί βέβαια, το σημείωμα εκείνο ήταν άκρως εμπιστευτικό, ασχέτως του αντιφραξιοριστικού, κομματικού, ή και υπερκομματικού του περιεχομένου και συνεπώς, για να μου εμπιστευτεί ο ταξίαρχος Οδυσσέας ένα εμπιστευτικό σημείωμα, σημαίνει ότι ήμουν άξιος της εμπιστοσύνης του, ψέματα; Κι αν πάρουμε την εκδοχή ότι ο μικρός εκείνος φάκελος αφορούσε εμένα προσωπικά, ότι περιείχε δηλαδή πληροφορίες για το στρατιωτικό και το κομματικό μου ποιο, θα πρέπει βέβαια να ήταν ένα είδος συστατικής επιστολής (μα θα μου πείτε, τις συστατικές επιστολές τις δίνουν ασφράγιστες, το ξέρω βέβαια και συμφωνώ απολύτως, παραδεχτείτε ωστόσο πως είναι μάλλον απίθανο να μου έδωσε ο ταξίαρχος Οδυσσέας να μεταφέρω εγώ ο ίδιος ένα σημείωμα στρεφόμενο εναντίον μου, γιατί αν όχι τίποτ' άλλο, θα πρέπει ο ταξίαρχος Οδυσσέας, να αντιμετώπισε και την περίπτωση καχυποψίας μου, την περίπτωση δηλαδή να ανοίξω το φακελάκι και να διαβάσω το σημείωμα κι όμως, παρ' όλα αυτά, μου το εμπιστεύτηκε, αποδείχνοντάς μου έτσι εμπράκτως, ότι και σ' αυτό ακόμα το σημείο μου έχει πλήρη εμπιστοσύνη κι ούτε καν του περνάει απ' το μυαλό πως θα μπορούσε ποτέ να περάσει απ' το δικό μου μυαλό η σκέψη πως πρόκειται να μεταφέρω σήματα λυγρά) και αφού ήταν λοιπόν το σημείωμα εκείνο ένα είδος συστατικής επιστολής, καταλαβαίνετε βέβαια πόσο θα ανέβαινα στην εκτίμησή σας, αν ήμουν τώρα σε θέση να σας το επισυνάψω.

Όμως δυστυχώς για μένα, δεν το έχω το σημείωμα και το μόνο που μου μένει, είναι να σας υποδείξω πού βρίσκεται ο μικρός εκείνος φάκελος (δηλαδή πιθανόν να βρίσκεται, γιατί πώς μπορώ να ξέρω τι απέγινε η αριστερή μου αρβύλα;) επικαλούμενος τη μαρτυρία δύο αυτοπτών ούτως ειπείν μαρτύρων, που ελπίζω και εύχομαι να ζουν. Πρώτον, του τσαγκάρη Απόστολου Δέδε, που μου άλλαξε τις σόλες στο χωριό Κερασιές, όπου έφτασα την επόμενη μέρα μετά την αναχώρησή μου απ' την ταξιαρχία του Οδυσσέα, Δεν του εξήγησα βέβαια του Απόστολου Δέδε περί τίνος πρόκειται, του είπα απλώς ότι ο μικρός σφραγισμένος φάκελος περιείχε ένα πριονάκι και ένα χιλιάρικο, για να μπορώ να δραπετεύσω από τη φυλακή, ή να δωροδοκήσω τον δεσμοφύλακα, σε περίπτωση που θα έπεφτα στα χέρια του εχθρού. Φυσικά, τον έβαλα και έκρυψε τον μικρό φάκελο μέσα στη σόλα μπροστά μου, περίμενα να την ράψει και φόρεσα αμέσως την αρβύλα. Είχα ζητήσει πληροφορίες και έμαθα πως ο Απόστολος Δέδες δεν ήταν μεν οργανωμένος, ήταν όμως συμπαθών και άρα, μπορούσα να του έχω (ως ένα σημείο) εμπιστοσύνη. Ο Απόστολος Δέδες λοιπόν, μπορεί να μαρτυρήσει ότι έκρυψα πράγματι ένα μικρό φάκελο στη σόλα της αριστερής μου αρβύλας και συνεπώς, έχοντας την ως άνω μαρτυρία του, μπορείτε να πειστείτε, ότι ως προς αυτό το σημείο δε λέω ψέματα. Δεύτερον, επικαλούμαι τη μαρτυρία του λοχία που άλλαξε τις αρβύλες του με τις δικές μου στην «Κληματαριά», τη νύχτα της 11ης προς την 12η Ιουλίου 1949. Συνδυάζοντας αυτές τις δύο μαρτυρίες, θα βεβαιωθείτε ότι είχα τον μικρό φάκελο, τον έκρυψα στη σόλα της αρβύλας, μου πήραν την αρβύλα και άρα δεν είναι δυνατόν να έχω τον μικρό φάκελο και άρα δεν έχω λόγους να τον κρύβω και να μη σας τον παραδίδω. Επιπλέον, αν ο λοχίας φοράει ακόμα τις αρβύλες μου (και το πιθανότερο είναι να τις φοράει, γιατί το θεωρώ απίθανο να βρήκε καλύτερες και να τις ξανάλλαξε) αν τις φοράει λοιπόν κι αν δεν σκοτώθηκε στο μεταξύ, οπότε τρέχα γύρευε, τότε μπορείτε κάλλιστα να ξηλώσετε τη σόλα της αριστερής αρβύλας και να βρείτε το «επισκεπτήριο».

Το κακό είναι που δεν ξέρω το όνομα του λοχία, γιατί ήταν η πρώτη φορά που τον έβλεπα εκεί

στην «Κληματαριά» και ο λοχαγός Παρασκευάς δεν έτυχε να τον φωνάξει μπροστά μου με το όνομά του και μετά, μείναμε απομονωμένοι στην πρώην μάντρα των υπεραστικών λεωφορείων, ή μάλλον μέσα στο γκαράζ και δεν τον ξαναείδα ποτέ μου πια τον λοχία εκείνον κι ούτε τον ήξερε κανένας της ομάδας μας, θα πρέπει να έφτασε στην πόλη Ν τη νύχτα προς τη 12η Ιουλίου 1949, όλους τους ρώτησα, σας βεβαιώ, μα κανένας δεν τον ήξερε. Και δεν ρώτησα μόνον τα μέλη της ομάδας μας (ακόμα και τους πέντε που εκτελέστηκαν λίγο αργότερα, τα χαράματα της 13ης Ιουλίου) μα και όσους μπόρεσα να ρωτήσω, τότε που μας φώναξε στην τύχη ο Ταγματάρχης τους τέσσερις (εμένα, τον επιλοχία Χαρίδημο, τον ανθυπολοχαγό Νικία και τον λοχαγό Ερμή) και πήγαμε τη νύχτα της 12ης προς την 13η Ιουλίου 1949 να παραλάβουμε το κιβώτιο από το Οπλοστασίο, δηλαδή από τις πρώην αποθήκες της Αγροτικής Τραπέζης. Εκεί, ρώτησα θυμάμαι έναν φρουρό του Οπλοστασίου, την ώρα που φορτώναμε το κιβώτιο στο τζιπ, μην ήξερε τυχόν πως λεγόταν: ένας κοκκινομάλλης, ψηλός, γεροδεμένος λοχίας (να, παρά λίγο να το ξέχναγα, είναι νομίζω κι αυτά τα σουσουμία συμπληρωματικά στοιχεία, που θα σας βοηθήσουν ίσως να βρείτε τον λοχία, αν και το πράγμα δεν παρουσιάζει βέβαια καμιά δυσκολία, ήταν ο μόνος λοχίας μέσα στην πρώην ταβέρνα, τη νύχτα προς την 12η Ιουλίου, μαζί με τον λοχαγό Παρασκευά, που ξέρει σίγουρα το όνομά του, τι το ευκολότερο λοιπόν;). Μα κι ο φρουρός εκείνος δεν τον ήξερε. Φορτώσαμε τότε το κιβώτιο στο τζιπ και δράττομαι εδώ της ευκαιρίας να σημειώσω ότι ήτανε φτιαγμένο από λαμαρίνα (ή μάλλον όχι, η λέξη λαμαρίνα, έτσι σκέτη, φέρνει στο νου μεγάλα φύλλα από λευκοσίδηρο, ενώ το κιβώτιο το είχαμε φτιάξει με φύλλα σιδήρου, μισοσκουριασμένα, άβαφα και μου θυμίσανε λαμαρίνες караβιού, που θέλουν ματσακόνι και βάψιμο) ήτανε φτιαγμένο λοιπόν από σιδερένια λαμαρίνα, σαν αυτή της σιδερένιας, δίφυλλης πόρτας του γκαράζ και οξυγονοκολλημένο το κιβώτιο στις δώδεκα ακμές του (και σκέφτηκα τότε πως ήτανε σωστή η φήμη που είχε φτάσει στ' αυτιά μου, σχετικά με τον οξυγονοκολλητή Ιωάννη Κεπέση, που τον βάλανε να οξυγονοκολλήσει ένα κιβώτιο) και το βρήκαμε το κιβώτιο σε μια γωνιά της πρώην αποθήκης. Δεν το είχαμε κρυμμένο, απεναντίας μάλιστα, ήταν εκεί εις κοινήν θέαν, αλλά γι' αυτό ακριβώς δεν το πρόσεχε κανένας, διότι οι φρουροί του Οπλοστασίου το χρησιμοποιούσαν για τραπέζι, έχοντας βάλει ολόγυρα τέσσερα άδεια κασονάκια από χειροβομβίδες και θα πρέπει να καθόντουσαν εκεί και να τρώγανε, ή να γράφανε και τα γράμματά τους, γιατί είδα πάνω στο κιβώτιο δυο - τρεις άδειες караβάνες, ψίχουλα ψωμιού και ένα σπαρματσέτο κολλημένο όρθιο πάνω στη λαμαρίνα. Φυσικά, ξεστρώσαμε αμέσως εκείνο το αυτοσχέδιο τραπέζι και (εκτελώντας διαταγή του Ταγματάρχη) τοποθετήσαμε με προσοχή το σιδερένιο κιβώτιο μέσα σε ένα άλλο, ξύλινο. Πριν γίνει αυτό, ρίξαμε στο ξύλινο κιβώτιο μια καλή στρώση άχερα και όταν κατεβάσαμε μέσα το σιδερένιο κιβώτιο (περνώντας σκοινιά από κάτω, σηκώνοντάς το με τα χέρια και κατεβάζοντάς το μέσα στο ξύλινο, αμολώντας λίγο - λίγο τα σκοινιά κι αφήνοντάς τα μέσα κι αυτά, γιατί το σιδερένιο κιβώτιο τα μάγκωσε και δεν μπορούσαμε να τα τραβήξουμε) κι όταν έγινε κι αυτό, γεμίσαμε με άχερα τα κενά ανάμεσα στα σιδερένια και στα ξύλινα τοιχώματα, σκεπάσαμε με άχερα το σιδερένιο κιβώτιο, πατικώνοντάς τα και καρφώσαμε το καπάκι του ξύλινου κιβώτιου. Θα μου πείτε ίσως ότι όλες αυτές οι λεπτομέρειες είναι περιττές, μια και ανοίξατε το ξύλινο και το σιδερένιο κιβώτιο και ξέρετε πολύ καλά πώς ήταν και τα δυο, ναι, μα εγώ τα είπα όλα αυτά για να τονίσω ότι όταν είδα για πρώτη φορά το σιδερένιο, ήταν ήδη οξυγονοκολλημένο και συνεπώς δεν μπορούσα και δεν μπορώ να ξέρω τι είχαν βάλει μέσα στο σιδερένιο κιβώτιο και συνεπώς, δεν μπορώ με κανέναν τρόπο να ευθύνομαι για τα όσα γίνανε πριν απ' τη μεταφορά του.

Οι σανίδες (του ξύλινου φυσικά) κιβώτιου, ήτανε ολοκαίνουριες, απλάνιστες και την κρίσιμη ακριβώς στιγμή, όταν το ανεβάζαμε με κοινές προσπάθειες πάνω στο τζιπ εμείς οι τέσσερις «του Αρχηγείου» και δυο φρουροί του Οπλοστασίου, μπήχτηκε μια αγκίθα στη δεξιά μου

παλάμη και τράβηξα ενστικτωδώς το χέρι μου, με αποτέλεσμα να γύρει το κιβώτιο κατά πάνω μου και το συγκράτησα τότε με το στήθος μου, ανυψώνοντάς το όσο μπορούσα με το αριστερό μου χέρι, μα κατάλαβα πως έπρεπε να βοηθήσω και με το δεξί κι ας πόνναγε η παλάμη μου και το 'σπρωξα λοιπόν με δύναμη το κιβώτιο, σπρώχνοντας έτσι και την αγκίθα μέσα στη σάρκα μου. Ψιλοπράματα βέβαια, ευτυχώς που η αγκίθα ήτανε μεγάλη, έμεινε απ' έξω μια μύτη, τα κατάφερα και την έπιασα γερά με τα δόντια, την τράβηξα απότομα, δεν έσπασε, βύζαξα όσο μπόρεσα το μολυσμένο ίσως αίμα, δεν κακοφόρμισε ευτυχώς, δεν πρήστηκε το χέρι μου, με ενοχλούσε όμως όσο να 'ναι, κυρίως όταν χούφτωνα κάτι, το τουφέκι μου λόγου χάρη, τη στιγμή της εκτέλεσης των πέντε λόγου χάρη, τότε που περίμενα με το όπλο παρά πόδα, μπροστά στη σιδερένια πόρτα του γκαράζ, τότε που περιμέναμε να γυρίσει ο επιλοχίας Έκτορας, που είχε πάει να φέρει το παράσημο του λοχαγού Νικήτα. Σκέφτηκα εκείνη τη στιγμή πως θα μπορούσα να σημαδέψω (και γιατί όχι, το ίδιο θα μπορούσαν ίσως να σκεφτούνε και να κάνουν και οι άλλοι, εκτός από τον Ταγματάρχη, φαντάζομαι) να σημαδέψουμε λοιπόν μια ιδέα πιο πάνω απ' τον ώμο, ή λίγο πιο κάτω από το αυτί, ή και κάτω απ' τη μασχάλη, εκεί ακριβώς μες στο κενό, λίγο πιο δω απ' την κλείδωση του αγκώνα, έτσι που θα 'χε λυγίσει το μπράτσο του, δένοντας τα χέρια του στην πλάτη, προτάσσοντας το στήθος, αφήνοντας ένα μικρό τρίγωνο κενό ανάμεσα στο λυγισμένο μπράτσο του και στο κορμί του, οπότε οι σφαίρες μας θα ήτανε μαχαίρια, όπως γίνεται στο τσίρκο, τότε που βγαίνει τρέχοντας μια μεξικάνα, βγάζει το φουστάνι της, μένει με ένα κροσσωτό μαγιό, στραφταλιστό απ' τις πολύχρωμες πούλιες και πάει και στέκεται ακουμπώντας στις όρθιες σανίδες και ο μεξικάνος ρίχνει στριφογυριστά σιλιέτα καταπάνω της και τα σιλιέτα καρφώνονται γύρω απ' το κορμί της, ανάμεσα στα μισάνοιχτα πόδια της, ως κι ανάμεσα στα ανοιχτά δάχτυλα της ακουμπισμένης ανάστροφα στις σανίδες παλάμης της. Ναι, θα μπορούσαμε βέβαια να σκοπεύσουμε έτσι που λέω και να πετύχουμε το τρίγωνο κενό, γιατί ήμασταν όλοι σκοπευτές και ασκηθήκαμε εκ νέου στον υπόγειο διάδρομο του πρώην Γυμνασίου, μα το ξέραμε πολύ καλά και το 'ξερα κι εγώ την ώρα εκείνη, πως αν κάναμε το νούμερο του τσίρκου, οι πέντε εκεί μπροστά μας θα μένανε όρθιοι, με τα χέρια δεμένα στην πλάτη, με τα μάτια δεμένα οι τρεις τους — γιατί ο επιλοχίας Κωστάκης και ο λοχαγός Νικήτας δεν δεχτήκανε να τους τα δέσουν και ο λοχαγός Νικήτας μάλιστα, την ώρα που ο υπολοχαγός και επικεφαλής του αποσπάσματος Τηλέμαχος άρχισε να δένει τα μάτια του επιλοχία Αρίσταρχου, ο λοχαγός Νικήτας είπε, σα να μιλούσε σε κομματική συνεδρίαση, σα να καθόμασταν, σύντροφοι όλοι μας, γύρω από ένα τραπέζι, ή γύρω από φωτιά καταυλισμού, ο λοχαγός Νικήτας είπε

Διέκοψα την κατάθεσή μου, γιατί είδα ξάφνου πως δε θυμάμαι τι είπε ο λοχαγός Νικήτας. Το 'βαλα πείσμα να θυμηθώ τα λόγια του, σηκώθηκα, άρχισα να κόβω βόλτες στο κελί, έξη βήματα μπρος, έξη βήματα πίσω, απ' την πόρτα ως τον απέναντι τοίχο, κάνοντας κάθε φορά απότομα μεταβολή μπροστά στην πόρτα, μπροστά στον απέναντι της τοίχο, έχοντας δεξιά μου (ξεκινώντας απ' την πόρτα) τον τοίχο όπου πέφτουνε οι ηλιαχτίδες, αριστερά μου το κλινάρι με τις δυο φαρδιές σανίδες και τον άλλο τοίχο με το μικρό καγκελωτό παράθυρο πολύ ψηλά (έτσι που και στο κλινάρι να ανέβω και τα χέρια μου να τεντώσω, πάλι δε θα μπορέσω να φτάσω στο μικρό παράθυρο) και μετά τη μεταβολή μπροστά στον απέναντι απ' την πόρτα τοίχο, βαδίζοντας στον στενό διάδρομο ανάμεσα στο κλινάρι και στον λιόλουστο τοίχο, έχω δεξιά μου το κλινάρι και το μικρό παράθυρο, αριστερά μου τον λιόλουστο τοίχο και φτάνω μπροστά στην πόρτα, δίπλα στη βούτα που είναι στη γωνιά (κι εκεί, λίγο πιο πέρα απ' τη βούτα, μου αφήνει ο δεσμοφύλακας κάθε πρωί τις άγραφες κόλλες και παίρνει τις γραμμένες, που έχω αφήσει εγώ) και φτάνοντας στην πόρτα ξανακάνω μεταβολή, προσπαθώντας να θυμηθώ τα τελευταία λόγια του λοχαγού Νικήτα.

Παρακαλώ, κάντε μου μια χάρη, σύντροφε ανακριτά, στείλτε μου λίγα τσιγάρα. Και ένα τραπέζι. Το είπα στον δεσμοφύλακα, αλλά αυτός δεν καταδέχτηκε να μου απαντήσει. Εκτελεί προφανώς δικές σας διαταγές κι αν όχι, τότε ας θεωρηθούν τα όσα λέω εδώ καταγγελία εναντίον του και ούτως ή άλλως διαμαρτυρία μου για τον απαράδεκτο τρόπο που μου φέρνεται εν γνώσει ή εν αγνοία σας. Στο κάτω - κάτω της γραφής, δεν ήτανε δική μου ιδέα να αφηγηθώ γραπτώς την Επιχείρηση Κιβώτιο, δική σας απαίτηση ήταν και εξακολουθεί να είναι, μια και συνεχίζετε να μου στέλνετε χαρτί (και μελάνι, ως προς αυτό δεν έχω παράπονο, προχτές που είδα ότι μου σωνότανε, του το είπα και μου γέμισε το μελανοδοχείο μου) και λοιπόν αναρωτιέμαι τι θα γίνει αν αρνηθώ ξαφνικά να συνεχίσω; Μαζί με τη γραφική ύλη, που είναι βέβαια απαραίτητη, έχετε υποχρέωση να μου χορηγείτε και τσιγάρα, ή καπνό και τσιγαρόχαρτο (και στην περίπτωση αυτή, καλά θα κάνετε να μου στείλετε και την αυτόματη ταμπακέρα μου — που μου την κατασχέσανε, όπως και ό,τι άλλο είχα απάνω μου, κατά την όντως εξονυχιστική σωματική έρευνα στην οποία υποβλήθηκα, όταν διατάξατε την προφυλάκισή μου — γιατί το έχω ξαναπεί πως δεν τα καταφέρνω να στρίψω ένα τσιγάρο της προκοπής) και έχετε υποχρέωση γιατί και το τσιγάρο είναι εξ ίσου απαραίτητο για έναν άνθρωπο που κάθεται και γράφει, όταν τυχαίνει ο άνθρωπος αυτός να είναι καπνιστής όπως εγώ και είμαι δεκαπέντε μέρες κλειδωμένος εδώ μέσα και έχω χαρμανιάσει, έχω λυσσάξει για τσιγάρο και πώς θέλετε λοιπόν να συγκεντρωθώ, να σκεφτώ, να θυμηθώ; Το τραπέζι το θέλω, γιατί δε με βολεύει να κάθουμαι στο πάτωμα και έχοντας διπλώσει στα δυο το αχυρένιο στρώμα, να γράφω ακουμπώντας τα χαρτιά στις σανίδες του κρεβατιού. Ο γλόμπος είναι ψηλά στον τοίχο (στον απέναντι απ' το μικρό παράθυρο τοίχο) πίσω απ' την πλάτη μου συνεπώς ο γλόμπος και η σκιά μου πέφτει πάνω στο χαρτί, έτσι που γράφω σχεδόν στα σκοτεινά. Θα στραβωθώ αν συνεχιστεί αυτή η κατάσταση. Απαιτώ λοιπόν ένα τραπέζι και προ παντός τσιγάρα. Αλλιώς δεν συνεχίζω.

Πέμπτη, 10 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, εδώ και πέντε μέρες έχασα την ψυχραιμία μου και παραφέρθηκα, βλέπετε όμως ότι συνεχίζω, εκφράζω δηλαδή εμπράκτως τη μεταμέλειά μου. Πιστέψτε με, μου έγινε ξαφνικά αφόρητη η έλλειψη του τσιγάρου και μου φάνηκε ότι δε με νοιάζει τίποτε άλλο, ούτε η βρώμα της βούτας, ούτε που με έχετε με ψωμί και νερό (τιμωρημένον δηλαδή, αλλά γιατί, αφού δε με δικάσατε ακόμα;) με δυο λόγια, μου φάνηκε πως αν είχα ένα τσιγάρο, αν μου το στέλνατε μάλιστα εσείς, θα συνέβαινε μια πολύ σπουδαία αλλαγή στη ζωή μου, γι' αυτό σας το ζήτησα, τόσο απαιτητικά, όπως τραβάει απότομα το σκοινί ο δύτης και χτυπάει το καμπανάκι — σημάδι πως δεν μπορεί να μείνει άλλο στον βυθό και θέλει να τον ανεβάσουνε απάνω. Όσο για το τραπέζι, το ζήτησα χωρίς να ελπίζω καθόλου πως θα μου το δώσετε. Πήγα απλούστατα να εφαρμόσω την τακτική των απεργών, που ζητάνε εκατό, για να πετύχουν πέντε. Ή μάλλον (για να δείτε πόσο είμαι ειλικρινής) αν έσπαγε ο διάλογος το πόδι του και μου στέλνατε το τραπέζι, θα το έβαζα πάνω στο κλινάρι, θα σκαρφάωνα στο τραπέζι και τότε πια θα έφτανα να πιαστώ με τα χέρια απ' τα κάγκελα του παράθυρου και με μια μικρή προσπάθεια, τραβώντας προς τα πάνω το κορμί μου, λυγίζοντας τους αγκώνες, θα μπορούσα να κοιτάξω έξω. Δεν μπόρεσα να προσανατολιστώ σωστά, όταν περνάγαμε διαδρόμους και κατεβαίναμε σκαλοπάτια τότε που με φέρνανε εδώ οι δεσμοφύλακες, βαδίζοντας ο ένας μπροστά κι ο άλλος πίσω μου, αλλά μου είχε καρφωθεί η ιδέα πως το παράθυρο θα πρέπει να είναι ένα μέτρο περίπου πιο ψηλά απ' το έδαφος και θα πρέπει να φαίνεται απ' το ίδιο μικρό παράθυρο το Ενετικό Φρούριο και θα 'θελα να διαπιστώσω αν υπολόγισα σωστά και κυρίως να δω τη σημαία μας να κυματίζει στην πιο ψηλή του πολεμίστρα — θα 'ταν για μένα μια παρηγοριά, μια ηθική ενίσχυση, ελπίζω να με καταλαβαίνετε.

Συνεχίζω λοιπόν κι ας ξεχαστεί παρακαλώ αυτή η μικρή μου απεργία, που είχε και ένα καλό αποτέλεσμα για μένα — μαζεύτηκαν έξη δόσεις σφραγισμένες κόλλες, γιατί ο δεσμοφύλακας άφηνε κάθε πρωί τα χαρτιά, ενώ μπορούσε βέβαια να μην τα αφήνει, μια και δεν είχε να πάρει γραμμένα. Κάτι είναι κι αυτό, μπορώ τουλάχιστον να γράφω όσο μου κάνει κέφι, χωρίς να αναγκάζομαι να διακόπτω κάθε τόσο, ή και να διακόπτω αν μου κάνει κέφι, χωρίς να έχω συμπληρώσει την ημερήσια δόση των σελίδων, αφού έγινε πια φανερό πως στον άγραφο κανονισμό της καταθέσεώς μου, δεν συμπεριλαμβάνεται (όπως νόμιζα ως τα τώρα) η υποχρέωσή μου να εξαντλώ κάθε μέρα τη δόση και να παραδίδω τα γραμμένα χαρτιά, δηλώνοντας έτσι εμμέσως και εμπράκτως, ότι τέλειωσε το χαρτί μου και φροντίστε να μου φέρετε άλλο.

Πριν από πέντε μέρες, μου φάνηκε πως αν είχα ένα τσιγάρο, θα μπορούσα να θυμηθώ τα τελευταία λόγια του λοχαγού Νικήτα, τώρα όμως, έχοντας σκεφτεί και διερευνήσει το θέμα απ' όλες τις μεριές, κατάλαβα ότι κανένα τσιγάρο δεν πρόκειται να με βοηθήσει, γιατί τα λόγια του δεν χαρακτήκανε απλούστατα στη μνήμη μου, ή μάλλον χαρακτήκανε πάνω σε άλλα, ήδη χαραγμένα λόγια, λες και έγινε στη μνήμη μου διπλή εγγραφή, δυο εγγραφές ταυτόχρονα θέλω να πω, η μια πάνω στην άλλη, χαλώντας η μια την άλλη, μπερδεύοντας η μια τα λόγια της άλλης, γιατί την ώρα εκείνη — την ελάχιστη ώρα που χρειάστηκε ο υπολοχαγός Τηλέμαχος να δέσει τα μάτια του επιλοχία Αρίσταρχου, του λοχία Βλάση και του ανθυπολοχαγού Κώστα και να μας δώσει ύστερα τα παραγγέλματα, τι πρόφτασε να πει ο λοχαγός Νικήτας, κανονικά τα λόγια του εκείνα, τα τελευταία του, θα 'πρεπε να χαραχτούν, να εγγραφούν πεντακάθαρα στη μνήμη μου, μα η εγγραφή εκείνη έγινε πάνω σε άλλα λόγια, που μπερδευτήκανε με τα λόγια του λοχαγού Νικήτα, η εγγραφή εκείνη έγινε πάνω στα λόγια του φίλου μου του Χάρη, ίσως γιατί κι εκείνοςμίλαγε με ένα ελάχιστο ψεύδισμα, πιο αργά απ' ό,τι θα το περίμενες και τώρα

πια έχω πειστεί ότι μου είναι αδύνατο να θυμηθώ τα λόγια του λοχαγού Νικήτα, όσα τσιγάρα κι αν καπνίσω, όσο κι αν στύψω το μυαλό μου και το μόνο που μένει και θα μένει για πάντα στη μνήμη μου, είναι η φωνή του λοχαγού Νικήτα, ο τόνος της φωνής του, που ντουμπλάριζε θα 'λεγα τη φωνή του Χάρη, που ντουμπλάριζε τα λόγια του Χάρη, με αποτέλεσμα να μένει μόνο ο τόνος της φωνής και τα λόγια να χαθούν.

Στεκότανε εκεί, απέναντί μου ακριβώς, τον άκουγα να μιλάει, έβλεπα τα χείλη του να σαλεύουν, το στόμα του να ανοιγοκλείνει,μίλαγε ήρεμα, χωρίς θυμό, ίσως γι' αυτό ο Ταγματάρχης (που είχε βγει τελευταίος απ' το γκαράζ και τώρα βρισκότανε τελευταίος στο απόσπασμα, στ' αριστερά μου και υπήρχανε τέσσερις άλλοι εκτελεστές ανάμεσα σε μένα και σ' εκείνον), ο Ταγματάρχης δεν αντέδρασε, ακόμα κι όταν ο υπολοχαγός Τηλέμαχος, μην έχοντας προφτάσει να δέσει τα μάτια του επιλοχία Αρίσταρχου, στράφηκε και τον κοίταξε ερωτηματικά (τον Ταγματάρχη) περιμένοντας διαταγές, έτοιμος να βουλώσει το στόμα του λοχαγού Νικήτα, ή και να τον εκτελέσει εν ανάγκη με το περιστροφό του, ακόμα και τότε ο Ταγματάρχης δεν είπε απολύτως τίποτα, ή μάλλον είπε, «Τη δουλειά σου εσύ» στον υπολοχαγό Τηλέμαχο κι εκείνος βιάστηκε να δέσει τα μάτια του επιλοχία Αρίσταρχου και ο λοχαγός Νικήτας συνέχισε καιμίλαγε όσο έδενε ο υπολοχαγός Τηλέμαχος τα μάτια και των άλλων δυο και όσο μας έδινε τα παραγγέλματα, μέχρι το «Πυρ!». Και το μόνο που θυμάμαι πεντακάθαρα (τη μόνη λέξη που θυμάμαι, θέλω να πω) είναι πως ένα δευτερόλεπτο πριν ακουστεί το «Πυρ!», ο λοχαγός Νικήτας τέλειωσε τη φράση του και περνώντας ίσως σε άλλο θέμα, είπε, «Σύντροφοι!» μα δεν πρόλαβε να συνεχίσει, τι μπορούσε να προσθέσει στο χρονικό διάστημα που χρειάζεται μια σφαίρα να διανύσει έξη βήματα κι αν πρόλαβε, δεν ακούστηκε τίποτα — τα σκέπασε όλα η μπαταριά των έντεκα τουφεκιών μας.

Τραβήξαμε τα πτώματα στην άκρη, ανοίξαμε τη δίφυλλη, σιδερένια πόρτα, μπήκαμε στο γκαράζ, βάλαμε τα τουφέκια στο τζιπ, ο Ταγματάρχης έκατσε στη θέση του οδηγού και έφυγε μόνος του, αφού όρισε πρώτα τετραμελές συνεργείο ταφής. Η πόρτα ξανάκλεισε. Σε λίγο, κάποιος παρατήρησε πως δεν έπρεπε να αφήσουμε τα αίματα να φαίνονται εκεί στο χώμα, μπροστά στη σιδερένια πόρτα και ο υπολοχαγός Τηλέμαχος είπε να ρίξουμε βενζίνη και να βάλουμε φωτιά, να καεί η βενζίνη καίγοντας το χώμα και τα αίματα και ρίξαμε μπόλικη βενζίνη, ξαναανοίγοντας τη σιδερένια πόρτα κι αφήνοντάς την ανοιχτή, να μη μαυρίσουνε απ' τις φλόγες κι από τους καπνούς οι λαμαρίνες της και όταν βάλαμε φωτιά στη βενζίνη, εγώ ήμουνα μέσα στο γκαράζ και οι φλόγες πεταχτήκανε ψηλά κι ανέβηκε ο καπνός και ήτανε σα να 'χε ξανακλείσει η πόρτα του γκαράζ, μονόφυλλη τούτη τη φορά, απόφια, κάθετη (που ανοιγόκλεινε κάθετα, θέλω να πω) κοκκινόμαυρη και λίγο - λίγο άρχισε να ξανανοίγει η πόρτα εκείνη, σα να τη ρούφαγε η γης, ώσπου σβήσανε κάποτε οι φλόγες και απόμεινε μια κατάμαυρη λουρίδα εκεί στο χώμα, μπροστά στη δίφυλλη, σιδερένια πόρτα, που ξανάκλεισε και μείναμε μέσα εμείς οι είκοσι εννέα, ενώ οι τέσσερις του συνεργείου ταφής καθάρισανε έναν χώρο δίπλα στον μαντρότοιχο, παραμερίζοντας παλιοσίδερα, ντενεκέδες και ένα άδειο σιδερένιο βαρέλι, σκάψανε εκεί έναν μεγάλο λάκκο, ρίξανε μέσα τους πέντε εκτελεσθέντες, απογέμισαν τον λάκκο με χώματα, ξαναπέταξαν από πάνω τα παλιοσίδερα, τους ντενεκέδες και το σκουριασμένο βαρέλι (όλα αυτά μας τα είπανε οι νεκροθάφτες, εγώ δε θα μπορούσα να το φανταστώ, γιατί όταν φύγαμε το βράδυ της ίδιας μέρας — της 13ης Ιουλίου 1949 — την ώρα, θέλω να πω, που έχοντας βγει απ' το γκαράζ, διέσχιζα την πρώην μάντρα των υπεραστικών λεωφορείων, για να βγω απ' την ξύλινη πόρτα του μαντρότοιχου, ή μάλλον, για την ακρίβεια, απ' την πρώην ξύλινη πόρτα, γιατί τώρα την είχανε συνεχώς ανοιχτή, θα πρέπει νάμεινε μήνες κιόλας ανοιχτή έτσι δα και είχανε σκεβρώσει οι σανίδες της και είχανε σκουριάσει οι μεντεσέδες της και διασχίζοντας λοιπόν τη μάντρα για να πάω στο κτήμα του πρώην Γεωργικού

Συνεταιρισμού, είχα κοιτάξει γύρω μου και δεν είδα καμιά διαφορά και ήτανε βέβαια φυσικό, δεδομένου ότι δεν μπορούσα να θυμάμαι πώς ακριβώς ήτανε πεταμένα τα παλιοσίδερα και οι ντενεκέδες και το άδειο βαρέλι κι αν δε μου το είχαν πει οι νεκροθάφτες πως καθάρισαν έναν χώρο για να σκάψουν τον λάκκο και ύστερα ξανάριξαν σιδερικά και ντενεκέδες και μπιντόνια πάνω στον τάφο, θα νόμιζα πως όλα αυτά βρισκόντουσαν εκεί στην ίδια θέση από χτες, από βδομάδες ίσως, μήνες ίσως και είχανε την ίδια διάταξη, αυτό θα νόμιζα βεβαίως, δεδομένου ότι είχε κιόλας σκοτεινιάσει για καλά και το φεγγάρι ήτανε μισόγιομο και δεν μπορούσα να διακρίνω λεπτομέρειες κι αν ακόμα τις θυμόμουνα, μα ξέροντας τι είχε γίνει, πήγα και έστησα όρθιο το σιδερένιο βαρέλι πάνω στα παλιοσίδερα) και φύγαμε λοιπόν το βράδυ εκείνο από την πρώην μάντρα, έχοντας μείνει κλεισμένοι όλη μέρα μέσα στο γκαράζ κι ο Ταγματάρχης πήγε κι ήρθε κάμποσες φορές με το τζιπ και τελικά φορτώσαμε στο τζιπ το κιβώτιο και ο Ταγματάρχης το μετέφερε μαζί με άλλους τέσσερις στο κτήμα του πρώην Γεωργικού Συνεταιρισμού, όπου πήγαμε κι εμείς οι άλλοι με τα πόδια, φεύγοντας ένας - ένας απ' την πρώην μάντρα, όπως είχαμε φύγει και από το πρώην Γυμνάσιο, με τη διαφορά πως δε μας ξαπόστελνε ο προγυμναστής μας, μα ο πρώην υπολοχαγός Τηλέμαχος (που ο Ταγματάρχης τον είχε προβιβάσει την ίδια εκείνη μέρα σε υπαρχηγό αποστολής και μας είχε χωρίσει εμάς τους τριάντα δύο υπόλοιπους — ήμασταν τριάντα εννέα, μείον πέντε οι εκτελεσθέντες, μείον αρχηγός και υπαρχηγός, που δεν ανήκανε σε διμοιρία, μας κάνουν τριάντα δύο, καμιά αντίρρηση ως προς το νούμερο, έτσι δεν είναι; — και μας είχε χωρίσει λοιπόν σε τρεις διμοιρίες και είχε δέκα άντρες η πρώτη κι από έντεκα άντρες η δεύτερη και η τρίτη και προβίβασε τον πρώην λοχία Παράσχο σε διμοιρίτη της πρώτης, τον πρώην επιλοχία Θεόφιλο σε διμοιρίτη της δεύτερης, τον πρώην λοχαγό Ερμή σε διμοιρίτη της τρίτης, τον πρώην ανθυπολοχαγό Προκόπη σε βοηθό διμοιρίτου της πρώτης, τον πρώην λοχία Ανδροκλή - Λεοντάρη σε βοηθό διμοιρίτου της δεύτερης και τον πρώην ανθυπολοχαγό Αγαθοκλή σε βοηθό διμοιρίτου της τρίτης) και εκεί στο κτήμα του πρώην Γεωργικού Συνεταιρισμού, όπου υπήρχαν στάβλοι και αχερώνες, μας περίμεναν τα τρία τετράτροχα κάρα, τα δώδεκα άλογα και τα άλλα εφόδια της αποστολής, μόνο που τα κάρα ήτανε άδεια και χρειάστηκε να κατασκευάσουμε τα πατάρια στο ύψος των πλαϊνών παραπέτων και αποχτήσανε έτσι τα κάρα τα «υπόγειά» τους, όπου φορτώσαμε, ή μάλλον κρύψαμε το κιβώτιο, τον ασύρματο, τα αυτόματα, τα πυρομαχικά, τα τρόφιμα, τον καπνό, το πρόχειρο φαρμακείο, τα εργαλεία και ύστερα φορτώσαμε άχερα στα πατάρια ως απάνω, ζέψαμε τα άλογα και ξεκινήσαμε περασμένα μεσάνυχτα, πια, τη νύχτα προς την 14η Ιουλίου 1949 και η πρώτη βάρδια που μου έλαχε, ήταν βάρδια οδηγήσεως (στο τρίτο κάρο, γιατί ο Ταγματάρχης με είχε εντάξει στην τρίτη διμοιρία) και θυμάμαι πως θαύμασα αμέσως τα τέσσερα άλογα του κάρου μου και προπάντων μια κατάμαυρη φοράδα με μιαν άσπρη βούλα στο μέτωπο, γιατί ήτανε όλα τους γερά και υπάκουα, τόσο που κι εγώ ακόμα, ανίδεος ηνίοχος ως ήμουνα, δεν δυσκολεύτηκα καθόλου στην οδήγηση και μια και το 'φερε η κουβέντα καιμίλησα για άλογα, σκέφτομαι πως θα είχα πολλά να πω επί του θέματος και δεν πειράζει που πηδάω από το ένα θέμα στο άλλο (μήπως εσείς ο ίδιος δε μου δώσατε την απόλυτη ελευθερία να γράψω ό,τι θέλω, να καταθέσω ό,τι θέλω, να μαρτυρήσω ό,τι θέλω, να αρχίσω από όπου θέλω και να τελειώσω όπου θέλω, μήπως δεν εξυπακούεται ότι μου δώσατε αυτήν την απόλυτη ελευθερία, μια και δε μου θέσατε κανέναν όρο;) δεν πειράζει λοιπόν που πηδάω σε άλλο θέμα, μα σκέφτομαι ακόμα πως αυτή ίσα - ίσα η απόλυτη ελευθερία είναι απλούστατα ένα δόκανο που μου στήσατε και караδοκείτε τώρα να με πιάσετε. Υποπτεύομαι ότι αυτό επιδιώξατε ίσα - ίσα, να με βάλετε να μιλήσω χωρίς εσείς να μου το ζητήσετε (ναι, αλλά τότε γιατί βρέθηκε το χαρτί στο κελί μου;) έτσι που να μου δημιουργηθεί η εντύπωση ότι μόνος μου το αποφάσισα να γράψω την κατάθεσή μου, χωρίς τάχα να με αναγκάσει κανείς, ενώ είναι ολοφάνερο πως όχι μόνο μου ζητάτε την κατάθεση, μα με εκβιάζετε κιόλας, μια και το ξέρω πως η προφυλάκισή μου θα λήξει μόνον όταν θάχω περιγράψει πειστικά τα γεγονότα, όταν

καταφέρω δηλαδή να σας πείσω για την αθωότητά μου. Πολύ έξυπνο εκ μέρους σας να με αφήσετε να διαλέξω απολύτως ελεύθερα τι θα πω και τι δε θα πω, γιατί έτσι (σκέφτεστε σαν όλους τους ανακριτές) θα γράφω χωρίς να προσέχω τα λόγια μου και άρα μπορεί να μου ξεφύγει και κάτι που κανονικά δε θα το έλεγα ποτέ και δεδομένου ότι οι κόλλες είναι αριθμημένες και σφραγισμένες (τόσο που μου θυμίζουν τις κόλλες του διαγωνισμού στο Πολυτεχνείο, όπου έδωσα εξετάσεις και απέτυχα κι επειδή ο πατέρας μου επέμενε ότι έπρεπε να σπουδάσω, κατέφυγα στην εύκολη λύση της Νομικής Σχολής) δεν μπορώ να σκίσω καμιά και ό,τι γράφω δεν ξεγράφω. Δεν σας κατηγορώ, αυτή είναι η δουλειά σας — να διαπιστώσετε τι ακριβώς συνέβη και να καταλογίσετε, βάσει συγκεκριμένων στοιχείων, τις ευθύνες. Αυτό κάνω κι εγώ, προσπαθώ να βρω ποιος έφταιξε, προσπαθώ με άλλα λόγια να σας βοηθήσω, να συμβάλω το κατά δύναμιν στην έρευνά σας, προβληματίζομαι, επιχειρώ να διερευνήσω τα γεγονότα, να τα δω απ' όλες τις μεριές αν είναι δυνατόν, έστω και με κίνδυνο να επανέλθω σε κάτι που ήδη διηγήθηκα και να αναιρέσω ίσως εν μέρει τα όσα είπα προηγουμένως — μήπως αυτό δε σημαίνει έρευνα; Τι έρευνα θα ήτανε αν δε μας οδηγούσε στην ανακάλυψη νέων στοιχείων, ή έστω και αποχρώσεων; Και λόγου χάρη, για να μην θεωρητικολογή και για να επανέλθω στα άλογα, σκέφτουμε τώρα ότι θα πρέπει να γίνανε ορισμένα λάθη για τα οποία δεν ευθύνονται μόνον οι δογματικοί μα και οι λενινιστές, όπως σ' εκείνη την χαρακτηριστικότερη περίπτωση του τεστ των αλόγων, που την ξέρω είναι αλήθεια μόνον απ' ό,τι άκουσα, από τις φήμες που κυκλοφορούσαν ανάμεσα σε μας «του Αρχηγείου» (και για να φτάσουν ως εμάς, θα είχαν κάνει βέβαια τον γύρο όλης της Ν) και διάλεξα την περίπτωση που λέω, γιατί εγώ δεν έλαβα μέρος σε όλα αυτά, μια και γίνανε πριν φτάσω στην πόλη Ν και άρα η μαρτυρία μου θα είναι απολύτως αντικειμενική (Θέλω να πω ότι θα αναφέρω απολύτως αντικειμενικά τις φήμες, οι οποίες αλληλοσυγκρούονταν βεβαίως, μια και ο κάθε διαδοσίας είχε τον δικό του τρόπο να βλέπει τα πράγματα, αλλά εγώ εξακρίβωσα, διασταύρωσα τις πληροφορίες μου και πιστεύω πως είμαι σε θέση να δώσω μια ακριβή εικόνα).

Την πρώτη κιάλας μέρα που έφτασα στο πρώην Γυμνάσιο, έμαθα ότι όλοι εμείς οι «ποδοσφαιριστές» προοριζόμαστε για μια αποστολή υψίστης σημασίας — για την Επιχείρηση Κιβώτιο όπως επικράτησε αργότερα να λέγεται και παρ' όλο που δεν μπορώ να το βεβαιώσω, γιατί σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν ξέρεις ποτέ ποιος πρωτολέει μια κουβέντα, νομίζω πως ήμουνα εγώ που την βάφτισα έτσι, πως εγώ την είπα πρώτος Επιχείρηση Κιβώτιο, ή κι αν δεν ήμουνα ο πρώτος, δε θυμάμαι να το είχα ξανακούσει όταν το πρωτοείπα. Όπως και να 'χει, έμαθα επί πλέον ότι όταν ετέθη θέμα επιλογής των αλόγων, που θα σέρνανε τα κάρα (ποια κάρα και για ποιο σκοπό; — πολλά και διάφορα λεγόντουσαν και ορισμένοι βεβαιώνανε ότι πρόκειται σύντομα να ξεκινήσει μια αποστολή και προφέρανε τη λέξη με δέος και ελπίδα, λες και την βλέπανε γραμμένη με κεφαλαίο άλφα, μια Αποστολή λοιπόν) και συνεπώς, όταν ετέθη θέμα αλόγων της Αποστολής, ο συνταγματάρχης Νικόδημος και ο γραμματέας της Επιτροπής Πόλης Μέμος θεωρήσανε καθήκον τους (συμφωνώντας σ' αυτό το σημείο, παρ' όλες τις άλλες, πολλές και διάφορες διαφωνίες τους) να καλέσουν ειδικούς στα υποζύγια και να τους καταστήσουνε πολύ προσεχτικούς και υπεύθυνους, γιατί τα άλογα αυτά, τους είπανε, δεν προορίζονται για μια συνηθισμένη μεταφορά πολεμοφοδίων, μα πρόκειται για κάτι άλλο, πολύ σημαντικότερο και νάχουν τα μάτια τους τέσσερα, μην τύχει και φέρουνε κανένα σκάρτο άλογο και για να είναι σίγουροι, έδωσαν εντολή να επιταχθούν καμιά εικοσαριά άλογα, για να έχει ύστερα η αρμόδια επιτροπή τη δυνατότητα να διαλέξει τα άριστα μεταξύ των καλύτερων. Έφτασαν μάλιστα να τους πουν ότι τα άλογα έπρεπε να είναι μαθημένα από πόλεμο (τι το εκπληκτικό λοιπόν αν διαδόθηκε η φήμη — αργότερα εννοώ, όταν μαθεύτηκε πως ο εμπειρότερος οξυγονοκολλητής της πόλεως Ν, ο Ιωάννης Κεπέσης, κρατούμενος της Πολιτοφυλακής μας, μεταφέρθηκε με ένοπλη συνοδεία στην πρώην αποθήκη της Αγροτικής

Τραπέζης, δηλαδή στο Οπλοστάσιο και οξυγονοκόλλησε εκεί ένα σιδερένιο κιβώτιο στις τρεις η ώρα το πρωί και εκτελέστηκε την ίδια μέρα στον νότιο τοίχο της Ζωοδόχου Πηγής, τα χαράματα, έτσι όπως ήτανε, με τη φόρμα του και τα ειδικά, τα μαύρα γυαλιά του και βρέθηκαν τότε ορισμένοι που συνδυάσανε τα ζευκτήρια άλογα με το σιδερένιο κιβώτιο και βγάλανε το συμπέρασμα πως τα άλογα τα θέλανε για τη μεταφορά του κιβωτίου — τι το εκπληκτικό λοιπόν, αν διαδόθηκε η φήμη πως θα δίναμε μάχες; Μα απ' την άλλη μεριά, εφ' όσον θα μεταφέραμε ένα κιβώτιο, έβγαινε λογικά το συμπέρασμα ότι θα διασχίζαμε φίλια εδάφη, γιατί δεν ήταν βέβαια δυνατόν, μια μικρή ομάδα σαν τη δική μας να περάσει από εχθροκρατούμενη περιοχή και άρα, τις μάχες μπορεί να τις δίναμε είτε εναντίον αλεξιπτωτιστών του εχθρού, είτε εναντίον ομάδων κρούσεως, που θα κατόρθωναν ενδεχομένως να διεισδύσουν, δεδομένου ότι η γραμμή του μετώπου, ή μάλλον των μετώπων, ήτανε και πιθανόν να εξακολουθεί να είναι αρκετά ρευστή).

Πήρανε λοιπόν οι ειδικοί τις διαταγές που είπα παραπάνω και φύγανε να πάνε να διαλέξουν τα άλογα. Ανάμεσα στους ειδικούς, ήτανε κι ο Πριόβολος, ένας ομορφάντρας, μολονότι μελαψός, γύφτος εκατό τοις εκατό θα έλεγα, αν κι ο ίδιος το αρνιότανε με πείσμα. Εν πάση περιπτώσει, είχε προσχωρήσει στις γραμμές μας μόλις μπήκανε τα στρατεύματά μας στην πόλη Ν, δήλωσε ειδικότητα αλογάς (οι κακές γλώσσες λέγανε αλογοσούρτης) ήταν πράγματι πολύ καλός στη δουλειά του και ο συνταγματάρχης Νικόδημος και ο γραμματέας της Επιτροπής Πόλης του είχανε εμπιστοσύνη. (Κάκιστα, όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων, γιατί ο Πριόβολος ήτανε γυναικός και βρήκε ευκαιρία να πάει στο Πέρα Χωριό, τάχα πως θα επιλέξει άλογα, στην πραγματικότητα όμως για να δει τη Στυλιανή, τη σεβνταλού του όπως την έλεγε και γυρίζοντας απ' το Πέρα Χωριό, έφερε μια φοράδα όλη κι όλη — υπέροχη είναι αλήθεια, κατάμαυρη, με μιαν άσπρη βούλα στο μέτωπο, τόσο υπέροχη, που έγινε λόγος να του απονεμηθεί ο σχετικός έπαινος — και τέλος πάντων, ας πούμε πως είχε κάνει καλά τη δουλειά του ως προς την επίταξη των αλόγων, μα έφερε μαζί με τη φοράδα και τη Στυλιανή, την πήρανε καθαρίστρια στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο της Ν και όταν σκοτώθηκε η νοσοκόμα Αγγελική στο σπίτι της, κατά τη διάρκεια του βομβαρδισμού της 12ης Ιουνίου, την προβιβάσανε τη Στυλιανή σε βοηθό νοσοκόμας και ξέρετε βέβαια πόσο εύκολα μαθαίνουνε τα στρατιωτικά μυστικά οι νοσοκόμες από τους τραυματίες, που αρέσκονται να διηγούνται τα ανδραγαθήματά τους και η Στυλιανή ήταν όλο νάζια και χαμόγελα και έπιανε με όλους κουβέντα, ώσπου τελικά, έφαγε το κεφάλι της, εκτελέστηκε θέλω να πω, η ενοχή της αποδείχτηκε περίτρανα, όταν η Πολιτοφυλακή μας ανακάλυψε τυχαία τον ασύρματο, που είχανε αφήσει φεύγοντας οι κυβερνητικοί και ο χειριστής του ασυρμάτου, ο Χαρίλαος Τερζής, ομολόγησε ότι η Στυλιανή ήτανε απ' τους κυριότερους πληροφοριοδότες του και τα λέω όλα αυτά για να τονίσω ότι η Στυλιανή θα πρέπει να είχε κουβεντιάσει με τον τότε ανθυπολοχαγό Αγαθοκλή και να του πήρε λόγια για την Επιχείρηση Κιβώτιο, γιατί ο Αγαθοκλής έφτασε απ' τους πρώτους στην πόλη Ν με διαταγή του Γενικού Αρχηγείου και γυμνάστηκε σαν «ποδοσφαιριστής», έπεσε όμως από το μονόζυγο, τραυματίστηκε ελαφρά και νοσηλεύτηκε στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο, τις μέρες που η Στυλιανή είχε ήδη προβιβαστεί σε βοηθό νοσοκόμας και συνεπώς, ο διοικητής Νικόδημος ευθύνεται γι' αυτή τη διαρροή πληροφοριών, μια και ήτανε δική του ιδέα και διαταγή, να κάνουνε σουηδικές ασκήσεις οι «ποδοσφαιριστές» στα μονόζυγα.)

Για να επανέλθω στον Πριόβολο, προσθέτω πως μόλις έφτασε στο Πέρα Χωριό, ειδοποίησε τη Στυλιανή κι αυτή του μήνυσε νάρθει στη συκιά, στην άκρη του περιβολιού της, τα μεσάνυχτα. Στο μεταξύ, ο Πριόβολος έψαξε να βρει καμιά καλή φοράδα, αναπτύσσοντας πρωτοβουλία (γιατί οι υπεύθυνοι της τοπικής οργάνωσης δεν ήτανε σε θέση να του δώσουνε πληροφορίες και ο γραμματέας της κόβας του είτε μάλιστα ορθά - κοφτά πως έχει να αντιμετωπίσει

σοβαρότερα προβλήματα και δεν αδειάζει να ασχοληθεί μα άλογα) ερεύνησε παντού ο Πριόβολος, σε όλους τους στάβλους, μα δε βρήκε λέει ούτε ένα άλογο, που νάζιζε τον κόπο να το επιτάξει. Τα μεσάνυχτα, συνάντησε τη Στυλιανή στο περιβόλι κι εκείνη τον πήγε στον στάβλο. Εκεί πλαγιάσανε πάνω σε αφράτα άχερα και τη στιγμή που η σεβνταλού του άνοιξε τα σκέλια της (με συγχωρείτε για την έκφραση, αλλά από δω και πέρα την ευθύνη την έχει ο Πριόβολος, που μόνος του καθόταν και τα έλεγε, ή μάλλον τα καυχότανε, σε όποιον είχε όρεξη να τον ακούσει) και τη στιγμή λοιπόν που αυτός ήταν πανέτοιμος, με ολόρθη, ντούρα και ανυπόμονη τη μαλαπέρδα του, ακούστηκε ξάφνου μέσα στο σκοτάδι ένα χλιμίντρισμα. Ο Πριόβολος πετάχτηκε απάνω, όρμησε σκουντουφλώντας, άναψε ένα σπύρτο και είδε στη γωνιά ένα μαύρο άλογο, με μian άσπρη βούλα στο μέτωπο. Και δεν χρειάστηκε να ανάψει παραπάνω από πέντε σπύρτα για να πειστεί ότι το άλογο εκείνο (δηλαδή η φοράδα) θα πέρναγε με άριστα κι από την αυστηρότερη εξεταστική επιτροπή. Σκέφτηκε για μια στιγμή να πάει στο σπίτι της Στυλιανής και να σπάσει στο ξύλο τον πατέρα της, για να μάθει να λέει ψέματα άλλη βολά σε επίσημο εκπρόσωπο του Λαϊκού Στρατού μας (γιατί τον είχε ρωτήσει τον παλιόγερο ο Πριόβολος το απόγευμα μην έχει κάνα άλογο της προκοπής και ερεύνησε αυτοπροσώπως και στο στάβλο, μα φαίνεται πως ο σκατόγερος το είχε φυγαδέψει) το σκέφτηκε μα καλμάρησε αμέσως, μόλις θυμήθηκε τη Στυλιανή και την βρήκε πεσμένη μπρούμυτα, με τα μούτρα μέσα στα άχερα, να μην ακούγονται τα αναφιλητά της κι ενώ την χάιδευε, εκείνη απόμεινε ασάλευτη και έλεγε κάθε τόσο, «θα μου το πλερώσεις, θα μου το πλερώσεις», μα τελικά, από δω την είχε από κει την είχε, την κατάφερε και του στάθηκε. Έλεγε κι άλλα ο Πριόβολος και έδειχνε με καμάρι μια δαγκωματιά στον αριστερό του ώμο, αλλά αυτό που έχει σημασία είναι πως πήρε τη φοράδα και κατάγγειλε τον κερατά τον γέρο στην Πολιτοφυλακή του χωριού επί αποκρύψει δυναμένου να επιταχθεί υποζυγίου. Πήρε μαζί του και τη Στυλιανή, που του κλάφτηκε (και του πρόσπεσε στα πόδια, όπως ισχυριζότανε ο ίδιος) ικετεύοντάς τον να μην την αφήσει στο Πέρα Χωριό, γιατί ο πατέρας της, την ώρα που οι πολιτοφύλακες τον οδηγούσανε στο Τμήμα, βάλθηκε να φωνάζει και να λέει πως αυτή τον πρόδωσε και θα την πνίξει, αν πέσει ποτέ στα χέρια του.

Οι ειδικοί, φέρανε στην πόλη Ν είκοσι τρία άλογα. Στο μεταξύ, είχε συσταθεί μια εξεταστική επιτροπή, που θα αποφάσιζε, υποβάλλοντας τα άλογα σε ειδικό τεστ, ποια τρομάζουν λιγότερο στη μάχη. Σε μια στρατιωτικοκομματική συνεδρίαση, συζητήθηκε τι λογής θα ήτανε το τεστ και ο γραμματέας της Επιτροπής Πόλης Μέμος τόνισε στον λόγο του ότι έπρεπε (αν θέλαμε να γίνει σωστά η δουλειά) να πέσουν βόμβες από αέρος δίπλα στα άλογα και να καταμετρηθούν οι αντιδράσεις τους, οπότε ο υποδιοικητής Βελισάριος δεν κρατήθηκε και τον διέκοψε, λέγοντας πως όλα αυτά είναι υπερβολές και ο Μέμος παραδέχτηκε ότι πρακτικώς, η πρότασή του ήταν όντως ανεφάρμοστη, μια και δεν διαθέταμε αεροπλάνα, θεωρητικώς ωστόσο είχε δίκιο και γι' αυτό επιμένει ότι πρέπει να προσεχτεί η κάθε λεπτομέρεια και να γίνει παν το ανθρωπίνως δυνατόν, ακόμα και το αδύνατον, για να μην αφήσουμε τίποτα στην τύχη, μια και πρόκειται για μια τόσο σημαντική επιχείρηση. Οι βόμβες από αέρος ήταν ένα ιδανικό προς το οποίο έπρεπε να τείνουμε, δεδομένου όμως ότι το ιδανικό που λέμε είναι ανέφικτο στις δοσμένες αντικειμενικές συνθήκες, περιορίζει ο Μέμος τις απαιτήσεις του και ζητάει από τη στρατιωτική διοίκηση να θέσει στη διάθεση του Κόμματος ένα πυροβόλο των 35, δυο όλμους και έναν λόχο οπλισμένον με μυδράλια, πολυβόλα και χειροβομβίδες. Ο διοικητής Νικόδημος παρατήρησε ότι δεν είναι δυνατόν να χαλάμε όλμους για ένα τεστ αλόγων, τη στιγμή που και η τελευταία σφαίρα έπρεπε να ξοδεύεται με περίσκεψη. (Δεν ξέρω τι γίνεται τώρα, αλλά στην ταξιαρχία του Οδυσσέα κάναμε πράγματι μεγάλη οικονομία στις σφαίρες και θυμάμαι δυο περιπτώσεις που τα πολυβόλα μας σιγήσανε, λόγω ελλείψεως πυρομαχικών.) Τελικά, ο τότε υποδιοικητής Βελισάριος πρότεινε να γίνει το τεστ με βαρελότα και πυροτεχνήματα και ο διοικητής της

πόλεως Νικόδημος βιάστηκε να συμφωνήσει και ο γραμματέας της Επιτροπής Πόλης Μέμος είπε ότι υποτάσσεται στην πλειοψηφία. Αποφασίστηκε να αναθέσουν στον επιλοχία της επιμελητείας Πολυδεύκη να επιτάξει όσες κροτίδες θα κατάφερνε να βρει στην πόλη N και να τις αποθηκεύσει στο Οπλοστάσιο.

Ο επιλοχίας Πολυδεύκης, πήγε πράγματι και βρήκε τον επίτροπο του ιερού ναού της Ζωοδόχου Πηγής Νικόλαο Εσκιτζόπουλο (φροντίζοντας να κρατήσει για τη συνάντηση εκείνη όλους τους συνωμοτικούς κανόνες) και τον ρώτησε ποιοι πυροτέχνες είχαν πάρει άδεια το Πάσχα απ' την Ενοριακή Επιτροπή να στήσουνε τους πάγκους τους έξω από την εκκλησία. Ο Νικόλαος Εσκιτζόπουλος του έδωσε τρία ονόματα και τις αντίστοιχες διευθύνσεις και του είπε ότι όλοι οι υπ' αυτού υποδειχθέντες πυροτέχνες έχουν σίγουρα μεγάλα στοκ, γιατί όταν γιορτάστηκε η φετεινή Ανάσταση, ο τότε κυβερνητικός διοικητής της πόλεως Νικόλαος Χαριλάου, απαγόρευσε την τελευταία στιγμή τα βαρελότα, δεδομένου ότι τα προχωρημένα τμήματά μας είχαν ζώσει από τρεις μεριές την πόλη και όπως είπε ο ίδιος ο Νικόλαος Χαριλάου στην σύσκεψη των επιτελών του, «Υπάρχει φόβος οι κροτίδες να προκαλέσωσιν σύγχυσιν μεταξύ του αμάχου πληθυσμού, καθ' ότι μόλις χθες μία ομάς κουμμουνιστοσυμμοριτών διείσδυσεν εις την συνοικίαν της Αγίας Τριάδος και επετέθη εναντίον του εκεί κειμένου Τηλεφωνικού Κέντρου, εξοντωθείσα μεν τελικώς, κατορθώσασα ουχ ήττον να δημιουργήσει την εντύπωσιν ότι ο εχθρός ελλοχεύει πανταχόθεν». Ο Νικόλαος Χαριλάου είχε καλέσει τους πυροτέχνες και τους ζήτησε «να αρθούν εις το ύψος των περιστάσεων», να παραβλέψουν τα ατομικά τους συμφέροντα και να προσφέρουν έτσι «μεγίστην υπηρεσίαν εις την αγωνιζομένην υπέρ βωμών και εστιών γενέθλιον πόλιν των». Οι πυροτέχνες, παρ' όλο που είχαν αγοράσει μπόλικη πραμάτεια και προπληρώσανε το ενοίκιο των πάγκων στην Ενοριακή Επιτροπή, δήλωσαν πως θα υποστούν με μεγάλη τους χαρά τη μικρή αυτή θυσία. Η Ανάσταση γιορτάστηκε χωρίς βαρελότα. Μόνο οι καμπάνες χτύπησαν χαρμόσυνα και την ίδια στιγμή, οι κυβερνητικοί εξαπέλυσαν τη μεγάλη αντεπίθεσή τους και απωθήσανε τα τμήματά μας σε αρκετά σημεία, σε βάθος διακοσίων, ακόμα και τριακοσίων μέτρων.

Ο επιλοχίας της επιμελητείας Πολυδεύκης, όταν έμαθε τα ονόματα των πυροτεχνών, ζήτησε από τον διαμερισματάρχη της Πολιτοφυλακής πληροφορίες για το ποιον τους. Αποδείχτηκε ότι όλοι τους είχανε κρατήσει μια όντως άψογη ουδετερότητα, αποφεύγοντας να εκφραστούν σαφώς υπέρ του εχθρού και εκδηλώνοντας μάλιστα με διαφανέστατους υπαινιγμούς τη δυσαρέσκειά τους, όταν ο πρώην (κυβερνητικός) διοικητής της πόλεως N συνταγματάρχης Νικόλαος Χαριλάου τους απαγόρευσε να πουλήσουν τα βαρελότα και αργότερα, όσο γινόντουσαν οι οδομαχίες, οι πυροτέχνες μείνανε κλειδαμπαρωμένοι μες στα σπίτια τους και βγήκανε μόνον όταν ησυχάσανε για καλά τα πράγματα, όταν δηλαδή εγκατέλειψαν την πόλη και τα τελευταία τμήματα του κυβερνητικού στρατού. Το γεγονός ότι οι πυροτέχνες δε φύγανε τότε με τους κυβερνητικούς (όπως φύγανε αρκετοί ή μάλλον πολλοί κάτοικοι) δεν μπορούσε βέβαια να εγγραφεί στο ενεργητικό τους, γιατί μένανε στις βόρειες συνοικίες, που οι δυνάμεις μας τις κατέλαβαν αιφνιδιαστικώς. Άρα, και να θέλανε να φύγουν δε θα μπορούσανε. Τέλος, όταν εγκαταστήσαμε τις αρχές μας στην πόλη N, οι πυροτέχνες έδειξαν αμέσως διάθεση να συνεργαστούν μαζί μας επί εμπορικού επιπέδου. Ο επιλοχίας της επιμελητείας Πολυδεύκης δίστασε να επιτάξει τα βαρελότα από ανθρώπους που ήτανε σχεδόν συμπαθούντες, συζήτησε το θέμα με τον γραμματέα της Επιτροπής Πόλης Μέμο και ο Μέμος κάλεσε τους πυροτέχνες στα γραφεία της Διαφώτισης και τους είπε πως το Τμήμα θεάτρου αποφάσισε να οργανώσει ένα λαϊκό πανηγύρι, για να γιορτάσει ο πληθυσμός την ανακατάληψη του υψώματος 301.

—Σας κάλεσα — συνέχισε ο Μέμος— για να μου πείτε πώς θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας να

γίνει η γιορτή μας πιο γιορταστική.

Ένας πυροτέχνης απάντησε τότε ότι πανηγύρι χωρίς βαρελότα είναι μισό κι απόμεισο. Ο Μέμος βρήκε πολύ σωστή την άποψή του, προσφέρθηκε να αγοράσει το στοκ, που τους είχε μείνει απ' την Ανάσταση, διευκρινίζοντας πως το ταμείο του θεάτρου ήτανε προσώρας άδειο και θα τους έδινε λοιπόν μια απόδειξη, με την οποία θα εισπράττανε τα λεφτά τους αργότερα. Οι πυροτέχνες δήλωσαν ότι θέτουν στη διάθεση της Λαϊκής Γιορτής όλα τους τα βαρελότα, ένας μάλιστα από δαύτους αρνήθηκε να πάρει την απόδειξη (αλίμονο τώρα, δεν πρόκειται βέβαια να τον γελάσουμε κι ούτε είμαστε μπαταξήδες) και το παράδειγμά του το μιμήθηκαν κι οι άλλοι δυο, που προσφέρθηκαν επιπλέον να συμβάλουν στην επιτυχία της Λαϊκής Γιορτής με την προσωπική τους εργασία.

Τη Λαϊκή Γιορτή τη σοφίστηκε ο διοικητής Νικόδημος, για να μη γίνει γνωστό ότι τα άλογα υποβάλλονται σε τεστ και άρα η επιλογή τους έχει ειδική σημασία και άρα προορίζονται για μια ειδική αποστολή. Ο Μέμος είχε προτείνει (σε μια δεύτερη συνεδρίαση) να γίνει το τεστ μακριά απ' την πόλη Ν, αλλά ο διοικητής Νικόδημος απέρριψε την πρόταση (με το λογικότατο επιχείρημα ότι η απόσταση δεν άλλαζε κατά τίποτα τα πράγματα, μια και στο τεστ θα παίρνανε μέρος φαντάροι, που όσο αυστηρά και να τους διάταζες να κρατήσουν εχεμύθεια, όλο και θα φλυαρούσανε) και αντιπρότεινε το καμουφλάζ της Λαϊκής Γιορτής και η άποψή του έγινε αμέσως δεκτή από τον τότε υποδιοικητή Βελισάριο, ενώ ο Μέμος υποτάχτηκε και πάλι στην πλειοψηφία και υποσχέθηκε να δουλέψει όσο καλύτερα μπορούσε για να γίνει πράξη η απόφαση.

Όλα αυτά τα είπα για να δείξω πόσο απερίσκεπτα ενεργήσανε στην περίπτωση των αλόγων, τόσο οι δογματικοί, όσο και οι λενινιστές, γιατί δεν άργησε να μαθευτεί ότι η Λαϊκή Γιορτή ήτανε ένα καμουφλάζ, έτσι που κι όσοι πήγανε με αγνή καρδιά να πανηγυρίσουν την ανακατάληψη του 301, νιώσανε ξάφνου πως τους είχανε εξαπατήσει και όλος ο κόσμος κατάλαβε πως το τεστ των αλόγων και άρα η αποστολή για την οποία προοριζόντουσαν, είχε τεράστια σημασία, αφού οι υπεύθυνοι δεν δίστασαν να οργανώσουν ένα ολόκληρο πανηγύρι για να επιλέξουν τα άλογα. (Και πώς να μην το πάρει χαμπάρι όλος ο κόσμος, μια και είχανε βάλει φαντάρους να σημειώνουν τις αντιδράσεις των αλόγων, κάθε φορά που σκάνανε δίπλα τους τα βαρελότα κατά τη διάρκεια της Πομπής για τα Επινίκεια; Όσο και να προσπαθούσαν οι φαντάροι να κρατάνε τις σημειώσεις τους με τρόπο — άλλος έχοντας το χαρτάκι μες στη χούφτα του, άλλος μέσα στο πηλήκιο, άλλος καθισμένος στο καφενείο και κάνοντας τάχατες πως γράφει γράμμα — γίνανε τελικά αντιληπτοί και κατάντησε να προσέχει ο κόσμος πιο πολύ αυτούς, παρά τα άρματα που περνάγανε.)

Ναι, αν υποθέσουμε ότι η αποτυχία της αποστολής μας οφείλεται σε διαρροή πληροφοριών, είμαστε αναγκασμένοι να δεχτούμε πως η ευθύνη βαραίνει όχι μόνο τους δογματικούς, μα και τους λενινιστές. Εγώ προσωπικά, έκανα ό,τι μπόρεσα για να θέσω φραγμό στις διαδόσεις και τολμώ να πω ότι γενικά, ήμουνα πολύ πιο καχύποπτος και είχα πολύ πιο ανεπτυγμένο το πνεύμα της επαγρύπνησης απ' όλους, ή σχεδόν απ' όλους τους άλλους. Και για να φέρω ένα παράδειγμα, θυμάμαι ότι όταν έφτασα στην πόλη Ν, τα χαράματα της 2ας Ιουλίου 1949 και βάδιζα στους έρημους δρόμους κατευθυνόμενος προς την κεντρική πλατεία, δηλαδή προς τη μεγάλη εκκλησιά (που είχα δει από μακριά, φτάνοντας στα πρώτα σπίτια της Νέας Χαλκιδώνος, φτάνοντας δηλαδή στο αριστοκρατικό ούτως ειπείν προάστιο της Ν, χτισμένο σε έναν πευκόφυτο λοφίσκο) τότε λοιπόν που είχα πια κατέβει απ' τον λοφίσκο και μπήκα στην πόλη, άκουσα τη φωνή του γαλατά. Μου φάνηκε πως η φωνή εκείνη ερχότανε από πολύ μακριά, μα

σαν έφτασα στη γωνία, είδα τον γαλατά να απομακρύνεται μάλλον γρήγορα. Είχε ριγμένη στην πλάτη μια κάπα και το γκριζόμαλλο κεφάλι του ξεπεταγότανε πάνω από την τριγωνική κουκούλα, δυσανάλογα μικρό (σε σχέση με την κουκούλα). Δίπλα του περπάταγε μια άσπρη κατσίκα, που τον ακολουθούσε σαν σκυλί. Στα δεξιά, στο δεξί του χέρι θέλω να πω, η κάπα του φούσκωνε ύποπτα. «Γάλα!» — ξαναφώναξε, μα η φωνή του μου φάνηκε δισταχτική. Με το δάχτυλο στη σκανδάλη του τουφεκιού, προχώρησα με γρήγορα βήματα, βροντώντας όσο μπορούσα τις σολιασμένες με λάστιχο αυτοκινήτου αρβύλες μου στο καλντερίμι. Ήμουν σίγουρος πως με άκουσε και περίμενα πως θα γύριζε να δει ποιος έρχεται ξοπίσω του (μου πέρασε μάλιστα η σκέψη πως αν ήταν οπλισμένος, δε θα πρόφταινα ίσως να ρίξω πρώτος). Ο γαλατάς ωστόσο συνέχιζε τον δρόμο του, λες και δε συνέβαινε τίποτα. Ξαναφώναξε μάλιστα, «Φρέσκο γάλα!» (δισταχτικά και πάλι, λες και δεν πολυπίστευε σ' αυτό που έλεγε, δεν πολυπίστευε δηλαδή πως θα βρει πελάτη) και έτρεξα τότε τριάντα περίπου βήματα, άρπαξα την κάπα του απ' την κουκούλα, την πέταξα στο καλντερίμι και είπα ήρεμα:

—Ψηλά τα χέρια.

Έστριψε αλαφιασμένος το κεφάλι του και είδα το μισό του πρόσωπο. Το δεξί του μάτι ήταν ανοιχτογάλανο, σχεδόν λουλακί, το μουστάκι του τσιγκελωτό, τα γένια του αραιά και γκριζα (δηλαδή, για να μη λέω υπερβολές, δεν ήταν γένια, θα πρέπει να είχε μείνει απλώς κάνα μήνα αξούριστος). Σήκωσε τα χέρια και τότε πρόσεξα πως κρατούσε στο δεξί ένα μισοκαδιάρικο δράμι. Με ένα σάλτο, βρέθηκα φάτσα μπροστά του και τούκανα, ψύχραιμα και μεθοδικά, σωματική έρευνα. Δεν βρήκα ούτε όπλο, ούτε σουγιά, ούτε σημείωμα, ούτε χρήματα. Είχε μισοκατεβάσει τα χέρια του, τόσο που λίγο να τα τέντωνε ακόμα, θα 'ταν σα νάκανε γυμναστική και να εκτελούσε το παράγγελμα «έκτασις χειρών», εξακολουθούσε όμως να κρατάει το μισοκαδιάρικο δράμι. Το ξαναλέω, του έκανα προσεχτική και επισταμένη έρευνα, του έβγαλα μάλιστα και τις αρβύλες και ψαχούλεψα ακόμα και τις κάλτσες του και έτσι που τον είχα με ψηλά τα χέρια και με το ένα πόδι στον αέρα, δύσκολα κρατούσε την ισορροπία του και σε μια στιγμή κόντεψε να πέσει. Σκέφτηκα πως οι αρβύλες είναι είδος στρατιωτικό, αλλά τέλος πάντων, πόλεμο είχαμε και πάντα κυκλοφορούν αυτά τα είδη κι όλο και βλέπεις κάποιον πολίτη να φοράει ένα χακί αμπέχωνο, ή μια χλαίνη και συνεπώς, θα έδειχνα νομίζω υπερβάλλοντα ζήλο αν τον είχα συλλάβει τότε μόνο και μόνο γι' αυτό και τον πήγαινα στο φρουραρχείο. Και τώρα ακόμα, πιστεύω πως το ίδιο θάκανε κάθε άλλος στη θέση μου — τι λέω, ελάχιστοι θα σκεφτόντουσαν να του κάνουν έρευνα, ενώ εγώ χασομέρησα ψάχνοντάς τον, μολονότι είχα κάθε λόγο να βιαστώ, γιατί δίψαγα από ώρα και είχα κορακιάσει. Έψαξα λοιπόν τις αρβύλες του και είμαι σίγουρος ότι δεν είχε κρυμμένο σημείωμα ούτε στα ψίδια, ούτε στις σόλες. Τίποτα δεν έδειχνε ότι τις είχε ξηλώσει πρόσφατα. Του είπα να κατεβάσει τα χέρια και να δέσει τα κορδόνια. Σήκωσα από χάμω την κάπα και του την έδωσα.

—Βάλε μου ένα κατοστάρι γάλα, — του είπα.

Η κατσίκα, όλη αυτή την ώρα, στεκόταν ήσυχη δίπλα μας. Όταν ο γαλατάς κοντοκάθησε κι άρχισε να την αρμέγει, πρόσεξα πως το άσπρο της τρίχωμα ήταν στην κοιλιά λερωμένο κίτρινο. Φόραγε στο λαιμό της μια γαλάζια χάντρα και το δεξί της κέρατο είχε σπάσει κι απόμεινε μισό. Σκέφτηκα πως η κατσίκα εκείνη θα πρέπει να είχε ασπρίσει όπως ασπρίζουν οι γριές. Τα χέρια του γαλατά ήταν μαύρα απ' τη βρώμα (είχα νομίσει στην αρχή πως ήταν ηλιοκαμένα) και τα νύχια του είχαν πένθος και τώρα που το ξανασκέφτομαι αναρωτιέμαι μήπως αυτή ίσα - ίσα η λεπτομέρεια θα έπρεπε να μου φανεί ύποπτη, γιατί βέβαια, αν ήταν βοσκός (αν δηλαδή δεν είχε μεταμφιεστεί σε βοσκό) τι φυσικότερο να τον κάψει ο ήλιος, ενώ θυμάμαι καθαρά πως το

πρόσωπό του ήτανε χλωμό, τότε όμως, νόμισα πως χλώμιασε απ' τον τρόμο του. Ναι, ομολογώ ότι θα 'πρεπε να προσέξω τότε αυτές τις ύποπτες λεπτομέρειες και να αναφέρω το γεγονός στα αρμόδια όργανα. Ήταν μια παράλειψη εκ μέρους μου, βλέπετε πως δε σας κρύβω τίποτα, αν και θα παραδεχτείτε ελπίζω ότι κάτι τέτοιες παραλείψεις γίνονται κάθε μέρα και στο τέλος - τέλος, ο καθένας πρέπει να κοιτάει τη δουλειά του κι εγώ είχα διαταγή να παρουσιάσω στον διοικητή της Ν συνταγματάρχη Νικόδημο και κανείς δε μου είπε να κάνω έρευνα στους γαλατάδες κι όμως εγώ ανέπτυξα πρωτοβουλία, γιατί όπως είπα και το ξαναλέω, έχω περισσότερο από πολλούς άλλους ανεπτυγμένο το πνεύμα της επαγρύπνησης.

Όσο άρμεγε ο γαλατάς την κατσίκα του, εγώ κοιτάζα γύρω μου, προσέχοντας όμως κι αυτόν, γιατί ποτέ δεν ξέρεις τι σου ξημερώνει. Ο δρόμος εξακολουθούσε να 'ναι έρημος. Όλα τα παντζούρια κλειστά. Είχε φέξει για καλά, όπου να 'ναι θάβγαινε ο ήλιος από το απέναντι βουνό. Όταν πρωτόπεσε το γάλα στο δοχείο, ακούστηκε ένας ήχος μεταλλικός, σχεδόν οξύς, μα όσο συνεχιζότανε το άρμεγμα, γινότανε όλο και πιο μουντός, έτσι που προσέκρουε το εκτοξευόμενο γάλα στο αδρανές ήδη υγρό και άφριζε. Ο ουρανός ήταν πεντακάθαρος κι αχνογάλανος κι όσο κι αν έψαξα ολόγυρα δεν είδα ούτε ένα σύννεφο. Προτιμούσα να κοιτάζω τον ουρανό, παρά να βλέπω τα δάχτυλα που τράβαναν τη θηλή — είχε χάσει όσο να 'ναι την ψυχραιμία του και άρμεγε σαν ατζαμής και το γάλα θα είχε πασαλείψει σίγουρα το χέρι του, θα 'λυσσε κι η ξεραμένη βρώμα κάτω από τα νύχια του και θάπεφτε κι αυτή μες στο μισοκαδιάρικο δοχείο.

Πήρα το δράμι με το δεξί μου χέρι, έπιασα τη μύτη μου με τον αντίχειρα και τον δείκτη του αριστερού, πίεσα δυνατά τα ρουθούνια και ήπια το γάλα μονοκοπανιάς, με μεγάλες γουλιές. Δεν ήταν βέβαια νερό, μου φάνηκε ωστόσο πως ξεδίψασα. Θέλησα να τον πληρώσω, ο γαλατάς δεν είχε να μου δώσει ρέστα (πραγματικά, δεν βρήκα πεντάρα απάνω του, όταν τούκανα την έρευνα) είτε πως δεν πειράζει και να πάω στο καλό.

Έφυγα με το πάσο μου, έφτασα σε λίγο σε ασφαλτόδρομο και είδα, δεξιά στο βάθος, την εκκλησιά με το ψηλό καμπαναριό. Το καμπαναριό το είχα δει κι από τη Νέα Χαλκιδώνα και είχα υπολογίσει ότι η εκκλησία θα πρέπει να βρίσκεται στο κέντρο περίπου της πόλεως, μα αποδείχτηκε πως δεν υπολόγισα σωστά την απόσταση και όταν συνάντησα τον γαλατά, νόμιζα πως απέχω κάμποσο ακόμα από την κεντρική πλατεία, όπου θα πρέπει βέβαια να υπήρχε μια βρύση κι όπου θα μπορούσα να ξεδιψάσω και βιάστηκα χωρίς λόγο να καταπιώ εκείνο το ζεστό, αφρισμένο, βρώμικο ίσως υγρό (θυμάμαι πως είχαν μείνει μερικές φυσαλίδες στο μουστάκι μου και τις σκούπισα με το μανίκι) τι το 'θελα αφού το σιχαίνουμαι από μικρό παιδί το φρεσκοαρμεγμένο γάλα, από τότε που μου το δίνανε με το ζόρι στην Πεντέλη όπου παραθερίζαμε κι εμένα με αναγούλιαζε η μυρωδιά του κι η θεία μου μου 'κλεινε τη μύτη με τα λιπαρά της δάχτυλα και μου 'ριχνε προς τα πίσω το κεφάλι, τι το 'θελα, μια κι ήτανε δυο βήματα πιο πέρα η βρύση, όπως διεπίστωσα, κολλητά στον νότιο τοίχο της εκκλησιάς; (Στον τοίχο εκείνο, εκτελέστηκαν πολλοί δικοί μας, όταν τα κυβερνητικά στρατεύματα κατείχανε ακόμα την πόλη Ν. Εκεί εκτελούσαμε κι εμείς τους αντιδραστικούς. Δίπλα στη βρύση, είδα τον λαστιχένιο σωλήνα. Παλιότερα τον είχανε για να καταβρέχουν την πλατεία, ύστερα για να ξεπλένουν τα αίματα.)

Το ρολόι της εκκλησίας ήτανε σταματημένο, σταμάτησε όταν έπεσαν οι βόμβες στην πλατεία κατά τη διάρκεια του βομβαρδισμού της 22ας Ιουνίου 1949 και τα αεροπλάνα είχαν έρθει τόσο ξαφνικά, που σκοτωθήκανε καμιά εικοσαριά και πολλοί τραυματιστήκανε, γιατί ήτανε μέρα παζαριού και ο κόσμος δεν πρόφτασε να φύγει και μια και το 'φερε η κουβέντα, θα ήθελα να

προσθέσω ότι η επαναλειτουργία του ρολογιού, έστω και με τον τρόπο που έγινε, είχε γενικώς ειπείν ευμενέστατο αντίκτυπο στην κοινή γνώμη της πόλεως και δεν έχει βέβαια καμιά απολύτως σημασία που καγχάζανε οι εκκλησιαστικοί επίτροποι, ποιος τους λογαριάζει αυτούς, κοράκια είναι και θα κρώζανε έτσι κι αλλιώς, ενώ οι τίμιοι κάτοικοι της πόλεως Ν, ούτε που υποπτεύτηκαν πιθανότατα τίποτα, γιατί ο φαντάρος που ανέβαινε στον πυργίσκο του ρολογιού για να γυρίζει τους δείχτες από μέσα, έβγαινε κάθε τόσο στον εξώστη του πυργίσκου, λίγο πιο κάτω απ' το ρολόι και κοίταζε με τα κιάλια προς όλες τις κατευθύνσεις, έτσι που οι τίμιοι κάτοικοι θα πρέπει να πιστέψανε ότι είχαμε μετατρέψει τον πυργίσκο του ρολογιού σε παρατηρητήριο και το κυριότερο, το ρολόι χτύπαγε κανονικότατα τις ώρες, την ίδια ακριβώς στιγμή που έδινε την ώρα Αστεροσκοπείου Αθηνών το ραδιόφωνο της Αθήνας και θα πρέπει να λυσοάγανε σίγουρα απ' το κακό τους οι εκκλησιαστικοί επίτροποι και όλοι οι αντιδραστικοί που το ακούγανε (παράνομα βέβαια, γιατί είχαμε απαγορεύσει την ακρόαση όλων των κυβερνητικών σταθμών) και το γεγονός ότι ο λεπτοδείχτης πήδαγε απότομα κάθε τρία ή τέσσερα λεφτά (στην αρχή δηλαδή, γιατί από τότε που τοποθετήθηκαν οι επόπτες απέναντι, στα παράθυρα του Δημαρχείου, η Υπηρεσία Ρολογιού άρχισε να λειτουργεί κατά τρόπο άμεμπτο) ακόμα κι αυτά τα πηδήματα λοιπόν, δε θα πρέπει να προξένησαν μεγάλη εντύπωση, δεδομένου ότι ήτανε σχεδόν κανονικά (θυμάμαι ότι ο μεγάλος δείχτης του ρολογιού της Μητρόπολης, στην Αθήνα, πήδαγε από λεφτό σε λεφτό) και ήτανε βέβαια δική μου η ιδέα να επαναλειτουργήσει το ρολόι κατ' αυτόν τον τρόπο και το πρότεινα πράγματι στον διοικητεύοντα Βελισάριο για να τον παρασύρω σε μια λύση που δεν ήτανε λύση, μα αποδείχτηκε πως ακόμα κι αυτή η ψευτολύση, καλά εφαρμοσμένη, είχε σαν αποτέλεσμα να ανέβει η Διοίκησή μας στην εκτίμηση των κατοίκων και για να τελειώνω με αυτή την ιστορία, προσθέτω μια ακόμα λεπτομέρεια, διευκρινίζοντας πως δεν το αποχάλασα εγώ το ρολόι με το σφυρί, διότι είχε ήδη αχρηστευτεί από τις βόμβες που πέσανε στην πλατεία κατά τον βομβαρδισμό της 22ας Ιουνίου 1949, ενώ η βρύση δεν έπαθε παραδόξως τίποτα απολύτως και εξακολουθούσε να τρέχει όπως πάντα, με μεγάλη πίεση, έτσι που για να πιεις νερό απ' τη χούφτα σου, χωρίς να πιτσιλιστείς, έπρεπε να μην την ανοίξεις πολύ.

Την ώρα που έπινα σκυμμένος, άκουσα πίσω μου βήματα και στράφηκα απότομα, ησύχασα όμως αμέσως, γιατί είδα ότι με είχε πλησιάσει μια δική μας περίπολος. Ο δεκανέας με χαιρέτησε με τυπική ευγένεια και μου ζήτησε τα χαρτιά μου. Σκούπισα το χέρι μου στο παντελόνι κι έβγαλα το φύλλο πορείας. Την ώρα που το διάβαζε, ή μάλλον το μελέταγε ο δεκανέας, οι δύο φαντάροι είχανε καρφωμένο το βλέμμα τους απάνω μου, κάνανε μάλιστα μια κίνηση, που μου έδωσε την εντύπωση ότι πάνε να με κυκλώσουν. Ο δεκανέας μου επέστρεψε το φύλλο πορείας και με ξαναχαιρέτησε. Τούτη τη φορά μου φάνηκε πως με κοίταζε με έναν περιεργό σεβασμό, με θαυμασμό θα έλεγα και μού είπε πως είχαν φτάσει κιόλας άλλοι δώδεκα της ομάδας μου.

— Ποιας ομάδας μου; — τον ρώτησα, — πού ξέρεις εσύ ποια είναι η ομάδα μου;

Χαμογέλασε με αρκετή συγκατάβαση, σα να 'λεγε, «Μεταξύ μας τώρα» κι ήταν έτοιμος κάτι να πει, μα εγώ τον κοίταξα τόσο αυστηρά, που προτίμησε να αλλάξει κουβέντα.

— Ο διοικητής λείπει, — μου είπε. — Να ζητήσεις τον διοικητεύοντα αντισυνταγματάρχη Βελισάριο, αυτός θα σε κατατοπίσει.

Ο τρόπος που το είπε, λες και ήμουν κανένα φοβερά σημαντικό πρόσωπο, που όλοι πια δεν κάνουν άλλο παρά να με περιμένουνε για να έχουν επιτέλους την ευχαρίστηση να με

κατατοπίσουν, ομολογώ ότι με κολάκεψε. Ωστόσο, είπα απότομα:

—Όταν σε ρωτάνε να απαντάς. Ποιας ομάδας μου;

—Θέλω να πω αυτούς που έρχονται με διαταγή του Γενικού Αρχηγείου...

Δεν τον άφησα να συνεχίσει. Του είπα να σκάσει ή κάτι τέτοιο, δε θυμάμαι ακριβώς, με δυο λόγια του έδωσα να καταλάβει πως δεν πρέπει να χώνει τη μύτη του σε ξένες υποθέσεις και να αφήσει κατά μέρος τα κουτσομπολιά, γιατί και οι τοίχοι έχουν αυτιά. Τον ρώτησα ποιος είναι ο συντομότερος δρόμος για την έδρα της Στρατιωτικής Διοικήσεως, χαιρέτησα τυπικότητα και έφυγα αμέσως, πηγαίνοντας στο πρώην Γυμνάσιο.

Ναι, έκανα ό,τι μπόρεσα, αλλά ήτανε ήδη πολύ αργά. Οι φήμες δίνανε και παίρνανε, ακόμα και ο δεκανέας της περιπόλου το 'ξερε πως ανήκω σε μια ομάδα που προορίζεται για μια σημαντική αποστολή, γιατί από το όλο ύφος του γινότανε αμέσως φανερό ότι δεν πίστευε στον τάχα ποδοσφαιρικό προορισμό μας και θα πρέπει βέβαια να πείστηκε τελειωτικά κι αυτός και όλοι οι άλλοι, την ίδια κιόλας μέρα, ότι δεν είχαμε καμιά απολύτως σχέση με το ποδόσφαιρο, γιατί ο διοικητών Βελισάριος έδωσε διαταγή να σταματήσουν οι σουηδικές ασκήσεις και αρχίσαμε να κάνουμε σκοποβολή και τρεις μέρες πριν φύγουμε απ' το πρώην Γυμνάσιο, ο προγυμναστής μας σκέφτηκε να κατεβάσουμε στο υπόγειο τα γύψινα αγάλματα από την αίθουσα ζωγραφικής και να τα χρησιμοποιήσουμε για στόχους και το πρότεινε στον διοικητού Βελισάριο, που δεν είχε καμιά αντίρρηση, γιατί τα αγάλματα, παρ' όλο που τα είχανε τραβήξει σε μια γωνιά, πιάνανε αρκετό χώρο, όπου θα μπορούσανε να στρώσουν τις κουβέρτες τους δέκα τουλάχιστον φαντάροι και κατεβάσαμε τα αγάλματα στον διάδρομο σκοποβολής και αρχίσαμε την άσκηση, αλλά με την πρώτη σφαίρα, αποδείχτηκε ότι τα αγάλματα δεν φελάν για στόχοι, γιατί σπάνε και πετιούνται τα κομμάτια τους δεξιά και αριστερά και λόγου χάρη, ο πρώτος που έριξε, πέτυχε έναν Απόλλωνα κατάστημα και το άγαλμα έσπασε, λες και το χτύπησες με τον υποκόπανο λίγο πιο πάνω απ' την κοιλιά και είδα το κεφάλι να διαγράφει μια καμπύλη, να πέφτει αέριο στο πλακόστρωτο και να θρυμματίζεται και μείνανε όρθια τα πόδια του μονάχα και στη μέση το φύλλο συκής και είχα σειρά και σημάδεψα στην άκρη - άκρη του γλουτού και αποδείχτηκε πως η σκέψη μου ήτανε σωστή, γιατί έσπασε μόνο ένα μικρό κομμάτι και είπα στον προγυμναστή πως με τη μέθοδό μου οι στόχοι θα κρατάγανε περισσότερο και ο προγυμναστής συμφώνησε και πώς αλλιώς μια κι είχε έμπρακτη την απόδειξη μπροστά του και είπε να σκοπεύουμε άκρη - άκρη και θα λογαριαζότανε πως πετύχαμε κέντρο, αν καταφέρναμε να ξύσουμε απλώς με τη σφαίρα μας το άγαλμα και όταν ξανάρθε η σειρά μου σημάδεψα μια Νηριήδα (ή μάλλον όχι, δεν ήταν Νηριήδα όπως νόμισα, ήταν η Νύμφη Αβαρβαρέη, μου το είπε ο πρώην λοχίας Σταμάτης, που είχε γίνει κιόλας αρχηγός αποστολής και μου το είπε στη διάρκεια της πορείας, τότε που φτάσαμε στον Ναό της Δήμητρας, αλλά ας μην προτρέχω) και την σημάδεψα λοιπόν τη Νύμφη Αβαρβαρέη, που ήτανε ολόγυμνη και έκρυβε με το δεξί της χέρι το εφήβαιο της και το αριστερό της χέρι ήτανε σπασμένο λίγο πιο κάτω απ' τον ώμο και από την κλίση του κομματιού που απόμεινε, θα μπορούσες να φανταστείς ότι η Νύμφη είχε δέσει πιστάγκωνα το αριστερό της χέρι πίσω απ' την πλάτη της και το κορμί της ήταν αγορίστικο μπορώ να πω, σαν ολόγυμνη Άρτεμις ήτανε και μόνο το κεφάλι της δεν θύμιζε καθόλου κυνηγό, έτσι που ήτανε γερμένο προς τα κάτω και δεξιά, χαμηλοβλεπούσα η Αβαρβαρέη και σημάδεψα το κομμένο της χέρι, στην άκρη - άκρη, πεντέξι δάχτυλα πιο κάτω απ' την καμπύλη του ώμου και πέτυχα διάνα, έξυσα δηλαδή με τη σφαίρα μου ελαφρότατα τον γύψο, τόσο που δεν έσπασε κι αν ήταν ζωντανή η Αβαρβαρέη θα της γραντζούνιζα επιπόλαια το δέρμα κι αν φόραγε πουκάμισο,

μπορεί να τρύπαγε η σφαίρα μου το ύφασμα.

Μετά από κείνη τη συνάντηση με την περίπολο στην πλατεία της Ζωοδόχου Πηγής, προχώρησα όπως είπα προς το πρώην Γυμνάσιο και στο σημείο αυτό θεωρώ καθήκον μου να προσθέσω κάτι που παρέλειψα, ή μάλλον, για να μην κρύβουμαι πίσω απ' το δάχτυλό μου, το λέω καθαρά πως η παράλειψή μου ισοδυναμούσε με απόκρυψη γεγονότος. Όπως θα θυμάστε, είχα καταθέσει ότι φτάνοντας στο πρώην Γυμνάσιο, βρήκα απ' έξω έναν σκοπό που μου ζήτησε το φύλλο πορείας και μου εξήγησε πώς θα φτάσω στο υπασπιστήριο. Ε, λοιπόν, η αλήθεια είναι ότι βρήκα τον σκοπό να κοιμάται του καλού καιρού, μπροστά στη μικρή σιδερένια πόρτα του προαύλιου. Ήτανε καθισμένος κατάχαμα, ακούμπαγε την πλάτη του στον ασβεστωμένο μαντρότοιχο, είχε το αυτόματο πάνω στα τεντωμένα, μισανοιγμένα πόδια του, μα μολονότι κοιμισμένος, κράταγε γερά το αυτόματο και με τα δυο του χέρια. Πλησίασα, του 'ριξα μια ματιά, έσπρωξα τη σιδερένια πόρτα, είδα τους άντρες με τα ριγωτά φανελάκια να ασκούνται στα μονόζυγα, ξανάκλεισα την πόρτα, πισωπάτησα δυο βήματα και κοίταξα τον σκοπό. Ήτανε πολύ νέος, έφηβος μπορώ να πω και φαινότανε πολύ κουρασμένος. Έπρεπε νάβλεπε ωραίο όνειρο, γιατί μισοχαμογελούσε. Έσκυψα, άδραξα το αυτόματο και με τα δυο μου χέρια και του το πήρα απότομα, παρά λίγο μάλιστα να πέσω προς τα πίσω, γιατί έβαλα πολύ περισσότερη δύναμη απ' ό,τι χρειαζότανε. Μου πέρασε βέβαια η σκέψη να τον ξυπνήσω, αλλά ποτέ δεν ξέρεις τι γίνεται σ' αυτές τις περιπτώσεις, μπορεί να πεταγότανε τρομαγμένος κι έτσι που είχε ακόμα το δάχτυλο στη σκανδάλη — με δυο λόγια, πρώτον και κύριον μπορεί να έτρωγα καμιά ριπή κατάστηθα και δεύτερον, αν έπεφτε η ριπή στον αέρα, θα έπρεπε βέβαια να εξηγήσω τι ακριβώς συνέβη και τότε ο σκοπός μπορεί να πέρναγε από στρατοδικείο και να δικαζότανε ακόμα και σε θάνατο. Όταν βρήκα την ισορροπία μου, ήταν ακόμα εκεί, καθισμένος στην ίδια στάση, μόνο που τώρα με κοίταζε με γουρλωμένα μάτια.

—Μη φοβάσαι, — του είπα. — Δε θα σε αναφέρω. Σήκω.

Μου χαμογέλασε φιλικά, ηλίθια και ένοχα, σηκώθηκε και του έδωσα το αυτόματο.

—Τι ώρα είναι; — με ρώτησε.

—Έξη και δέκα.

Δικαιολογήθηκε πως είχε βάρδια δώδεκα με τέσσερις, αλλά κανείς δεν ήρθε να τον αντικαταστήσει.

—Αυτό δε σημαίνει πως έπρεπε να κοιμηθείς, — του είπα όσο πιο αυστηρά μπορούσα.

Συμφώνησε αμέσως, σαν δειλός μαθητής μπροστά στον δάσκαλό του. Για να τον πείσω ότι η ιστορία αυτή, για μένα, είχε τελειώσει, τούδωσα να ελέγξει το φύλλο πορείας μου. Τον ρώτησα πού είναι το υπασπιστήριο. Μου εξήγησε. Έσπρωχνα κιόλας τη μικρή σιδερένια πόρτα, όταν τον άκουσα να λέει, «Ευχαριστώ, σύντροφε υπολοχαγέ», ενώ τα διακριτικά του επιλοχία ήταν εμφανέστατα απάνω μου κι ενώ ήμουν σίγουρος πως είχε συνέλθει τελείως και δεν το είτε ούτε από νύστα, ούτε από σαστιμάρα. Δε μου κακοφάνηκε καθόλου, κατάλαβα πως ήταν ένας τρόπος να μου εκφράσει την ευγνωμοσύνη του.

Το επεισόδιο αυτό, που μπορεί να φαντάζει ασήμαντο από πρώτη άποψη, δείχνει καθαρά ότι

το αίσθημα του καθήκοντος είχε αμβλυυνθεί κατά τρόπο ασυγχώρητο μέσα μου. Γιατί άσχετα από κάθε εσωκομματική διαμάχη, ένας κοιμόμενος εν ώρα υπηρεσίας σκοπός είναι άξιος αυστηροτάτης τιμωρίας κι εγώ, αντί να τον αναφέρω στους ανωτέρους μου, τον κάλυψα. Δεν ξέρω τι με έσπρωξε να του φερθώ με τόση επιείκεια — που ήτανε σχεδόν παιδί, που χαμογελούσε στον ύπνο του, που αναφέροντάς τον θα 'ταν σα να τον σκότωνα με τα χέρια μου; Και τώρα ακόμα δε θα μπορούσα να απαντήσω, ξέρω μόνο και αισθάνομαι πως ήταν λάθος μου, το ομολογώ και κάνω εδώ την αυτοκριτική μου, γιατί το Κόμμα και πολύ περισσότερο ο στρατός του, είναι ένα σύνολο πράξεων και παραλείψεων και κάθε λάθος, ακόμα και το πιο μικρό, μειώνει τη δύναμη και τη μαχητικότητά του, ποτέ δεν ξέρεις τι συνέπειες μπορεί να έχει μια ασήμαντη εκ πρώτης όψεως αμέλειά σου κι εγώ συνετέλεσα με τη στάση μου στην χαλάρωση της πειθαρχίας και είμαι ασυγχώρητος, γιατί ο σκοπός εκείνος ήτανε φύσει και θέσει μαχητής του Λαϊκού μας Στρατού, άρα του Κόμματος στο σύνολό του, ασχέτως δογματικών και λενινιστικών αντιλήψεων και ασχέτως του αν κατατάχτηκε εθελοντής, ή πιάστηκε αιχμάλωτος και προσχώρησε στις γραμμές μας ύστερα από μερικά μαθήματα μαρξισμού, ήτανε, το ξαναλέω, μαχητής του Κόμματος και άρα, η μη καταγγελία του εκ μέρους μου, έβλαψε το Κόμμα γενικά, στο σύνολό του και ξανακάνω εδώ την αυτοκριτική μου και ομολογώ ξανά, ότι ως προς αυτό το σημείο, είμαι ένοχος παραλείψεως κομματικού καθήκοντος.

Παρασκευή, 11 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, διέκοψα χτες την κατάθεσή μου, δεν ξέρω τι ώρα ήταν, μα μ' έπιασε ξάφνου μια φοβερή νύστα, κουράστηκαν τα μάτια μου, δε με βοηθάει και το λίγο φως του γλόμπου, ψηλά στον τοίχο πίσω απ' την πλάτη μου, αμέλησα εν πάση περιπτώσει να αναφέρω τον σκοπό, μπήκα στο προαύλιο του πρώην Γυμνασίου, στρέφοντας την τελευταία στιγμή και χαμογελώντας του (στεκόταν όρθιος, δίπλα στον μαντρότοιχο, που θα πρέπει να χτίστηκε κάπως πρόσφατα, γιατί βέβαια, το 1857 που εγκαινιάστηκε το Γυμνάσιο θα 'ταν χωράφια ολόγυρα, ενώ τώρα η πόλη το είχε ζώσει από παντού κι απ' τη μεριά που ήρθα εγώ, περνούσες μέσα από τη λαχαναγορά). Πλησιάζοντας στο πρώην Γυμνάσιο, είδα πως η νοτιοανατολική του γωνία ήτανε μισογκρεμισμένη — έπεσε εκεί μια βόμβα κατά τη διάρκεια του βομβαρδισμού της 12ης Ιουνίου 1949, όπως έμαθα αργότερα. Έγινε κι άλλος βομβαρδισμός στις 22 Ιουνίου (με αποτέλεσμα μεταξύ των άλλων να χαλάσει και το ρολόι της Ζωοδόχου Πηγής) και τα εχθρικά αεροπλάνα επιχειρήσαν μια ακόμα επιδρομή στις 29 Ιουνίου 1949, αναγκάστηκαν όμως να το βάλουνε στα πόδια, αν επιτρέπεται η έκφραση, γιατί αντιμετώπισαν (ενώ δεν το περίμεναν καθόλου) τα αντιαεροπορικά πυρά μας. Από τότε κι ύστερα, όσο έμεινα στην πόλη Ν θέλω να πω, δηλαδή ως τη νύχτα προς την 14η Ιουλίου 1949, δεν ξανάγινε άλλος βομβαρδισμός και είναι πολύ πιθανόν να μην ξανατόλμησε ο εχθρός να στείλει ως τα σήμερα αεροπλάνα να βομβαρδίσουνε την πόλη Ν, μια και ήξερε και ξέρει πως θα 'χει να αντιμετωπίσει τη σθεναρή μας άμυνα και είναι γεγονός ότι η μεγάλη μας αυτή επιτυχία οφείλεται αποκλειστικά και μόνον στον δογματικό λοχαγό Παρασκευά, τον υπασπιστή του δογματικού αντισυνταγματάρχη και τότε υποδιοικητή Βελισάριου και ιδού το πώς και το γιατί.

Τα κυβερνητικά στρατεύματα, παρ' όλο που προσπάθησαν να κρατήσουν με τα δόντια την πόλη Ν, αναγκάστηκαν τελικά να υποχωρήσουν, εγκαταλείποντας πολλούς νεκρούς και τραυματίες και το κυριότερο, άφθονο πολεμικό υλικό. Εγκατέλειψαν μάλιστα και τρία αντιαεροπορικά πυροβόλα, που δεν πρόφτασαν καν να αχρηστεύσουν, τα οποία όμως, αποδείχτηκαν αμέσως άχρηστα, γιατί οι κυβερνητικοί είχαν πάρει τα πυρομαχικά τους, ή μάλλον οι φαντάροι μας δεν βρήκαν τα πυρομαχικά δίπλα στα αντιαεροπορικά, δεν τα βρήκανε όπου κι αν έψαξαν, έτσι που η Στρατιωτική μας Διοίκηση πίστεψε τελικά ότι οι κυβερνητικοί τα είχανε πάρει μαζί τους, αποδείχτηκε όμως αργότερα πως δεν τα πήρανε, μα τα κρύψανε στην κάβα της κυρίας Καλλιρρόης Εσκιτζοπούλου, συζύγου του Γεωργίου Εσκιτζοπούλου, ο οποίος Γεώργιος (αδελφός του επιτρόπου του ιερού ναού της Ζωοδόχου Πηγής Νικολάου, που έμεινε στην πόλη Ν και συνεργαζότανε μαζί μας, δίνοντάς μας πληροφορίες) ο οποίος Γεώργιος λοιπόν, είχε φύγει από την πόλη Ν με τα κυβερνητικά στρατεύματα, γιατί χρημάτισε υποδιοικητής της Χωροφυλακής και ευθυνότανε προσωπικά για όλες τις συλλήψεις και τις εκτελέσεις αγωνιστών μας. Είχε βεβαίως κάθε λόγο να φύγει μια και η αντιδραστική του δράση ήτανε πασίγνωστη κι ούτε που κρυβότανε καθόλου, μα το είχε απεναντίας τιμή του και καμάρι του να τον λένε «κομμουνιστοφάγο». Όμως, οι κάτοικοι της Ν (κι όχι μόνον οι αριστεροί) βρίζανε και καταριόντουσαν τον Γεώργιο Εσκιτζόπουλο, όχι τόσο για τις εκτελέσεις, όσο για τον απάνθρωπο τρόπο που είχε φερθεί στους κρατούμενους. Ο υποδιοικητής της Χωροφυλακής, είχε μια έντονη προτίμηση στο ξύλο (στην ξυλεία, θέλω να πω) τόσο που έχτισε την έπαυλή του στη Νέα Χαλκιδώνα με χοντρούς κορμούς δέντρων, κάτι σαν ρούσικη ίζμπα, δίπατη όμως και με ένα μεγάλο χαγιάτι, ή μάλλον βεράντα με ξύλινες κολώνες, με ένα πρόστυλον τέλος πάντων, στο στυλ των αρχοντικών σπιτιών του αμερικανικού Νότου — βικτωριανό το λένε αν δεν κάνω λάθος. Φυσικά, όλα μες στην έπαυλη ήτανε ξύλινα — πατώματα, ταβάνια, εσωτερικές σκάλες, έπιπλα, λουτήρας, νεροχύτες (μόνο σωλήνες αναγκάστηκε, με βαριά καρδιά, να βάλει μολυβένιους και το τζάκι ήταν βέβαια πέτρινο, όπως και η καπνοδόχος, τον παρηγορούσε όμως

η σκέψη ότι θα καίει ξύλα, όπως άλλωστε και στην κουζίνα, όπου αρνήθηκε να βάλει πετρογκάζ παρ' όλα τα επίμονα παρακάλια της συζύγου του Καλλιρρόης) ακόμα και τα πιάτα και τα ποτήρια ήταν ξύλινα και τα κουτάλια και τα πιρούνια, μέχρι και το μαχαίρι του ξύλινο κι αυτό (από το σκληρότερο ξύλο του κόσμου είναι αλήθεια, ειδικά παραγγεμένο και κατασκευασμένο το μαχαίρι από τον φημισμένο ξυλογλύπτη μπαρμπα - Δήμο) και επέμενε ο Γεώργιος Εσκιτζόπουλος να κόβει με δαύτο το ψωμί κι ας θρυμματιζότανε έτσι το καρβέλι κι ας παραπονιότανε η κυρία Εσκιτζοπούλου πως της γεμίζει ψίχουλα το τραπέζι και το πάτωμα και με δυο λόγια αντικαθιστούσε συνεχώς ο υποδιοικητής της Χωροφυλακής τα γυάλινα ή τα μετάλλινα αντικείμενα με ξύλινα, επεκτείνοντας συνεχώς την ξύλινη ούτως ειπείν περιοχή του και η κυρία Καλλιρρόη Εσκιτζοπούλου υποχωρούσε συνεχώς, δίνοντας κάθε φορά σύντομες μάχες, καταδικασμένες σε αποτυχία εκ των προτέρων και είχε καταντήσει σωστό μαρτύριο η ζωή της, γιατί ο σύζυγός της έφτασε στο σημείο να της απαγορεύσει να φοράει μεταξωτά ή μάλλινα φορέματα, καθ' ότι προερχόντουσαν, λέει, από το ζωικό βασίλειο και της επέβαλε τα λινά και τα βαμβακερά, που ήτανε φυτικά και άρα συγγενεύανε όσο να 'ναι με το ξύλο. Έτσι, ήτανε φυσικό να μην ακολουθήσει η κυρία Εσκιτζοπούλου τον σύζυγό της, τότε που υποχώρησαν τα κυβερνητικά στρατεύματα από την πόλη Ν, μα να κρυφτεί την τελευταία στιγμή στην κάβα της, παρ' όλο που ο σύζυγος της είχε μηνύσει με έναν χωροφύλακα να πάει να τον συναντήσει στο επιτελείο, όταν ο πρώην κυβερνητικός διοικητής της πόλεως Νικόλαος Χαριλάου αποφάσισε να εκκενώσει την πόλη Ν. Έτσι τουλάχιστον τα παρουσίασε τα πράγματα η κυρία Καλλιρρόη Εσκιτζοπούλου στον υπασπιστή του τότε υποδιοικητού Βελισάριου Λοχαγό Παρασκευά, όταν αυτός ο τελευταίος τα 'φτιαξε μαζί της (με δική του πρωτοβουλία, ή κατόπιν διαταγής του υποδιοικητού Βελισάριου — άκουσα και τις δύο εκδοχές — όπως και να 'χει πάντως, όχι τόσο για λόγους ερωτικών, όσο κατασκοπευτικούς, γιατί βέβαια η Στρατιωτική μας Διοίκηση έπρεπε να παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς την σύζυγον του διαβόητου Εσκιτζόπουλου, δεδομένου ότι η παραμονή της εν λόγω συζύγου στην πόλη Ν, φάνηκε ευθύς αμέσως ύποπτη σε όλους). Κατά τα λεγόμενα του λοχαγού Παρασκευά, η κυρία Καλλιρρόη Εσκιτζοπούλου τον ερωτεύτηκε παράφορα και άρχισε να εκδηλώνει με κάθε τρόπο την απέχθειά της και το μίσος που αισθανότανε για τον πρώην σύζυγό της — μίσος χρονολογούμενο από πολύ παλιά, κατά τα λεγόμενά της. Μόλις ησυχάσανε τα πράγματα και ξανάρχισαν οι εμπορικές δοσοληψίες στην πόλη Ν, μετά την αποχώρηση των κυβερνητικών στρατευμάτων, η κυρία Καλλιρρόη Εσκιτζοπούλου φώναξε έναν παλιατζή και του πούλησε κοιφοχρονιάς όλον τον λινό και τον βαμβακερό ματισμό της (μέχρι και εσώρουχα) όλα τα ξύλινα σερβίτσια και στο πρώτο κιόλας δείπνο που παρέθεσε στον λοχαγό Παρασκευά, χρησιμοποίησε με μεγάλη υπερηφάνεια την ασημένια οδοντογλυφίδα της, την οποία έπρεπε κανονικά να είχε πουλήσει, αν υπάκουε στη ρητή διαταγή του πρώην συζύγου της, αυτή όμως παράκουσε και έκρυψε την οδοντογλυφίδα, πρώτον διότι ήτανε οικογενειακό της κειμήλιο και δεύτερον διότι πίστευε ακράδαντα ότι θα απαλασσότανε σύντομα από τον «ξύλινο ζυγό», όπως είπε η ίδια και θα ανακτούσε την ελευθερία της, πράγμα που θα συνέπιπτε βεβαίως με την απελευθέρωση της Ν, με την απαλλαγή της δηλαδή απ' όλα τα καθάρματα τύπου Εσκιτζοπούλου. Η κυρία Καλλιρρόη πήρε όρκο στα κόκκαλα του πατέρα της και βεβαίωσε τον λοχαγό Παρασκευά ότι από δω κι εμπρός, σκοπός της ζωής της θα ήτανε να πουλήσει, να πετάξει, να καταστρέψει κάθε τι που της θύμιζε τον πρώην σύζυγό της, να γκρεμίσει δηλαδή το ξυλοβασίλειό του, όπως έλεγε η ίδια, κυριολεκτικά και μεταφορικά, γιατί και το ξύλινο σπίτι είχε λέει σκοπό να το κάψει και να χτίσει ένα πέτρινο, μόλις της δινότανε η ευκαιρία. Προς το παρόν, ήτανε αναγκασμένη να περιοριστεί σε μικροαλλαγές, αποφάσισε όμως να γκρεμίσει αμέσως τον ξύλινο φράχτη της επαύλεως, προτιμώντας να αφήσει ξέφραγο τον μεγάλο κήπο, παρ' όλο που το 'ξερε ότι ενεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο, όλο και θάμπαιναν στον κήπο λογής - λογής τετράποδα, από κατσίκια μέχρι αδέσποτα σκυλιά και θα ρημάζανε τις πρασιές με

τα λουλούδια, τα οποία, είχε μεν περιποιηθεί ιδιοχείρως ο υποδιοικητής της Χωροφυλακής Γεώργιος Εσκιτζόπουλος, ως ανήκοντα εις το φυτικόν βασιλείον, ήταν όμως απ' την άλλη μεριά (τα λουλούδια) η μεγάλη αδυναμία της κυρίας Καλλιρρόης, απόδειξη ότι ο Καλλωπιστικός Σύλλογος της πόλεως Ν την είχε εκλέξει, φέτος ακριβώς, επίτιμο πρόεδρό του. Ο λοχαγός Παρασκευάς βρήκε πολύ σωστή την άποψη της κυρίας Καλλιρρόης Εσκιτζοπούλου (ότι έπρεπε δηλαδή να καταστραφεί κάθε τι που θύμιζε τον διαβόητο πρώην σύζυγό της) συνεννοήθηκε με τον διοικητή Νικόδημο και στείλανε τότε φαντάρους να ξηλώσουν τον φράχτη και να κουβαλήσουν τους χοντρούς πασσάλους στο προαύλιο του Άη - Νικόλα (όπου είχανε μεταφερθεί τα μαγειρεία, κατά διαταγήν του διοικητού Νικόδημου, μετά τον βομβαρδισμό της 12ης Ιουνίου 1949, τότε που μισογκρεμίστηκε η νοτιοανατολική γωνιά του πρώην Γυμνασίου και ο διοικητής Νικόδημος έκρινε σκόπιμο να δημιουργήσει στον εχθρό την εντύπωση ότι εγκαταλείψαμε τους στρατώνες, δηλαδή το πρώην Γυμνάσιο, αλλά ο διοικητέων Βελισάριος είπε και ξαναμεταφέρανε τα μαγειρεία στο προαύλιο του πρώην Γυμνασίου και οι φαντάροι κουβαλήσανε απ' τον Άη - Νικόλα στους στρατώνες όλους τους πασσάλους του φράχτη που δεν πρόφτασαν να κάψουν οι μάγειροι και θυμάμαι πως το πρώτο πρωινό ρόφημα που ήπια στην πόλη Ν — τότε που επέβλεπε ο λοχαγός Ανδρόνικος, ο οποίος μου είπε τάχα, όπως ισχυρίστηκα, να του δώσω το «επισκεπτήριό μου» — το πρώτο εκείνο ρόφημα λοιπόν, είχε βράσει με σπασμένα θρανία και με έναν πάσσαλο απ' τον φράχτη της επαύλεως του πρώην υποδιοικητού της Χωροφυλακής της Ν Γεωργίου Εσκιτζοπούλου). Όταν ξηλώθηκε ο φράχτης και κουβαλήθηκαν οι πάσσαλοι στο προαύλιο του Άη - Νικόλα, η κυρία Καλλιρρόη Εσκιτζοπούλου εξεδήλωσε την επιθυμία να ξηλωθεί και η ξύλινη δεντροστοιχία, που άρχιζε από τη μεγάλη ξύλινη αυλόπορτα του φράχτη και έφτανε μέχρι τη βεράντα του ξύλινου σπιτιού. Η δεντροστοιχία που λέω, είχε κατασκευαστεί από τους κρατούμενους αγωνιστές μας και γι' αυτό ίσα - ίσα το «έργο» του τον βρίζανε και τον αναθεματίζανε τον Γεώργιο Εσκιτζόπουλο οι κάτοικοι της Ν, όπως ανέφερα παραπάνω. Ο πρώην υποδιοικητής της Χωροφυλακής, ήθελε να έχει μια δεντροστοιχία, δεν υπήρχαν όμως δέντρα στον κήπο του, έβαλε λοιπόν τους κρατούμενους να κόψουνε σύρριζα μεγάλες λεύκες απ' το 'δάσος, να τις κουβαλήσουνε έτσι ολόκληρες, με όλα τα κλαδιά τους, που δυσκολεύανε βέβαια τους αγωνιστές μας στη μεταφορά, διότι περιττό να προσθέσω ότι τις μεταφέρανε τις λεύκες με τα χέρια, έπρεπε δηλαδή να σηκώσουνε τη λεύκα δέκα ή και περισσότεροι κρατούμενοι (δεν τον ένοιαζε τον Γεώργιο Εσκιτζόπουλο πόσοι θα την κουβάλαγαν τη λεύκα, είχε μπόλικους κρατούμενους) και σηκώνανε λοιπόν ψηλά τη λεύκα, πάνω απ' τα κεφάλια τους, προσέχοντας να μη σούρνονται τα κλαδιά στο χώμα, να μη σπάσει ούτε ένα κλαδάκι, γιατί αλλιώς επεμβαίνανε οι επιστάτες χωροφύλακες και τους σπάγανε στο ξύλο με τα ρόπαλα. Η απόσταση απ' την αυλόπορτα ως τη βεράντα του σπιτιού ήταν κάπου εβδομήντα μέτρα κι ο Γεώργιος Εσκιτζόπουλος έβαλε τους κρατούμενους να καθαρίσουνε μια λουρίδα πέντε μέτρα φάρδος, σκάβοντας όπου χρειαζότανε για να είναι ο δρόμος καλά αλφαδιασμένος, χωρίς ούτε μια μοίρα κλίση (γιατί το έδαφος απ' την αυλόπορτα ως τη βεράντα ήτανε ελαφρότατα ανηφορικό) να ανοίξουνε μεγάλους λάκκους δεξιά και αριστερά απ' τον δρόμο και να φυτέψουνε τις λεύκες — δεκαπέντε απ' τη μια μεριά και δεκαπέντε απ' την άλλη. Η κυρία Καλλιρρόη Εσκιτζοπούλου προειδοποίησε τον πρώην σύζυγό της (σαρκάζοντας, όπως ισχυρίστηκε αργότερα, αφηγούμενη τα γεγονότα στον λοχαγό Παρασκευά) ότι έτσι που τις φύτευε τις λεύκες δίχως ρίζες, πολύ αμφέβαλε αν θα ρίζωναν ποτέ τους, μα ο Γεώργιος Εσκιτζόπουλος της απάντησε πως δεν τον ένοιαζε πεντάρα, δεδομένου ότι γι' αυτόν, τα δέντρα αυτά καθ' εαυτά δεν είχανε καμιά αξία, σκοπός των δέντρων και τελικός λόγος υπάρξεώς τους ήτανε η κατασκευή του ξύλου και λοιπόν, του έφταναν και του περίσσευαν οι ξεραμένες λεύκες της δεντροστοιχίας του. Φυσικά, οι κρατούμενοι αγωνιστές μας αντιστάθηκαν όσο μπόρεσαν, δουλεύανε όσο πιο αργά μπορούσαν, παρ' όλο που οι επιστάτες χωροφύλακες τους βιάζανε με κάθε τρόπο, φωνάζοντας βρίζοντας, χτυπώντας τους

με χέρια και με πόδια, με μαστίγια και ρόπαλα, αυτοί όμως προχωράγανε σχεδόν σημειωτόν, όταν τους πηγαίνανε υπό συνοδείαν και σε φάλαγγα κατ' άντρα από τις φυλακές ή το πρώην Γυμνάσιο στο δάσος (γιατί οι φυλακές είχανε γεμίσει και οι κυβερνητικοί είχαν μετατρέψει το υπόγειο κυρίως του πρώην Γυμνασίου σε κρατητήρια, ως και στους διαδρόμους θα πρέπει να μείνανε αγωνιστές μας —θυμάμαι ότι είδα στους τοίχους του διαδρόμου σκοποβολής, διάφορες λέξεις ή φράσεις, ή και σκέτες ημερομηνίες, ή ονόματα, γραμμένα στον τοίχο με ένα καρφί, ή με το νύχι ίσως— η Στρατιωτική μας Διοίκηση όμως, μετέτρεψε το πρώην Γυμνάσιο σε στρατώνες, πρώτον διότι οι στρατώνες της πόλεως Ν καταστραφήκανε τελείως την τελευταία μέρα των οδομαχιών και η τελευταία μάχη κράτησε ως αργά τη νύχτα, οπότε και παραδοθήκανε οι ταμπουρωμένοι στα ερείπια των στρατώνων εναπομείναντες κυβερνητικοί και δεύτερον διότι οι φυλακές της πόλεως, που μείνανε άθικτες, κρίθηκαν υπεραρκετές για τις ανάγκες μας, δεδομένου ότι οι περισσότεροι αντιδραστικοί είχανε φύγει μαζί με τα υποχωρούντα τμήματα του εχθρού) και λοιπόν, οι κρατούμενοι αγωνιστές μας βαδίζανε όσο πιο αργά μπορούσαν και το ξύλο τότερωγε ο πρώτος της φάλαγγας, γιατί είχε καθιερωθεί ένα είδος άγραφου κανόνα, οι κρατούμενοι να προχωρούν, ακολουθώντας τον πρώτο, βαδίζοντας σύμφωνα με τον δικό του ρυθμό πορείας και οι επιστάτες χωροφύλακες να χτυπάνε μονάχα τον πρώτο, λυσώντας βέβαια απ' το κακό τους που δεν έλεγε εκείνος να βιάσει το βήμα του, μην τολμώντας ωστόσο να βαρέσουν και πολύ δυνατά, γιατί η διαταγή του Γεωργίου Εσκιτζοπούλου ήτανε να «κάνουν κράτει», σκοπός του δεν ήτανε να σακατέψει τους κρατούμενους, μα να τους βάλει να κόψουνε και να μεταφέρουνε τις λεύκες. Βεβαίως, οι επιστάτες χωροφύλακες χτυπούσανε ενίοτε πιο δυνατά απ' ό,τι έπρεπε, είτε διότι χάνανε την ψυχραιμία τους, είτε διότι δεν υπολογίζανε σωστά το χτύπημα, αχρηστεύοντας έτσι τον πρώτο της φάλαγγας, προξενώντας του δηλαδή κατάγματα στα χέρια ή στα καλάμια, οπότε έπεφτε κάτω, τον βάζανε σε μια κουβέρτα και τον μεταφέρονε αμέσως στον τόπο των εκτελέσεων, δηλαδή στον νότιο τοίχο του ιερού ναού της Ζωοδόχου Πηγής (και υπήρχε κατά σύμπτωση, καλά στερεωμένος στον ίδιο εκείνο τοίχο, ένας μεγάλος σιδερένιος κρίκος, όπου έδενε ίσως κάποτε ο εφημέριος το άλογό του και τώρα πέρναγαν ένα σκοινί κάτω από τις αμασχάλες τού προς εκτέλεσιν αγωνιστού, που έχοντας σπασμένο το καλάμι, δυσκολευότανε όσο να 'ναι να σταθεί όρθιος και να αντιμετωπίσει το εκτελεστικό απόσπασμα, φωνάζοντας, «Λευτεριά στο λαό, θάνατος στον φασισμό»). Ωστόσο, παρ' όλη την ηρωική αντίσταση των αγωνιστών μας, η δεντροστοιχία του Γεωργίου Εσκιτζοπούλου κατασκευάστηκε τελικά και οι λεύκες στηθήκανε σε δυο σειρές, απ' την αυλόπορτα ως τη βεράντα του σπιτιού, μα ο Γεώργιος Εσκιτζόπουλος δεν θεώρησε τελειωμένο το έργο του, είτε να στρώσουν την αλέα με σανίδες, ή μάλλον να κατασκευάσουν ένα πάτωμα εβδομήντα μέτρα μήκος επί πέντε μέτρα φάρδος, να πλανίσουν τις σανίδες, να τις παρκετάρουν κι όταν έγινε κι αυτό, έβαζε κάθε μέρα τους κρατούμενους να καθαρίζουν τον ξύλινο δρόμο του μπουσουλώντας και γλύφοντας τις σκονισμένες σανίδες με τη γλώσσα τους. Η κυρία Καλλιρρόη Εσκιτζοπούλου εξεδήλωσε την επιθυμία να ξηλωθεί ο ξύλινος δρόμος και να ξεριζωθούν (που λέει ο λόγος, αφού καμιά δε ρίζωσε) οι κατάξερές πλέον λεύκες και ο λοχαγός Παρασκευάς πληροφόρησε σχετικά τον διοικητή Νικόδημο και για να μην τα πολυλογώ, επικράτησε η άποψη να ξηλωθεί η ξύλινη δεντροστοιχία, αν και υπήρχαν ορισμένοι (ο γραμματέας της Επιτροπής Πόλης Μέμος, συγκεκριμένα) που υποστηρίζανε ότι έπρεπε απεναντίας να διατηρηθεί το «έργο» του Γεωργίου Εσκιτζοπούλου και να μετατραπεί ο χώρος σε ένα είδος Μουσείου και να 'χει και φύλακα ξεναγό, να εξηγεί στους επισκέπτες πως ακριβώς είχαν γίνει τα πράγματα και να στηθεί μια στήλη με τα ονόματα των αγωνιστών που βασανίστηκαν, σακατεύτηκαν και εκτελέστηκαν κατά τη διάρκεια της κατασκευής, με πρώτο - πρώτο το όνομα του Χερεφώντα, που αρνήθηκε ορθά - κοφτά να γλύψει τις σανίδες κι ο Γεώργιος Εσκιτζόπουλος διέταξε και τον εκτελέσανε επί τόπου, κρεμώντας τον στην πρώτη λεύκα, αριστερά τω εισερχομένω απ' την αυλόπορτα και λέγανε ακόμα οι εναντιωθέντες στην

καταστροφή της δεντροστοιχίας, ότι η κυρία Καλλιρρόη Εσκιτζοπούλου έμεινε στη πόλη Ν για να σβήσει τα ίχνη των εγκλημάτων του συζύγου της και όλα τα περί καταπιέσεων που είχε τάχα υποστεί και δεν μπορούσε τάχατες να βλέπει το ξυλοβασιλείο του, ήτανε θέατρο και υποκρισία. Ποιος την ξέρει, μπορεί να μην έπαιξε καθόλου θέατρο, μπορεί πράγματι να έπαιξε στην αρχή τον ρόλο της και ύστερα να ερωτεύτηκε πράγματι τον λοχαγό Παρασκευά, πάντως είναι γεγονός ότι του αποκάλυψε το μυστικό της κάβας της, του είπε δηλαδή ότι οι κυβερνητικοί είχανε κρύψει εκεί τα πυρομαχικά των αντιαεροπορικών πυροβόλων και το αποτέλεσμα ήτανε ότι αντιμετωπίσαμε (με αρκετή καθυστέρηση είναι αλήθεια, γιατί η κατεχόμενη απ' τις δυνάμεις μας πόλις της Ν είχε ήδη υποστεί δύο βομβαρδισμούς, τον πρώτον στις 12 και τον δεύτερον στις 22 Ιουνίου 1949) αντιμετωπίσαμε λοιπόν την αεροπορική επιδρομή της 29ης Ιουνίου 1949, οπότε ο εχθρός ετράπη όπως είπα εις φυγήν και την χρωστάμε προφανώς τη νίκη εκείνη και την μη επανεμφάνιση των εχθρικών αεροπλάνων στον δογματικό υπασπιστή του δογματικού (τότε υποδιοικητού) Βελισάριου και ήταν περιλαμπρη πράγματι η νίκη μας, γιατί οι αεροπόροι προφτάσανε να ρίξουνε δυο βόμβες όλες κι όλες και να πολυβολήσουνε τη δημοσιά, όπου πορευότανε ατάραχος ο μπαρμπα - Δήμος, τραβώντας από την τριχιά το γέρικο μουλάρι του, φορτωμένο με δυο φέρετρα σκαλιστά, από ατόφια καρυδιά, σαν αυτά που μόνο ο μπαρμπα - Δήμος ήξερε κι έφτιαχνε, φημισμένος μάστορας ως ήτανε και μοναδικός στο είδος του, αξεπέραστος ξυλόγλυπτης. Ο μπαρμπα - Δήμος ερχότανε απ' το Πέρα Χωριό, όπου είχε το εργαστήρι του (και η Στυλιανή, τότε που έφυγε απ' το σπίτι της με τον Πριόβολο, πήρε ελάχιστα πράγματα μαζί της, ένα μπογαλάκι όλο κι όλο, μα μέσα στα ελάχιστα ήταν και μια σκαλιστή κασετίνα, έργο του μπαρμπα - Δήμου και μέσα στην κασετίνα είχε βελόνες και κλωστές και έραβε πρόθυμα τα κουμπιά των τραυματιών στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο, ή καρίκωνε τις κάλτσες τους, κερδίζοντας έτσι τη συμπάθειά τους) πορευότανε λοιπόν ατάραχος ο μπαρμπα - Δήμος στη δημοσιά, γιατί η Στρατιωτική μας Διοίκηση του είχε παραγγείλει ένα φέρετρο για τον Γρηγόρη, που ήταν μέλος του Π. Γ. και είχε έρθει στην πόλη Ν, τρεις μέρες νωρίτερα, στις 26 Ιουνίου 1949, για κάποια επείγουσα κομματική υπόθεση και πέθανε την ώρα της συνεδριάσεως από συγκοπή και ο μπαρμπα - Δήμος (όπως εξήγησε ο ίδιος στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο, όπου τον μεταφέρανε σε κακά χάλια, χτυπημένος ως ήτανε απ' τη ριπή του εχθρικού αεροπλάνου, τραυματισμένος τόσο βαριά που πέθανε κι αυτός τη μεθεπόμενη μέρα, το μουλάρι του όμως δεν έπαθε τίποτα) εξήγησε λοιπόν, όσο μπορούσε ακόμα να μιλήσει, ότι έχοντας έτοιμα δυο φέρετρα σκαλιστά, με διαφορετικά σκαλίσματα το καθένα τους, σκέφτηκε να τα φέρει και τα δυο, «Για να διαλέξει ο κύριος σύντροφος διοικητής» και πραγματικά, ο διοικητής Νικόδημος διάλεξε το ωραιότερο κατά τη γνώμη του και η κηδεία του Γρηγόρη έγινε στις 30 Ιουνίου 1949 και όλοι οι υπεύθυνοι συμφώνησαν ότι το φέρετρο έπρεπε να τοποθετηθεί πάνω σε οκρίβαντα που θα τον σέρνανε τέσσερα άλογα, εκφράστηκαν όμως δυο διαφορετικές απόψεις για το αν και κατά πόσον θα έπρεπε να σκεπάσουν το φέρετρο με μια κόκκινη σημαία, ή να το αφήσουν ξέσκεπο, για να φαίνονται τα σκαλίσματα και τελικά, λόγω ισοψηφίας κι επειδή κανείς δεν πείστηκε να αλλάξει γνώμη, αποφασίστηκε να βάλουν στον οκρίβαντα ένα σανιδένιο, άδειο φέρετρο, σκεπασμένο με μια κόκκινη σημαία και τα κομματικά στελέχη να κουβαλήσουνε στα χέρια εκ περιτροπής το άλλο φέρετρο, το σκαλιστό, με τον νεκρό του Γρηγόρη, βαδίζοντας πίσω απ' τον οκρίβαντα κι αποδίδοντας έτσι διπλές τιμές στον τόσο πρόωρα χαμένον σύντροφο, ενώ τους πέντε της ομάδας μας, τον λοχαγό Νικήτα, τον ανθυπολοχαγό Κώστα, τον επιλοχία Αρίσταρχο, τον επιλοχία Κωστάκη και τον λοχία Βλάση, τους θάψαμε (δηλαδή τους θάψανε αυτοί που όρισε ο Ταγματάρχης) τους θάψανε λοιπόν σε μιαν άκρη της πρώην μάντρας των υπεραστικών λεωφορείων, καθαρίζοντας τον χώρο απ' τα σκουριασμένα φτερά των αυτοκινήτων και τα τρυπημένα λάστιχα, σκάβοντας εκεί έναν μεγάλο λάκκο και ρίχνοντας μέσα τα πέντε πτώματα, έτσι όπως ήτανε μισόγυμνα τα τέσσερα και με το πουκάμισο το πτώμα του λοχαγού Νικήτα, με το παράσημο του

καρφίτωμένο στο πουκάμισο (ο γραμματέας της Επιτροπής Πάλης Μέμος ακολουθούσε το σκαλιστό φέρετρο του Γρηγόρη, κρατώντας ένα κόκκινο μαξιλαράκι, όπου είχε καρφίτωσει τα έξη του παράσημα) και ρίξανε τα πέντε πτώματα σ' εκείνον τον κοινό τάφο (αδελφικό τάφο τον λένε οι ρώσοι, μου το είπε ένας φίλος μου εκ Ρωσίας, τότε που αναρωτιόμασταν πώς και πού θα τον έθαβαν τάχα οι γερμανοί τον Χάρη μας) και απογέμισαν τον λάκκο με το νιοσκαμμένο χώμα και ξαναπετάξανε από πάνω τα σκουριασμένα φτερά των αυτοκινήτων, τα τρύπια λάστιχα, τα παλιοσίδηρα και το άδειο σιδερένιο βαρέλι, που έστησα όρθιο όπως είπα και πιστεύω πως είναι ακόμα εκεί, μπορείτε εύκολα λοιπόν να βρείτε τον τάφο τους και να κάνετε ενδεχομένως μια νεκροψία, είναι λίγο πιο πέρα απ' το σκουριασμένο σασί, αν και προς τη νεκροψία τώρα πια, το μόνο που θα διαπιστώσετε είναι ότι οι τέσσερις φοράνε πράγματι το παντελόνι τους μονάχα και ο λοχαγός Νικήτας (ή μάλλον πρώην λοχαγός, γιατί ήταν κι αυτός όπως και να 'χει μέλος της ομάδας μας και έπρεπε συνεπώς να ξεχάσει τον παλιό βαθμό του) κι ο πρώην λοχαγός Νικήτας λοιπόν, φοράει παντελόνι και πουκάμισο και δεν είναι γυμνοί οι πέντε τους, όπως είναι όλοι οι άλλοι τριάντα τρεις που θάψαμε στη διάρκεια της πορείας (που έθαψα μόνος μου εγώ τους δύο τελευταίους και με την ευκαιρία, καμιά αντίρρηση ως προς το νούμερο, έτσι δεν είναι; — ήμασταν τριάντα εννέα, μείον πέντε οι εκτελεσθέντες, μείον ένας εγώ που επέζησα μας κάνουνε τριάντα τρεις) και είναι όλοι τους γυμνοί, γιατί όταν πληγώθηκε ο πρώην επιλοχίας και απλό μέλος της τρίτης Χαρίδημος στο σημείο v_1 (από μια σφαίρα ελεύθερου προφανώς σκοπευτή, μια και μοναδική, δεν έριξε άλλη, έτσι που στάθηκε αδύνατο να τον εντοπίσουμε και να τον βρούμε, όσο κι αν ψάξαμε) όταν πληγώθηκε όντας καθισμένος στη θέση του οδηγού ο Χαρίδημος στο τρίτο κάρο και έγινε ανάγκη ύστερα να τον κυανίσουμε, κάποιος είχε τη σωστή όπως παραδεχτήκαμε όλοι μας ιδέα να τον γδύσουμε, δεδομένου ότι δε μας είχαν δώσει ούτε δεύτερο σώβρακο κι αν κοιτάξετε τον χάρτη, θα δείτε ότι φτάνοντας στο σημείο v_1 είχαμε κάνει ήδη έναν μεγάλο κύκλο και όλοι θα πρέπει να σκεφτόντουσαν ότι η πορεία μας θα κρατήσει πολύ περισσότερο απ' ό,τι φανταστήκαμε ξεκινώντας.

Σάββατο, 12 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, έλεγα χτες ότι φτάνοντας στα σημείο v_1 , είχαμε κάνει κίολας έναν μεγάλο κύκλο και κάναμε κι άλλον συνεχίζοντας την πορεία μας, με αποτέλεσμα να περάσουμε τρεις φορές δίπλα απ' τις όχθες της Μεγάλης Λίμνης, δεν πρέπει ωστόσο να νομίζετε ότι η γραμμή της πορείας μας ήτανε τόσο ίσια όσο την σχεδίασα πρόχειρα, άτεχνα και κατά προσέγγιση στον χάρτη μου, δεν ήτανε καθόλου ίσια (δε λέω ευθεία, γιατί διαγράψαμε βέβαια και καμπύλες, κάνοντας κύκλους, κυκλοφέρνοντας) δεν ήτανε πουθενά ίσια καμπύλη, θέλω να πω, όπως τη σχεδίασα, μα φιδωτή, πρώτον διότι αποφεύγαμε να περνάμε μες από χωριά και τα παρακάμπταμε πάντοτε, εκτός από τις περιπτώσεις που λαβαίναμε αντίθετη διαταγή από το Γενικό Αρχηγείο («Στροφή Λυκόβρυση μέσω Μύλων» λόγου χάρη) οπότε περνάγαμε μέσα απ' τους Μύλους, λόγου χάρη, αργά τη νύχτα πάντοτε και φτάνοντας έξω απ' τα πρώτα σπίτια, συναντάγαμε σκοπιές, που μας ζητάγανε σύνθημα και παρασύνθημα (και απαντούσε ο Ταγματάρχης — μέχρι τον θάνατό του — γιατί μόνον αυτός τα ήξερε, μια κι αυτός αποκρυπτογραφούσε μοναχός του τα μηνύματα του Γενικού Αρχηγείου) και οι άντρες του φυλακίου μάς δίνανε τρόφιμα και άλλα εφόδια, που τα φορτώναμε βιαστικά στα κάρα και περνάγαμε ύστερα όσο πιο γρήγορα κι αθόρυβα μπορούσαμε μέσα απ' το χωριό και δεύτερον διότι κι όταν ακόμα επρόκειτο να περάσουμε από ένα χωριό, ο Ταγματάρχης μελετούσε τον επιτελικό χάρτη και διάλεγε τους πιο έρημους δρόμους, τους πιο στενούς, τους πιο χαλασμένους, για να μη μας δει ανθρώπου μάτι αν είναι δυνατόν και συνεπώς, αν θελήσετε να εξακριβώσετε πού βρίσκεται το σημείο v_5 , όπου ο δρόμος ήταν χαλασμένος και στρώσαμε τον ξύλινο, θα πρέπει να ψάξετε όχι μόνο στη γραμμή που έχω σχεδιάσει στον χάρτη μου, μα κι ολόγυρα, σε ακτίνα πεντακοσίων μέτρων και θα σας είναι δύσκολο να βρείτε το σημείο v_5 (δηλαδή, θέλω να πω, θα σας ήταν δύσκολο να βρείτε το σημείο v_5 , ακόμα και στην περίπτωση που όντως θα ήτανε κάπου εκεί τριγύρω, ακόμα κι αν όντως τον είχαμε στρώσει τον ξύλινο δρόμο στις δύο η ώρα το απόγευμα της 27ης Αυγούστου 1949, πράγμα που δεν συνέβη και έρχομαι τώρα να διορθώσω το σημείο αυτό της κατάθεσής μου και να διευκρινίσω ότι το σημείο v_5 βρίσκεται πέρα απ' τη στροφή προς Λευκόπετρα και πριν απ' τη στροφή προς Πέτρα — βλέπε χάρτη Νο 2 — και συνεπώς, ο ξύλινος δρόμος στρώθηκε στις δύο η ώρα το απόγευμα της 30ής Αυγούστου 1949 και συνεπώς δεν εκτελέσαμε τον Ταγματάρχη στις τέσσερις το απόγευμα της 27ης, αλλά στις τέσσερις το απόγευμα της 30ής Αυγούστου 1949 και συνεπώς, όταν τον δικάζαμε και τον καταδικάζαμε, γνωρίζαμε ήδη τις αποφάσεις της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου, τις γνωρίζαμε έστω και εν περιλήψει από το μακροσκελές μήνυμα του Γενικού Αρχηγείου, που όντως το έλαβε ο τότε πρώην λοχίας και διμοιρίτης δευτέρας Σταμάτης, κατά τις εξήμιση με εφτά το βράδυ της 29ης Αυγούστου, αλλά το αποκρυπτογράφησε ευσυνείδητα και μας το διάβασε ο ίδιος ο Ταγματάρχης).

Ο λόγος που μετέθεσα το σημείο v_5 από την 30ή στην 27η Αυγούστου, είναι προφανής — ήθελα να προσδώσω λενινιστικότερη χροιά στην ανταρσία μας, γιατί άλλο βέβαια να αναλαμβάνεις αντιδογματική πρωτοβουλία και άλλο να ενεργείς κατόπιν ενθαρρύνσεως, ή και εμμέσου υποδείξεως του Γενικού Αρχηγείου και τούτη τη φορά, ελπίζω να εκτιμήσετε δεόντως την ειλικρίνειά μου, διότι τίποτε απολύτως δε με αναγκάζει να προβώ σε τούτη τη διευκρίνιση, δεδομένου ότι αν ελέγξετε τα μηνύματα που στείλαμε ως το βράδυ της 29ης Αυγούστου 1949, θα δείτε ότι όλα τους φέρουν την υπογραφή «Περικλής», δεν έχετε όμως κανέναν τρόπο να εξακριβώσετε αν όντως την πλαστογραφήσαμε την υπογραφή του, στέλνοντας τα μηνύματα της 27ης, της 28ης και της 29ης Αυγούστου 1949, όπως έχω ισχυρισθεί, ή αν όντως στάλθηκαν κατά διαταγήν του ίδιου του Ταγματάρχη, όπως βεβαιώνω τώρα. Η ειλικρίνειά μου είναι λοιπόν προφανής, δεν πρόκειται εδώ για μια περίπτωση σαν αυτή του «επισκεπτηρίου», όπου

μπορούσα να αμφιβάλω αν ζει, ή σκοτώθηκε ο ταξίαρχος Οδυσσέας, εδώ μπορούσα κάλλιστα να αφήσω τα πράγματα ως είχαν και να μην καταλάβετε ποτέ σας τίποτα και το πολύ - πολύ να με κατηγορούσατε ότι πήρα μέρος σε μια ανταρσία, κάνοντας του κεφαλιού μου, χωρίς δηλαδή να έχω υπ' όψη μου τις αποφάσεις της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου — αλλά γιατί να με κατηγορήσετε για μια πράξη που ήταν απολύτως σύμφωνη με το πνεύμα της εν λόγω Ολομέλειας;

Εν πάση περιπτώσει, κατά τα άλλα, όλα γίνανε όπως τα είπα, δηλαδή στο σημείο v_1 κυανίστηκε ο πρώην επιλοχίας Χαρίδημος της τρίτης διμοιρίας, έχοντας τραυματιστεί βαριά απ' τη σφαίρα του ελεύθερου σκοπευτή· στο σημείο v_2 κυανίστηκε ο διμοιρίτης της δευτέρας πρώην επιλοχίας Θεόφιλος, που έπαθε κόψιμο· στο σημείο v_3 πάτησε τη νάρκη ο πρώην επιλοχίας Σπάρτακος της τρίτης διμοιρίας· στο σημείο v_4 αυτοκτόνησε με το περιστροφό του ο πρώην λοχίας και απλό μέλος της τρίτης Σοφοκλής, όταν βραδυπόρησε και ο Ταγματάρχης διέταξε τον κυανισμό του· στην Πέτρινη Γέφυρα έγινε η μάχη με τα αποτελέσματα που ανέφερα και στο σημείο v_5 (του χάρτη Νο 2) εκτελέσαμε τον Ταγματάρχη, διότι φτάσαμε πράγματι σε ένα σημείο όπου ο δρόμος ήτανε αδιάβατος και αναγκαστήκαμε να στρώσουμε τον ξύλινο και ο Ταγματάρχης βιαζότανε πράγματι και μας έβαλε τις φωνές, λέγοντας πως δε θα προλάβουμε να φτάσουμε στις έξη το απόγευμα στη στροφή προς Πέτρα και άρπαξε πράγματι το καμουτί απ' τα χέρια του διμοιρίτη της δευτέρας πρώην λοχία Σταμάτη και (για να είμαι απολύτως ειλικρινής) δεν μας χτύπησε είναι αλήθεια και συνεπώς δεν έφαγα την καμουτσικιά στο αριστερό αυτί, σήκωσε όμως το καμουτί και μας φοβέρισε και πολύ πιθανόν να μας χτύπαγε τελικά, μα πρόλαβε ο διμοιρίτης της δευτέρας πρώην λοχίας Σταμάτης κι άρπαξε το αυτόματό του και όλα γίνανε όπως τα εξέθεσα (συνεδρίαση, ψηφοφορία κ.τ.λ.) και όταν έγινε και η δεύτερη ψηφοφορία και καταδικάσαμε όλοι μας ομόφωνα πια τον Ταγματάρχη, μας έριξε μια ματιά και είπε:

—Τι περιμένετε; Σκάφτε τον τάφο μου.

Ομολογώ ότι εκείνη τη στιγμή τον θαύμασα, γιατί ως προς αυτό τουλάχιστον, κράτησε τον νόμο, που είχε ο ίδιος διδάξει — όριζε δηλαδή (κάθε φορά που αποφάσιζε τον κυανισμό ενός συντρόφου) όριζε ένα τετραμελές συνεργείο ταφής, να είναι έτοιμος ο λάκκος, όταν ο σύντροφος θα έπαιρνε το κυάνιο. Όσο για το μικρό Ευαγγέλιο, δεν το βρήκαμε στην τσέπη του, όταν ήτανε ήδη νεκρός, μα μας το έδωσε ο ίδιος ο Ταγματάρχης και όταν μας ρώτησε αν θα λέγαμε την αλήθεια στο Γενικό Αρχηγείο και απαντήσαμε ναι, απόμεινε για λίγο σκεφτικός και πρόφερε ψύχραιμα, σα να διάβαζε μια απόφαση, που αφορούσε έναν τρίτο:

—Σκεφτείτε το καλύτερα. Αν επιμένετε να κυανιστώ, θα είναι ίσως προτιμότερο να αναγγείλετε τον θάνατό μου, χωρίς καμιά εξήγηση. Το κιβώτιο πρέπει να φτάσει στην Κ. Όλα τα άλλα είναι λεπτομέρειες.

Ακολουθήσαμε πράγματι τη συμβουλή του (υπακούσαμε στη διαταγή του θα 'πρεπε μάλλον να πω) και φτάνοντας σε ένα σημείο δυο ώρες πορεία πιο εδώ απ' τη στροφή προς Πέτρα στις έξη το απόγευμα (γιατί εκείνη την ημέρα καθυστερήσαμε πράγματι λόγω του ξύλινου δρόμου και της δίκης του Ταγματάρχη και δεν προλάβουμε νάμαστε στη στροφή στις έξη, ως οφείλαμε, ενώ στις 27 Αυγούστου 1949 είχαμε φτάσει κανονικά στη στροφή προς Κρυόβρυση, δεδομένου ότι στις 27 δεν είχαμε καθυστερήσει, μια και δεν στρώσαμε ξύλινο δρόμο κι ούτε δικάσαμε τον Ταγματάρχη) μην έχοντας φτάσει λοιπόν στη στροφή προς Πέτρα, μεταδώσαμε στις 30 Αυγούστου 1949 το τριπλά ψευδές μήνυμά μας — «Στροφή Πέτρα Περικλής κυάνιον κιβάρ

Τηλέμαχος» — λέγοντας δηλαδή, πρώτον ότι φτάσαμε στη στροφή προς Πέτρα (ενώ δεν είχαμε φτάσει) δεύτερον ότι ο Περικλής κυανίστηκε (και άρα, για χίλιους λόγους, δεν ήτανε σε θέση να συνεχίσει την πορεία, ενώ ο πρώην ταγματάρχης και πρώην αρχηγός αποστολής Περικλής ήτανε και πάρα ήτανε σε θέση να βαδίσει και ο κυανισμός κατόπιν ανταρσίας δεν προβλεπότανε από κανέναν κανονισμό) και τρίτον ότι υπέγραφε ο νέος αρχηγός αποστολής Τηλέμαχος (ενώ δεν ήτανε αρχηγός αποστολής και υπέγραφε ουσιαστικά ο Σταμάτης) και το μόνο αληθινό στο μήνυμα εκείνο ήταν το «κιβάρ», διότι το κιβώτιο βρισκότανε όντως εις αρίστην κατάσταση.

Από κει και πέρα, τα μηνύματα τα έστειλε ο νέος αρχηγός αποστολής Σταμάτης, υπογράφοντας «Τηλέμαχος», εκτός από κείνα που έστειλε μετά τον θάνατο του Τηλέμαχου, δηλαδή μετά το σημείο v_{11} όπου κυανίστηκε ο Τηλέμαχος, οπότε και ανήγγειλε ο Σταμάτης τον θάνατό του και υπέγραψε για πρώτη φορά με το όνομά του (δηλαδή «Σταμάτης»). Στο σημείο v_{12} σκοτωθήκανε την ίδια σχεδόν στιγμή ο αρχηγός αποστολής και διμοιρίτης του μόνου εναπομείναντος κάρου μας Σταμάτης και ο υπαρχηγός αποστολής Έκτορας. Μετά τον θάνατό τους, απόμεινα ολομόναχος και έστειλα εγώ και υπέγραψα τα τελευταία μηνύματα.

Αλλά για να επανέλθω και να τα πω όσο το δυνατόν συντομότερα (διότι τελικά οι λεπτομέρειες δεν έχουν σημασία) προσθέτω ότι στις 30 Αυγούστου 1949, το Γενικό Αρχηγείο απάντησε «Στροφή Ναόν Δήμητρας», χωρίς καθόλου να σχολιάσει την απώλεια του αρχηγού αποστολής (του Ταγματάρχη) και χωρίς να ζητήσει διευκρινήσεις.

Στις 31 Αυγούστου 1949, φτάσαμε κανονικά στη στροφή, μεταδώσαμε «Στροφή Ναόν Δήμητρας κιβάρ Τηλέμαχος» και η απάντηση ήταν «Στροφή Λυκόβρυση μέσω Μύλων». Την ίδια μέρα, κατά τις δέκα το βράδυ, φτάσαμε στα φυλάκια των Μύλων κι εκεί πληγώθηκε βαριά ο τότε υπαρχηγός αποστολής, πρώην επιλοχίας και τρεις φορές παρασημοφορημένος Ίκαρος (γιατί όλα όσα είπα για τους προβιβασμούς βάσει της ιεραρχίας των παρασήμων γίνανε πράγματι) και πληγώθηκε διότι εκεί στο σύνθημα -παρασύνθημα έγινε μια περεξήγηση και τελικά, την άλλη μέρα το πρωί, αναγκαστήκαμε να κυανίσουμε τον υπαρχηγό αποστολής πρώην επιλοχία Ίκαρο στο σημείο v_6 . Έτσι, η πρώτη διμοιρία απόμεινε με τέσσερις άντρες.

Την 1η Σεπτεμβρίου 1949 μεταδώσαμε το μήνυμα «Στροφή Λυκόβρυση Ίκαρος κυάνιον κιβάρ Τηλέμαχος» και πήραμε την απάντηση «Στροφή Κάστρο».

Στις 2 Σεπτεμβρίου 1949 μεταδώσαμε το μήνυμα «Στροφή Κάστρο Βρούτος Αριστείδης άλογο κάρο βομβαρδισμός κιβάρ Τηλέμαχος», διότι την προηγούμενη μέρα και στο σημείο v_7 , λίγο παρακάτω απ' τη στροφή προς Λυκόβρυση, είχαμε δυο νεκρούς από βομβαρδισμό και χάσαμε κι ένα άλογο και το δεύτερο κάρο, μα το κιβώτιο που ήτανε φορτωμένο σ' αυτό το ίδιο κάρο δεν έπαθε τίποτα ευτυχώς και το φορτώσαμε στο πρώτο. Ο πρώην λοχίας Βρούτος και ο πρώην επιλοχίας Αριστείδης ανήκανε στη δεύτερη διμοιρία και λοιπόν, δεδομένου ότι χάσαμε το δεύτερο κάρο και η δεύτερη διμοιρία απόμεινε με τρεις άντρες, αποφασίσαμε να διαλυθεί η δεύτερη διμοιρία και να μετατεθούν τα πρώην μέλη της στην πρώτη και στην τρίτη, η οποία θα ονομαζόταν δεύτερη. Ο αρχηγός αποστολής Σταμάτης μετέθεσε πράγματι τον πρώην επιλοχία Έκτορα κι εμένα στην πρώτη, ως απλά της μέλη (και χάσαμε έτσι τον βαθμό του διμοιρίτη ο Έκτορας και τον βαθμό του βοηθού διμοιρίτη εγώ) και τον πρώην λοχία Λεωνίδα τον μετέθεσε από την πρώην δεύτερη διμοιρία στη νυν δεύτερη (δηλαδή στην πρώην τρίτη). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η πρώτη διμοιρία είχε τώρα έξη άντρες και η δεύτερη εφτά, σύνολον δεκατρείς (ήμασταν δεκαέξι μετά την εκτέλεση του Ταγματάρχη, μείον ο Ίκαρος, μείον οι Βρούτος και

Αριστείδης μας κάνουν δεκατρείς — καμιά αντίρρηση ως προς το νούμερο, έτσι δεν είναι;) Εις αντικατάστασιν του κυανισθέντος πρώην επιλοχία και υπαρχηγού Ίκαρου, ο αρχηγός αποστολής Σταμάτης είχε προβιβάσει σε υπαρχηγό αποστολής (την 1η Σεπτεμβρίου 1949) τον πρώην λοχία και τρεις φορές παρασημοφορηθέντα Σπάρτακο, διατάζοντάς τον να εξακολουθήσει να εκτελεί και τα καθήκοντα διμοιρίτου της τότε τρίτης και την άλλη μέρα, όταν διαλύθηκε η δεύτερη διμοιρία, να εκτελεί καθήκοντα διμοιρίτου στην ίδια διμοιρία (δηλαδή στην πρώην τρίτη, η οποία ονομαζότανε τώρα δεύτερη). Εγώ προσωπικά, ευχαριστήθηκα μπορώ να πω που ο πρώην επιλοχίας Έκτορας έχασε τον βαθμό του διμοιρίτη, γιατί όπως και να το κάνουμε, δεν είχα ξεχάσει πως ο Έκτορας πρότεινε να εκτελέσουμε εμείς τους πέντε της ομάδας μας και ευχαριστήθηκα πολύ περισσότερο που δεν τον προβίβασε ο Σταμάτης σε υπαρχηγό αποστολής (πράγμα που θα μπορούσε κάλλιστα να κάνει, μια και ο Έκτορας ήτανε τρις). Όσο για μένα, για το γεγονός δηλαδή ότι έχασα τον βαθμό του βοηθού διμοιρίτου, το βρήκα πολύ φυσικό, γιατί θα ήτανε ολοφάνερη ένδειξη φιλικής εύνοιας του Σταμάτη απέναντί μου, αν υποβίβαζε τον τότε βοηθό διμοιρίτου της πρώτης Προκόπη, ή τον τότε βοηθό διμοιρίτου της δεύτερης (πρώην τρίτης) Τηλέμαχο, δημιουργώντας έτσι μια κενή θέση, ώστε να την πάρω εγώ. Και (ίσως για να δείξει ακριβώς ότι θα μπορούσε, αν τόθελε, να αποφασίσει τον υποβιβασμό που ανέφερα) ο αρχηγός αποστολής Σταμάτης μετέθεσε τον Προκόπη από την πρώτη διμοιρία στη δεύτερη και τον Τηλέμαχο από τη δεύτερη στην πρώτη, διευκρινίζοντας ότι θα διατηρήσουν και οι δύο τον βαθμό τους, θα παραμείνουν δηλαδή βοηθοί διμοιριτών. Εν πάση περιπτώσει, η απάντηση του Γενικού Αρχηγείου την ίδια εκείνη μέρα της 1ης Σεπτεμβρίου 1949 ήτανε «Στροφή Κάστρο», πράγμα που σήμαινε ότι θα παρακάμπταμε τη Λυκόβρυση (βλέπε χάρτη Νο 2) και δεν χρειάζεται βέβαια να προσθέσω ότι αρχίζαμε να κάνουμε έναν τρίτο κύκλο.

Στις έξη το απόγευμα της 2ας Σεπτεμβρίου 1949, φτάσαμε κανονικά στη στροφή προς Κάστρο, μεταδώσαμε το μήνυμα που είπα παραπάνω και πήραμε την απάντηση «Ναός Δήμητρας», πράγμα που σήμαινε πως θα παρακάμπταμε τις Κυδωνιές.

Στις έξη το απόγευμα της 3ης Σεπτεμβρίου 1949 μεταδώσαμε το μήνυμα «Ναός Δήμητρας Αγαθοκλής νεκρός κιβάρ Τηλέμαχος», γιατί χάσαμε στην πορεία τον πρώην ανθυπολοχαγό Αγαθοκλή, ο οποίος είχε παραμείνει στη δεύτερη (πρώην τρίτη) διμοιρία και έπεσε (ο Αγαθοκλής) σε έναν λάκκο με άσβηστο ακόμα ασβέστη, στο σημείο v_8 . Έτσι, η δεύτερη (πρώην τρίτη) διμοιρία, έμεινε με έξη άντρες. Συνολικά, μείναμε δώδεκα (είχαμε μείνει δεκαέξι μετά την εκτέλεση του Ταγματάρχη, μείον Ίκαρος, Βρούτος, Αριστείδης, Αγαθοκλής, μας κάνουν δώδεκα, καμιά αντίρρηση, έτσι δεν είναι;). Η απάντηση του Γενικού Αρχηγείου την ίδια εκείνη μέρα της 3ης Σεπτεμβρίου 1949, ήτανε «Στροφή Λυκόβρυση» απ' όπου είχαμε ξαναπεράσει, μόνο που τώρα δεν υπήρχε προσθήκη «μέσω Μύλων». Δίπλα στα ερείπια του Ναού της Δήμητρας υπήρχε ένα μικρό Μουσείο και ο φύλακας του Μουσείου μας είπε ότι λειτουργούσε ακόμα το πορθμείο της Μικρής Λίμνης. Αν παίρναμε αυτό το πορθμείο, θα κόβαμε πολύ δρόμο (στον χάρτη Νο 2 έχω σημειώσει τη διαδρομή με στικτή γραμμή). Δεδομένου ότι έτσι κι αλλιώς θα παρακάμπταμε τούτη τη φορά τους Μύλους, ψηφίσαμε ομόφωνα το πορθμείο.

Στις έξη το απόγευμα της 4ης Σεπτεμβρίου 1949, μεταδώσαμε το μήνυμα «Στροφή Λυκόβρυση κιβάρ Τηλέμαχος» και το Γενικό Αρχηγείο απάντησε «Στροφή Χρυσόθεμη μέσω Βάλτου», απ' όπου και περάσαμε το ίδιο βράδυ και εκεί μας δώσανε πολυγραφημένη την απόφαση της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου, ένα μικρό ξύλινο κιβωτίδιο και ένα σφραγισμένο γράμμα. Αποδείχτηκε ότι το κιβωτίδιο περιείχε μια ωρολογιακή βόμβα και το γράμμα τη διαταγή να τινάζουμε την Ξύλινη Γέφυρα.

Στις έξη το απόγευμα της 5ης Σεπτεμβρίου 1949 μεταδώσαμε το μήνυμα «Στροφή Χρυσόθεμη διαταγή εξετελέσθη Σπάρτακος Προκόπης Ερμής Ροβήρος Κάρολος Λεωνίδας τέσσερα άλογα ένα κάρο ανατίναξη κιβάρ Τηλέμαχος», γιατί η βόμβα ήτανε ωρολογιακή, ο μηχανισμός της όμως λειτούργησε πριν την ώρα του και έτσι, μαζί με την Ξύλινη Γέφυρα, τινάχτηκε στον αέρα το δεύτερο (πρώην τρίτο) κάρο και τα άλογα και οι άντρες της δεύτερης (πρώην τρίτης) διμοιρίας. (Ημασταν δώδεκα συνολικά μετά την απώλεια του πρώην ανθυπολοχαγού Αγαθοκλή, μείον οι έξη που χάθηκαν στην Ξύλινη Γέφυρα, μείναμε έξη, καμιά αντίρρηση, έτσι δεν είναι;). Το Γενικό Αρχηγείο απάντησε «Στροφή Κρασιά», όπου και φτάσαμε στις έξη το απόγευμα της 6ης Σεπτεμβρίου 1949, μεταδώσαμε το μήνυμα «Στροφή Κρασιά κιβάρ Τηλέμαχος» και πήραμε την απάντηση «Στροφή Κρέστενα». Εις αντικατάστασιν του απωλεσθέντος Σπάρτακου, ο Σταμάτης προβίβασε σε υπαρχηγό αποστολής τον πρώην επιλοχία και πρώην διμοιρίτη της διαλυθείσης δευτέρας Έκτορα.

Στις έξη το απόγευμα της 7ης Σεπτεμβρίου 1949 μεταδώσαμε το μήνυμα «Στροφή Κρέστενα Ανδροκλής σφαίρα εχθρού κιβάρ Τηλέμαχος», γιατί στο σημείο v_9 τραυματίστηκε βαριά ο πρώην επιλοχίας Ανδροκλής από σφαίρα ελεύθερου σκοπευτού, ίδια κι όμοια και απaráλλαχτα όπως είχε τραυματιστεί και ο πρώην επιλοχίας Χαρίδημος της τότε τρίτης διμοιρίας στο σημείο v_1 (δηλαδή την ώρα που κι αυτός — ο Ανδροκλής — είχε βάρδια οδηγήσεως και κράταγε τα γκέμια του πρώτου και μοναδικού μας πλέον κάρου και χτυπήθηκε από ελεύθερο προφανώς σκοπευτή, που δεν βρήκαμε και τούτη τη φορά, όσο κι αν ψάξαμε). Υπήρχε όμως και μια διαφορά, γιατί ενώ τον πρώην επιλοχία Χαρίδημο τον κυανίσαμε κατά διαταγήν του Ταγματάρχη, ο πρώην επιλοχίας Ανδροκλής ξεψύχησε μοναχός του μια ώρα σχεδόν μετά τον τραυματισμό του (και δε νομίζω να κατάφερνε πολλά πράγματα ο υπίατρος Ροβήρος, ακόμα κι αν δεν είχε χαθεί κι αυτός και το πρόχειρο φαρμακείο μας κατά την ανατίναξη της Ξύλινης Γέφυρας). Μετά την απώλεια του πρώην επιλοχία Ανδροκλή, μείναμε πέντε, καμιά αντίρρηση, έτσι δεν είναι; Η απάντηση του Γενικού Αρχηγείου ήταν «Στροφή Πευκιά» και για να συντομεύω, δε θα αναφέρω, από δω κι εμπρός τα «κανονικά» μηνύματα στίγματος, μια και εννοούνται, θα προτρέξω μόνον, διευκρινίζοντας ότι από κει και πέρα δεν διαταχτήκαμε να περάσουμε από χωριό.

Στις έξη το απόγευμα της 10ης Σεπτεμβρίου 1949 μεταδώσαμε «Στροφή Ύψωμα Λέανδρος κυάνιον κιβάρ Τηλέμαχος», γιατί ο πρώην λοχίας Λέανδρος αρρώστησε από ελώδη πυρετό και αναγκαστήκαμε να τον κυανίσουμε στο σημείο v_{10} . Μείναμε τέσσερις, έτσι δεν είναι;

Στις έξη το απόγευμα της 12ης Σεπτεμβρίου 1949 μεταδώσαμε το μήνυμα «Στροφή Μαυρόπυργο Τηλέμαχος κυάνιον κιβάρ Σταμάτης», γιατί ο πρώην υπολοχαγός, πρώην υπαρχηγός αποστολής, βοηθός διμοιρίτου της πρώτης και μόνης διμοιρίας Τηλέμαχος, οδηγούσε το πρώτο και μόνο μας κάρο, όταν σε μια στιγμή ένα άλογο αφήνιασε, όρμησε μπροστά, ο Τηλέμαχος έπεσε απ' τη θέση του οδηγού και τραυματίστηκε βαριά στο σημείο v_{11} . Η απάντηση του Γενικού Αρχηγείου ήταν «Στροφή Φαρές», χωρίς κανένα άλλο σχόλιο, πράγμα που αποδείχνει ότι θα μπορούσε κάλλιστα να υπογράψει τα μηνύματα ο Σταμάτης με το όνομά του από μιας αρχής, από την εκτέλεση του Ταγματάρχη και ύστερα, θέλω να πω (αρκεί βεβαίως, για να είμαστε απολύτως σίγουροι, να λέγαμε άλλο ένα ψέμα, μηνώντας πως ο Τηλέμαχος είχε τάχα σκοτωθεί, ή κυανιστεί). Μετά την απώλεια του βοηθού διμοιρίτου της πρώτης και μόνης διμοιρίας Τηλέμαχου (μείναμε τρεις, έτσι δεν είναι;) ο αρχηγός αποστολής Σταμάτης προβίβασε εμένα τον πρώην επιλοχία και πρώην βοηθό διμοιρίτου της διαλυθείσης δευτέρας σε βοηθό διμοιρίτου της μόνης μας πλέον διμοιρίας.

Στις έξη το απόγευμα της 15ης Σεπτεμβρίου 1949, έχοντας μείνει ολομόναχος και έχοντας ούτως ειπείν προβιβάσει τον εαυτό μου σε αρχηγό και υπαρχηγό αποστολής και αναθέτοντάς μου να εκτελώ και τα καθήκοντα διμοιρίτου και βοηθού της πρώτης, έστειλα το μήνυμα «Στροφή Ελεούσα Έκτωρ εξετελέσθη Σταμάτης νεκρός κιβάρ» και υπέγραψα φαρδιά - πλατιά (που λέει ο λόγος) διότι — αλλά νομίζω ότι τούτη τη φορά δεν μπορώ να είμαι σύντομος και ιδού λοιπόν πως γίνανε τα πράγματα:

Στις έξη το απόγευμα της 14ης Σεπτεμβρίου 1949, ο Σταμάτης έστειλε το μήνυμα «Στροφή Λαγκάδια κιβάρ Σταμάτης» και περίμενε με τα ακουστικά στα αυτιά του την απάντηση του Γενικού Αρχηγείου. Σε δέκα λεπτά το πολύ (ενώ συνήθως η απάντηση ερχότανε σε δεκαπέντε με είκοσι) τον είδα να σημειώνει τα νούμερα στο Ημερολόγιο Πορείας και όταν τέλειωσε, μου έδωσε το μήνυμα να το αποκρυπτογραφήσω. Πήρα το Ευαγγέλιο κι άρχισα να ψάχνω τις σελίδες και τις αράδες, ενώ ο Σταμάτης και ο Έκτορας κάτσανε λίγο πιο πέρα και κουβεντιάζανε. Έτσι, βρίσκοντας ένα - ένα τα γράμματα, διάβασα «Στροφή Ελεούσα», αλλά το μήνυμα δεν τέλειωνε εκεί, είχε και άλλες τετράδες αριθμών, δεκατρείς για την ακρίβεια (γιατί τις μέτρησα από περιέργεια, πριν προχωρήσω στην αποκρυπτογράφιση, δεκατρία γράμματα δηλαδή και σκέφτηκα πως η συνέχεια θα 'λεγε «μέσω» κάποιου χωριού με εννέα γράμματα και είπα θυμάμαι με το νου μου πως καλό θα ήτανε να περνάγαμε από κανένα χωριό, να παίρναμε τρόφιμα και κυρίως φρέσκο ψωμί, μα συνεχίζοντας την αποκρυπτογράφιση, διάβασα «Έκτωρ» και απόρησα και συνέχισα όσο πιο γρήγορα μπορούσα, γυρίζοντας μανιασμένα τις σελίδες του Ευαγγελίου και βρήκα πι, ρο, όμικρον και ήμουν κιάλας βέβαιος πως έλεγε «προδότης» και δεν έπεσα έξω).

Σκέφτηκα πως δεν έπρεπε να καταλάβει τίποτα ο Έκτορας, τους πλησίασα λοιπόν χαμογελαστός και είπα πως η διαταγή ήτανε «Στροφή Ελεούσα μέσω Άνω Πύργου», προσθέτοντας (για να διασκεδάσω ακόμα περισσότερο τα πράγματα, ενώ είχα δώσει κιάλας το χαρτί στον Σταμάτη κι εκείνος το διάβαζε) προσθέτοντας πως επιτέλους θα φάμε φρέσκο ψωμί, πάρα μπαγιάτεψε το δικό μας.

—Μέσω Άνω Πύργου; — απόρησε ο Έκτορας. — Δε θυμάμαι νάχω δει κανένα τέτοιο χωριό στον χάρτη.

—Μπορεί να μην το πρόσεξες, — του είπα χαμογελώντας φιλικά και κάπως αμήχανα ομολογώ, γιατί ήταν βέβαια βλακεία μου να κάτσω και να σκαρφιστώ ένα φανταστικό χωριό, μόνο και μόνο για να 'χει εννέα γράμματα, λες και ο Έκτορας ήξερε πόσα γράμματα είχε το μήνυμα, ή μάλλον το δεύτερο σκέλος του μηνύματος και βιάστηκα να καρφώσω το βλέμμα μου στον Σταμάτη, έτοιμος να τον βοηθήσω στην όποια απόφασή του (αν όρμαγε λόγου χάρη καταπάνω στον Έκτορα να τον καθλώσει επί τόπου, θα μπορούσα να επέμβω και εγώ, δεδομένου ότι βρισκόμουν σε πλεονεκτική θέση, όρθιος ως ήμουν, ενώ οι δυο τους καθόντουσαν κατάχαμα και εκείνη τη στιγμή μόνο με τα χέρια θα μπορούσαμε να ενεργήσουμε, γιατί ήμασταν άοπλοι, σκέφτηκα προς στιγμήν να πάω να πάρω το ταγάρι μου, που το είχα αφήσει στη θέση του οδηγού, δεν πήγα όμως κι ούτε πήρα το αυτόματό μου απ' το υπόγειο, για να μην κινήσω την περιέργεια του Έκτορα, ο οποίος, δεν αποκλείεται καθόλου κάτι να ψυλλιαζότανε).

Ο Σταμάτης διάβασε το μήνυμα και μου είπε ψυχραιμότατος να καθήσω, γιατί η διαταγή του Γενικού Αρχηγείου έθετε ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα, που έπρεπε να το συζητήσουμε οι τρεις μας. Έδωσε αμέσως το χαρτί στον Έκτορα κι αυτός το διάβασε βέβαια εν ριπή οφθαλμού, πάνιασε, απόμεινε κοιτάζοντας το χαρτί, σα να μην πίστευε στα μάτια του. Ο Σταμάτης μου

είπε να φέρω το Ημερολόγιο Πορείας και το Ευαγγέλιο, που είχα αφήσει στο υπόγειο, δίπλα στον ασύρματο. (Συνεχίζοντας την παράδοση του Ταγματάρχη, γράφαμε τα μηνύματα κρυπτογραφημένα στο Ημερολόγιο Πορείας και τα αποκρυπτογραφήσαμε σε ένα χαρτί, που το καίγαμε αμέσως, για να μην πέσει στα χέρια του εχθρού.) Τάφερα και τάδωσα στον Έκτορα, γιατί κατάλαβα πως γι' αυτόν τα προόριζε ο Σταμάτης, να πεισθεί ο Έκτορας, αποκρυπτογραφώντας μοναχός του τις τετράδες των αριθμών. Ο Έκτορας όμως, είπε «Σας πιστεύω», με φωνή που μόλις ακούστηκε και βάλθηκε να μας κοιτάει μια τον έναν, μια τον άλλον, κατάματα, περιμένοντας να ακούσει την απόφασή μας, ή μάλλον την απόφαση του αρχηγού αποστολής Σταμάτη.

Πράγματι, ο Σταμάτης έκανε αμέσως την εισήγησή του, τονίζοντας πως τώρα πια, μετά την εκτέλεση των πέντε μπροστά στη σιδερένια πόρτα του γκαράζ, δεν δίνει και μεγάλη σημασία σε παρόμοιες κατηγορίες και αυτός προσωπικά είναι της γνώμης να μην εκτελέσουμε τον Έκτορα (και η ειλικρίνειά του ως προς αυτό το σημείο αποδειχνεται περίτρανα απ' το γεγονός ότι κάθεται και το συζητάει με τον ίδιο τον ενδιαφερόμενο, ενώ θα μπορούσε βέβαια να βρει χίλιους τρόπους να τον εκτελέσει, εκτελώντας τη διαταγή του Γενικού Αρχηγείου) να μην τον εκτελέσουμε λοιπόν, μα να τον δέσουμε απλώς, να τον προσέχουμε να μη μας φύγει και όταν φτάσουμε στην πόλη Κ, να τον παραδώσουμε στις αρμόδιες αρχές, να δικαστεί κανονικά, οπότε και υποσχόμαστε να μαρτυρήσουμε υπέρ αυτού στη δίκη, καταθέτοντας την αλήθεια, λέγοντας δηλαδή ότι η στάση του Έκτορα ήτανε άμεμπτη σε όλη τη διάρκεια της πορείας.

—Και ποιος θα καταθέσει για τη στάση που κράτησα πριν απ' την πορεία; — ρώτησε ο Έκτορας.

—Αυτό, είναι δική σου δουλειά, θα φροντίσεις να βρεις άλλους μάρτυρες, — απάντησε ο Σταμάτης ενοχλημένος, σχεδόν θυμωμένος μπορώ να πω και βιάστηκε να βάλει την πρότασή του σε ψηφοφορία.

Σηκώσαμε και οι τρεις το χέρι. Ο Έκτορας δέχτηκε να μας παραδώσει το κυάνιό του, δέχτηκε να του δέσουμε τα χέρια πιστάγκωνα, οπότε δημιουργήθηκε πρόβλημα αν έπρεπε να του δέσουμε και τα πόδια και τελικά αποφασίσαμε να ανέβει πρώτα ο Έκτορας στη στέγη του κάρου και εκεί να του τα δέσουμε.

Συνεχίσαμε την πορεία μας, έχοντας μείνει δύο ουσιαστικά («Κορόιδα! — μας είπε σε μια στιγμή ο Έκτορας — εσείς θα ξαγρυπνάτε εκ περιτροπής κι εγώ θα έχω βάρδια ύπνου μέρα - νύχτα») μα δεν άργησε να γίνει φανερό πως δεν μπορούσαμε να τον έχουμε έτσι δα δεμένον τον Έκτορα (δε θάτρωγε; δε θα πήγαινε για κατούρημα;) και ούτε ήταν πρακτικό να τον λύνουμε και να τον ξαναδένουμε κάθε τόσο, τον λύσαμε λοιπόν μια και καλή, προειδοποιώντας τον ότι θα τον προσέχουμε, ότι θα 'χουμε συνεχώς κρεμασμένο στον ώμο μας το ταγάρι με το περίστροφο, ενώ αυτός θα είναι βέβαια άοπλος κι όλα καλά, φίλοι - φίλοι, σύντροφοι - σύντρομοι, μα με την πρώτη ύποπτη κίνηση, θα του την ανάψουμε. Συνεχίσαμε έτσι την πορεία μας, ώσπου φτάσαμε κατά το μεσημεράκι της 15ης Σεπτεμβρίου στο σημείο v_{12} , όπου και σταματήσαμε να φάμε μια μπουκιά ψωμί.

Καθόμασταν κι οι τρεις στον ίσκιο ενός δέντρου και τρώγαμε σιωπηλοί, όχι πως υπήρχε καμιά εχθρότητα μεταξύ μας, μα να, δε βρίσκαμε τι να πούμε, δεν ξέραμε πώς ν' ανοίξουμε κουβέντα, παρ' όλο που ο Έκτορας θα πρέπει να είχε πειστεί ότι δε θέλαμε το κακό του, μια και δεν τον πειράξαμε ως εκείνη τη στιγμή κι εμείς αρχίσαμε να βεβαιωνόμαστε ότι δε θα θελήσει να το σκάσει, μια και δεν έδειξε διάθεση να φύγει ως τα τότε — και που να πάει; — και συνεπώς,

είχε αρχίσει να εδραιώνεται μια αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ μας, όπου σε μια στιγμή, εκεί που τρώγαμε ήσυχα και ωραία, ο Έκτορας πετάχτηκε απάνω, διέσχισε τον καρόδρομο και βάλθηκε να τρέχει σε ένα καμένο σταροχώραφο. Σηκώθηκα και τον κυνήγησα, άκουσα τον Σταμάτη να φωνάζει «Άσε τώρα τις μαλακίες!» και τον είδα να τρέχει προς τα δεξιά, έχοντας προφανώς την πρόθεση να υπερφαλαγγίσει, να κυκλώσει τον Έκτορα. Τρέχοντας, έβγαλα το περιστροφό μου απ' το ταγάρι και όταν μίκρυνε αρκετά η απόσταση που με χώριζε απ' τον Έκτορα, πυροβόλησα στον αέρα. Ο Έκτορας έπεσε μπρούμυτα (δεν μπορούσε βέβαια να ξέρει ότι έριξα στον αέρα και θέλησε να καλυφτεί). Ξανασηκώθηκε αμέσως και βάλθηκε να τρέχει σκυφτός και ξάφνου έκανε ένα σάλτο αριστερά, ξανάπεσε μπρούμυτα, ξανασηκώθηκε και ούτω καθεξής, σκυφτή τρεχάλα, σάλτο, πέσιμο, μια δεξιά, μια αριστερά, να μη μου δίνει στόχο. Φυσικά, πέτυχε τον σκοπό του, γιατί και νάθελα να τον χτυπήσω θα δυσκολευόμουν πολύ, μα απ' την άλλη μεριά, ενεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο, μείωσε κατά πολύ την ταχύτητα της φυγής του (μου φάνηκε μάλιστα πως το παράκανε με τα τσαλίμια του, λες και ήθελε ίσα-ίσα να τον προφτάσουμε) και ο Σταμάτης, που αποδείχτηκε περίφημος δρομέας, βρέθηκε σε λίγο μπροστά του, σε καμιά εικοσαριά μέτρα απόσταση, τη στιγμή ακριβώς που ο Έκτορας ξανασηκώθηκε και ετοιμαζόταν να τρέξει σκυφτός, δεν έτρεξε όμως, δεν σάλταρε πλάγια, μα ακινητοποιήθηκε έτσι σκυφτός ως ήταν, με τα χέρια κρεμασμένα κάθετα, σαν άψυχα, με τα δάχτυλα ακουμπιστά σχεδόν στο χώμα, με το άσπρο του πουκάμισο στο μαύρο φόντο της καμένης γης κι εγώ είχα σταματήσει κάπου είκοσι μέτρα πίσω του και περίμενα πως τώρα πια θα ορθώσει το κορμί του και θα παραδοθεί, σηκώνοντας ψηλά τα χέρια και ο Σταμάτης (που ήταν άοπλος, δεν είχε το ταγάρι του) προχώραγε κιάλας προς τον Έκτορα, με το ύφος του μεγάλου που πάει να τραβήξει το αυτί ενός άταχτου παιδιού, όταν είδα ξάφνου τον Έκτορα να αρπάζει από χάμω μια κοτρώνα, να ορθώνει το κορμί του, να σηκώνει την πέτρα ψηλά, έτοιμος προφανώς να την πετάξει καταπάνω στον Σταμάτη και τότε εγώ, για να τον προλάβω, πάτησα σχεδόν ενστικτωδώς τη σκανδάλη, σημαδεύοντας μια σπιθαμή πάνω απ' το κεφάλι του (ή μάλλον, χωρίς να σημαδέψω, μα νομίζοντας απλώς ότι πυροβολάω γι' άλλη μια φορά στον αέρα) δεν τον πρόλαβα όμως, ο Έκτορας είχε πετάξει κιάλας την πέτρα (μεγάλη σαν λιθάρι λιθοβολίας) και ο λίθος διέγραψε μια καμπύλη και ο Σταμάτης δε θα πάθαινε τίποτα, κανονικώς εχόντων των πραγμάτων, θα έπεφτε ο λίθος δυο μέτρα περίπου μπροστά του, μα ο Σταμάτης σκόνταψε, έπεσε, ή μάλλον, πριν προλάβει να πέσει, κουτούλησε με τη φόρα της πτώσης του την κοτρώνα, που έπεφτε κι αυτή τη στιγμή εκείνη ακριβώς και συγκρούστηκαν έτσι λίθος και κεφάλι, ενώ την προηγούμενη ακριβώς στιγμή, η σφαίρα που έριξα εγώ, είχε πετύχει τον Έκτορα στο πίσω μέρος του κρανίου του.

Έσκαψα ένα λάκκο εκεί στο σημείο v_{12} στο καμένο σταροχώραφο, έγδυσά τους δύο νεκρούς, τους έθαψα, έβαλα τον ματωμένο λίθο πάνω στον τάφο τους και συνέχισα την πορεία μέχρι τη στροφή προς Ελεούσα. Έστειλα το μήνυμα που ανέφερα παραπάνω, περίμενα την απάντηση και σε ένα τέταρτο άκουσα τα μπι-μπι-μπι στα ακουστικά και όλα πήγαν μια χαρά με τις έξη πρώτες τετράδες των αριθμών, δηλαδή με τα έξη πρώτα γράμματα (που αποδείχτηκε, όπως είχα υποθέσει, ότι λέγανε «στροφή») μα δεν πρόλαβα να πιάσω τον πρώτο αριθμό της έβδομης τετράδας και το ίδιο μου συνέβη με τον δεύτερο αριθμό της ένατης τετράδας, έτσι που τελικά, όταν αποκρυπτογράφησα το μήνυμα, διάβασα «Στροφή $\tau\alpha\tau\omega$ Χωριό», όπου οι σταυροί μπορεί να ήταν ή πι και νι, ή κάπα και ταυ, να επρόκειτο δηλαδή, ή για το Πάνω Χωριό, ή για το Κάτω Χωριό. Φυσικά, δεν απελπίστηκα αμέσως, σκέφτηκα ότι με λίγο παραπάνω ψάξιμο θα κατάφερα ίσως να βρω το σωστό γράμμα, γιατί η ελλιπής έβδομη τετράδα ήταν $\tau 915$, αρκούσε λοιπόν να βρω τι γράμμα αντιστοιχεί στη σελίδα 19, στήλη 1, αράδα 5 και ύστερα στις σελίδες 29, 39 κοκ. ως την 99η, πάντα στην πρώτη στήλη και στην πέμπτη αράδα, αλλά κατά σύμπτωση, κάνοντας ως το τέλος την έρευνα, βρήκα και το πι και το κάπα (το κάπα μάλιστα το

βρήκα δυο φορές) και συνεπώς, πήγε χαμένος ο κόπος μου, όπως πήγε χαμένος και με την άλλη ελλειπή τετράδα (που ήταν 5†23) μολονότι έψαξα ευσυνείδητα τις σελίδες 50 με 59, πάντα στη στήλη 2 και στην τρίτη αράδα.

Μελέτησα τον επιτελικό χάρτη και είδα ότι ο συντομότερος δρόμος για την πάλη Κ, ήταν αυτός που πέρανε απ' τη στροφή προς Πάνω Χωριό (βλέπε χάρτη Νο 2). Φυσικά, αυτό δεν έλεγε απολύτως τίποτα, γιατί ήδη είχαμε κάνει τρεις κύκλους και το Γενικό Αρχηγείο μπορούσε κάλλιστα να με διατάξει να κάνω και τέταρτον. Όμως, αφού έτσι κι αλλιώς μου ήταν αδύνατον να ξέρω αν υπακούω στη διαταγή του Γενικού Αρχηγείου, όποια κατεύθυνση κι αν έπαιρνα, προτίμησα τη στροφή προς Πάνω Χωριό, πειθαρχώντας στην αρχική διαταγή, που ήταν να φτάσει το κιβώτιο την πόλη Κ και να φτάσει όσο το δυνατόν γρηγορότερα (το «γρηγορότερα» δε μας το είχε πει κανείς ρητά και κατηγορηματικά, αλλά αυτό ίσα - ίσα απόδειχνε πως ήταν αυτονόητο).

Κυριακή, 13 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ανακριτά, αρχίζω να αναρωτιέμαι αν είσαστε πράγματι σύντροφος. Ή μάλλον, αρχίζω να πιστεύω πως δεν είσαστε και σας το λέω έξω απ' τα δόντια, αδιαφορώντας αν θα προκαλέσω την οργή σας. Επιτέλους, ελάτε στη θέση μου, προσπαθείστε να δείτε την κατάσταση με τα δικά μου μάτια και πέστε μου ύστερα αν έχω δίκιο να λέω ότι το πράγμα καταντάει αφύσικο. Κατέγραψα τόσα γεγονότα, ανέφερα συγκεκριμένα στοιχεία, ονόματα, ημερομηνίες, επανήλθα σε λεπτομέρειες για να διευκρινίσω τα τυχόν σκοτεινά σημεία, ομολόγησα ότι έτυχε να πω σε ορισμένες περιπτώσεις τη μισή αλήθεια κι όμως εσείς εξακολουθείτε να σωπαίνετε, δεν εννοείτε να παίξετε σωστά τον ρόλο σας, δεν εννοείτε να μου υποβάλετε ερωτήσεις, με αφήνετε να εικάζω τι μπορεί να σας ενδιαφέρει — μάντης είμαι;

Περνώντας από εικασία σε εικασία, μου πέρασε η σκέψη πως δεν έχω να κάνω με σύντροφο — ναι, το ομολογώ, είναι μέρες τώρα που υποπτεύτηκα πως η πόλη Κ μπορεί κάλλιστα να ξανάπεσε στα χέρια των κυβερνητικών, γι' αυτό το ήθελα το τραπέζι, σκέφτηκα να το βάλω πάνω στο κλινάρι μου και να δω τη σημαία που κυματίζει στην πιο ψηλή πολεμίστρα του Ενετικού Φρουρίου (ήθελα να διαπιστώσω αν είναι ακόμα η σημαία μας) γιατί αν δεν είναι, γράφω μια κατάθεση που φτάνει στα χέρια του εχθρού. Καταλαβαίνετε σε τι δύσκολη θέση με βάζετε;

Φυσικά, υπήρξαν περιπτώσεις όπου είπα ανακρίβειες, δεν το 'κανα όμως μόνο και μόνο για να αποκρύψω την αλήθεια, μα απέβλεπα και σε έναν άλλο σκοπό. Οι ανακρίβειες, ήτανε δολώματα μπορώ να πω, ήτανε μια προσπάθεια εκ μέρους μου να σας δώσω την ευκαιρία να με σταματήσετε και να μου πείτε, «Α, όχι, αυτό δεν το δέχομαι, είμαι σε θέση να ξέρω ότι στο σημείο αυτό λες ψέματα», αυτήν την αντίδραση επεδίωκα και περίμενα, για να αποχτήσω επιτέλους μια επαφή μαζί σας. Περίμενα πως θα με φωνάζατε στο γραφείο σας, θα με ανακρίνατε κανονικά, έστω και μερόνυχτα συνέχεια, χωρίς να με αφήσετε να κοιμηθώ, έστω και αναγκάζοντάς με να στέκω όρθιος εικοσιτετράωρα ολόκληρα, με το δυνατό φως της λάμπας, ή του προβολέα, να πέφτει στο πρόσωπό μου κι εσείς, ή ο αντικαταστάτης σας, να κάθεστε άνετα και ωραία στο ημίφως, έστω κι έτσι, δίχως ψωμί, δίχως νερό, εικοσιτετράωρα ολόκληρα, ενώ εσείς θα τρώγατε και θα πίνατε μπροστά μου, χαστουκίζοντάς με έστω, περνώντας με από φάλαγγα, μα να είμαι βέβαιος ότι δεν άλλαξαν τα πράγματα από τότε που με υποβάλατε στη σύντομη προανάκριση και με κρίνατε προφυλακιστέο, ενώ τώρα, το ξαναλέω, η σιωπή σας μου γεννάει ένα σωρό υποψίες, δικαιολογημένες, παραδεχτείτε το, γιατί αν είστε κυβερνητικός, είναι πολύ φυσικό να μην τολμάτε να με αντιμετωπίσετε μούτρο με μούτρο, αφού έχετε κάθε λόγο να υποψιάζεστε, ή μάλλον να πιστεύετε, ότι γνωρίζω τον αντικυβερνητικό ανακριτή. Βεβαίως, θα μπορούσατε να βρείτε μια αρκετά πειστική για μένα λύση, να μου στείλετε δηλαδή ένα σημείωμα με τον δεσμοφύλακα, ο οποίος, απ' όσο είμαι σε θέση να ξέρω, δεν έχει αλλάξει, αν και πώς θέλετε να είμαι σίγουρος, που έρχεται κάθε πρωί κι ανοίγει απότομα, ορθάνοιχτη τη σιδερένια πόρτα και στέκει εκεί στο κατώφλι με το περίστροφο στο χέρι και μου λέει να σηκωθώ και να πάω να σταθώ με το πρόσωπο στον τοίχο και τα χέρια ψηλά (δηλαδή, αυτό το είπα μόνο την πρώτη φορά, από κει και πέρα κάνει απλώς ένα νεύμα κι εγώ υπακούω) και τότε, ενώ του έχω γυρισμένη την πλάτη, παίρνει τη γεμάτη βούτα, φέρνει μια άδεια και όταν ακούω την πόρτα να κλείνει και κατεβάζω τα χέρια, βρίσκω αφημένα στη γωνιά το μισοκάρβελο, το λαγήνι με το νερό και τις σφραγισμένες σας κόλλες. Όσο κι αν προσπάθησα, δεν τα κατάφερα να δω καθαρά το πρόσωπό του. Μόνο το σουλούπι του μισοδιακρίνω στο σκοτάδι (γιατί έρχεται την ώρα που ανατέλει ο ήλιος και οι ακτίνες, μπαίνοντας οριζόντιες απ' το παράθυρο, πέφτουν στον απέναντι τοίχο, λίγο πιο κάτω απ' το

ταβάνι κι εγώ — όταν έχει φύγει πια ο δεσμοφύλακας — παραμονεύω το φωτεινό τετράγωνο να κατέβει γλιστρώντας στον τοίχο και τότε πηγαίνω κι ακουμπάω την πλάτη μου στους μισοπεσμένους σοβάδες, σηκώνουμαι στα νύχια των ποδιών κι ο ήλιος, τετράγωνος, περνάει κατακόκκινος μέσα απ' τα κλειστά μου βλέφαρα κι έχω την εντύπωση πως οι σκιές από τα δύο κάθετα κάγκελα του παράθυρου πέφτουνε ακριβώς στα αυτιά μου — το ξέρω πως είναι απλώς μια εντύπωση, οι σκιές έχουν κιόλας διαχυθεί ώσπου να φτάσουνε στον τοίχο κι ωστόσο στ' αυτιά μου θα πέφτανε αν οι σκιές δεν υπακούανε στον νόμο της διαχύσεως — και λοιπόν, όντας τόσο φωτεινό την ώρα εκείνη το κελί μου, τι φυσικότερο να είναι σκοτεινός ο διάδρομος και να μην μπορώ να διακρίνω καθαρά το πρόσωπο του δεσμοφύλακα, δεδομένου μάλιστα ότι προσέχω κυρίως το περίστροφό του;).

Όμως, ακόμα κι αν μου έφερνε ένα σημείωμά σας ο δεσμοφύλακας, ακόμα κι αν μου τόφερνε μέρα - μεσημέρι και εμφανιζότανε μπροστά μου χωρίς να κρύβεται (για να σιγουρευτώ τουλάχιστον ότι φοράει την τιμημένη στολή του λαϊκού δεσμοφύλακα) ακόμα κι ένα τέτοιο σημείωμα δε θα ήταν αρκετό να με πείσει ότι η πόλη Κ δεν έχει ανακαταληφθεί από τα κυβερνητικά στρατεύματα, διότι θα υπήρχε η εκδοχή να πρόκειται για μεταμφίεση. Εμείς, δηλαδή, γιατί ντυθήκαμε χωριάτες; Γιατί να μη ντύσετε και σεις τον κυβερνητικό σας δεσμοφύλακα με τη στολή του αντικυβερνητικού; Και για να πω τη σκέψη μου ως το τέλος και να δείτε τι φοβερές υποψίες μου περνάνε απ' το μυαλό εξ αιτίας της απaráδεκτης, της αφύσικης, της αντιανακριτικής συμπεριφοράς σας, σας λέω πως αρχίζω να αμφιβάλω ακόμα και για την προανάκριση, με την έννοια ότι δεν αποκλείω την περίπτωση και σεις, ακόμα και τότε, λίγες ώρες μετά την άφιξή μου στην πόλη Κ, να ήσασταν απλούστατα ένας κυβερνητικός μασκαρεμένος σε ανακριτή του Λαϊκού Στρατού και φυσικά, όλη η υποδοχή που μου έγινε, να μην ήτανε παρά μια σκηνοθεσία, όπου παίξανε ρόλο κομπάρσου και πάμπολλοι κάτοικοι της πόλεως Κ, ή μάλλον το αντίθετο ακριβώς, δεν πήραν μέρος στην παράσταση, μόνο συνέχισαν τάχα να συμπεριφέρονται σα να μη συνέβαινε τίποτα, ακόμα κι όταν είχα φτάσει πια με το κάρο στην κεντρική πλατεία, ακόμα κι όταν πέρασα μπροστά απ' την εκκλησιά, σταμάτησα έξω απ' το καφενείο και ρώτησα μια παρέα λοχίες και φαντάρους, που παρακολουθούσανε μια παρτίδα τάβλι, πώς θα φτάσω στην έδρα της Στρατιωτικής Διοικήσεως κι ένας λοχίας με ρώτησε, «Τι τη θες την έδρα, κουμπάρε;» κι εγώ, πικαρισμένος, απάντησα δυνατά, να με ακούσει όλος ο κόσμος, «Έρχομαι απ' τη Ν, έφερα το κιβώτιο», ακόμα και τότε κανείς δεν έδωσε σημασία, οι ταβλαδόροι συνέχισαν να ρίχνουνε με φούρια τα ζάρια τους, οι άλλοι να παρακολουθούν με το ίδιο ενδιαφέρον και μόνο ο λοχίας μου είπε, με ύφος που έδειχνε πως ήταν πια καιρός να τον αφήσω ήσυχο, «Τράβα ίσια, στην τρίτη γωνία στρίψε αριστερά και λίγο παρακάτω θα δεις το Γυμνάσιο. Εκεί είναι». Βεβαίως, φυσικό ήταν να μην ξέρουν τίποτα, μια και επρόκειτο για στρατιωτικό μυστικό, αλλά κακά τα ψέματα, ποτέ τα στρατιωτικά μας μυστικά δεν ήτανε τόσο μυστικά ώστε να μην ξέρει κανένας τίποτα και λοιπόν, στην περίπτωση αυτή, το θεωρητικώς φυσικό φαντάζει αφύσικο και έχω κάθε λόγο να υποπτεύομαι ότι κάποιος σκηνοθέτησε αυτήν την δήθεν φυσικότητα.

Βλέπετε λοιπόν πού έχω φτάσει, να υποπτεύομαι μια πόλη ολόκληρη κι όλα αυτά επειδή δεν εννοείτε να αντιδράσετε, ακόμα κι όταν πρόκειται για ένα γεγονός που πρέπει οπωσδήποτε να το ξέρετε — αν είσαστε βέβαια σύντροφος ανακριτής — όπως λόγου χάρη το επεισόδιο με τον κοιμώμενο σκοπό. Την πρώτη φορά, απέκρυσα το γεγονός ότι κοιμότανε (ή μάλλον, παρέλειψα απλώς να το αναφέρω) γιατί το μόνο που με ένοιαζε ήταν να αποδείξω πως παρέμεινα πάντα πιστός στη λενινιστική φράξια και ο κοιμώμενος σκοπός δεν είχε σχέση με τις φράξεις, βρισκόταν δηλαδή, ούτως ειπείν, εκτός θέματος. Τη δεύτερη φορά, όταν κατάλαβα ότι το ουσιώδες και το κύριο δεν ήτανε η προσωπική μου στάση σε σχέση με την εσωκομματική

διαμάχη, αλλά η δράση μου σαν συνειδητού μέλους του Κόμματος, το πώς υπηρέτησα μ' άλλα λόγια το Κόμμα σαν σύνολο, ασχέτως προσωπικών διαφορών, ή μάλλον, θέλετε; — θα το ομολογήσω κι αυτό ακόμα — όταν υποπτεύτηκα ότι η ηγεσία του Κόμματος μπορεί να άλλαξε άλλη μια φορά και οι ιστορικές αποφάσεις της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου μπορεί να ανατραπήκανε από μια άλλη εξ ίσου ιστορική Ολομέλεια και συνεπώς, όταν μου πέρασε ξάφνου η υποψία ότι μπορεί να μην απευθύνομαι στον λενινιστή ανακριτή, αλλά σε κάποιον που με κρίνει με διαφορετικά κριτήρια (με δογματικά, γιατί όχι, δε φοβάμαι τις λέξεις, τους έσουρα τόσα των δογματικών) μα ελάτε και πάλι στη θέση μου, δε νομίζετε ότι είναι φυσικό ο κατηγορούμενος (αν είμαι βέβαια κατηγορούμενος) δεν είναι φυσικό να απολογείται, προσαρμόζοντας την κατάθεσή του στα κριτήρια του ανακριτή, ακόμα και στα προσωπικά του γούστα, αν έχει βέβαια την τύχη να τα γνωρίζει κι εν πάση περιπτώσει, το κυριότερο που θέλω να τονίσω και επιμένω πολύ σ' αυτό το σημείο, είναι πως η αλλαγή τακτικής που ακολούθησα, μπορεί βεβαίως να φαντάζει, από μια πρώτη άποψη, κάτι σαν οππορτουνιστικός ελιγμός, άξιος να χαρακτηριστεί με τους βαρύτερους χαρακτηρισμούς, κατά βάθος όμως, ήταν η μόνη σωστή στάση που έπρεπε να κρατήσω από μιας αρχής, γιατί οι φράξιες είναι φαινόμενο πρόσκαιρο, περαστικό, ενώ το Κόμμα μένει και θα παραμένει και άρα ήταν λάθος μου να μιλάω για τα δέντρα, ξεχνώντας το δάσος και τώρα, τολμώ να υποβάλω υπό την κρίση σας την άποψη ότι κάνοντας τον ελιγμό και άρα αλλάζοντας, ή μάλλον διορθώνοντας τη γωνία δράσεώς μου, όχι μόνο αντιμετώπισα ορθότερα το πρόβλημα, αλλά σας τοποθέτησα κι εσάς σε ένα υψηλότερο και συνεπώς τιμητικότερο επίπεδο (διότι, συνεχίζοντας την κατάθεσή μου με πνεύμα κομματικό, σας θεώρησα έμπρακτα άξιον να αρθείτε κι εσείς στο ύψος του εν λόγω επιπέδου, επικαλούμενος την ευγενέστερη, τη φωτεινότερη πλευρά σας, την κομματική, ασχέτως της φράξιας στην οποία τυχόν ανήκετε) και ήταν βέβαια φυσικό, διορθώνοντας τη γωνία δράσεώς μου, να βρεθώ στην ανάγκη να ανασκευάσω ορισμένα σημεία, όχι τόσο επειδή είχα πει προηγουμένως μισές αλήθειες και ψέματα, αλλά επειδή, κυρίως, η αλλαγή γωνίας μου επέτρεψε, όπως ήτανε άλλωστε φυσικό και αναγκαίο, να δω με διαφορετικό μάτι τα πράγματα και έτσι, τη δεύτερη φορά, έχοντας ούτως ειπείν εφοδιαστεί με το κομματικό πρίσμα, αφηγήθηκα λεπτομερέστερα το επεισόδιο με τον κοιμώμενο σκοπό και έκανα την υπεράνω οιασδήποτε φράξιας κομματική μου αυτοκριτική, ομολογώντας ότι παρέλειψα να τον αναφέρω, παρέλειψα δηλαδή να εκτελέσω το στρατιωτικό και το κομματικό μου συνεπώς καθήκον.

Τη δεύτερη φορά λοιπόν (αλλά και πάλι το ξανατονίζω, ανασκευάζοντας και άρα ομολογώντας έμπρακτα, ή έμμεσα αν θέλετε, πως είπα ψέματα, πίστευα ότι σας έδινα την ευκαιρία να επέμβετε και να εμφανιστείτε επιτέλους με το αληθινό, το ανακριτικό σας πρόσωπο, ώστε να πάψουνε πια να με βασανίζουν χίλιες - δυο υποψίες, σαν αυτές που κατέγραψα παραπάνω, με μια δόση υπερβολής ομολογώ — όχι δηλαδή πως τις υπερέβαλα τις υποψίες μου εκ των υστέρων, πράγματι μού πέρασαν όλα αυτά απ' το μυαλό μου, την ώρα που δεν έλεγε να με πάρει ο ύπνος και στριφογύριζα πάνω στο αχυρένιο στρώμα, ήθελα απλώς να πω ότι οι υποψίες μου, που σας εξέθεσα με κάθε ειλικρίνεια, είχαν ομολογώ μια δόση υπερβολής) τη δεύτερη φορά λοιπόν, είχα την εντύπωση ότι το επεισόδιο με τον κοιμώμενο σκοπό θα έπρεπε το δίχως άλλο να προκαλέσει μια αντίδραση εκ μέρους σας. Γράφοντάς το, έλεγα συνεχώς με το νου μου, «Δε γίνεται, τώρα πια δε θα μπορέσει να κρατηθεί και θα μου βάλει τις φωνές», διότι, λενινιστής ή δογματικός, αδιάφορο, έπρεπε να το δείτε αμέσως πως έλεγα ψέματα με τον πλέον ασύστολο τρόπο, όταν ισχυριζόμουν ότι δεν ανέφερα τον σκοπό, κάνοντας τάχα και την αυτοκριτική μου, για να γίνει πειστικότερη η κατάθεσή μου. Αν είσατε πράγματι αντικυβερνητικός ανακριτής (λενινιστής ή δογματικός, αδιάφορο) θα πρέπει να ξέρετε ότι ο σκοπός (Λυσίμαχο τον λέγανε) εκτελέστηκε τα χαράματα της 7ης Ιουλίου 1949, πέντε

εικοσθετράωρα ακριβώς μετά την άφιξή μου στην πόλη N, εκτελέστηκε ακριβώς επειδή «συνελήφθη κοιμώμενος εν ώρα σκοπιάς», εκτελέστηκε δηλαδή επειδή ακριβώς τον ανέφερα εγώ. (Η απόφαση τοιχοκολλήθηκε σε όλα τα κεντρικά σημεία της πόλεως N, γιατί ήτανε βέβαια μια εκτέλεση προς παραδειγματισμόν και έπρεπε να τη μάθει όλος ο κόσμος, αν κι εγώ προσωπικά, θεώρησα τότε και θεωρώ και τώρα περιττή την τοιχοκόλληση, δεδομένου ότι τον στήσανε στον τοίχο της Ζωοδόχου Πηγής, όπου γινόντουσαν άλλωστε και όλες οι δημόσιες, ούτως ειπείν, εκτελέσεις.) Και μη μου πείτε, «Πού θες να ξέρω όλα όσα γίνανε τις μέρες εκείνες στην πόλη N, δεν έχω καμιά υποχρέωση να γνωρίζω ποιος σκοπός εκτελέστηκε και ποιος φαντάρος τιμωρήθηκε με εικοσθετράωρη στέρηση εξόδου κι ούτε μ' ενδιαφέρει» — μη μου πείτε κάτι τέτοιο, γιατί η εκτέλεση του Λυσίμαχου έχει και πάρα έχει σχέση με την Επιχείρηση Κιβώτιο και είμαι σε θέση, όποτε μου το ζητήσετε, να το αποδείξω. Σας προκαλώ να μου το ζητήσετε. Αλλιώς, θα έχω κάθε λόγο να πιστεύω, ή μάλλον θα βεβαιωθώ απολύτως, ότι δεν είσατε σύντροφος και φυσικά, αν συνεχίσω κάτω απ' αυτούς τους όρους την κατάθεσή μου, θα πρέπει να είμαι ή τρελός, ή προδότης — ποιος άλλος θα απευθυνότανε σε έναν εχθρό; Σας προκαλώ γι' άλλη μια φορά. Αν δε μου ζητήσετε διευκρινίσεις επ' αυτού του σημείου (με έναν τρόπο φυσικά που να πειστώ ότι κατέχετε το θέμα, ότι είσατε με δυο λόγια ο σύντροφος ανακριτής που ερευνά τα καθέκαστα της Επιχείρησης Κιβώτιο) δεν πρόκειται να προσθέσω ούτε λέξη.

Τρίτη, 22 Οκτωβρίου 1949

Σύντροφε ή κύριε ανακριτά, ή μάλλον όχι, από δω και πέρα θα γράφω ή μάλλον δε θα γράφω καν, θα εννοείται, δε θα γράφω λοιπόν και από δω και πέρα θα εννοείται ότι απευθύνομαι στον πρώτο τυχόντα αρμόδιο, γιατί τώρα πια, το αν είσαστε λενινιστής ή δογματικός ή έστω και κυβερνητικός έχει περάσει για μένα σε δεύτερο πλάνο, δεδομένου ότι αμφιβάλλω για κάτι πολύ σπουδαιότερο. Αμφιβάλλω αν μπαίνετε στον κόπο να διαβάσετε τα χαρτιά μου.

Οι κόλλες που μού στέλνετε είναι επίσημα σφραγισμένες και αριθμημένες (αν κι εδώ που τα λέμε, δεν τα κατάφερα ως τα τώρα να διαβάσω τι λέει η σφραγίδα και το έμβλημα στη μέση του κύκλου είναι τόσο δυσδιάκριτο, λες και απλώθηκε το αχνό μελάνι σε στουπόχαρτο, ώστε είναι πολύ πιθανόν να έχω δίκιο να αναρωτιέμαι μήπως υπερβάλλω, λέγοντας πως οι κόλλες είναι επίσημα σφραγισμένες, μα απ' την άλλη μεριά, αν δεν ήτανε επίσημα χαρτιά, θα τολμούσε ποτέ να μου τα φέρει ο δεσμοφύλακας;). Αμφιβάλλω λοιπόν και για τη σφραγίδα, είμαι ωστόσο απολύτως σίγουρος για την αρίθμηση. Όσο γι' αυτό, καμιά συζήτηση, τα νούμερα είναι πεντακάθαρα, γραμμένα με το χέρι, με μπλε σκούρο μελάνι, αρχίσανε από το ένα και συνεχίζονται κανονικά, πρέπει να τα γράφει το ίδιο πάντα πρόσωπο, γιατί είναι φανερός ο ιδιόρρυθμος γραφικός χαρακτήρας.

Είναι λοιπόν σαφώς αριθμημένες οι κόλλες και γι' αυτό ακριβώς σας ζήτησα μερικές λευκές, να κρατάω σημειώσεις. Δε μου τις στείλατε. Το βρήκα φυσικό, κατάλαβα θέλω να πω ότι θεωρήσατε απαράδεκτη την απαίτησή μου, μα δε μ' ένοιαζε και πολύ, ομολογώ, γιατί σκέφτηκα να κρατάω σημειώσεις στις σανίδες του κρεβατιού (ευτυχώς, η πράσινη λαδομπογιά δεν έφυγε από παντού και υπάρχει τόπους - τόπους μια λεία επιφάνεια όπου μπορείς να γράψεις) και από δω και πέρα αυτό θα κάνω, θα σημειώνω τα επεισόδια που θα θυμάμαι, γιατί αλλιώς υπάρχει κίνδυνος να αναβάλω συνεχώς την καταγραφή ενός γεγονότος και τελικά να το ξεχάσω ολότελα.

Όμως, ασχέτως σημειώσεων, αποφάσισα πριν από εννέα μέρες να κάνω ένα πείραμα. Για να γράψω την τελευταία μου συνέχεια (εκεί που σας απειλούσα ότι δε θα προσθέσω λέξη αν δε μου ζητήσετε διευκρινίσεις σχετικά με τον Λυσίμαχο) πήδηξα τρεις αριθμημένες κόλλες (τότε που απήργησα την πρώτη φορά μαζευτήκανε αρκετές, γιατί ο δεσμοφύλακας μου φέρνει κάθε πρωί τη δόση της ημέρας, βάζει τα χαρτιά του κάτω από τα άγραφα και παίρνει τα γραμμένα, από κει που τάχω αφήσει, δίπλα στη βούτα, άρα ο δεσμοφύλακας ξέρει ότι οι κόλλες είναι αριθμημένες και τις βάζει στη σειρά τους, εκτελώντας προφανώς δική σας διαταγή) πήδηξα λοιπόν τρεις κόλλες τις προάλλες, πήρα δηλαδή τρεις κόλλες και τις έκρυσα κάτω απ' το στρώμα μου. Συνεπώς, ανάμεσα στη συνέχεια της 12ης και της 13ης του μηνός, λείπουν τρεις κόλλες. Συνεπώς, αν διαβάσατε την τελευταία μου συνέχεια της 13ης του μηνός, θα πρέπει να το διαπιστώσατε. Συνεπώς, θα πρέπει να υποθέσατε ότι έγραψα δώδεκα ολόκληρες σελίδες, τις οποίες δεν παρέδωσα. Συνεπώς, οι σελίδες αυτές θα πρέπει να περιείχαν ομολογίες μου, τις οποίες, την τελευταία στιγμή, προσπάθησα να αποκρύψω. Συνεπώς, θα έπρεπε να μου ζητήσετε τις κόλλες που λείπουνε. Κι όμως, παρ' όλα τα τόσα συνεπώς, περάσανε εννιά ολόκληρες μέρες χωρίς καμιά αντίδραση εκ μέρους σας. Ο δεσμοφύλακας, όλες αυτές τις εννιά μέρες, μου έφερνε κάθε πρωί τα άγραφα, σφραγισμένα και αριθμημένα χαρτιά σας, τα έβαζε κάτω απ' τα ήδη υπάρχοντα και φυσικά, δεν έπαιρνε γραμμένα, μια και απεργούσα, δε μου ζήτησε όμως ούτε μια φορά τον λόγο. Συνεπώς, δύο τινά συμβαίνουν: Ή δεν προσέχετε την αρίθμηση (αλλά τότε, γιατί μπαίνετε στον κόπο, εσείς ή όποιος άλλος και αριθμείτε τα χαρτιά και μάλιστα τόσο ευανάγνωστα, με μεγάλα νούμερα, δίπλα στη δυσανάγνωστη σφραγίδα;) ή

απλούστατα, δεν διαβάζετε καθόλου το γραφτό μου.

Έτσι λοιπόν, μπροστά σ' αυτή την ύψιστη αμφιβολία, η υποψία μου ότι μπορεί να είσαστε ακόμα και κυβερνητικός, πέρασε ξάφνου σε δεύτερο πλάνο και ομολογώ πως τούτη τη στιγμή (έχοντας σκεφτεί και ξανασκεφτεί το θέμα απ' όλες τις μεριές, τούτες τις εννέα μέρες) αδιαφορώ τελείως αν θάστε εσείς ή όποιος άλλος αρμόδιος αυτός που τυχόν θα διαβάσει την κατάθεσή μου, τη μαρτυρία μου, ή την απολογία μου, λίγο με νοιάζει σε ποιο είδος θα την κατατάξετε εσείς ή όποιος άλλος — με τις λέξεις θα παίζουμε τώρα; Σημασία έχει πως εσείς μου τη ζητήσατε, ή μάλλον μου δώσατε την απαραίτητη γραφική ύλη για να μπορέσω εγώ να κάτσω και να γράψω, ως προς αυτό τουλάχιστον δεν υπάρχει καμιά απολύτως αμφιβολία (άλλο τώρα αν η γραφική ύλη είναι ένα μέσο λειψό και κανονικά, αν θέλατε να έχετε μια πλήρη εικόνα των όσων συνέβησαν, θα έπρεπε να εφεύρετε ένα μηχάνημα πολλαπλής και παράλληλης καταγραφής των σκέψεών μου, γιατί τώρα λόγου χάρη, τούτη τη στιγμή που ετοιμάζομαι να συνεχίσω, συνωστίζονται στο μυαλό μου ένα σωρό λεπτομέρειες και δεν ξέρω ποια να πρωτοαναφέρω, μα απ' την άλλη μεριά, μέρα με τη μέρα, γράφοντας, ένιωθα όλο και περισσότερο, πώς να το πω, αισθανόμουν ότι μου αρέσει να ξαναφέρνω στη μνήμη μου τα γεγονότα, να συναρμολογώ τα σκόρπια κομμάτια, σαν και κείνο το παιδικό παιχνίδι, που φύλαγε ο φίλος μου ο Χριστόφορος, μολονότι ήταν κιάλας φοιτητής — στην Κατοχή — ένα παιχνίδι με κύβους, που έπρεπε να τους τοποθετήσεις κατάλληλα τον έναν δίπλα στον άλλον, οπότε κάθε απάνω έδρα των τοποθετημένων στη σωστή τους θέση κύβων αποτελούσε τμήμα της ίδιας επιφάνειας, τμήμα μιας ζουγραφιάς και το σύνολο των εδρών μια αχάρακτη επιφάνεια, μια και μόνη, μη τεμαχισμένη ζουγραφιά — ένα αγροτικό τοπίο συνήθως, με έναν ανεμόμυλο και με παπάκια που τσαλαβουτάνε στα νερά — μα τώρα εγώ δεν έχω κύβους, έχω μόνο θρύψαλα, χαλάσματα του πολέμου, της κατοχής, του εμφυλίου πολέμου και το κυριότερο, δεν έχω μπροστά μου την εικόνα που πρέπει να συναρμολογήσω, με δυο λόγια, με ζέψατε βέβαια εσείς στο μαγγανοπήγαδο και ιδρωκοπάω πατώντας και ξαναπατώντας στα χνάρια μου στον ίδιο κύκλο, μα το νερό δεν το αντλώ για σας μονάχα, πίνω κι εγώ κι ας είναι θολό κι ας μου κάθεται σαν πέτρα στο στομάχι).

Ας είναι, έλεγα θυμάμαι τις προάλλες πως ο Λυσίμαχος εκτελέστηκε επειδή τον ανέφερα στον διοικητεύοντα Βελισάριο και σας προκάλεσα να με ρωτήσετε τι σχέση έχει ο Λυσίμαχος με την Επιχείρηση Κιβώτιο, μα εσείς μου απαντήσατε και πάλι με τη σιωπή σας και λοιπόν, μια κι αποφάσισα παρ' όλα αυτά να συνεχίσω, διευκρινίζω σήμερα ότι τον ανέφερα πράγματι τον στρατιώτη Λυσίμαχο, δεν εκτελέστηκε όμως, είπα ψέματα ως προς αυτό το σημείο τις προάλλες, όταν ανασκεύασα το προηγούμενο ψέμα μου (το ότι δηλαδή δεν τον ανέφερα) και το δεύτερο ετούτο ψέμα, μέσα στην αναίρεση του πρώτου ψέματος, το είπα για να διαπιστώσω αν είσαστε πράγματι ο σύντροφος ανακριτής, μα τώρα πια, αυτό που με ενδιαφέρει είναι να καταγράψω απλώς τα γεγονότα και είναι λοιπόν γεγονός ότι τον βρήκα τον Λυσίμαχο να κοιμάται κατάχαμα, ακουμπώντας την πλάτη του στη μάντρα του προαύλιου, τον ξύπνησα, του υποσχέθηκα να μην τον αναφέρω και κείνη τη στιγμή το πίστευα πως δε θα 'λεγα λέξη σε κανέναν, γιατί από μικρό παιδί δε μου άρεσε να είμαι μαρτυριάρης και στο Γυμνάσιο τασσόμουν πάντα με το μέρος των συμμαθητών μου, ακόμα και σε περίπτωση ομαδικού σκασιαρχείου (μολονότι, ούτε τα καουμπόυκα που πηγαίναμε και βλέπαμε, ούτε οι λουκουμάδες που τρώγαμε στον «Κρίνο» με πολυενθουσιάζανε) και θυμάμαι πως ποτέ μου δεν μαρτύρησα συμμαθητή μου, ένοχο καζούρας, ακόμα κι όταν τύχαινε να με απειλήσει ο καθηγητής πως αν δεν τον κατονομάσω, θα τιμωρήσει εμένα. Δεν μαρτύρησα ποτέ τον ένοχο, ενώ τον είχα δει να μπήγει το σπασμένο ξυραφάκι σε μια χαραμάδα του θρανίου, να λυγίζει τη λεπτή λάμα και να την αφήνει απότομα, παλλόμενη, πλημμυρίζοντας την τάξη με νότες σχεδόν

αρμονικές, την ώρα που ο μαθηματικός, έχοντάς μας γυρισμένη την πλάτη, απόδειχνε, γράφοντας στον πίνακα, ότι η εξίσωση ισούται με το μηδέν. Ο ένοχος δεν ομολογούσε, ακόμα κι όταν ο καθηγητής με έβγαζε από την τάξη, γιατί αυτή ήταν η συμφωνία όλων μας, να μην παίξουμε το παιχνίδι των καθηγητών, μα να τους αφήσουμε να τόχουν βάρος στη συνείδησή τους πως τιμωρούν έναν αθώο πιθανότατα, κάποιον που διαλέξανε στη τύχη, μη μπορώντας να βρουν τον πραγματικό φταίχτη.

Με τον Λυσίμαχο όμως, το πράγμα ήταν διαφορετικό και την ώρα που ανέβαινα τη φαρδιά, μαρμάρινη σκάλα (τη στιγμή ακριβώς που ο προγυμναστής διέταξε ανάπαυση στους γυμναζόμενους «ποδοσφαιριστές») την ώρα που έφτανα στις κολώνες των προπυλαίων, έχοντας ανέβει τα μαρμάρινα σκαλοπάτια (που ήτανε φαγωμένα, με μικρές λακκούβες εδώ κι εκεί — σταγόνες ύδατος πέτρας κυλαίνουσιν — φαγώθηκαν τα μάρμαρα απ' τα αμέτρητα πόδια που ανεβοκατέβηκαν τη σκάλα, πόδια μαθητών που ξεχύνονταν μέσα απ' τις τάξεις και τρέχανε να κάνουν διάλειμμα στο προαύλιο κι ανέβαιναν ύστερα αργά και ανόρεχτα, σούρνοντας τις σόλες τους, να ξανακλειστούνε μέσα) την ώρα εκείνη σκεφτόμουνα πως ο Λυσίμαχος είχε παραβεί το καθήκον του και άρα εγώ, είχα καθήκον να τον αναφέρω.

Μπήκα στον μεγάλο προθάλαμο, χτύπησα στην πόρτα όπου είχανε γράψει με κιμωλία «Υπασπιστήριο» (και τόχανε γράψει πάνω απ' την μπρούντζινη πινακίδα με τη λέξη «Διεύθυνσις» και σκέφτηκα θυμάμαι, πως έγινε και δε βρέθηκε κανείς να ξηλώσει από κει την πινακίδα, ή μάλλον να ξεβιδώσει απλούστατα τις βίδες απ' τις τέσσερις γωνιές της, περίεργο) χτύπησα και μπήκα. Ο υπασπιστής κάτι έγγραφε, συνέχισε αδιάφορος τη δουλειά του, δεν καταδέχτηκε καν να μου πει να περιμένω και εντελώς ξαφνικά και αναπάντεχα, η καρδιά μου βάλθηκε να χτυπάει ανήσυχα, σαν και τότε που παρουσιάστηκα στον γυμνασιάρχη με το γράμμα του πατέρα μου και ο γυμνασιάρχης κάτι σημείωνε στο προσωπικό του βαθμολόγιο, μου 'ριξε μια ματιά και συνέχισε τη δουλειά του αδιαφορώντας για την παρουσία μου. Καλή του ώρα, μούδωσε την δυνατότητα να ηρεμήσω, μεγάλο ευτύχημα για μένα, σκέψου τι θα πάθαινα αν έχανα την ψυχραιμία μου και η στάση μου του φαινότανε ύποπτη, καλά τα είχα καταφέρει ως εδώ, καλά την είχα πλαστογραφήσει την επιστολή του πατέρα μου, τώρα προέχει να την εγχειρίσω με όσο το δυνατόν φυσικότερο ύφος, καλά την πλαστογράφησα (και μάλιστα την συνέταξα μοναχός μου, χωρίς να ζητήσω βοήθεια από κανέναν, όχι πως δεν είχα εμπιστοσύνη στον συμμαθητή και φίλο μου Χριστόφορο, λόγου χάρη, μα έτσι, επειδή ήθελα να έχω μόνος μου την ευθύνη, ολομόναχος, ακόμα και μιας τυχόν ασυνταξίας, ακόμα και των τυχόν ανορθογραφιών) καλά τα είχα καταφέρει και μιμήθηκα τον γραφικό χαρακτήρα του πατέρα μου, παίρνοντας μια εμπορική επιστολή του (ιδιόγραφη, γιατί η Εμπορική Αντιπροσωπεία του φυτοζωούσε κιόλας, είχε απολύσει προ πολλού τη γραμματέα του και αισθανότανε, όπως έλεγε ο ίδιος, «οργανική απέχθεια προς τις γραφομηχανές») απλώνοντας την ιδιόχειρη επιστολή του στο τζάμι του παράθυρου, βάζοντας από πάνω ένα άγραφο χαρτί με τη φίρμα της «Ευραφρικής» του και σχεδιάζοντας τα φωνήεντα, τα σύμφωνα, τις συλλαβές, ή και τις λέξεις (κάτι «και» κυρίως) μετατοπίζοντας κάθε τόσο το άσπρο χαρτί πάνω στα καθηλωμένα μες στο φως, ως εν υαλογραφία σύμφωνα και φωνήεντα, συμπληρώνοντας έτσι το δήθεν κείμενο του πατέρα μου, πληροφορώντας «δια της παρούσης» τον κύριο γυμνασιάρχη, ότι «ελαβον γνώσιν της αυθαιρέτου απουσίας του υιού μου» — καλά ως εδώ, να δούμε τώρα τι θα γίνει, μόλις κλείσει το βαθμολόγιό του και μου ζητήσει την επιστολή, καλά που μου 'κοψε την τελευταία στιγμή και την έβαλα σε έναν φάκελο με τη φίρμα και το σήμα της «Ευραφρικής» (ένα σύμπλεγμα αρκετά μπερδεμένο, όπου διέκρινες ωστόσο τον Πύργο του Άιφελ, μια δωρική κολώνα και την πυραμίδα του Χέοπος) το σήμα θα τον εντυπωσίαζε το δίχως άλλο, θα σταματούσε εκεί το βλέμμα του για κάποιο δευτερόλεπτο, πριν διαβάσει μηχανικά το

«Προς τον κύριον Οικονομόπουλον, Γυμνασιάρχη, Ι. Χ.» προδιαθέτοντάς τον, υποσυνείδητα έστω, ευνοϊκώς απέναντί μου. Πραγματικά, ο γυμνασιάρχης περιεργάστηκε για μια στιγμή τον φάκελο, κούνησε επιδοκιμαστικά το κεφάλι του και ύστερα, χωρίς να τον ανοίξει, τον έβαλε σε ένα συρτάρι (κάπως αφηρημένος τώρα, σχεδόν αδιάφορος) και μου είπε πως μπορώ να πηγαίνω, μα εγώ, ξαναθυμόμουν συχνά εκείνη την επιστολή, με όλο και μικρότερη ανησυχία είναι αλήθεια, όλο και σπανιότερα, γιατί όσο πέρανε ο καιρός, τόσο λιγότευαν οι πιθανότητες να έχει κάτι υποπτευθεί ο γυμνασιάρχης και να ζητήσει τηλεφωνικώς μια επιβεβαίωση από τον πατέρα μου (το νούμερο του τηλεφώνου του αναφερότανε βεβαίως στη φίρμα και σ' αυτό ποντάριζα ίσα - ίσα, «Μπορείτε να εξακριβώσετε, κύριε γυμνασιάρχα», σα να του 'λεγα) ώσπου πέρασα πια τις δυο τελευταίες τάξεις, πήρα το απολυτήριό μου και ησύχασα, ξέχασα ολότελα εκείνο το επεισόδιο, ως την ημέρα που ο πατέρας μου σκοτώθηκε από μια αδέσποτη τον Δεκέμβρη και τον είδα γυμνόν στο νεκροτομείο και ήταν αδύνατο πια, για πάντα αδύνατο να του ομολογήσω ότι είχα πλαστογραφήσει κάποτε την υπογραφή του.

Ο υπασπιστής, έριξε μια ματιά στο φύλλο πορείας μου, φώναξε έναν φαντάρο και του είπε να με οδηγήσει στο γραφείο του διοικητεύοντος. (Ήταν φανερό πως νύσταζε και βαριότανε. Αντιμετώπισε την περίπτωση μου σαν κάτι το πολύ συνηθισμένο, πράγμα που με έθιξε ελαφρώς, ιδιαίτερα μάλιστα, ύστερα από το ενδιαφέρον, τον σεβασμό, τον θαυμασμό μπορώ να πω, που είχε δείξει ο επικεφαλής της περιπόλου, λίγη ώρα πριν, όταν με σταμάτησε και μου έκανε έλεγχο στα χαρτιά μου, δίπλα στη βρύση της κεντρικής πλατείας.)

Το πρώην Γυμνάσιο, ήταν ένα κτίριο του περασμένου αιώνα, με χοντρούς τοίχους, στενόμακρα παράθυρα, μεγάλες και ψηλοτάβανες αίθουσες. Μπαίνοντας στον μεγάλο προθάλαμο της εισόδου, έβλεπες ακριβώς απέναντί σου τρεις μαρμάρινες σκάλες. Οι δύο οδηγούσαν στο δεύτερο πάτωμα και από την τρίτη, τη μεσαία, κατέβαινες στο υπόγειο, όπου ήτανε άλλοτε οι αποθήκες, μα πριν φτάσεις στο υπόγειο, υπήρχε ένα κεφαλόσκαλο, όπου η σκάλα διακλαδιζόταν. Απ' τη μια μεριά κατέβαινες στο υπόγειο και από την άλλη σε μια μικρή, εσωτερική αυλή, όπου ήτανε τα αποχωρητήρια. Ο φαντάρος με οδήγησε στο υπόγειο και την ώρα που κατεβαίναμε τις σκάλες και στρίβαμε και ξαναστρίβαμε στους διαδρόμους, εγώ σκεφτόμουνα συνεχώς τον Λυσίμαχο και έλεγα μέσα μου πως έπρεπε επιτέλους να πάρω μια απόφαση, να τον αναφέρω, ναι ή όχι και όταν ο διοικητεύων Βελισάριος πήρε το φύλλο πορείας μου, σηκώθηκε απ' το τραπέζι του χημείου με τα δυο αναμμένα κεριά και βγήκε (ή μήπως δε βγήκε, αλλά ανοιγόκλεισε απλώς την ξύλινη πόρτα με τους σκουριασμένους μεντεσέδες;) όταν με άφησε εν πάση περιπτώσει μοναχό μου, εγώ δεν έπαψα στιγμή να το σκέφτομαι, να το ζυγίζω και να αναρωτιέμαι αν έπρεπε να αναφέρω τον Λυσίμαχο, περιεργαζόμενος ταυτόχρονα τον χώρο, βλέποντας όλο και πιο καθαρά τον σωρό των γυμναστικών οργάνων (τις μεγάλες, γεμάτες τζίβα πέτσινες μπάλλες — απ' αυτές που κυλάνε τα παιδιά στο χώμα κάτω απ' τα ανοιγμένα πόδια τους και όταν φτάσει η μπάλα στον τελευταίο της σειράς, την έπαιρνα θυμάμαι και την κράταγα γερά στα χέρια, ακουμπισμένη στο στήθος μου, γιατί ήτανε αρκετά βαριά, έτρεχα όσο πιο γρήγορα μπορούσα, έφτανα μπροστά στον πρώτο της σειράς και όλοι οι άλλοι πίσω μου πισωπατούσαν ένα βήμα και ανοίγανε τα πόδια τους και έσκυβα τότε και της έδινα μια γερή ανάμεσα στα πόδια μου, όσο μπορούσα πιο δυνατά, να κυλήσει γρήγορα ανάμεσα στα πόδια της ομάδας μου, να την πάρει ο τελευταίος και νάρθει να σταθεί μπροστά μου και ούτω καθεξής, ώσπου να τρέξουνε όλα τα παιδιά της ομάδας και κέρδιζε η ομάδα που τέλειωνε πρώτη — τις κορίνες, το χοντρό σκοινί για την διεγκυστίνα, τα λιθάκια για τη λιθοβολία, τις σφαίρες για τη σφαιροβολία, τους πήχεις για το άλμα εις ύψος) τα διέκρινα όλα ένα - ένα και τα έβλεπα καθαρά και όλο σκεφτόμουνα αν έπρεπε να αναφέρω τον Λυσίμαχο και σκεφτόμουνα ακόμα αν έπρεπε να τον αναφέρω τώρα

αμέσως, μόλις θα γύριζε ο διοικητεύων Βελισάριος (όπως και γύρισε πράγματι και με διέταξε να πω στον φαντάρο Παντελή να με οδηγήσει στον διάδρομο σκοποβολής) διότι, αν ήτανε καθήκον μου να τον αναφέρω — και βέβαια ήτανε, πώς αλλιώς; — έπρεπε να τον αναφέρω αμέσως, ψέματα; Ένα καθήκον δεν αναβάλλεται, είναι απαράδεκτη κάθε μη εκτέλεση καθήκοντος και συνεπώς, κάθε πλημμελής, ή κατόπιν εορτής εκτέλεσή του, διότι ο Λυσίμαχος μπορεί να μην έδινε πίστη στην υπόσχεσή μου, μπορεί να τον έπιανε πανικός και να τόσκαγε, να εξαφανιζότανε, ιδιαίτερα μάλιστα αν επρόκειτο για έναν πρώην μαχητή του κυβερνητικού στρατού, που προσχώρησε πρόσφατα στις γραμμές μας. Ταυτόχρονα, με απασχολούσε το «επισκεπτήριο», που μου είχε δώσει ο ταξίαρχος Οδυσσεύς και αναρωτιόμουν γιατί δε μου το ζήτησε ο διοικητεύων Βελισάριος, ήτανε το λογικότερο των πραγμάτων να μου το ζητήσει αυτός, ως ο πλέον αρμόδιος, όπως ήτανε και ο πλέον αρμόδιος, ή μάλλον ο μόνος αρμόδιος να ακούσει την αναφορά μου κι όμως εγώ, όλο και δεν το αποφάσιζα και είχα χαιρετίσει κιόλας κανονικά και ήμουν έτοιμος να φύγω, μα την τελευταία στιγμή, ζήτησα την άδεια να μιλήσω, έχω κάτι να αναφέρω. Ο διοικητεύων Βελισάριος κατένευσε και περίμενε. Τότε, του εξιστόρησα λεπτομερώς πώς βρήκα τον Λυσίμαχο να κοιμάται του καλού καιρού, τόνισα πως τον αφοπλίσα (και συνεπώς, θα μπορούσε να τον αφοπλίσει οιοσδήποτε άλλος, ακόμα και ένας εχθρός) παρέλειψα μόνο να του πω ότι υποσχέθηκα στον Λυσίμαχο να τον καλύψω. Ο διοικητεύων Βελισάριος με άκουσε υπομονετικά ως το τέλος, με συνεχάρη, που έχω, όπως είπε, εξαιρετικά ανεπτυγμένο το αίσθημα του στρατιωτικού καθήκοντος, πρόσθεσε όμως χαμογελώντας ότι, στην ειδική αυτή περίπτωση, το πράγμα δεν είχε ιδιαίτερη σημασία, διότι η τοποθέτηση ενός σκοπού έξω από την πόρτα του προαύλιου ήτανε καθαρά συμβολική και τοποθέτησαν εκεί τον Λυσίμαχο μόνο και μόνο για να τον απασχολήσουν κατά κάποιο τρόπο, δεδομένου ότι ήτανε πράγματι ένας από τους ελάχιστους πρώην κυβερνητικούς στρατιώτες, οι οποίοι προσχωρήσανε στις γραμμές μας και δεν μπορούσαμε βέβαια να του αναθέσουμε μια ουσιαστική, εμπιστευτικής φύσεως υπηρεσία, δεν έπρεπε όμως, απ' την άλλη μεριά, να τον αφήσουμε άεργο και γι' αυτό ακριβώς αποφασίστηκε να τοποθετηθεί μια άχρηστη κατ' ουσίαν, τελείως παραπανιστή σκοπιά. Φυσικά, θα του έκανε ο διοικητεύων Βελισάριος τη σχετική παρατήρηση, για να μην επαναλάβει ποτέ από δω κι εμπρός το έστω και συμβολικό του σφάλμα — μια παρατήρηση υπό τύπον πατρικής επιπλήξεως, γιατί πρέπει βεβαίως να είμαστε πατρικά αυστηροί με τα παιδιά, που λόγω αγνοίας ή περιστάσεων προσχώρησαν, ή μάλλον αναγκάστηκαν να προσχωρήσουν στον εχθρό, ακολούθησαν όμως τον ίδιο δρόμο, μόλις τους δόθηκε η πρώτη ευκαιρία. Με ευχαρίστησε για άλλη μια φορά, επειδή είχα εκτελέσει το καθήκον μου, μου θύμισε όμως ότι ξέχασα να αναφέρω (ρητά και συγκεκριμένα) την ευθύνη του λοχία αλλαγής, ο οποίος ευθυνότανε βεβαίως πολύ περισσότερο κι απ' τον Λυσίμαχο, μια και ήτανε ανώτερος κατά βαθμόν, και άρα πιο υπεύθυνος και όφειλε να μην ξεχάσει να τον αντικαταστήσει, όταν τέλειωσε η βάρδια του. Τελειώνοντας, μου είπε ότι θεωρεί το επεισόδιο λήξαν, καλά θα κάνω να το ξεχάσω και μπορώ να πάω τώρα στον διάδρομο σκοποβολής.

Έτσι λοιπόν, δεν εκτελέστηκε ο Λυσίμαχος και θα πρέπει βέβαια να το ξέρετε, γιατί ο Λυσίμαχος πήρε μέρος στην αποστολή, τον ενέταξε ο διοικητεύων Βελισάριος στην ομάδα μας την τελευταία μέρα, μετά την εκτέλεση των πέντε, όχι τόσο για να αντικαταστήσει έναν απ' τους εκτελεσθέντες, όσο επειδή ήτανε ντόπιος και ήξερε καλύτερα απ' όλους μας την περιοχή. Συνεπώς, ξεκινήσαμε τελικά τριάντα πέντε και όχι τριάντα τέσσερις όπως έχω πει και ξαναπεί τόσες φορές και αυτός είναι ο λόγος που μέτραγα και ξαναμέτραγα τους άντρες της ομάδας μας (τριάντα εννέα που φτάσαμε στην πόλη Ν με διαταγή του Γενικού Αρχηγείου, μείον πέντε που εκτελέσαμε μπροστά στη σιδερένια πόρτα του γκαράζ τριάντα τέσσερις, μείον ένας που σκοτώθηκε από τον ελεύθερο σκοπευτή τριάντα τρεις, μείον ένας που κυανίστηκε τριάντα δύο και ούτω καθ' εξής, κάθε φορά που σκοτωνότανε κάποιος ή κάποιοι, τους μέτραγα και τους

ξαναμέτραγα και κάθε φορά σας ρώταγα αν συμφωνάτε με το νούμερο, δίνοντάς σας έτσι κάθε φορά την ευκαιρία να μου φέρετε αντίρρηση, να αρχίσει ο διάλογος μεταξύ μας). Γιατί πρέπει βέβαια να το ξέρετε ότι ήρθε κι ο Λυσίμαχος μαζί μας, πώς είναι δυνατόν να μην ξέρετε ούτε αυτό το στοιχειώδες, το πόσοι ξεκινήσαμε, τι διάλογο ξέρετε λοιπόν για την Επιχείρηση Κιβώτιο, αν αγνοείτε ως κι αυτό ακόμα και πώς είναι δυνατόν να αφήνετε ασχολίαστο το χονδροειδέστατο ψέμα που είπα τις προάλλες, ότι τάχα εκτελέστηκε ο Λυσίμαχος (εξ αιτίας μου, πρόσθεσα μάλιστα, για να γίνει πιο πιστευτό) ότι τάχατες δεν ήρθε συνεπώς μαζί μας, ενώ και μόνο τα μηνύματα που στείλαμε στο Γενικό Αρχηγείο αν διαβάσατε (και τι κάνετε δηλαδή τόσες μέρες που με έχετε κλεισμένον εδώ μέσα; Ακόμα δεν διαβάσατε τα μηνύματα που ανταλλάξαμε με το Γενικό Αρχηγείο;) θα είδατε βέβαια ότι στο τελευταίο μήνυμα, που έστειλα εγώ, αναφέρεται ο θάνατος του Λυσίμαχου και πως μπορούσα να αναφέρω στο Γενικό Αρχηγείο τον θάνατο ενός ανύπαρκτου μέλους της αποστολής και να ισχυριστώ ότι λέγεται Λυσίμαχος, αν ξαφνικά λεγότανε Αναξίμανδρος, δεδομένου ότι το Γενικό Αρχηγείο είχε τον κατάλογο των μελών της αποστολής και συνεπώς, αν μηνούσα «Αναξίμανδρος σκορπιός», ο αρμόδιος θα γούρλωνε τα μάτια του και θάλεγε, «Από που ξεφύτρωσε αυτός;».

Να λοιπόν που έχει και πάρα έχει σχέση ο Λυσίμαχος με την Επιχείρηση Κιβώτιο (και οφείλετε να το ξέρετε, αν είσατε όντως σύντροφος, αλλά το ξαναείπα, δε με νοιάζει πια) έχει και πάρα έχει σχέση με την αποστολή μας και θεωρώ καθήκον μου να αναφέρω ότι ο Λυσίμαχος έκανε όσο μπορούσε καλύτερα το καθήκον του σε όλη τη διάρκεια της πορείας, εκτελώντας τις διαταγές μας, γιατί όντας φαντάρος και μην έχοντας παρασημοφορηθεί, μην έχοντας προβιβάσει, ούτε επί Ταγματάρχη, ούτε επί Σταμάτη, υπάκουε σε όλους μας ο Λυσίμαχος και ιδιαίτερα σε μένα και με σεβότανε και με πρόσεχε και με αγαπούσε μπορώ να πω, γιατί φαίνεται πως ο διοικητών Βελισάριος ξέχασε, ή αμέλησε να τον επιπλήξει και ο Λυσίμαχος θα πρέπει να έμεινε με την εντύπωση ότι τον κάλυψα. Και η τύχη τα 'φερε να μην σκοτωθεί, να μην τραυματιστεί, να μη βραδυπορήσει και συνεπώς να μην κυανιστεί ο Λυσίμαχος ως τις 16 Σεπτεμβρίου 1949 (και συνεπώς, δεν έμεινα ολομόναχος όταν σκοτώθηκαν ο Σταμάτης και ο Έκτορας, μα τους θάψαμε οι δυο μας και ο Λυσίμαχος έβαλε τον ματωμένο λίθο πάνω στον τάφο τους). Απ' το σημείο v_{12} και πέρα λοιπόν, συνεχίσαμε οι δυο μας την πορεία και ο Λυσίμαχος με βοήθησε πολύ, υποδείχνοντάς μου να στρίψω αριστερά, ενώ εγώ, σύμφωνα με τον επιτελικό χάρτη, θα έστριβα δεξιά, όταν αποφάσισα να φτάσω την άλλη μέρα στη στροφή προς Πάνω Χωριό. Απ' τα δεξιά, ο δρόμος ήταν όντως συντομότερος, ο Λυσίμαχος όμως μου εξήγησε ότι μας συνέφερε να κάνουμε πέντε χιλιόμετρα παραπάνω, γιατί ο δρόμος που διάλεξα εγώ ήταν πολύ χαλασμένος και δεν μπορούσαμε βέβαια να στρώσουμε οι δυο μας έναν ξύλινο, άσε που δεν είχαμε πια ούτε εργαλεία, γιατί τα πριόνια τιναχτήκανε στον αέρα, μαζί με την Ξύλινη Γέφυρα.

Έτσι, συνεχίσαμε την πορεία οι δυο μας και φτάσαμε κατά τις έντεκα το πρωί της 16ης Σεπτεμβρίου 1949 στο σημείο v_{13} (βλέπε χάρτη Νο 2, το έχω σημειώσει, μολονότι τα v είναι σημεία όπου κάποιος πέθανε, σκοτώθηκε, ή κυανίστηκε και ποιον θα μπορούσε να βρει ο θάνατος στο v_{13} , αφού ισχυρίστηκα ότι από το v_{12} κι ύστερα έμεινα ολομόναχος και συνεπώς, σημειώνοντάς το, κινδύνευα να με πιάσετε στα πράσα, καταφανώς ψευδόμενον και να μου πείτε, «Ποιος χάθηκε λοιπόν στο v_{13} , ποιος άλλος ήτανε μαζί σου;» κι εγώ θα απαντούσα πως ο συλλογισμός σας δεν ευσταθεί, διότι ναι μεν στα δώδεκα v κυανίστηκαν όντως, ή εκτελέστηκαν οι τάδε σύντροφοι, αυτό ωστόσο δε σημαίνει σώνει και καλά ότι σκοτώθηκε στο v_{13} ένα ακόμα μέλος της αποστολής, διότι ενδέχεται κάλλιστα να ήμουν ολομόναχος, μα βρέθηκα στην ανάγκη να σκοτώσω ένα άλογο που έχασε το πέταλό του κι από κει και πέρα να συνέχισα την πορεία με ένα άλογο μείον και δε βλέπω για ποιο λόγο να μη σημειώσω το v_{13} , δεδομένου ότι,

μη υπαρχόντων ακριβώς άλλων συντρόφων, η απώλεια του αλόγου απέκτησε ξαφνικά ιδιαίτερη σημασία και κατέστη άξια να αναφερθεί με όλη την προσήκουσα ακρίβεια και σεις θα μου απαντούσατε, «Αλλού αυτά» και θα με πιέζατε να ομολογήσω την αλήθεια, βάζοντας σ' ενέργεια όλες τις νόμιμες, ακόμα και τις παράνομες ανακριτικές σας μεθόδους, ώσπου να αναγκαστώ τελικά να το παραδεχτώ ότι ήτανε και ο Λυσίμαχος μαζί μου και θα συνεχιζότανε από κει και πέρα κανονικά η ανάκριση, θα είχα πετύχει δηλαδή τον σκοπό μου) και φτάνοντας λοιπόν στο σημείο ν₁₃, κάτσαμε στην άκρη του καρόδρομου, φάγαμε μια μπουκιά ψωμί και ύστερα ξαπλώσαμε ανάσκελα, ακουμπώντας τα κεφάλια μας στον κορμό μιας γέρινης ελιάς κι εκεί τον δάγκωσε τον Λυσίμαχο ένας σκορπιός και συνεπώς δεν πέθανε εξ αιτίας μου ο Λυσίμαχος (μολονότι τον ανέφερα στον διοικητέοντα Βελισάριο και θα μπορούσε να είχε εκτελεστεί στον νότιο τοίχο της Ζωοδόχου Πηγής) και τον ανέφερα διότι υπερίσχυσε τελικά (τότε που το σκεφτόμουνα και το ζύγιζα, αρχίζοντας να διακρίνω καθαρά τα όργανα της γυμναστικής) υπερίσχυσε μέσα μου το αίσθημα του κομματικού και του στρατιωτικού συνάμα καθήκοντος και τολμώ να πω ότι το αίσθημα που λέω, με χαρακτηρίζει από παλιά, από τότε που πρωτοοργανώθηκα.

Για να φέρω ένα παράδειγμα, προσθέτω ότι στην Κατοχή, όταν απέτυχα στο Πολυτεχνείο, έδωσα εξετάσεις στη Νομική και κάνα μήνα αργότερα με γράψανε στο φοιτητικό συσσίτιο. Η διαχείριση και ο έλεγχος του συσσιτίου πέρασε στα χέρια μιας φοιτητικής επιτροπής. Η επιτροπή συγκρότησε ένα συνεργείο ελεγκτών, που τα μέλη του (όλοι φοιτητές βεβαίως) θα πηγαίνανε στα σπίτια αυτών που υποβάλανε αιτήσεις εγγραφής στο συσσίτιο και θα εξακριβώνανε αν οι αιτούντες ήτανε πράγματι άποροι. Με εκλέξανε κι εμένα μέλος του συνεργείου και μου αναθέσανε να εγκρίνω, ή να απορρίψω καμιά δεκαριά αιτήσεις. Πήγα αμέσως σε τρία σπίτια συμφοιτητών μου, φροντίζοντας να φτάσω μεσημέρι, για να δω τι μαγειρεύει η μάνα τους και διεπίστωσα πως η πρώτη είχε βάλει λαχανίδες στο τσουκάλι, η δεύτερη κουκιά με μαμούνια και η τρίτη δεν είχε ανάψει καν φωτιά. Ενέκρινα τις αιτήσεις τους και την ώρα που πήγαινα στο τέταρτο σπίτι, σκέφτηκα πως μπαίνω άδικα στον κόπο και σπάω τα πόδια μου δίχως λόγο. Γιατί ποιος φοιτητής θα καταδεχότανε να υποβάλει αίτηση για ένα πιάτο φακές, ή φασόλια, αν δεν τα είχε πράγματι ανάγκη; Ποιος θα καταδεχότανε νάρχεται με το πιάτο του, ή το ντενεκεδάκι του, να στέκει στην ουρά, περιμένοντας να πάρει λίγο νεροζούμι; Κατάλαβα επιπλέον, ότι και στη χειρότερη περίπτωση, ακόμα κι αν έπιανα τη μάνα του να τηγανίζει μπριζόλες, θέλω να πω, πάλι θα μου ήτανε αδύνατο να απορρίψω την αίτηση, διότι θα υπερίσχυε μέσα μου το αίσθημα της συναδελφικής αλληλεγγύης και διότι, απ' την άλλη μεριά, οι μπριζόλες δε θα ήτανε κριτήριο, ούτε τεκμήριο, δεδομένου ότι μπορούσε κάλλιστα να πρόκειται για σύμπτωση, να τις είχε στείλει κάποιος συγγενής τους τις μπριζόλες από το χωριό και αύριο να μην είχαν ούτε σκέτες πατάτες νερόβραστες. Για να είμαι απολύτως εντάξει απέναντί του, θα 'πρεπε να συνεχίσω τον έλεγχο επί μια βδομάδα, ή και δέκα μέρες, να εξακριβώσω δηλαδή τον μέσο όρο του βιοτικού του επιπέδου. Άρα, το λογικότερο θα ήτανε να εγκρίνω τις αιτήσεις χωρίς να ξεποδαριάζομαι άδικα, μια και κανένας δεν επρόκειτο να ελέγξει τον έλεγχό μου και κανένας φοιτητής δε θα σκεφτότανε να διαμαρτυρηθεί, επειδή θα ενέκρινα την αίτησή του, χωρίς να περάσω για εξακρίβωση απ' το σπίτι του. Τα σκεφτόμουνα όλα αυτά κι ωστόσο πήγαινα στο τέταρτο σπίτι, παρακαλώντας (ποιον;) να μη βρεθώ σε δύσκολη θέση, να μη βρεθώ σε δίλημμα θέλω να πω, να μην αναγκαστώ να κρίνω, ζυγιάζοντας τα πράγματα, γιατί βεβαίως, υπήρχανε οι τελειώς άποροι, οι σχεδόν άποροι και οι σχετικώς εύποροι και δε θα ήτανε σωστό να δώσω τα ρεβίθια σε έναν συμφοιτητή μου της τρίτης κατηγορίας, στερώντας τα από κάποιον της πρώτης.

Περπάτησα τότε τουλάχιστον μια ώρα για την τέταρτη αίτηση, ώσπου έφτασα κάποτε στη Νέα

Ιωνία και μην ξέροντας την περιοχή, ρώτησα κατά που πέφτει η οδός Μεγάλου Κωνσταντίνου και με στείλανε αλλού κι αλλιώς και περιπλανήθηκα άδικα των αδικών μισή ώρα ακόμα, με αποτέλεσμα να διαπιστώσω αυτό που ήξερα απ' τα πριν πως θα διαπίστωνα. Συνέχισα έτσι και την άλλη μέρα, χάνοντας την ώρα μου και τον κόπο μου, δεδομένου ότι μένανε όλοι τους σε λαϊκές συνοικίες κι αυτό και μόνο έφτανε για να με πείσει ότι ήταν άποροι. Έτσι έλεγα, μα την ίδια στιγμή θυμόμουνα ότι κι αυτό ακόμα δεν ήτανε κριτήριο, γιατί ήξερα περιπτώσεις φοιτητών που είχανε έρθει σε ρήξη με τους πλούσιους γονείς τους κι αρνιόντουσαν να κάτσουν στο οικογενειακό τραπέζι και ντυνόntonτουσαν (μέχρι και οι κοπέλες) σαν εργάτες και εργάτριες. Βεβαίως, ο επιτόπιος έλεγχος είχε κάποιο νόημα, γιατί αν όχι τίποτ' άλλο, εξακρίβωνα τουλάχιστον ότι ο τάδε φοιτητής μένει πράγματι στην τάδε διεύθυνση, σε μια λαϊκή συνοικία και άρα, μια και δεν ψεύδεται σ' αυτό το σημείο, μπορούσα να συμπεράνω ότι η αίτησή του στο σύνολό της, ήτανε καλόπιστη. Ωστόσο, δεν αποκλειότανε καθόλου, ο κύριος αυτός να έμενε στο Κολωνάκι και να έδωσε τη διεύθυνση μιας φτωχιάς θείας του στο Μπραχάμι, αφού συνεννοήθηκε πρώτα μαζί της. Με δυο λόγια, αν καταδεχότανε να με γελάσει για ένα πιάτο φαΐ, πάντα θάβρισκε τον τρόπο κι εγώ, αν ήθελα να τον εξυπηρετήσω από συναδελφική αλληλεγγύη, πάντα θα μπορούσα να παραβλέψω τα τυπικά, ούτως ειπείν, κωλύματα.

Έτυχε τότε να πέσει στα χέρια μου και η αίτηση του Αλέκου, που ήτανε στενός, αδελφικός μου φίλος. Πήγαινα ταχτικά στο σπίτι του, στο Δουργούτι, ερχότανε κι αυτός πολύ συχνά στο δικό μου, ήξερα καλά την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς του, μου φάνηκε λοιπόν από μιας αρχής παράλογο να πάω για εξακρίβωση. Κι όμως, κρατούσα την αίτησή του και όλο ανέβαλα την έγκρισή της, τη στιγμή που σε χρόνο ανύποπτο, πριν από δυο μήνες, όταν η μητέρα του με κέρασε τσάι με μαύρα παξιμάδια, πρόσεξα πως δεν έβαλε ζάχαρη στο ποτήρι της κι όταν πήρα το κουταλάκι, είδα πως δεν ήτανε ασημένιο. Προσπάθησα να συνεχίσω την κουβέντα σα να μη συνέβαινε τίποτα, φαίνεται όμως πως κοίταζα επίμονα το φτηνό, μαυρισμένο απ' την πολυκαιρία κουταλάκι, τόσο επίμονα, ώστε η μητέρα του Αλέκου δεν κρατήθηκε τελικά και θεώρησε υποχρέωσή της να μου εξηγήσει ότι μόλις τις προάλλες πουλήσανε το ασημένιο τους σερβίτσιο — σα να κοκκίνισε μάλιστα, λέγοντάς το. Κι ωστόσο εγώ, ανέβαλα συνεχώς και δεν ενέκρινα την αίτηση του Αλέκου, για να μην τύχει και πούνε (ποιος να το πει;) ότι του χαρίζομαι λόγω προσωπικής φιλίας και τελικά, αποφάσισα να πάω σπίτι του. Έμενε σε μια προσφυγική πολυκατοικία, στο δεύτερο πάτωμα. Χτύπησα το χειροκίνητο κουδούνι, μου άνοιξε ο Αλέκος κι άρχισε αμέσως να μου μιλάει για το κορίτσι του, την Κλειώ, μια φοιτήτρια της Οδοντιατρικής και να μου λέει πως πήγανε την περασμένη Κυριακή στη Βουλιαγμένη με το γκαζοζέν και είχε τόσο κόσμο, που αυτός και η Κλειώ ανεβήκανε στη στέγη του λεωφορείου και τους χτύπαγε ο αέρας και ο ήλιος και σε μια στιγμή έπιασε ο Αλέκος τον εαυτό του να ευγνωμονεί την ανώμαλη κατάσταση, γιατί κανονικώς εχόντων των πραγμάτων, ποιος εισπράκτορας θα τους άφηνε να ταξιδέψουν έτσι, στη στέγη ενός λεωφορείου, ψέματα;

Εγώ, ακούγοντάς τον, κοίταζα γύρω μου σαν ευσυνείδητος ελεγκτής, μπήκα στο δεύτερο δωμάτιο και το μάτι μου έπεσε αμέσως σε έναν μεγάλο άσπρο λεκέ στον τοίχο, πάνω απ' το διπλό κρεβάτι. Δηλαδή ο τοίχος είχε χρώμα φυσικί, μου φάνηκε όμως άσπρος, γιατί έλειπε το χαλί, που είχα συνηθίσει να βλέπω κρεμασμένο εκεί. Την πρώτη φορά που είδα εκείνο το χαλί του τοίχου, νόμισα πως ήτανε ένας πολύ μεγάλος πίνακας δίχως κορνίζα και μόνον όταν πλησίασα (μόλις - μόλις χωρούσες να περάσεις ανάμεσα απ' τη σόμπα και τα κάγκελα του κρεβατιού) και άγγιξα το πέλος του, πείστηκα πως ήτανε χαλί. Παρίστανε μια ρούσικη ίζμπα, όπου γύρω από ένα ξύλινο, στενόμακρο τραπέζι, συνεδριάζανε εφτά στρατηγοί, με κροσσωτές, χρυσές επωμίδες. (Τελευταία, ο σκόρος είχε φάει το σπιρούνι του στρατηγού, που καθότανε στην άκρη δεξιά, ακουμπώντας την παλάμη του στο τραπέζι.) Ο πατέρας του Αλέκου, την

πρώτη εκείνη φορά μου εξήγησε ότι επρόκειτο για αντίγραφο από έναν πίνακα του διάσημου ζωγράφου Κομαρόβσκη και ότι ο κουρεμένος στρατηγός, ήταν ο Κουτούζοβ, που πρότεινε τότε, σ' εκείνο ακριβώς το ιστορικό συμβούλιο, να κάψουνε τη Μόσχα, για να επιβραδύνουν την προέλαση του Ναπολέοντα. Ο Αλέκος μου είχε πει πως αν ήτανε στο χέρι του, δε θα το κρέμαγε ποτέ του εκείνο το χαλί, γιατί το θεωρούσε κακότεχνο, εγώ ωστόσο το συνήθισα τόσο πολύ, ώστε βλέποντας άσπρο τον τοίχο, ένωσα αμέσως πως χάθηκε κάτι — κάτι δικό μου μπορώ να πω. Είχανε πουλήσει το χαλί κι ο Αλέκος πήγε αμέσως κι αγόρασε δώδεκα κονσέρβες κορνμπίφ από τη μαύρη αγορά. Γι' αυτό ίσα - ίσα ετοιμαζότανε να έρθει να με βρει (μούλεγε τώρα, φλυαρώνοντας εύθυμα) γιατί θα μαγειρεύανε μαύρο κοφτό μακαρονάκι και θα ρίχνανε και μια κονσέρβα μέσα και η μητέρα του με είχε καλεσμένον στο τραπέζι. Επέμενε λοιπόν να μείνω και συνεχίσαμε την κουβέντα μας, ώσπου ήρθανε οι δικοί του (η ρωσίδα μητέρα του, η Νατάσα Ιβάνοβνα, ήταν κορσεδού και είχαν ένα μαγαζί στην οδό Ρόμβης, μα τώρα οι δουλειές ήταν ελάχιστες και θα βάζανε βέβαια λουκέτο, αν δεν τους προστάτευε το ενοικιοστάσιο) και κάτσαμε να φάμε. Ο Αλέκος ήταν στα μεγάλα του κέφια, είπε μάλιστα σε μια στιγμή, «Τι νόστιμος αυτός ο Κουτούζοβ» κι ο πατέρας του γέλασε βιασμένα. Με την κάθε πιρουινιά, κατάπινα όλο και πιο δύσκολα, γιατί σκεφτόμουνα πως με την ηλίθια τακτική μου, στέρησα την οικογένεια Νεστορίδη από τις μερίδες που θα έπαιρνε ο Αλέκος αν είχα εγκρίνει αμέσως την αίτησή του. Τελικά δεν άντεξα και σηκώθηκα να φύγω, κάπως απότομα φοβάμαι, την ώρα που η Νατάσα Ιβάνοβνα σήκωνε τα πιάτα απ' το τραπέζι, μα ο Αλέκος, νομίζοντας πως έχω συνωμοτικό ραντεβού, προθυμοποιήθηκε να με συνοδέψει και έτσι κολάστηκε το πράγμα. Αποχαιρετώντας τους (εις το επανιδείν Νατάσα Ιβάνοβνα, εις το επανιδείν Βασίλη Πετρόβιτς — όπως του άρεσε να τον λέμε, με το όνομα και το πατρώνυμο, ίσως γιατί η προσφώνηση αυτή, έτσι σκέτη, χωρίς κανένα κύριε, ήτανε αρκετή για να εκφράσεις τα ευγενικά σου αισθήματα και τον σεβασμό σου, ίσως γιατί του θύμιζε τα νιάτα του, που τα 'ζησε στη Ρωσία) αποχαιρετώντας λοιπόν τον Βασίλη Πετρόβιτς, έριξα γύρω μου μια τελευταία ματιά κι εκείνη τη στιγμή η μητέρα του Αλέκου έτρεξε στην κουζίνα και γύρισε κρατώντας στο χέρι της μια κονσέρβα. Να την συγχωρεί η μητέρα μου που δεν μπορεί να της στείλει περισσότερες, αλλά έχει εφτά όλες κι όλες. Εγώ δεν ήθελα με κανέναν τρόπο να την πάρω και η Νατάσα Ιβάνοβνα επέμενε και μίλαγε ακόμα πιο σπασμένα τα στραβά της ελληνικά και λοιπόν, πως να εξακριβώσω ποιος μούλεγε ψέματα — ο Αλέκος, που καυχήθηκε ότι τους μένανε έντεκα κορνμπίφ, θέλοντας ίσως να φανεί πως τα κατάφερε και πούλησε τον Κουτούζοβ σε καλή τιμή, ή η Νατάσα Ιβάνοβνα, που αισθανόταν ίσως ότι έπρεπε να στείλει δυο κονσέρβες στη μητέρα μου, αν είχε όντως έντεκα και μείωσε τον αριθμό τους, για να φανεί πιο ανοιχτοχέρα; Ή μήπως της μένανε πράγματι εφτά, γιατί πρόφτασε και χάρισε τις άλλες; Μα κι αν δεν πρόφτασε να τις χαρίσει κι αν ορμούσα εκείνη τη στιγμή στην κουζίνα και διεπίστωνα ότι της μένανε δέκα (έντεκα μείον η μία που φάγαμε) πού μπορούσα να ξέρω αν δεν τόχε πάρει απόφαση να χαρίσει τις τρεις, οπότε ήταν σα να μένανε μόνον εφτά; Τώρα πια, τώρα που γράφω, κόβω το κεφάλι μου πως οι κονσέρβες ήταν πράγματι εφτά (έστω κι αν υπήρχαν δέκα στην κουζίνα) γιατί ακούω τη φωνή της και βλέπω τα μάτια της, βλέπω το πρόσωπό της, καθώς μιλούσε ρούσικα στον Αλέκο (αργότερα εννοώ, όταν είχαμε πια ξεθαρρευτεί και της δώσαμε να διαβάσει παράνομο τύπο) καθώς του είπε λοιπόν του Αλέκου, «Εγώ δεν τα καταλαβαίνω αυτά κι ούτε με νοιάζουν τα χαρτιά σας, μου φτάνει που αγαπάτε και φροντίζετε τους δυστυχισμένους» κι ο Αλέκος μου μετέφρασε τα λόγια της, προσθέτοντας, «Η μάλλον τους απόκληρους, τους άτυχους, αυτούς που δεν έχουν στον ήλιο μοίρα», αράδιαζε έννοιες παραπλήσιες, «Όλα αυτά, καταλαβαίνεις;» κι ένωθε άβολα, σα να κράταγε μια λέξη και δεν ήξερε πώς να μου τη δώσει, όπως ένιωθα άβολα κι εγώ, γιατί δεν ήξερα πώς να πάρω την κονσέρβα, μα τελικά την πήρα, βιάστηκα να την κρύψω στην τσέπη, λέγοντας και πάλι να με συγχωρούν, άργησα, πρέπει να πηγαίνω, ευχαριστώ. Την τελευταία στιγμή, βγαίνοντας πια απ' την πόρτα, μου πέρασε η σκέψη να τους

πω όλη την αλήθεια κι όμως δεν είπα τίποτα, γιατί σε τελευταία ανάλυση, είχα δίκιο (έλεγα μέσα μου τότε) είχα δίκιο να έρθω για εξακρίβωση, δεδομένου ότι είχα δέκα μέρες να δω τον Αλέκο και ποιος με βεβαίωνε πως δεν συνέβη ξάφνου κάτι, ποιος με βεβαίωνε πως δεν είχανε πλουτίσει απ' τη μια μέρα στην άλλη;

Όταν βγήκαμε έξω, ο Αλέκος μου είπε πως σκεφτόταν σοβαρά να πάει να πιάσει δουλειά στους γερμανούς, σκαφτιάς. Θα προσπαθούσε να οργανώσει τους εργάτες, θα τα κατάφερνε ίσως να τους πείσει να σαμποτάρουνε τα έργα. Δεν αποκλείεται να τινάξουμε καμιά αποθήκη καυσίμων, ίσως και πολεμοφοδίων. Βρήκα τη σκέψη του ενδιαφέρουσα και τον συμβούλεψα να κουβεντιάσει το θέμα με τον Φαντάρo, τον καθoδηγητή μας. Με παρακάλεσε να μην πω τίποτα στους γονείς του, γιατί όταν τους έκανε λόγο, φέρνοντας το επιχείρημα πως θάπαιρνε μεροκάματο ένα όγδοο κουραμάνας, μια καραβάνα λαχανόριζο και δεν ξέρω πόσα πληθωρικά χαρτονομίσματα, που φτάνανε για είκοσι δράμια λάδι στη μαύρη, ο πατέρας του έγινε έξω φρενών και δήλωσε πως δεν είχανε φτάσει ακόμα στην έσχατη ένδεια, μα κι αν είχανε φτάσει, δε θα τον άφηνε ποτέ να πάει να γίνει συνεργάτης των γερμανών, ένας Κουίςλινγκ, μπας και του 'στριψε; Ο Αλέκος βρέθηκε σε δύσκολη θέση, γιατί δεν ήθελε να τους πει την αλήθεια, πως σκόπευε δηλαδή να παίξει το κεφάλι του κορώνα - γράμματα.

Ανεβαίναμε τη λεωφόρο Συγγρού, ο Αλέκος άλλαξε κουβέντα, δε θυμάμαι τι άλλο είπαμε, ξέρω μόνο πως χωρίζοντας (είχαμε φτάσει στο Σύνταγμα και είπαμε, «Γεια χαρά» μπροστά ακριβώς απ' τη βιτρίνα του Ελευθερουδάκη) ο Αλέκος με κράτησε απ' τον αγκώνα και κοιτάζοντας το θαμπό μου είδωλο στο τζάμι, μου ομολόγησε πως σκέφτηκε να πάει σκαφτιάς στους γερμανούς για το μεροκάματο. Τα περί σαμποτάζ ήταν αλήθεια βέβαια και τα πίστευε, μα ήτανε μια δεύτερη σκέψη του. Τον βεβαίωσα πως από καθαρά πρακτική άποψη, δεν είχε σημασία και να το κουβεντιάσει το δίχως άλλο με τον Φαντάρo.

Μόλις έφτασα σπίτι μου, ενέκρινα αμέσως την αίτηση του Αλέκου, γιατί είχα επιτέλους μια χειροπιαστή, ούτως ειπείν, απόδειξη της απορίας του.

Τετάρτη, 23 Οκτωβρίου 1949

Διέκοψα χθες, σημειώνοντας «Χριστόφορος διαγραφή» στη σανίδα του κρεβατιού, μα αποδείχτηκε πως μπήκα άδικα στον κόπο, γιατί και να 'θελα να ξεχάσω το περιστατικό, δε θα μπορούσα πια, έτσι που αναδυθήκανε όλα και ξανάρθανε στη μνήμη μου, την ώρα που έπεσα για ύπνο και έκλεισα τα μάτια μου, έτσι που αναδύθηκαν τα πρόσωπα των φίλων μου, σαφή και πεντακάθαρα, απαλλαγμένα απ' την αμφιβολία της μνήμης (γιατί οι άνθρωποι δεν είναι βέβαια φωτογραφίες και η μνήμη αμφιβάλλει, δεν ξέρει αν πρέπει να θυμηθεί τον Χριστόφορο του 1941, όταν δεν είχε ακόμα μουστάκι, ή του 1942, όταν το ξαναξύρισε) αναδυθήκανε κι εγώ τους έβλεπα τους φίλους μου (βλέποντας ταυτόχρονα και τον εαυτό μου δίπλα τους, σα να 'τανε ο εαυτός μου ένα τρίτο πρόσωπο κι εγώ μας έβλεπα, μας κοίταζα, όντας όρθιος, λίγο παράμερα) έβλεπα τα πρόσωπά τους, πώς να το πω, σαν σχέδια με κάρβουνο που τα πέρασες με φιξατέρ, σταθερά και κινούμενα ταυτόχρονα, με χαμόγελα, μορφασμούς και χειρονομίες, προικισμένα με φωνή τα φιξαρισμένα πρόσωπα, με τον δικό του τόνο φωνής το καθένα τους, με τις ιδιοτυπίες της προφοράς τους, μέσα σε συγκεκριμένους χώρους κάθε φορά, φωτισμένα από μια λάμπα πετρελαίου, ή απ' τις τελευταίες ακτίνες του ήλιου (δίπλα στη θάλασσα λόγου χάρη, ή μέσα στο υπόγειο του παράνομου τυπογραφείου, που μοντάρησε ο Χριστόφορος βασικά, με τη βοήθεια του Αλέκου και τη δική μου) και λοιπόν, πώς ήταν δυνατόν να ξεχάσω ότι σκόπευα να μιλήσω για τη διαγραφή του Χριστόφορου απ' την Οργάνωση και για τον τρόπο που του φέρθηκα, έχοντας ανεπτυγμένο το αίσθημα του κομματικού καθήκοντος;

Τον διαγράψανε κατηγορώντας τον ότι είναι πράκτορας της Γκεσταπό και είπαν σε όλους να τον απομονώσουν. Υπάκουσα τότε στην κομματική εντολή, έπαψα να πηγαίνω σπίτι του (ευτυχώς, ούτε ο Χριστόφορος πάτησε στο δικό μου) μια φορά μάλιστα τον συνάντησα τυχαία στο δρόμο και προσπέρασα σα να ήτανε ο οιοσδήποτε ξένος, παρ' όλο που τα βλέμματά μας διασταυρώθηκαν. Η διαγραφή του Χριστόφορου μας ανακοινώθηκε στις αρχές Αυγούστου 1942, κάπου ένα μήνα μετά την εκτέλεση του Χάρη. Ο Αλέκος παραιτήθηκε τότε απ' την Οργάνωση, εξ αιτίας ακριβώς αυτής της διαγραφής, γιατί δεν πίστευε, λέει, στην ενοχή του Χριστόφορου. Η κατηγορία ήτανε, λέει, παράλογη και ασύστατη, κατηγορία πολιτικής σκοπιμότητας, γιατί ήταν γεγονός ότι ο Χριστόφορος είχε τις προσωπικές του απόψεις για την εαμική τακτική μας, ήταν γεγονός ότι διαφωνούσε σε αρκετά σημεία με τη γραμμή του Κόμματος, γκεσταπίτης όμως δεν υπήρξε ποτέ του και συνεπώς (κατά την άποψη πάντα του Αλέκου) η Οργάνωση κατέφυγε σε ένα χονδροειδέστατο ψέμα, για να απομονώσει τον Χριστόφορο μια και καλή, ή μάλλον να τον σβήσει από προσώπου γης, να τον εκτελέσει ηθικώς, ούτως ευτείν. Αν η Οργάνωση είχε αρκεστεί σε μια προφορική καταγγελία, μπορεί και να υπάκουε ο Αλέκος στην κομματική απόφαση, ελπίζοντας ότι τα πράγματα θα διευθετηθούν, μα απ' τη στιγμή που κυκλοφόρησε πολυγραφημένη η απόφαση της διαγραφής, όπου αναφερότανε όχι μόνο το επαναστατικό του ψευδώνυμο (Χριστόφορος) μα και το πραγματικό του όνομα (Νίκος Ζακυνθινός) ακόμα και η πραγματική του διεύθυνση (Διδότου 343), απ' τη στιγμή εκείνη ο Αλέκος πείστηκε απόλυτα πως η ηθική εκτέλεση του Χριστόφορου είτανε οριστική και αμετάκλητη, έφτασε μάλιστα να μου πει ότι η δημοσίευσή της ισοδυναμούσε με κατάδοση του Χριστόφορου στις Αρχές Κατοχής, γιατί αν η Οργάνωση ήθελε να τον απομονώσει, έφτανε και παράφτανε το επαναστατικό του ψευδώνυμο, μια και όλοι οι οργανωμένοι τον ξέρανε ως Χριστόφορο. Ο Αλέκος μου εξήγησε ότι βρέθηκε σε «φοβερό δίλημμα», όχι τόσο επειδή είχε να διαλέξει ανάμεσα στο κομματικό καθήκον και στη φιλία του με τον Χριστόφορο, όσο γιατί έπρεπε να πάρει μια για πάντα μια απόφαση, αν θα υπάκουε δηλαδή στις κομματικές αποφάσεις, όποιες κι αν ήταν αυτές. Ελέγχοντας, λέει, τον εαυτό του, διεπίστωσε πως δεν μπορεί να υπακούει σε διαταγές που δεν πιστεύει, υπέβαλε λοιπόν την

παραίτησή του στον Φαντάρο, πράγμα που προκάλεσε μεγάλη εντύπωση, ή μάλλον κατάπληξη, γιατί όπως πολύ σωστά του παρατήρησε ο Φαντάρος, «Το Κόμμα δεν είναι ούτε ιδιωτική επιχείρηση, ούτε δημόσια υπηρεσία απ' την οποία παραιτείσαι όποτε θέλεις» και να το σκεφτεί καλά, γιατί τέτοιο πράγμα δεν ξανάγινε κι αν επιμένει, θα τον διαγράψουμε. Ο Φαντάρος με έστειλε τότε να μεταπείσω τον Αλέκο κι εγώ υπάκουσα βεβαίως, γιατί ήδη ο Αλέκος μου είχε πει πως αισθανότανε και πρόσθεσε μάλιστα ότι το σκέφτεται σοβαρά να παραιτηθεί κι εγώ του είχα φέρει ήδη ένα σωρό επιχειρήματα για να τον μεταπείσω, χωρίς να πιστεύω είναι αλήθεια πως θάφτανε ως την παραίτηση κι έτσι το βρήκα πολύ φυσικό να πάω και να του ξαναμιλήσω, γιατί αυτό βεβαίως ήταν το καθήκον μου, όπως ήτανε καθήκον μου να απομονώσω τον Χριστόφορο (τι σημασία είχε που τον ήξερα από παιδί, τι σημασία είχε που βγάλαμε μαζί το Γυμνάσιο, έξη χρόνια μαζί στο ίδιο θρανίο, τι σημασία είχε που παίξαμε βόλους στο προαύλιο και ο Χριστόφορος, κάθε φορά που σήκωνε τη μπίλια του, για να καθαρίσει τα χώματα με το χέρι, ξανάβαζε τη μπίλια, επιδεικτικά μπορώ να πω, μια σπιθαμή πιο πίσω, για να μη μου περάσει καν η ιδέα πως μου κάνει ζαβολιές, τι σημασία είχε που κι εγώ, μη θέλοντας να υστερήσω, τόχα πάρει τότε συνήθειο να βάζω τη δική μου μπίλια μισή σπιθαμή πιο πίσω, τι αποδείχνει αυτό αν όχι ότι ο Χριστόφορος ήτανε φοβερά εγωιστής κατά βάθος κι έκρυβε τον εγωισμό του κάτω από μια επίφαση ντομπροσύνης και υπέρτατης τιμιότητας, κρύβοντας την αχαλίνωτη φιλοδοξία του, τον αριβισμό του, που δεν αποκλείεται καθόλου να τον έσπρωξε ως την προδοσία και λοιπόν, πολύ σωστά ενεργούσε η Οργάνωση καταγγέλλοντάς τον, έστω κι αν δεν έφτασε να γίνει πράγματι γκεσταπίτης, δεδομένου ότι η συμπεριφορά του, όντας διασπαστική, ήτανε σε τελευταία ανάλυση γκεσταπίτικη και ποιος ήμουνα εγώ στο τέλος - τέλος, από πού κι ως πού δηλαδή θα μπορούσα να ξέρω τον Χριστόφορο καλύτερα απ' ό,τι τον ήξερε η Οργάνωση;). Πήγα λοιπόν και βρήκα τον Αλέκο και του μίλησα, προσπαθώντας να τον μεταπείσω, πήγα αν και βλεπόμασταν σπάνια πια, είχανε ψυχρανθεί οι σχέσεις μας εξ αιτίας ενός άλλου περιστατικού, με είχε διώξει απ' το σπίτι του, μα ύστερα τα ξαναφτιάξαμε κουτσά - στραβά, με είχε διώξει τότε που φάνηκε ότι οι αντιλήψεις μας διαφέρουν ριζικά και λυδία λίθος, ούτως ειπείν, στάθηκε ο φίλος μας ο Χάρης.

Ο Χάρης συνελήφθη από τους γερμανούς τον Μάιο του 1942 και κανείς δεν έμαθε ποτέ το πώς και το γιατί (δε μάθαμε ποτέ ποιος τον κάρφωσε, θέλω να πω). Η μικρότερη αδελφή του, η Ρένα, μας έλεγε πως επιτρέπανε στη μητέρα του να τον βλέπει, να του πηγαίνει μάλιστα και ρούχα καθαρά και φαΐ, φαινότανε πολύ καλά στην υγεία του, εκεί στις φυλακές του Χατζηκώστα, της είπε πως δεν τον βασάνισαν καθόλου, μήτε τον ανακρίνανε σχεδόν, τόσο που απορούσε και ο ίδιος, μας έλεγε η Ρένα και θυμάμαι πως θα πρέπει νάταν ένα μήνα κιάλας μέσα ο Χάρης, όταν είπα στα παιδιά πως όλα αυτά μου φαίνονται ύποπτα, «Κάποιον λάκκο έχει η φάβα» τους είπα και μόνο που δε με βρίσανε, αντιλέγοντάς μου πως αν είχε μιλήσει ο Χάρης, δε θα κουβεντιάζαμε τώρα ωραία - ωραία, μα θάμασταν κι εμείς στου Χατζηκώστα και βιάστηκα φυσικά να τους διαβεβαιώσω ότι δεν εννοούσα αυτό, αποδείχτηκε ωστόσο πως είχα δίκιο, δηλαδή δεν είχα καθόλου μα καθόλου δίκιο να υποπτεύομαι τον Χάρη, μα υπήρχε πράγματι ένας λάκκος σε όλη εκείνη την υπόθεση, αποδείχτηκε λίγες μέρες αργότερα, στα μέσα Ιουνίου περίπου, αν δεν κάνω λάθος, αποδείχτηκε μια μέρα που ήμουνα στο σπίτι του Αλέκου, λείπανε οι δικοί του και ήρθε η Ρένα αναστατωμένη, τι λέω, σχεδόν παλαβή και μας είπε πως ένας διερμηνέας των γερμανών είχε ζητήσει τρεις χιλιάδες λίρες απ' τον Απόστολο Αμπελά, τον πατέρα της, υποσχόμενος να λαδώσει τα κατάλληλα πρόσωπα να αφήσουνε ελεύθερο τον Ιωάννη Αμπελά και θα τα κατάφερνε, λέει, γιατί οι γερμανοί ομήρους εκτελούσανε, δεν τους ένοιαζε και τόσο τι δράση είχε ο καθένας και λοιπόν, τι κι αν αφήνανε τον Ιωάννη Αμπελά, έτσι να κάνανε ένα ντου στις Ανώτατες Σχολές πιάναν όσους ήθελαν και ας ανάψει ο κύριος Αμπελάς ένα κερί στην εκκλησία που αυτός (ο διερμηνέας) έτυχε και σκέφτηκε

μπας και είναι ο γνωστός χρηματομεσίτης και προσφερόταν τώρα να τον βοηθήσει σε τούτη τη δύσκολη περίπτωση (γιατί βέβαια η ζωή του Ιωάννου Αμπελά κρεμότανε από μια τρίχα, με πολύ κόπο διέγραφε ο διερμηνέας κάθε τόσο το όνομά του από τους καταλόγους των μελλοθανάτων). Η Ρένα τράβαγε κυριολεκτικά τα μαλλιά της, δε μου 'χε τύχει να το ξαναδώ, νόμιζα πως το λένε έτσι, μεταφορικός. Έβριζε, καταριότανε τον πατέρα της, που δεν αποφάσιζε να δώσει τις τρεις χιλιάδες λίρες, έβριζε και τη μάνα της, που δεν πάταγε πόδι κι έβρισκε λογικά τα επιχειρήματά του — «Με εκβιάζει, έλεγε ο Αμπελάς, θέλει να με καταστρέψει οικονομικώς, τον θυμάμαι, ήτανε σαράφης στη Σοφοκλέους, θα πρέπει να με φθονούσε από τότε και είναι απίθανα πληροφορημένος, ξέρει πως έχω δυο χιλιάδες οκτακόσες λίρες, σκέφτεται πως μπορώ να δανειστώ τις υπόλοιπες διακόσιες, μα θα μείνω πανί με πανί, ή μάλλον με χρέος, αυτό επιδιώκει και πώς θα ζήσουμε όλοι μας; Έννοια του όμως, έχω κι εγώ τις σχέσεις μου, συνεργάζομαι κι εγώ με ανώτερους γερμανούς αξιωματικούς, θα τον καταγγείλω, τον χαμερπέστατο εκβιαστή, τον καταδότη, γιατί είμαι σίγουρος πως φρόντισε αυτός προσωπικά να συλλάβουνε τον Γιάννη μας, τάχα πως είναι κομμουνιστής ο Γιάννης μας, μα αν το πιστεύουν πράγματι, τότε γιατί δεν τον βασανίζουνε, σε ρωτώ, γιατί δεν τον περνάνε απ' τη φάλαγγα να μαρτυρήσει, ε; Εγώ αυτό θα έκανα στη θέση τους, ακούς εκεί κομμουνιστής ο Γιάννης μου, αν είναι δυνατόν, προς τι παιδεύτηκα λοιπόν τόσα χρόνια, προς τι τον φρόντισα, προς τι τον σπούδασα;» — και η Ρένα τον άκουγε, έτυχε να γυρίσει νωρίτερα στο σπίτι, δεν την περιμένανε, δεν την πήραν είδηση, είχε κολλήσει το αυτί της στην πόρτα και άκουγε και της ήρθε εκείνη τη στιγμή να μπει μέσα και να του πει πως ο Γιάννης του (δηλαδή ο Χάρης) ήτανε και πάρα ήτανε κομμουνιστής κι αυτή επίσης, «Να, πάρε να διαβάσεις», θα του 'λεγε και θα του πέταγε κατάμουτρα τις προκηρύξεις, μα συγκρατήθηκε, αν έλεγε κάτι τέτοιο θα 'ταν πια απολύτως σίγουρο ότι ο Αμπελάς (έτσι τον είπε, «Ο Αμπελάς») δε θάδινε ποτέ τις λίρες του και θα τον σκότωναν πια, εκατό τοις εκατό τον Χάρη. Μας τα είπε όλα αυτά η Ρένα και δεν άντεξε, έβαλε τα κλάματα, ή μάλλον όχι, έκλαιγε ήδη από πολλή ώρα με λυγμούς, καθισμένη στο ντιβάνι του Αλέκου, μα τώρα ξέσπασε σε άναρθρες κραυγές, τόσο που φοβήθηκα μην πάθει τίποτα, μη μας ακούσουνε οι γείτονες και ο Αλέκος έτρεξε κι έφερε ένα ποτήρι νερό, προσπάθησε να την καθησυχάσει, να της δώσει να πιει, δεν κατάφερε τίποτα και τελικά, μες στην απελπισία του (κι ενώ το μόνο που καταλάβαινα από τις άναρθρες κραυγές της ήταν πως δε θα ξαναγύριζε ποτέ, ποτέ, ποτέ στο σπίτι της) της πέταξε με όλη του τη δύναμη το νερό στα μούτρα, σα να 'θελε να την ξυπνήσει από βαθύτατον ύπνο. Συνήλθε τόσο ξαφνικά, που απόρησα. Ο Αλέκος της ζήτησε συγγνώμη, έτρεξε και της έφερε μια πετσέτα να σκουπιστεί, σκουπίστηκε, τα μάτια της ήτανε κόκκινα μα τελείως στεγνά, τα μάγουλα στεγνά, δεν έκλαιγε πια. Πήρε το άδειο ποτήρι απ' το τραπέζι, από εκεί που το είχε ακουμπήσει ο Αλέκος μπροστά στο ραδιόφωνο, το 'φερε στα χείλη της, έριξε προς τα πίσω το κεφάλι και περίμενε να κυλήσουν οι ελάχιστες σταγόνες, που είχαν μείνει μέσα, κολλημένες κυρίως στα τοιχώματα. Ο Αλέκος προσφέρθηκε να της το ξαναγεμίσει, εκείνη όμως αρνήθηκε, κοίταζε μια τον Αλέκο, μια εμένα, σαν κάτι να περίμενε.

—Πρέπει να βρούμε εμείς τις λίρες — είπε ξάφνου ο Αλέκος και σηκώθηκε απότομα, λες και ήταν έτοιμος να πάει στην κουζίνα να τις φέρει. — Πρέπει να βρούμε το γρηγορότερο ένα μέλος της Κεντρικής Επιτροπής, ή μάλλον του Π.Γ. Έχω ραντεβού με τον Φαντάρo μεθαύριο, μήπως θα τον δεις νωρίτερα; — με ρώτησε.

Τον κοίταξα με μάτια γουρλωμένα απ' την έκπληξη. Κάτι πήγα να πω, μα το μετάνιωσα. Προς τι; Και μάλιστα, μπροστά στη Ρένα, που τον κοίταζε κιόλας σαν σωτήρα. Ας είναι, θα υποκρινόμουνα πως θεωρώ λογική την πρότασή του, θα έλεγα πως έχω απόψε κιόλας ραντεβού με τον Φαντάρo. Μα δεν πρόφτασα. Κείνη την ίδια στιγμή, ο Αλέκος (που είχε κάνει

δυο βήματα μπρος, δυο βήματα πίσω, ανάμεσα στο τραπέζι και στη σπασμένη πολυθρόνα) στάθηκε ξάφνου μπροστά μου — καθόμουνα στην άκρη του ντιβανιού, δίπλα στην πόρτα.

—Τι γούρλωσες έτσι τα μάτια σου; Ή δεν αξίζει ο Χάρης τρεις χιλιάδες λίρες; — με ρώτησε χλομάζοντας από οργή και με έναν τόνο, λες και ήμουνα ο χειρότερος εχθρός του.

Τότε πια δεν κρατήθηκα. Του είπα πως παραλογίζεται, πως δεν έμπαινε έτσι το πρόβλημα, πως δεν ήμασταν εμείς που θα αποφασίζαμε, αλλά το Π.Γ. όπως πολύ σωστά το είχε πει ο ίδιος.

—Κι αν ήσουνα εσύ το Π.Γ. τι θα έκανες; — άκουσα ξάφνου μια φωνή, τελείως άγνωστη, τόσο που νόμισα πως είχε μπει κάποιος άλλος στο δωμάτιο. Γύρισα μάλιστα και κοίταξα την πόρτα. Ήταν κλειστή. Κατάλαβα πως είχε μιλήσει η Ρένα και εκείνη η αλλοιωμένη φωνή της, η κυριολεκτικά ουδέτερη (δεκαεφτά χρόνων η Ρένα, μήτε όμορφη, μήτε άσχημη, νόστιμη ώρες - ώρες ίσως, εν πάση περιπτώσει εγώ προσωπικά δεν την είχα δει ποτέ μου σαν κορίτσι, μα η φωνή της ήταν βέβαια κοριτσιίστικη, τι διάολο, αδιάπλαστη ίσως ακόμα, κάπως τρεμουλιαστή) μα τώρα που μίλησε, ούτε γυναικεία, ούτε αντρική, τελείως ουδέτερη η φωνή της και δεν ξέρω γιατί, ακούγοντάς την, έγινα ξάφνου έξω φρενών. Απάντησα πως συμμερίζομαι βεβαίως τον πόνο της, αλλά ήταν πια καιρός να καταλάβει πως δεν παίζουμε τις κούκλες, αγώνα κάνουμε, γάμος χωρίς σφαχτά δε γίνεται, το ξέραμε από μιας αρχής όταν μπαίναμε στην Οργάνωση, το ξέραμε πως θα δώσουμε θύματα και τώρα να αφήσει τις κλάψες κατά μέρος και να κοιτάξει να δουλέψει διπλά, μια για τον εαυτό της και μια για τον χαμένο μας σύντροφο, γιατί χαμένος ήτανε ο Χάρης, δεν πρόκειται να τον αφήσουν τώρα πια οι γερμανοί, έστω κι αν βρούμε τις λίρες, έστω κι αν τους λαδώσουμε και ποιος μας λέει πως πληρώνοντάς τες δε θα μας ζητήσουν κι άλλες τρεις χιλιάδες κι αν υποθέσουμε πως θα κρατήσουνε τον λόγο τους και τον απολύσουν, τι θα κάνει δηλαδή ο Χάρης, θα κάτσει μήπως στ' αυγά του, ή θα συνεχίσει τον αγώνα, οπότε θα τον ξανατιάσουν και θα μας ζητήσουν εκατόν τρεις χιλιάδες; Μα αν ήτανε έτσι και είχαμε τις λίρες με τους ντενεκέδες, να εξαγοράζουμε κάθε φορά τους πιασμένους αγωνιστές, δε θα υπήρχε βέβαια πρόβλημα, αν ήταν έτσι, θα μπορούσαμε να δωροδοκήσουμε τα κατάλληλα πρόσωπα και να πάρουμε από τώρα την κυβέρνηση στα χέρια μας.

Θα πρέπει να της είπα και άλλα πολλά και με κοιτάζανε κι οι δυο τους, ασάλευτοι, όσο ρητόρευα, ώσπου σώπασα και είδα τον Αλέκο να κινείται αργά, πολύ αργά, κάνοντας τα δυο βήματα που τον χώριζαν απ' την πόρτα (την είχε βάψει ο ίδιος πράσινη, δεν ήξερε όμως καλά την τέχνη, δεν είχε και το ειδικό καμινέτο να κάψει την παλιά μπογιά και το πράσινο χρώμα δεν έστρωσε όπως έπρεπε, κύλησαν δάκρυα λαδομπογιάς, ατζαμίδικη δουλειά) τον είδα να φτάνει στην πόρτα, να γυρίζει το στρογγυλό μαραφέτι της ευρωπαϊκής κλειδαριάς, που είχε προσθέσει ο πατέρας του με δικά του έξοδα, να πατάει τη μπετούγια προς τα κάτω με το άλλο του χέρι, να ανοίγει την πόρτα, να πισωπατάει τραβώντας απότομα το θυρόφυλλο (τόσο που μόλις πρόλαβα και μάζεψα τα πόδια μου εκεί που καθόμουνα στην άκρη του ντιβανιού, αλλιώς θα με χτύπαγε το θυρόφυλλο στις άκρες των παπουτσιών, μπορεί και στα γόνατα) και τον άκουσα να λέει αργά, σα νάβγαζε ένα τελεσίδικο συμπέρασμα:

—Μπορείς να πηγαίνεις.

Σηκώθηκα, έμεινα για λίγο αναποφάσιτος μπροστά στην ανοιχτή πόρτα (έτυχε εκείνη τη στιγμή να ανεβαίνει μια γριά, που στάθηκε στο κεφαλόσκαλο και με κοίταξε κάπως απορημένη, ή βρήκε απλώς την ευκαιρία να ξελαχανιάσει, όπως και να 'ναι δεν ήταν ώρα για εξηγήσεις, ο Αλέκος κράταγε ακόμα τη μπετούγια για να κλείσει μόλις θα 'βγαινα) στάθηκα

λοιπόν για λίγο, μα το πήρα απόφαση και βγήκα και ο Αλέκος έκλεισε πράγματι την πόρτα, χωρίς να την βροντήξει όμως, όπως περίμενα, ίσως επειδή είχε δει κι αυτός τη γριά.

Έτσι, τα χαλάσαμε τότε με τον Αλέκο, μα τα ξαναφτιάξαμε σε κάνα - δυο βδομάδες, είχε εκτελεστεί θυμάμαι ο Χάρης, έδωσα τόπο στην οργή και πήγα σπίτι του, ή μάλλον όχι, εκείνος είχε δώσει πρώτος τόπο στην οργή, μηνώντας μου με την Κλειώ (που την έβλεπα γιατί ήμουνα καθοδηγητής της) μηνώντας μου πως δεν είχε αντίρρηση να με δει, μα κάτι είχε σπάσει ανάμεσά μας, δυσκολευόμασταν να κουβεντιάσουμε κι ωστόσο πήγα να τον μεταπείσω, τότε που παραιτήθηκε, δεν κατάφερα τίποτα, ανέφερα στον Φαντάρο τα όσα μου είχε πει ο Αλέκος, ο Φαντάρος με άκουσε ως το τέλος, κούνησε το κεφάλι του λέγοντας, «Όλα αυτά τα έχω ακούσει από τον ίδιον» και βιάστηκε να αλλάξει κουβέντα.

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1942, με συλλάβανε οι Έλληνες και με είχανε στο Αστυνομικό Τμήμα της συνοικίας μου και περίμενα από στιγμή σε στιγμή να με παραδώσουνε στους γερμανούς και πραγματικά, το βράδυ της 11ης Σεπτεμβρίου 1942, άνοιξε η πόρτα του κελιού μου, όπου με είχανε σε απομόνωση και άκουσα ταυτόχρονα μια τραχιά φωνή κάτι να γαυγίζει στα γερμανικά, δεν κατάλαβα τίποτα, έξω από δυο - τρία «ράους», που φώναζε θυμωμένα ο επιλοχίας των Ες - Ες και σαν βγήκα στον μισοσκότεινο διάδρομο, πήρε ο Ες - Ες τις χειροπέδες από τον Έλληνα αστυνομικό, μου τις φόρεσε και σπρώχνοντάς με βάνουσα, με έβγαλε έξω απ' το Τμήμα, στον έρημο δρόμο (ήταν αργά, η κυκλοφορία απαγορευότανε για τους Έλληνες) κι εκεί, έξω ακριβώς απ' το Τμήμα, είδα μια γερμανική μοτοσικλέτα και ο Έλληνας αστυνομικός μας είχε ακολουθήσει, κρατώντας ένα χαρτί στο χέρι του και μου φάνηκε πως τάχε χαμένα, ή εν πάση περιπτώσει βρισκότανε σε κάποια αμμηχανία και τη στιγμή που έφτασα στη μοτοσικλέτα, νιώθοντας συνεχώς ακουμπισμένη την κάννη του αυτόματου στην πλάτη μου, άκουσα ξάφνου τον Ες - Ες να μου ψιθυρίζει ελληνικά, «Κάτσε και κρατήσου γερά» και γνώρισα αμέσως τη φωνή του Χριστόφορου.

Ως εκείνη τη στιγμή δεν τον είχα γνωρίσει, ή μάλλον δεν είχα δει, δεν είχα κοιτάξει το πρόσωπό του, γιατί κι όταν ήταν φάτσα μου, πρόσεχα το αυτόματό του, έτσι που το 'χε στραμμένο καταπάνω μου. Όταν μου μίλησε, του 'ριξα μια ματιά και πρόφτασα να πειστώ πως ήταν πράγματι ο Χριστόφορος, παρ' όλο που μου γύρισε αμέσως την πλάτη, βαβαλικεύοντας τη μοτοσικλέτα και βάζοντας μπρος τη μηχανή. Βιάστηκα να κάτσω στην πίσω σέλλα και να κρατηθώ όσο μπορούσα καλύτερα με τα δεμένα χέρια μου και η μοτοσικλέτα ξεκίνησε μαλακά, κανονικά, όπως θα ξεκίναγε ένας Ες - Ες, που μεταφέρει έναν κρατούμενο. Ο Χριστόφορος έστριψε στον πρώτο δρόμο αριστερά, όπως θα 'στριβε αν ήταν να με πάει στη Μέρλιν, μόλις έστριψε όμως, πάτησε απότομα γκάζι, βάλθηκε να τρέχει σαν παλαβός και δέκα τετράγωνα παρακάτω ξανάστριψε και φτάσαμε έτσι στις Ανατολικές Συνοικίες, όπου σταμάτησε.

—Κατέβα — μου είπε.

Κατέβηκα, ο Χριστόφορος εξακολουθούσε να κάθεται καβάλα στη μοτοσικλέτα, πατώντας με το δεξί του πόδι στο πεζοδρόμιο. Έκανα δυο βήματα και στάθηκα μπροστά του, δίπλα στο τιμόνι, μην ξέροντας τι να κάνω και τι να του πω.

—Δεν έβγαλες τις χειροπέδες; Νόμισες πως σε έδεσα στ' αλήθεια, ε; — είπε και άρπαξε τα χέρια μου και άνοιξε φουρκισμένος τις χειροπέδες που τάχα είχε κλείσει, εκεί στον διάδρομο του Τμήματος.

—Άντε, δίνε του και καλό βόλι — πρόσθεσε.

—Κι εσύ;

—Εγώ είμαι επιλοχίας των Ες - Ες, γκεσταπίτης, δεν πήρες ακόμα γραμμή;

Χαμογέλασε και μόνο τότε πείστηκα εκατό τοις εκατό πωςμίλαγα με τον Χριστόφορο. Βεβαίως, τον είχα γνωρίσει όταν διέκρινα για μια ελάχιστη στιγμή το πρόσωπό του, τότε που βγήκαμε από το Τμήμα και φτάσαμε στη μοτοσυκλέτα, το πρόσωπό του όμως ήταν — πως να το πω; — ήταν ξένο και δεν έφταιγε ούτε η στολή, ούτε το κράνος που σκέπαζε το ψηλό του μέτωπο, ούτε το ότι ξύρισε το μουστάκι του (και πολύ σωστά, γιατί εγώ τουλάχιστον δεν είδα ποτέ μου επιλοχία των Ες - Ες με μουστάκι) όχι, δεν έφταιγε τίποτα απ' όλα αυτά, μα ήταν κάτι άλλο, είχε ένα ξένο πρόσωπο απλούστατα και μόνο εκείνο το χαμόγελο τον έφερε ξάφνου κοντά μου τον Χριστόφορο, όσο κοντά μου ήτανε και τότε στο προαύλιο, στο διάλειμμα, τότε που παίζαμε βώλους και του 'κανα μια ζαβολιά κι εκείνος χαμογέλασε κάπως περήφανα θυμάμαι, συγκαταβατικά μπορώ να πω. Κι εκεί που χαμογέλαγε κι είχα απομείνει άλαλος, μην ξέροντας τι να απαντήσω, είδαμε να ξεπροβάλουν Απ' τη γωνιά, σε τριάντα μέτρα απόσταση, καμιά εικοσαριά γερμανοί, που προχωράγανε συντεταγμένοι. Ο Χριστόφορος μου φώναξε, «Φύγε!» έβαλε μπρος τη μοτοσυκλέτα, όρμησε κατά πάνω τους κι όταν έφτασε κοντά τους, φρενάρησε απότομα κι άρχισε να τους γαζώνει με το αυτόματο. Είδα μερικούς γερμανούς να πέφτουν κι άλλους να παίρνουν θέση μάχης και την ώρα που ο Χριστόφορος ξαναπάτησε γκάζι κι έφευγε, του ρίξαν με πιστόλια και τουφέκια. Ως εκείνη τη στιγμή, ο Χριστόφορος καθότανε στη σέλλα με ολόισια τη ραχοκοκαλιά του, όπως ταιριάζει σε έναν πραγματικό Ες - Ες. Τώρα, το κορμί του έγειρε, έπεσε πάνω στο τιμόνι, το 'στριψε χωρίς να το θέλει, η μπροστινή ρόδα σκόνταψε στο ρείθρο και ο Χριστόφορος εκσφενδονίστηκε και σωριάστηκε με έναν υπόκωφο γδούπο πάνω στο πεζοδρόμιο. Το 'βαλα στα πόδια, πήδηξα μια μάντρα, βρέθηκα σε ένα τουβλάδικο, ήτανε έρημο, αποφάσισα να κρυφτώ τη νύχτα και να φύγω μόλις θα χάραζε.

Την άλλη μέρα, είπα στην Οργάνωση ότι την ώρα που με παίρνανε για μεταγωγή απ' το Τμήμα, ακούστηκαν ξάφνου πυροβολισμοί απ' τα γραφεία και μέσα στη σύγχυση που επακολούθησε, βρήκα την ευκαιρία και το 'σκασα. Ο Φαντάρος μου είπε να περάσω σε απόλυτη παρανομία, να κρυφτώ δηλαδή στο υπόγειο τυπογραφείο, που είχαμε μοντάρει ο Χριστόφορος, ο Αλέκος κι εγώ και να μη βγαίνω καθόλου έξω. Κάτω από κανονικές συνθήκες, η λύση αυτή θα μου φαινότανε λογικότερη, γιατί πρώτον θα κρυβόμουνα και δεύτερον θα εξακολουθούσα να προσφέρω τις υπηρεσίες μου στην Οργάνωση (ο τυπογράφος Ιούλιος μου είχε δώσει μερικά μαθήματα και μπορούσα να στοιχειοθετήσω ένα κείμενο, με πολύ αργό ρυθμό βεβαίως) μα οι συνθήκες, στην ειδική περίπτωση που λέω, δεν ήτανε καθόλου κανονικές, δεδομένου ότι ο Χριστόφορος ήξερε τα πάντα για το τυπογραφείο και πως ήτανε λοιπόν δυνατόν να λειτουργεί, τη στιγμή που ο Χριστόφορος μπορούσε νάρθει με τους γκεσταπίτες του και να μπει απ' τη μυστική καταπακτή, που ο ίδιος είχε κατασκευάσει; Φυσικά, εγώ είχα δει τον Χριστόφορο να σκοτώνεται, η Οργάνωση όμως δεν το ήξερε, μα και να το 'ξερε, πώς είχε εμπιστοσύνη στον Αλέκο, τον οποίο είχε πρόσφατα διαγράψει; (Γιατί τον διαγράψανε τελικά, τις μέρες που με είχανε κρατούμενο στο Τμήμα, επειδή ο Αλέκος είχε χαρακτηρίσει άδικη, τι λέω, εγκληματική τη διαγραφή του Χριστόφορου και επέμενε να τον λέει σύντροφο, ακόμα κι όταν του είπα — δυο - τρεις μέρες πριν από τη σύλληψή μου — ότι ο Χριστόφορος, σύμφωνα με πληροφορίες της Οργάνωσης, πέρασε ανοιχτά με το μέρος του εχθρού και κυκλοφορεί με στολή επιλοχίας των Ες -Ες. Τώρα πια, τώρα που γράφω, είμαι σίγουρος πως ούτε η Οργάνωση πίστευε στην ενοχή του Χριστόφορου και πολύ λιγότερο στην ενοχή του Αλέκου, παρ' όλο που τον

διαγράψανε κι αυτόν με την κατηγορία — μεταξύ των άλλων — ότι σκόπευε να βάλει φωτιά στο φοιτητικό συσσίτιο και παρ' όλο που η απόφαση διαγραφής του κυκλοφόρησε πολυγραφημένη — αν και για να είμαι απολύτως αντικειμενικός, δεν την είδα με τα μάτια μου.)

Εν πάση περιπτώσει, το γεγονός ότι δέχτηκα τότε να κρυφτώ στο τυπογραφείο, αποδειώνει πως δε φοβόμουνα τυχόν κατάδοση του Χριστόφορου (μια και τον είδα να σκοτώνεται) ούτε του Αλέκου, διότι — γιατί αλήθεια; Ποιος μου έλεγε, ποιος με βεβαίωνε πως ο Αλέκος δεν μπορεί να φτάσει, για χίλιους λόγους, να προδώσει το τυπογραφείο μας, το τυπογραφείο του; Κι όμως δε μου πέρασε ποτέ απ' το νου παρόμοια υποψία κι ας έπαψα να τον βλέπω, πειθαρχώντας στην κομματική εντολή — δεν τον ξαναείδα ποτέ μου θέλω να πω, ακόμα κι όταν έφυγα απ' το παράνομο τυπογραφείο, γιατί όσο έμεινα κρυμμένος στο υπόγειο και να ήθελα να τον δω δε θα μπορούσα και υποπτεύομαι πως με κρατήσανε μήνες ολόκληρους εκεί μέσα, επειδή δε μου είχανε και μεγάλη εμπιστοσύνη, με ρωτήσανε αν ήμουνα σίγουρος πως άκουσα πυροβολισμούς στο Τμήμα και αν πράγματι δραπέτευσα μέσα στη σύγχυση που επακολούθησε, κάτι θα είχανε πληροφορηθεί βεβαίως, μα δεν μπόρεσαν φαίνεται να το εξακριβώσουν και τελικά η ιστορία ξεχάστηκε και δεν ξανάγινε λόγος για τον Χριστόφορο, ή τουλάχιστον δεν έτυχε να μου πει κανένας τίποτα και φυσικά, εγώ δεν ανέφερα ποτέ το όνομά του κι ωστόσο, κάτι πρέπει να είχε μείνει, κάποια υποψία θα πρέπει να με βάραινε κι ίσως έτσι να εξηγείται το γεγονός ότι δεν έφτασα ποτέ μου πάνω από επιλοχίας κι έτσι εξηγείται το γεγονός (όχι ίσως πια, μα σίγουρα) ότι δεν ανέφερα ούτε τον Χριστόφορο, ούτε τον Αλέκο, απαριθμώντας τους φίλους μου της Σπουδάζουσας και τονίζοντας ότι όλοι μας ήμασταν εθελοντές (δεν τους ανέφερα γιατί τα ονόματά τους είναι στενά δεμένα με την υποψία που εξακολουθεί πιθανότατα να με βαραίνει και προς τι λοιπόν να επιβαρύνω μόνος μου τη θέση μου;) ενώ αυτοί οι δυο ήτανε οι πιο στενοί, οι αδελφικοί μου φίλοι και ο Χριστόφορος μας οργάνωσε εμένα και τον Αλέκο το καλοκαίρι του 1938, δυο -τρεις μέρες μετά την εκδρομή μας στη Βουλιαγμένη, τότε που ο Χριστόφορος, ο Αλέκος κι εγώ νοικιάσαμε μια βάρκα και ξανοιχτήκαμε (ήτανε ώρα μπουνάτσας, μεσοβδόμαδα, έρημη σχεδόν η αμμουδιά, έρημα τα παραλιακά καφεενδάκια, ήσυχα και ήρεμα τριγύρω, αργά το απόγευμα, λίγο πριν απ' το ηλιοβασίλεμα) κι ο Αλέκος κράταγε θυμάμαι το τιμόνι, εγώ το δεξιό κουπί κι ο Χριστόφορος, πίσω μου, το αριστερό και λάμναμε αργά, μόλις βυθίζοντας τις άκρες των κουπιών στο ακύμαντο, διάφανο νερό και η βάρκα γλιστραγε αθόρυβα, ακουγόντουσαν μονάχα να αχνοτρίζουν οι σκαρμοί και οι χοντρές σταγόνες κύλαγαν απ' τα κουπιά και πέφτανε σαν ανάλαφρες χάντρες πάνω στη λεία, καταγάλανη και κινούμενη προς την αντίθετη φορά επιφάνεια της θάλασσας.

Ήμασταν κιόλας φίλοι γκαρδιακοί, όπως μας άρεσε να λέμε, μα δεν ξέραμε ακόμα τι καπνό φουμάρει ο καθένας μας (μεταφορικώς βεβαίως, γιατί είχαμε αρχίσει «να πλουτίζουμε τον Παπαστράτο», ο Χριστόφορος καπνίζοντας Άσσο, ο Αλέκος Νο 4 κι εγώ Hellas) και μόνο με μισόλογα και διφορούμενες ειρωνείες εκδηλώναμε την αντίθεσή μας στη Μεταξική δικτατορία, ή καταφεύγαμε σε υπαινιγμούς, για να δώσουμε στον άλλον να καταλάβει τις πολιτικές μας πεποιθήσεις, ή μάλλον τις συναισθηματικές μας προτιμήσεις. Έτσι, λόγου χάρη, ο Αλέκος μου είχε διηγηθεί, πως όταν ήτανε μικρό παιδί, τότε που έμενε ακόμα στη Ρωσία, όπου και γεννήθηκε, όταν ήταν τεσσάρων χρονών, βγήκε απ' την ίζμπα όπου παραθερίζανε, διέσχισε τον λαχανόκηπο, η πόρτα του φράχτη έτυχε να είναι ανοιχτή, βρέθηκε ο Αλέκος στον καρόδρομο (ή μάλλον όχι, δεν πρέπει να 'τανε δρόμος, δε θυμότανε να υπήρχαν σπίτια απέναντι, θα βγήκε μάλλον απ' την άλλη μεριά και βρέθηκε στα χωράφια, ή γενικώς στην εξοχή, άρχιζε το δάσος λίγο παρακάτω) και σε μια στιγμή, είδε έναν τεράστιο, κατάμαυρο ταύρο, που προχωρούσε

κατά πάνω του. Προχώρησε κι ο Αλέκος, πλησιάζοντάς τον, γιατί ήθελε να τον δει από κοντά, άκουσε όμως τη φωνή της μητέρας του να του λέει να σταματήσει, να μείνει ασάλευτος και υπάκουσε, έμεινε στη θέση του κοιτάζοντας τον ταύρο, που όλο και ζύγωνε αργά - αργά και ταυτόχρονα άκουσε βήματα πίσω του, η μητέρα του τον σήκωσε στην αγκαλιά της και βάλθηκε να τρέχει κατά την πόρτα του φράχτη κι ο Αλέκος είδε από ψηλά τον ταύρο να προχωράει με σκυφτό το κεφάλι, πιο γρήγορα τώρα, μα η μητέρα του πρόφτασε και μπήκε στον λαχανόκηπο και έκλεισε με την αμπάρα. Η Νατάσα Ιβάνοβνα, είχε τρομάξει, λέει, επειδή ο Αλέκος φόραγε κόκκινο σκουφάκι και είναι βέβαια γνωστό ότι οι ταύροι εξαγριώνονται όταν κουνήσεις ένα κόκκινο πανί μπροστά τους, γι' αυτό του είχε φωνάξει να μην κουνηθεί απ' τη θέση του. Όλα αυτά (δηλαδή τις σκέψεις που πέρασαν απ' το μυαλό της Νατάσας Ιβάνοβνας και τη δικαιολογημένη — κατ' αυτήν — τρομάρα της) τα έμαθε ο Αλέκος πολλά χρόνια αργότερα, στην Ελλάδα πια, όταν άκουσε τη μητέρα του να διηγείται το περιστατικό στη φίλη της τη Λιζαβέτα Γκριγκόριεβνα και θυμήθηκε πως τη στιγμή εκείνη, τότε που μπήκανε στον λαχανόκηπο, λίγο ακόμα και θα έβαζε τα κλάματα, επειδή δεν τον αφήσανε να δει από κοντά τον ταύρο κι εμένα μου τα έλεγε γελώντας και βεβαιώνοντάς με πως δεν ήταν ταύρος μα γελάδα, «Είμαι σίγουρος, είδα πεντακάθαρα τα μαστάρια της». Όσο για το κόκκινο σκουφάκι, τού άρεσε πολύ, όπως του άρεσε και η κόκκινη γραβάτα που του φορέσανε (τον επόμενο, ή το πολύ τον μεθεπόμενο χρόνο, γιατί η οικογένεια Νεστορίδη κατέβηκε στην Ελλάδα όταν ο Αλέκος ήταν έξη χρονών) του άρεσε μάλιστα τόσο πολύ η κόκκινη γραβάτα του, ώστε το μεσημέρι, όταν έκατσαν να φάνε και του δέσανε ως συνήθως την πετσέτα στο λαιμό, ο Αλέκος την έλυσε και την πέταξε φουρκισμένος, λέγοντας πως θέλει να φαίνεται η κόκκινη γραβάτα του, γιατί έβλεπε τα μεγαλύτερα παιδιά να φοράνε κόκκινες γραβάτες και ήξερε πως τους λένε πιονιέρηδες, «Και ήθελα βλέπεις να είμαι μεγάλος, — μου είπε γελώντας, — κι ας μην ήξερα τι θα πει πιονιέρης» και ο Χριστόφορος, λόγου χάρη, μας έκανε μια μέρα το ραδιόφωνο, μιμούμενος τα παράσιτα, το σφύριγμα που ακούγεται όταν αλλάζεις απότομα σταθμό, μιμούμενος τα γαυγίσματα του Χίτλερ και περνώντας ύστερα σε ελληνικά γαυγίσματα, κραυγάζοντας δηλαδή απίθανους σολικισμούς και καθαρευουσιάνικες ασυνταξίες, μα εκεί στη βάρκα, όταν είχαμε απομακρυνθεί αρκετά, όταν φτάσαμε στο ιδεατό κέντρο της ημικυκλικής παραλίας, είδα τον Αλέκο να παρατάει το τιμόνι και τον άκουσα ν' αρχίζει χαμηλόφωνα, συνωμοτικά, ένα ρούσικο τραγούδι (ή μάλλον, ήτανε η Διεθνής, που την έλεγε στα ρούσικα ο Αλέκος κι εγώ άκουσα πρώτα τα ξένα λόγια και ύστερα τον σκοπό, αυτό θέλω να πω) και παρατήσαμε τότε τα κουπιά μες στο νερό και η βάρκα προχώρησε λίγο ακόμα με τη φορά της αδράνειας. Ο Αλέκος τραγουδάγε κοιτάζοντας κάπου πέρα μακριά, πάνω απ' τα κεφάλια μας, εκεί στο βάθος του ορίζοντα, όπου ενώνονταν ο ουρανός κι η θάλασσα και σε λίγο σώπασε κι ήμουν έτοιμος να του απαντήσω, τραγουδώντας τη Διεθνή στα γαλλικά, είχα ανοίξει κιάλας το στόμα μου, μα με πρόλαβε ο Χριστόφορος, που άρχισε και την έλεγε στα γερμανικά, με φωνή ελαφρότατα σπασμένη, ή ελάχιστα λαχανιασμένη, γιατί είχε τραβήξει όσο να 'ναι κουπί κι όταν τραγούδησα κι εγώ τη γαλλική μετάφραση (ή μάλλον, το γαλλικό πρωτότυπο, όπως έμαθα αργότερα) ο Αλέκος ξαναπήρε το τραγούδι στα ελληνικά κι ο Χριστόφορος θυμάμαι πήγε να κάνει σεγκόντο, δεν τα κατάφερε και συνεχίσαμε πρώτο κι οι τρεις και λίγο - λίγο οι φωνές μας δυναμώνανε, ξεχάσαμε πως κάποιος θα μπορούσε να μας ακούσει από την παραλία, ή μπορεί και να μη μας ένοιαζε πια, εμένα δε μ' ένοιαζε, προκαλούσα εκείνη τη στιγμή την παραλία, τραγουδώντας σχεδόν στη διαπασών «Στον αγώνα ενωμένοι κι ας μη λείψει κανείς» κι αυτούς τους δυο σκεφτόμουνα κυρίως, τον Χριστόφορο και τον Αλέκο, θέλω να πω, τότε που μας άφησε ο Ταγματάρχης να σκεφτούμε μέσα στο γκαράζ και έλεγα μέσα μου πως ήτανε περιττή όλη εκείνη η τελετή της εθελοντοποίησης, τι άλλο ήμασταν αν όχι εθελοντές, ο Χριστόφορος, ο Αλέκος κι εγώ; Ωστόσο, μετά τη διαγραφή τους, όλο και κάποια υποψία θα πρέπει να με βάραινε κι αν πήρα μέρος στην Επιχείρηση Κιβώτιο, αυτό θα πρέπει να 'γινε επειδή ο ταξίαρχος

Οδυσσέας με θαύμασε σε μια μάχη, μου απένειμε το δεύτερό μου παράσημο κι αυτός θα πρέπει να με πρότεινε στο Γενικό Αρχηγείο για την αποστολή, δεδομένου μάλιστα ότι έμενε πάντα κατάπληκτος μπροστά στις εγκυκλοπαιδικές μου γνώσεις και αργότερα, τον Απρίλιο του 1943, οπότε εντάχτηκα στον εφεδρικό ΕΛΑΣ και ανδραγάθησα στο Παγκράτι και πήρα το πρώτο μου παράσημο, αργότερα λοιπόν, όταν θα μπορούσα να δω τον Αλέκο, δεν το επεδίωξα ποτέ, πειθαρχώντας στην εντολή της Οργάνωσης. Στο μεταξύ, η Κλειώ είχε πεθάνει στη Μέρλιν, η Κλειώ που απ' ό,τι άκουσα, είχε αποκηρύξει τον Αλέκο στον πυρήνα της, εξακολουθούσε όμως να τον βλέπει κρυφά, με αποτέλεσμα να της κάνουνε κάθε τόσο συστάσεις, να την απειλούν πως θα την διαγράψουν, να την υποβιβάζουν σε κατώτερο πόστο, μα αυτή όλο και ξαναέβαινε και όταν την συλλάβανε, είχανε γραμματέας της αχτιδικής στην Οδοντιατρική και ήξερε βέβαια ένα σωρό ονόματα, μα δε μίλησε η Κλειώ μας, η Κλυταιμνήστρα μας (δεν της άρεσε λέει το όνομά της, τόσο επίσημο και πολυσύλλαβο που είχανε και διάλεξε το Κλειώ για επαναστατικό της ψευδώνυμο) μόνο προτίμησε να πεθάνει κάτω απ' τα βασιανιστήρια η Κλειώ μας, στη Μέρλιν. Όχι, δεν τον ξαναείδα τον Αλέκο, έμαθα μόνο πως τον πιάσανε οι εγγλέζοι τον Δεκέμβρη του 1944, τότε που καταλάβανε το Δουργούτι και τον στείλανε στην Ελ-Ντάμπα. Γύρισε ο Αλέκος τον Απρίλιο του 1945, μα και πάλι δεν πήγα να τον δω κι απ' το 1947 και ύστερα, και να τόθελα δε θα μπορούσα, γιατί με πιάσανε κι εμένα με τις ομαδικές συλλήψεις του Ζέρβα και με στείλανε στην Ικαριά, όπου διόρθωσα ένα σωρό ξυπνητήρια και όταν γύρισα, πάλι δεν πήγα να τον δω και το καλοκαίρι του 1948, όταν ετοιμαζόμουν να ανέβω στο βουνό, έμαθα πως ο Αλέκος ξαναπιάστηκε και τον στείλανε στη Λήμνο. Έτσι, απ' όλους τους φίλους μου της Σπουδάζουσας, μόνον ο Αλέκος ζει (ή μάλλον, για να είμαι ακριβέστερος, ζούσε τον Σεπτέμβριο του 1948, γιατί τον στείλανε παραδόξως εξορία, ενώ είτανε ανυπότακτος και λίγο αργότερα δημοσιεύτηκε ένας νόμος, με αναδρομική ισχύ, που προέβλεπε ως και την εσχάτη των ποινών για την εν καιρώ εμφυλίου πολέμου ανυποταξία και δεν ξέρω, μπορεί να πέρασε ο Αλέκος από στρατοδικείο και να εκτελέστηκε).

Στα τέλη Αυγούστου 1948, πήγα στο κορσεδάδικο, βρήκα τη Νατάσα Ιβάνοβνα, της έδωσα τρακόσες δραχμές να τις στείλει στον Αλέκο. Με ευχαρίστησε, μόνο που δεν έκλαιγε, με ρώτησε αν ήμουν παράνομος όλα αυτά τα χρόνια (έτσι θα πρέπει να της είχε εξηγήσει ο Αλέκος το γεγονός ότι δεν ξαναπάτησα σπίτι τους και ήτανε εν μέρει αλήθεια) μου είπε ότι θα γράψει στον Αλέκο, μα εγώ, πιάστηκα αμέσως από το παραμύθι της παρανομίας και της απάντησα να μην γράψει τίποτα, καλύτερα να μην αναφερθεί το όνομά μου, μα και τα γράμματα λογοκρίνονται. Με βεβαίωσε πως δε θα γράψει το όνομά μου, μα το επαναστατικό μου ψευδώνυμο, πως ο Αλέκος θα χαρεί πολύ σαν μάθει ότι ζω και τον θυμήθηκα και η λογοκρισία δε θα καταλάβει τίποτα. Επέμενε να ξαναπεράσω, να μου δείξει την απάντηση του Αλέκου, με τα πολλά της έδωσα το τηλέφωνο του σπιτιού όπου κρυβόμουν. Μου τηλεφώνησε πως ο Αλέκος είχε στείλει πίσω τα χρήματα, με την εντολή να μου τα επιστρέψει. Τα 'χε χαμένα η Νατάσα Ιβάνοβνα, δεν καταλάβαινε τίποτα, ήξερε πως ο Αλέκος είχε ανάγκη και από την τελευταία δραχμή και η μόνη εξήγηση που βρήκε, ήταν πως ο Αλέκος μου τα επέστρεψε, γιατί ήξερε πως κι εγώ έχω ανάγκη. Λοιπόν, να περάσω το δίχως άλλο, να πάρω τις τρακόσες μου δραχμές. Της απάντησα πως θα στείλω μια κοπέλα κι όταν μούφερε η κοπέλα τα τρία εκατοστάρικα, μου είπε πως βρήκε τη Νατάσα Ιβάνοβνα πολύ λυπημένη, τάβαζε με τον εαυτό της, έλεγε πως δεν έπρεπε να πάρει τα λεφτά μου και να τα στείλει, αρκούσε να γράψει στον Αλέκο ότι προσφέρθηκα να τον συνδράμω, «Τι κρίμα, τόσο καλοί φίλοι, καθένας υποφέρει με τρόπο του».

Τα τρία εκατοστάρικα ήτανε κολλαριστά, τα ίδια εκατοστάρικα σίγουρα, που είχε πάρει η Νατάσα Ιβάνοβνα απ' το ταχυδρομείο, δεν τα είχε καν διπλώσει και η κοπέλα μου τα έφερε

ολόκληρα, ατσαλάκωτα, τόσο που σκέφτηκα πως δε θα τα 'βαλε μέσα στην τσάντα της, μα μέσα σε ένα βιβλίο, σιδερωμένα θάλεγες. Δεν ξέρω γιατί ακριβώς, μα μ' έπιασε μια φοβερή φούρκα, όταν τα είδα έτσι δα. Δεν είχα θυμώσει όταν έμαθα ότι ο Αλέκος έστειλε πίσω τα χρήματά μου, οργίστηκα τώρα που είδα τα εκατοστάρικα ολοκαίνουρια, λες και είχε καμιά σημασία που τα δικά μου, αυτά που είχα δώσει στη Νατάσα Ιβάνοβνα, ήτανε σκισμένα και ξανακολλημένα, λες και ήτανε ο Αλέκος προσωπικά που μου επέστρεψε τα κολλαριστά χαρτονομίσματα κι όχι το ταχυδρομείο (και μάλιστα το ταχυδρομείο του εχθρού) μα όλο και μου ανέβαινε το αίμα στο κεφάλι και άρπαξα τα τρία εκατοστάρικα, άναψα ένα σπίρτο και ήμουνα έτοιμος να τα κάψω, μα την τελευταία στιγμή, σκέφτηκα πως σε δυο, το πολύ σε τρεις μέρες, θα ανέβαινα στο βουνό. Όλα ήταν έτοιμα, κανονισμένα. Δεδομένου ότι η Χωροφυλακή έλεγχε συχνά τις ταυτότητες των επιβατών στα τραίνα και στα λεωφορεία, η Οργάνωση μου είχε συστήσει να εφοδιαστώ με συστατικές επιστολές μιας γνωστής ει δυνατόν εταιρίας, ώστε να γίνει πιστευτό το «εμπορικός αντιπρόσωπος», που ανέφερε σαν επάγγελμα η πλαστή μου ταυτότητα. Τα τρία εκατοστάρικα του Αλέκου, μπορούσαν κάλλιστα να μου χρησιμεύσουν, γιατί δεν έπρεπε βέβαια να έχω απάνω μου ένα υπέρογκο ποσόν, που θα κινούσε υποψίες, ούτε όμως και ένα ποσόν ασήμαντο, που κι αυτό θα μπορούσε να φανεί κάπως ύποπτο. Και ίσα - ίσα, δίχως τα τρία εκατοστάρικα, το ποσόν που κατάφερα να μαζέψω, μπορούσε να φανεί μικρό. Συν τα τρία εκατοστάρικα, το πράγμα διορθωνότανε, όσο να 'ναι, ή μάλλον, ήταν ό,τι έπρεπε. Σκέφτηκα επιπλέον, πως έτσι που ήτανε κολλαριστά, αποχτούσανε μια ιδιαίτερη αξία, γιατί δημιουργούσαν την εντύπωση ότι τα πήρα απ' την Τράπεζα, την ημέρα ακριβώς της αναχώρησής μου, όπως ταιριάζει σε έναν άνθρωπο που έχει οικονομικές δυσκολίες. Τα έβαλα λοιπόν προσεχτικά στο ακριβό, δερμάτινο πορτοφόλι μου.

Για να μην τα πολυλογώ, όλες εκείνες οι προετοιμασίες, οι πλαστές ταυτότητες, οι ψεύτικες επιστολές, τα κολλαριστά εκατοστάρικα, αποδείχτηκαν τελείως περιττά. Κανένας χωροφύλακας δε μου έκανε έλεγχο, μπορούσα λοιπόν να μην έχω τίποτα απολύτως απάνω μου. Πάντως, στην περίπτωση εκείνη, η στάση της Οργάνωσης απέναντί μου, ήτανε αρκετά περιεργή. Μου βγάλανε βέβαια την πλαστή ταυτότητα, από κει και πέρα όμως με αφήσανε στο έλεος του Θεού, μπορώ να πω. Έπρεπε να βρω μοναχός μου τις επιστολές, τα λεφτά, το ακριβό κοστούμι και την ακριβή βαλίτσα, που θα 'πρεπε νάχω, σαν εμπορευόμενος κάποιας περιωπής — όσο πιο περιωπής, τόσο το καλύτερο, μου είχαν πει. Φυσικά, η στάση αυτή της Οργάνωσης μπορεί να οφείλονταν απλούστατα στο γεγονός ότι τα αρμόδια πρόσωπα είχαν άλλες δουλειές να φροντίσουν, εγώ ωστόσο εξακολουθούσα να υποπτεύομαι ότι η ιστορία με τον Χριστόφορο δεν είχε ξεχαστεί και συνεπώς, με εμπιστευόντουσαν βεβαίως, με βλέπανε όμως ταυτόχρονα με μισό μάτι, γιατί παρ' όλο που δεν ξανάγινε λόγος για τον Χριστόφορο, η ιστορία εκείνη δεν ξεχάστηκε (δεδομένου μάλιστα ότι ο Χριστόφορος είχε κερδίσει πολλές προσωπικές συμπάθειες στο Πολυτεχνείο, ασκούσε σημαντική επιρροή κι αν δεν τον διαγράφανε εγκαίρως, κανείς δεν ξέρει πού θα κατέληγε το πράγμα) τον θυμόντουσαν λοιπόν τον Χριστόφορο, όπως τον θυμόμουνα κι εγώ κι αναρωτήθηκα πολλές φορές τι θα γινότανε (τότε που μου είπε να κατέβω από τη μοτοσικλέτα και να φύγω) τι θα γινότανε αν του 'λεγα τότε νάρθει μαζί μου, να πάμε στην Οργάνωση να καταθέσω πως με έσωσε (ίσως αυτό να περίμενε ίσα - ίσα από μένα ο Χριστόφορος, μα εγώ δεν βρήκα τίποτ' άλλο να του πω, έξω από κείνο το «Κι εσύ;» σαν κάποιος που ρωτάει ευγενικά, «Κι εσείς, που θα πάτε τώρα, στο σινεμά ή στο θέατρο;») τον θυμόμουνα και τον σκεφτόμουνα συχνά τον Χριστόφορο κι όμως δεν είπα ποτέ την αλήθεια στην Οργάνωση, διότι πρώτον, καταθέτοντας υπέρ, θα ανάγκαζα βέβαια την Οργάνωση να με διαγράψει και δεύτερον, διότι κι εγώ ακόμα, εγώ που με είχε σώσει ο Χριστόφορος, εγώ που τον είδα να σκοτώνεται, δεν μπορούσα να είμαι σίγουρος (τότε) για τη στάση του, γιατί ενδέχεται να είχε προσχωρήσει πράγματι στον εχθρό, φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να

φορέσει γερμανική στολή και ύστερα να το μετάνιωσε και να προσπάθησε να εξιλεωθεί, σώζοντάς με και αυτοκτονώντας, παρασύροντας στο θάνατο και μερικούς γερμανούς. Και εν πάση περιπτώσει, η πράξη του, όσο γενναία κι αν ήτανε, τον κατέτασσε μάλλον στην κατηγορία των ντεζεσπεράντος κι όχι των συνειδητών αγωνιστών και φυσικά θα ήταν λάθος να αποκαλύψω την αλήθεια (έστω κι αν εγώ προσωπικά δε θάχα να υποστώ καμιά συνέπεια, έστω κι αν ήμουν σίγουρος πως δε θα με διαγράφανε) γιατί λέγοντας την αλήθεια, θα ηρωποιούσα τον Χριστόφορο στα μάτια των νέων και θα ήταν σα να τον πρότεινα παράδειγμα προς μίμηση, πράγμα που για να είμαι ειλικρινής, μου φαινότανε (τότε) απαράδεκτο. Έτσι, κατάντησε να βλέπω την απροσδόκητη επέμβαση του Χριστόφορου σαν φυσικό φαινόμενο, σαν έναν σεισμό λόγου χάρη, που γκρέμισε ξάφνου τους τοίχους της φυλακής μου κι εγώ πετάχτηκα και βγήκα έξω. Η ερμηνεία αυτή με ανακούφιζε και θυμάμαι πως σ' αυτήν κατέφευγα τελικά και ησύχαζα και με έπαιρνε ο ύπνος. Κι ωστόσο, με βασάνιζε συχνά η σκέψη πως ο Αλέκος είχε φερθεί τελείως διαφορετικά και το χειρότερο απ' όλα ήταν που κι εγώ ο ίδιος, κατά βάθος, ήμουν σίγουρος για τον Χριστόφορο, ήμουν βέβαιος πως έτσι ολομόναχος που βρέθηκε, μες στην απελπισία του, σκότωσε έναν γερμανό και του πήρε τη στολή και τη μοτοσικλέτα (κάθε φορά που σκεφτόμουνα αυτή την εκδοχή θυμόμουν πεντακάθαρα — το είχα δει με τα μάτια μου καθισμένος στην πίσω σέλλα — θυμόμουν ξάφνου ότι το πράσινο αμπέχωνό του είχε έναν σκουροκόκκινο λεκέ κάτω απ' την αριστερή ωμοπλάτη, απόδειξη πως ο Χριστόφορος τον χτύπησε τον γερμανό επιλοχία με μαχαίρι) κι όμως δεν το είπα σε κανέναν ως τα τώρα, αν και πολλές φορές, την ώρα που με έπαιρνε ο ύπνος, έβλεπα ξάφνου το χαμόγελό του, όπως το βλέπω τούτη τη στιγμή, πεντακάθαρα μπροστά μου, πάνω στο άσπρο χαρτί, εκείνο το ακατάδεχτο, το περιφρονητικό θα έλεγα χαμόγελο, κάτω απ' το κράνος του, καθώς εγώ καθάριζα το χώμα και ξανάβαζα τη μπίλια μου μια σπιθαμή πιο μπρος.

Κυριακή, 27 Οκτωβρίου 1949

Τρεις μέρες δεν έγραψα τίποτα. Γιατί; Γιατί έτσι. Λογαριασμό θα σας δώσω; Προτίμησα να μείνω ξαπλωμένος ανάσκελα, κοιτάζοντας το θολωτό ταβάνι, προσπαθώντας να μη σκέφτομαι, περιεργαζόμενος τους λεκέδες της υγρασίας στο ταβάνι, δίνοντάς τους διάφορες ερμηνείες, βάζοντας θέλω να πω τους λεκέδες να μου θυμίζουν κάθε φορά κι άλλα σχήματα. Ήθελα να σβήσω τη μνήμη, πολύ με κουράσανε οι αναμνήσεις όλες αυτές τις μέρες, ήθελα να δω ποια ανάμνηση θα έρθει πρώτη να εγγραφεί στον μαυροπίνακα της μνήμης μου, όταν θάχω σβήσει καλά - καλά τα πάντα, με ένα βρεγμένο σφουγγάρι. Η πρώτη ανάμνηση ήταν το λευκό τσιγαρόχαρτο (γιατί η αλήθεια είναι πως το άνοιξα το φακελάκι που μου είχε δώσει ο ταξίαρχος Οδυσσέας, το άνοιξα πριν φτάσω στις Κερασιές, στο χωριό του τσαγκάρη Απόστολου Δέδε και βρήκα μέσα ένα λευκό τσιγαρόχαρτο). Η πρώτη σκέψη που μου πέρασε, ή μάλλον όχι, δεν είμαι απολύτως σίγουρος, μπορεί να ήταν και η δεύτερη, σκέφτηκα εν πάση περιπτώσει, ότι δύο τινά συνέβαιναν: ή το μήνυμα ήταν γραμμένο με συμπαθητική μελάνη, ή δεν υπήρχε κανένα μήνυμα και ο ταξίαρχος Οδυσσέας μου έδωσε τον μικρό σφραγισμένο φάκελο, μόνο και μόνο για να με κάνει να πιστέψω πως η μετάθεσή μου στην πόλη Ν δεν ήταν απ' τις συνηθισμένες, ενισχύοντάς μου αυτήν την εντύπωση με την εντολή να φυλάξω το φακελάκι πιο προσεχτικά κι απ' την κομματική μου ταυτότητα. Όπως και να 'χει, το γεγονός ότι βρήκα ένα τσιγαρόχαρτο (και ήταν τσιγαρόχαρτο, όχι μόνο σαν ποιότητα χαρτιού, μα και σαν μέγεθος και σχήμα) μου έδωσε την ιδέα να το κρύψω μέσα στο βιβλιάρκι με τα πραγματικά τσιγαρόχαρτα, το οποίο βιβλιάρκι, είχα πάρει τη συνήθεια να βάζω μέσα στην αυτόματη ταμπакέρα μου. Για να μην τύχει και στρίψω κατά λάθος τσιγάρο με το «επισκεπτήριό μου», το σημάδεψα αγκυλώνοντας το μεσαίο δάχτυλο του δεξιού μου χεριού με ένα αγκάθι και πατώντας το ελάχιστο ματωμένο δάχτυλο πάνω στο «επισκεπτήριο», άκρη - άκρη, έτσι ώστε το δακτυλικό μου αποτύπωμα να μη λεκιάσει το γραμμένο (πιθανόν) με συμπαθητική μελάνη μήνυμα. Όταν έφτασα στις Κερασιές, άλλαξα σόλες στις αρβύλες μου και με την ευκαιρία, είπα στον τσαγκάρη Απόστολο Δέδε να κρύψει τον μικρό φάκελο στην αριστερή αρβύλα, εξηγώντας του ότι είχα βάλει μέσα ένα μικρό πριονάκι και ένα χιλιάρικο, έτσι ώστε, αν έπεφτα στα χέρια του εχθρού, να μπορώ να δραπετεύσω, είτε λιμάροντας τα κάγκελα του παράθυρου, είτε δωροδοκώντας τον δεσμοφύλακα. Στην πραγματικότητα, είχα βάλει στο φακελάκι ένα κοινότατο τσιγαρόχαρτο, κάνοντας τη σκέψη πως αν έπεφτα στα χέρια του εχθρού και αρχίζανε να με βασανίζουν, θα μπορούσα να «υποκύψω» τελικά και να «ομολογήσω» ότι ο ταξίαρχος Οδυσσέας με είχε διατάξει να μεταφέρω ένα μήνυμα και το μήνυμα βρίσκεται στη σόλα της αριστερής μου αρβύλας, οπότε ας κόβανε το λαιμό τους να καταλάβουν με τι σόι συμπαθητική μελάνη ήταν γραμμένο το μήνυμα, εμένα πάντως θα με αφήνανε ήσυχο, μια και θα τους είχα μαρτυρήσει το «μυστικό». Συνεπώς, όταν ο κοκκινομάλλης λοχίας (που πράγματι δεν έμαθα ποτέ το όνομά του) φόρεσε πράγματι τις αρβύλες μου στην «Κληματαριά», καρφί δε μου κήκε κι ο λόγος που έκλειψα την ταμπакέρα μου, δεν ήταν τόσο που θα παιδεύομουνα πράγματι να στρίψω τσιγάρο με τα χέρια, όσο που ήθελα να σώσω το «επισκεπτήριό» μου. Και το 'ωσα πράγματι και το είχα συνεχώς απάνω μου (μέσα στο βιβλιάρκι με τα τσιγαρόχαρτα και το βιβλιάρκι μέσα στην ταμπакέρα) σε όλη τη διάρκεια της πορείας μας και το 'χασα μόνον όταν με προφυλακίσατε και διατάξατε να μου κάνουν σωματική έρευνα, πριν να με κατεβάσουν στο υπόγειο του πρώην Γυμνασίου της πόλεως Κ, όπου και με κλείσανε σε τούτο δω το κελί, που θα πρέπει να ήτανε άλλοτε αποθήκη γυμναστικών οργάνων, γιατί βρήκα στη γωνιά, δίπλα στο σιδερένιο στρίποδο του κρεβατιού μου, ένα μικρό κομμάτι μάρμαρο, σε μέγεθος βότσαλου, με καμπύλη τη μια του μεριά, ανώμαλη την άλλη, σπασμένο προφανώς το κομμάτι από ένα λιθάρι λιθοβολίας. Η σωματική έρευνα έγινε τόσο αναπάντεχα, ώστε δεν πρόλαβα να σώσω γι' άλλη μια φορά την ταμπакέρα μου, μου την πήρανε λοιπόν, όπως και όλα τα τσακμάκια που είχα

απάνω μου (διότι, ξεκινώντας από το γκαράζ, δεν είχα τσακμάκι, τόση ήταν η φούρια μου να «κλέψω» την ταμπακέρα, πετώντας την προς τούτο στον σωρό των ντρίλινων σακακιών, ώστε δεν σκέφτηκα να πετάξω και το τσακμάκι μου, ή κι αν το σκέφτηκα, δεν το 'κανα, από φόβο μην πέσει το τσακμάκι πάνω στην ταμπακέρα και προκαλέσει η μεταλλική τους πρόσκρουση την προσοχή του κοκκινομάλλη λοχία, αργότερα όμως, στη διάρκεια της πορείας, όταν κυανίστηκε ο Θεόφιλος στο σημείο ν₂, ζήτησα και πήρα το τσακμάκι του και κάθε φορά που σκοτωνότανε, ή κυανιζότανε ένας κάτοχος τσακμακιού, το έπαιρνε κάποιος απ' αυτούς που δεν είχανε, δεδομένου όμως ότι πεθάνανε όλοι τελικά και πήγανε από σφαίρα, ή μαχαίρι, ή κυάνιο, ή εκτέλεση, ακόμα κι από αρρώστια, μου μείνανε εμένα όλα τα τσακμάκια και αποδείχτηκε ότι παρ' όλο που είχαμε γδυθεί τσίτσιδοι στην «Κληματαριά» — εκτός από τον Ταγματάρχη βέβαια — οι οχτώ από τους τριάντα οχτώ της ομάδας μας τα κατάφεραν και «κλέψανε» τα τσακμάκια τους, ή μάλλον, οι οχτώ από τους τριάντα τρεις, γιατί οι πέντε εκτελεστήκανε, ή μάλλον, καλά λέω, απ' τους τριάντα οχτώ, γιατί αυτοί που θάψανε τους εκτελεσμένους στη μάντρα των υπεραστικών λεωφορείων θα πρέπει να ψάξανε στις τσέπες των παντελονιών τους και πήρανε τα τυχόν «κλεμμένα» τσακμάκια και δε βάζω στον λογαριασμό τον Λυσίμαχο, γιατί αυτός δεν κάπνιζε, όπως και να 'χει πάντως, εγώ βρέθηκα να έχω οχτώ τσακμάκια απάνω μου, όταν έφτασα στην πάλη Κ και μου τα πήρανε όλα όταν διατάξατε την προφυλάκισή μου). Συνεπώς, το «επισκεπτήριό» μου δεν βρίσκεται στην αριστερή μου άρβυλα κι αν ξηλώσατε τη λαστιχένια σόλα της και βρήκατε το φακελάκι με το τσιγαρόχαρτο, που είχα βάλει μέσα, μην παιδεύεστε άδικα, είναι τελείως άγραφο εκείνο το τσιγαρόχαρτο, μην παιδεύεστε άδικα να βρείτε με τι λογής συμπαθητική μελάνη έγραψε ο ταξίαρχος Οδυσσέας το μήνυμά του. Το πραγματικό «επισκεπτήριό» μου, έχει μείνει μέσα στο βιβλιάρaki με τα τσιγαρόχαρτα και μπορείτε πολύ εύκολα να το βρείτε, γιατί είναι λεκιασμένο στην άκρη (βλέποντας τον μικρό, σκούρο λεκέ, δε θα καταλάβετε πως πρόκειται για αίμα, μπορεί να υποθέσετε πως έπιασα το τσιγαρόχαρτο με λιγδωμένα χέρια και το δακτυλικό αποτύπωμα δεν διακρίνεται πια με γυμνό οφθαλμό) εύκολα θα το βρείτε πάντως, αν την φυλάξανε βεβαίως την ταμπακέρα μου κι αν δεν έστριψε κανείς τσιγάρο με δαύτηνε, καπνίζοντας ενδεχομένως το «επισκεπτήριό» μου, παραβιάζοντας έτσι τον κανονισμό των φυλακών, δεδομένου ότι η αυτόματη ταμπακέρα εξακολουθεί να μου ανήκει και μπορεί να κατασχεθεί μόνον αν καταδικαστώ κι αν η απόφαση αναφέρει ρητώς ότι δημεύεται η κινητή μου περιουσία. Αν όμως τηρήθηκε κατά γράμμα ο κανονισμός, μπορείτε να βρήτε εύκολα το «επισκεπτήριό» μου και να διαβάσετε το τυχόν μήνυμά του, διότι ξέρετε βέβαια με τι λογής συμπαθητική μελάνη γράφονται αυτού του είδους τα μηνύματα οπότε, το μήνυμα αυτό καθ' εαυτό, συν το γεγονός ότι μου το εμπιστεύτηκε ο ταξίαρχος Οδυσσέας, θα σας βοηθήσει στη διερεύνηση της υποθέσεως και κυρίως, θα έχετε ίσως τη γραπτή γνώμη του ταξίαρχου Οδυσσέα σε ό,τι αφορά το ποιον μου, διότι από μιας αρχής μου πέρασε η σκέψη πως το σημείωμα εκείνο κάτι έγραφε ενδεχομένως και για μένα, καλό ή κακό. Λυπάμαι ειλικρινά που άργησα τόσο πολύ να πω την αλήθεια, εκθέτοντας το «επισκεπτήριό» μου στον κίνδυνο να γίνει καπνός, λυπάμαι που έδωσα τόση σημασία στο αν είστε λενινιστής, ή δογματικός, ή ακόμα και κυβερνητικός, όπως υποπτεύτηκα τις προάλλες, με αποτέλεσμα να μη θέλω να πέσει στα χέρια σας το μήνυμα του ταξίαρχου Οδυσσέα, γιατί δεν ήξερα αν έχει σχέση με μένα ή όχι κι αν έχει σχέση, αν είναι υπέρ εμού ή εναντίον μου. Τώρα πια δε με νοιάζει, ή μάλλον, τώρα πια αποφάσισα να το ρισκάρω, «θα παραδώσω το σημείωμα στην ανάκριση — είπα μέσα μου — κι ας γίνει ό,τι γίνει».

Παρασκευή, 10 Νοεμβρίου 1949

Επί δώδεκα μέρες, περίμενα πως τούτη τη φορά θα μου απαντήσετε επιτέλους, θα βρείτε (ή δε θα βρείτε) το «επισκεπτήριο» και θα αρχίσετε, βάσει του νέου γραπτού στοιχείου (ή βάσει της εξ αιτίας μου απώλειάς του) μια κανονική ανάκριση, τίποτα όμως, τίποτα απολύτως. Επιμένετε να μην μου απαντάτε, σκέφτηκα λοιπόν, για να περάσω την ώρα μου περιμένοντας (γιατί εξακολουθώ να περιμένω ακόμα και τώρα) σκέφτηκα να συμπληρώσω ορισμένα κενά στην ως τα τώρα εξιστόρηση των γεγονότων, αν και ξέρω βέβαια πολύ καλά πως όσα κι αν προσθέσω, θα πρόκειται πάντα για μια περίληψη του τελικού κειμένου.

Έφυγα από την ταξιαρχία του Οδυσσέα και έφτασα στην πόλη Ν τριάντα έξη ώρες νωρίτερα απ' ό,τι με διατάξανε, γιατί κατά καλή μου τύχη, έκανα ογδόντα περίπου χιλιόμετρα με ένα φορτηγό, που συνάντησα στη δημοσιά. Την τελευταία νύχτα (γιατί περπάταγα τη νύχτα και κοιμόμουνα την ημέρα, κατά προτίμηση δίπλα σε ρυάκι, ή πηγή) την τελευταία νύχτα με είχε πιάσει μια άσκοπη βιασύνη και ενώ θα μπορούσα να περπατάω με το πάσο μου στον καρόδρομο, που οι κορδέλες του ανέβαιναν στην πλαγιά, εγώ σκαρφάλωνα το βουνό και λαχάνιαζα κι έγδερνα τα χέρια μου στα πουρνάρια, που βρισκόντουσαν ξάφνου μπροστά μου, ξεφυτρώνοντας κάθε τόσο μέσα απ' το σκοτάδι, εκεί που δεν το περίμενα.

Μόλις που άρχισε να φέγγει, όταν ένιωσα πως δεν μπορώ να προχωρήσω άλλο. Σταμάτησα απότομα, έκατσα δίπλα σε μια μεγάλη αφάνα και μισοξάπλωσα απάνω της (δε μ' ένοιαζαν τ' ακάθια, γιατί με προστάτευε ο γυλιός). Μόνο τότε έβγαλα το τουφέκι και το ακούμπησα δίπλα μου. Πολύ θα το 'θελα να πιω τις τελευταίες γουλιές που μου μένανε στο παγούρι, συγκρατήθηκα όμως και είπα να ξανασάνω πρώτα, να ξεϊδρώσω, να πιάσει τόπο το νερό. Έστριψα ένα τσιγάρο χωρίς να βιάζομαι, έβγαλα τις αρβύλες και τέντωσα τα πόδια μου. Περίμενα λίγο ακόμα και απολάμβανα προκαταβολικά το τσιγάρο που θα άναβα μόλις θάπινα το νερό — τραβούσα από τώρα ρουφηξιές πριν το ανάψω και το στεγνό του άρωμα γαργάλαγε τη μύτη μου σε κάθε εκπνοή. Τελικά, ξεθηλύκωσα το παγούρι απ' τη ζώνη. Καθώς το ξεβίδωνα, μου φάνηκε πολύ λαφρύ. Έγειρα προς τα πίσω το κεφάλι μου, αναποδογύρισα πάνω απ' το στόμα μου το παγούρι, μα τελικά αναγκάστηκα να το παραδεχτώ πως ήταν άδειο, θύμωσα τόσο πολύ, που πέταξα το παγούρι στις πέτρες. Ξανάβαλα τις αρβύλες, πέρασα το τουφέκι στον ώμο, μάζεψα το παγούρι και ξανατράβηξα τον ανήφορο. Έλεγα πως τώρα που έφεξε θα μπορέσω να προχωρήσω γρηγορότερα, μα τα πόδια μου ήταν βαριά και άρχισα να νυστάζω.

Το πήρα πια απόφαση να πέσω και να κοιμηθώ ώσπου να με πιάσει ο ήλιος, μα εκεί που έψαχνα κανέναν τόπο βολικό, είδα λίγα μέτρα παρακάτω τον καρόδρομο. Αποφάσισα να προχωρήσω ως τη στροφή. Αν είχε κι άλλη κορδέλα, θα σταματούσα. Αν όχι, μπορεί να συνέχιζα ως την πόλη Ν. «Άμα ανέβεις το βουνό, —μου είχαν πει— θα τη δεις πιάτο μπροστά σου. Από την τελευταία στροφή, ο δρόμος κατηφορίζει και σε κανένα τεταρτάκι θα είσαι μέσα».

Πραγματικά, είχα φτάσει στην τελευταία στροφή. Από κει και πέρα ήταν κατηφόρα και δε μ' ένοιαζε πια. Κάπου πεντακόσια μέτρα μετά τη στροφή, έπεσα σε ένα φυλάκιο. Τους έδειξα τα χαρτιά μου, τους ζήτησα νερό, μου είπαν πως δεν έχουνε.

Τα παντζούρια των σπιτιών ήταν κλειστά κι ο δρόμος έρημος. Όλο έλεγα μέσα μου πως στην επόμενη πόρτα θα χτυπήσω να μου δώσουνε νερό, ντρεπόμουνα να τους αγουροξυπνήσω κι

επιπλέον αμφέβαλα αν θα μου άνοιγε κανείς, τόση ήταν η ησυχία ολόγυρα. Εκεί που προχωρούσα στα στενά σοκάκια, έβλεπα καμένα σπίτια (αργότερα έμαθα πως πέσανε αρκετές εμπρηστικές σε κείνη τη γειτονιά, κατά τη διάρκεια του δεύτερου βομβαρδισμού) και σκέφτηκα πως ίσως νάχαν φύγει όλοι. Προχώρησα λοιπόν στους έρημους δρόμους, προσπαθώντας να προσανατολιστώ και να φτάσω στο κέντρο, γιατί βέβαια όπου να 'ναι θάνοιγαν τα καφενεία.

Όπως και να 'χει, με ικανοποιούσε η σκέψη πως στο χέρι μου ήταν να χτυπήσω, ή να μη χτυπήσω μια πόρτα, μου άρεσε που ήμουνα λεύτερος να πάρω μια απόφαση, να αναπτύξω πρωτοβουλία, πάντα μου άρεσε να εκτελώ τις διαταγές καλύτερα απ' όσο το περίμεναν οι ανώτεροί μου και σχεδόν πάντα το κατάφερα — απόδειξη πως πήρα δυο παράσημα. Έτσι, λόγου χάρη, όταν έφυγα απ' την ταξιαρχία, είχα να εκτελέσω μια συγκεκριμένη διαταγή: Να φτάσω στην πόλη Ν το αργότερο ως το βράδυ της 3ης Ιουλίου. Είχα κάθε δικαίωμα να αναπτύξω πρωτοβουλία, να περπατάω νύχτα και να κοιμάμαι την ημέρα, να γλυτώσω χιλιόμετρα ποδαρόδρομο με κείνο το καμiónι — γιατί τολμώ να πω πως δεν ήταν απλά και σκέτα ζήτημα τύχης. Έκατσα και το περίμενα το καμiónι και δεν ήμουνα καθόλου σίγουρος πως θα περάσει και που πέρασε δεν ήτανε καθόλου απαραίτητο να με πάρει — σου τυχαίνουνε καμιά φορά και παλιοτόμαρα που βαριούνται να σταματήσουν. Έτσι, έφτασα νωρίτερα από πολλούς άλλους, πράγμα που δείχνει πως έχω αρκετές ικανότητες, αρκεί να ξέρω τι ζητάνε από μένα. (Ενώ τώρα, μπρος σε τούτο το άσπρο χαρτί, προς τα πού να συνεχίσω; Πού είναι τώρα η πόλη Ν;)

Τότε όμως, προχώρησα στους έρημους δρόμους (πολλοί κάτοικοι είχανε φύγει, τόσο που τα μισά περίπου σπίτια ήτανε άδεια, βρέθηκαν μάλιστα και μερικοί που επωφελήθηκαν από την ευκαιρία, σπάσανε τις πόρτες και κλέψανε ό,τι βρήκανε). Αργότερα, άκουσα πως ένας υφασματέμπορας κι ο γιος του, διέρρηξαν το μαγαζί του γείτονά τους χρυσοχόου και μη βρίσκοντας τίποτα άλλο εκτός απ' το μικρό χρηματοκιβώτιο, το φορτώθηκαν και το κουβάλησαν στο δρόμο, σκοπεύοντας προφανώς να το μεταφέρουν στο μαγαζί τους. Αλλά ήτανε βαρύ και το απίθωσαν στο πεζοδρόμιο να ξανασάνουν και εκείνη τη στιγμή πέρασε η περίπολος και τους συνέλαβε. Το χρηματοκιβώτιο το παρατήσανε εκεί στο πεζοδρόμιο, έξω απ' το άδειο χρυσοχοείο κι όταν έφτασα εγώ στη πόλη Ν, ήταν ακόμα εκεί, ίσως γιατί κανένας δεν τολμούσε να το κλέψει, ίσως γιατί κανενός δεν του χρειαζότανε. Τον υφασματέμπορα και τον γιο του, τους στήσανε στον νότιο τοίχο της Ζωοδόχου Πηγής, στην κεντρική πλατεία και τους εκτελέσανε προς παραδειγματισμόν.

Προχώρησα λοιπόν στους έρημους δρόμους, συνάντησα τον γαλατά, του έκανα σωματική έρευνα, ήπια εκείνο το αναγουλιαστικό, φρεσκοαρμεγμένο γάλα, είδα το σταματημένο ρολόι, ήπια νερό απ' τη βρύση της Ζωοδόχου Πηγής, συνέστησα εχεμύθεια στον επικεφαλής της περιπόλου και τη στιγμή που έφευγα απ' την κεντρική πλατεία για να πάω στο πρώην Γυμνάσιο, είδα για πρώτη φορά τα τρία γκρεμισμένα σπίτια. Τα δύο ήταν άμορφοι σωροί ερειπίων, ενώ το τρίτο στεκόταν άθικτο και μόνο ο τοίχος της προσόψεως είχε πέσει (δεν ήταν άθικτο λοιπόν) και οι πέτρες μένανε ακόμα σωριασμένες στο πεζοδρόμιο (το 'βλεπες αμέσως πως είχανε καθαρίσει τον τόπο και τις στοίβαξαν εκεί) και το μπαλκόνι κρεμότανε λοξό, έτσι που η μια του άκρη έφτανε σχεδόν ως τον πέτρινο σωρό. Στο ισόγειο θα πρέπει να ήτανε μαγαζί, μπακάλικο όπως μου φάνηκε, γιατί είδα τον πάγκο και τα άδεια ράφια. Έμαθα αργότερα πως όσοι ήτανε μέσα στο μπακάλικο, τότε που έπεσε η βόμβα, δεν έπαθαν τίποτα. Τρόμαξαν βέβαια και κάποιος, μη βρίσκοντας άλλο τρόπο, έδωσε σε μια γυναίκα μερικά χαστούκια, για να την συνεφέρει. Όταν φύγανε τα αεροπλάνα, οι τραυματιοφορείς και το συνεργείο διασώσεως μεταφέρανε τους νεκρούς και τους λαβωμένους, περιμάζεψαν όσο

μπόρεσαν τη χυμένηπραμάτεια απ' τους υπαίθριους πάγκους του παζαριού (και γίνανε αρκετά επεισόδια, κυρίως ανάμεσα στους μανάβηδες, γιατί τα καρπούζια κύλησαν και μπερδεύτηκαν κι άντε να βρει άκρη ο λοχαγός Ανδρόνικος που επιστατούσε και να καταλάβει ποιος είχε δίκιο, μια κι όλοι φωνάζανε πως τους λείπουν καρπούζια) και τελικά σκεφτήκανε να αδειάσουνε το μπακάλικο, γιατί το σπίτι ήταν παλιό και υπήρχε φόβος να καταρρεύσει. Ωστόσο, ούτε ο μπακάλης, ο Αναστάσιος Δημόπουλος, ούτε κανένας συγγενής του δεχότανε να μπει στο μαγαζί και λέγανε πως προτιμούν να χάσουν το εμπόρευμα, παρά να ταφούν εκεί μέσα. Κι όχι μόνον αυτό, μα ο Δημόπουλος είπε πως θάφευγε απ' την πόλη Ν κι έφυγε πράγματι, τρέχοντας μάλιστα, γιατί ξαναφάνηκαν τα αεροπλάνα, θα ήταν όμως αναγνωριστικά, ή πέρασαν τυχαία, βόμβες πάντως δε ρίξανε. Τότε ο λοχαγός Ανδρόνικος, διέταξε τους φαντάρους να αδειάσουν το μαγαζί κι αυτοί κουβαλάγανε τα τσουβάλια κι ό,τι άλλο γρήγορα -γρήγορα, γιατί φοβόντουσαν μην πέσει πάνω τους το σπίτι. Κι όταν πια τα είχαν πάρει όλα και τα είχαν μεταφέρει στα σκαλοπάτια της εκκλησίας, μέχρι τελευταίο λαμπόγυαλο και έβγαινε κι ο τελευταίος φαντάρος, άκουσαν από μέσα ένα γατί να νιαουρίζει. Κι ο τελευταίος φαντάρος γύρισε πίσω και πήρε το γατί (και χασομέρησε αρκετά γιατί εκείνο τον φοβήθηκε στην αρχή και του ξέφυγε κάνα δυο φορές, ώσπου το στρίμωξε σε μια γωνιά) και φορτωμένος έτσι μια λαμαρινένια σκάφη με λογής - λογής μικροπράγματα κι έχοντας βάλει το γατί στον κόρφο του, μέσα στο αμπέχονο, έβγαινε κιάλας χαμογελαστός απ' το μπακάλικο, όταν ξηλώθηκε ξάφνου το αριστερό υποστήριγμα του μπαλκονιού κι όλο το μεγάλο μάρμαρο έπεσε και τον άφησε στον τόπο. Το γατάκι δεν έπαθε τίποτα.

Πάνω απ' το μπακάλικο, είδα άθικτη την κρεβατοκάμαρα του μαγαζάτορα. Μένανε ακόμα στη θέση τους μια μεγάλη ντουλάπα με καθρέφτη, ένα μπαούλο, ένα τραπεζάκι και ένα διπλό κρεβάτι με μπρούντζινα, πώς τα λένε, τα ξεχνάω, με κείνες τέλος πάντων τις τέσσερις μπρούντζινες σφαίρες. Και την ώρα που κοίταζα το μισογκρεμισμένο σπίτι, οι λοξές αχτίνες του ήλιου πέσανε πάνω στον καθρέφτη και το δωμάτιο φωτίστηκε διπλά και φάνηκε καθαρό και συγυρισμένο, αν και κανείς δεν είχε ανέβει βέβαια απάνω από τότε που έγινε ο δεύτερος βομβαρδισμός, δηλαδή από τις 22 Ιουνίου κι εγώ έφτασα στην πόλη Ν τα χαράματα της 2ας Ιουλίου. Ο Αναστάσιος Δημόπουλος γύρισε στην πόλη Ν πεντέξι μέρες πριν φτάσω και πήγε αμέσως στον διοικητή Νικόδημο και του ζήτησε να του αποδοθούν τα εμπορεύματα του εδωδιμοπωλείου του, ή τουλάχιστον να αποζημιωθεί και να λάβει την αξία τους σύμφωνα με την εκτίμηση μιας αρμοδίως συσταθησομένης επιτροπής, γιατί ουδείς νόμος προβλέπει ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις είναι δυνατόν να θεωρηθούν τα ως άνω εμπορεύματα λεία πολέμου. Όλα αυτά τα είχε μάθει απέξω κι ανακατωτά (του τα είχε δακτυλογραφημένα ο δικηγόρος του σε μια αίτηση, αναφορά, ή μήνυση, δεν ξέρω ακριβώς, πάντως δεόντως χαρτοσημασμένη). Και ερχόταν ο Αναστάσιος Δημόπουλος και ενοχλούσε τον διοικητή Νικόδημο και φυσικά αυτός τον παρέπεμψε στο αρμόδιο γραφείο — αλλά ποιο γραφείο ήταν αρμόδιο; Άλλωστε, τα τρόφιμα είχαν κιάλας φαγωθεί, τα όσπρια λόγου χάρη είχαν πέσει στα καζάνια και οι κονσέρβες μοιράστηκαν σε τμήματα και ομάδες που φεύγανε κάθε τόσο από την πόλη Ν και έπρεπε βέβαια να έχουνε ξηρά τροφή για την πορεία και πώς ήταν δυνατόν να ξέρει ο διοικητής Νικόδημος τι αξίζανε αυτά τα τρόφιμα (στην υποθετική περίπτωση που θάθελε να πληρώσει αποζημίωση) αφού κανένας δε σκέφτηκε να τα καταγράψει; Όσο για τα άλλα είδη οικιακής χρήσεως που έχουνε συνήθως τα μπακάλικά των επαρχιακών πόλεων, από ξύδι μέχρι φαράσια, ως και μερικά βιβλία που ξεμείνανε ποιος ξέρει από τότε, όλα αυτά μεταφερθήκανε στην αποθήκη υλικού και ο αποθηκάριος, αφού ξεχώρισε ό,τι ήταν ή θα μπορούσε κάποτε να γίνει είδος στρατιωτικόν, άρχισε να χαρίζει τα άλλα σε όποιον του τα ζήταγε. Έτσι, βρεθήκανε φαντάροι, ακόμα και βαθμοφόροι, που ερχόντουσαν και παίρνανε ένα γκιουβέτσι λόγου χάρη, ή κλωστές ντεμισέ και σε λίγο έγινε γνωστό πως τα χαρίζανε στις γκόμενες και τότε ο

αποθηκάριος άρχισε να μη σου δίνει τίποτα αν δεν του το πλήρωνες — μισοτιμής φυσικά και ακόμα φτηνότερα. Όταν γύρισε λοιπόν ο Αναστάσιος Δημόπουλος, δεν είχε μείνει τίποτα, εξόν απ' τα βιβλία — ονειροκρίτες κυρίως και μια μεγειρική. Τα βιβλία, τα είχε πετάξει ο αποθηκάριος σε μια γωνιά και όποιος ήθελε πήγαινε κι έπαιρνε και όταν έφτασε ο Νικήτας στο πρώην Γυμνάσιο, πήρε έναν ονειροκρίτη και έσπαγε πλάκα, όπως έλεγε και μου διάβασε κι εμένα μερικά αποσπάσματα, που του φανήκανε αστεία. Μα την ώρα που πήγε και στάθηκε μπροστά στη μεγάλη, δίφυλλη πόρτα του γκαράζ ο Νικήτας δε γελούσε, μόνο κοίταζε κάπου πέρα μακριά, πάνω απ' το κεφάλι μου, στημένος εκεί στα έξη βήματα και έγινε η εκτέλεση και έπεσε ο Νικήτας, σα νάσπασαν μονομιάς όλα τα νεύρα που τον κρατάγανε όρθιο, χτυπημένος προφανώς από κάποιον άλλον, γιατί εγώ σημάδεψα το χοντρό, μπρούντζινο λουκέτο, ή μάλλον άκρη - άκρη στο μπράτσο του, πεντέξι δάχτυλα πιο κάτω απ' την καμπύλη του ώμου, έτσι που η σφαίρα μου να αγγίξει μόλις - μόλις το ύφασμα του πουκάμισου.

Έφτασα στο πρώην Γυμνάσιο, βρήκα τον σκοπό (δηλαδή τον Λυσίμαχο) να κοιμάται του καλού καιρού, τον ανέφερα στον υποδιοικητέοντα Βελισάριο, κατέβηκα με τον φαντάρο Παντελή στο υπόγειο και εκεί που στρίβαμε και ξαναστρίβαμε στους διαδρόμους, πήρε σε μια στιγμή το μάτι μου μια ανοιχτή πόρτα και είδα την αίθουσα ωδικής και εκεί ακριβώς, μέσα σε κείνη την αίθουσα ωδικής, βρήκαμε λίγες μέρες αργότερα νεκρόν τον γέρο - επιστάτη, όταν η μικρή Ελένη ήρθε τρέχοντας και μας είπε πως ο παππούς έπεσε κάτω και δε σαλεύει. Ο πρώην επιστάτης και η εγγονή του εξακολουθούσανε να μένουν στο υπόγειο του πρώην Γυμνασίου, δίπλα στην πρώην αίθουσα ωδικής, η οποία, δεν ξέρω πώς και γιατί, είχε μείνει άθικτη κι όλα τα θρανία ήταν στη θέση τους, ακόμα και ο μαυροπίνακας και το πιάνο. Το γεγονός ότι δεν χρησιμοποιούσαμε την αίθουσα ωδικής, μού είχε κάνει εντύπωση απ' την πρώτη στιγμή, αλλά αυτό που με εξέπληξε πάνω απ' όλα, ήταν ότι δεν είχαν κλείσει με σάκους τα δυο παράθυρα. Η πόρτα έμενε συνεχώς ανοιχτή, αλλά ποτέ δε μου πέρασε η σκέψη να μπω κι ούτε είδα ποτέ κανέναν μέσα. Ένα πρωί, δυο μέρες πριν πεθάνει ο πρώην επιστάτης, περνώντας έξω απ' την αίθουσα ωδικής, άκουσα κάποιον να χτυπάει στην τύχη τα πλήκτρα του πιάνου. Ήταν η μικρή Ελένη, που έπαιζε φορώντας ένα δάφνινο στεφάνι στο κεφάλι της και ένα άσπρο φουστάνι, μακρύ ως τους αστράγαλους. Μπήκα μέσα, η Ελένη άκουσε τα βήματά μου, έπαψε απότομα να χτυπάει τα πλήκτρα, στράφηκε και απόμεινε να με κοιτάζει τρομαγμένη. Της μίλησα όσο πιο φιλικά μπορούσα, την ρώτησα τι ήτανε εκείνο το στεφάνι και μου είπε πως το στεφάνι εκείνο το φόραγε στη Λαϊκή Γιορτή. Της είχανε βάλει και τούτο το άσπρο φουστάνι και την ανεβάσανε μαζί με δυο συμμαθήτριές της (πήγαινε στην πρώτη) πάνω σε ένα τετράτροχο κάρο, στολισμένο με πράσινα κλαδιά και κόκκινα λουλούδια και βαστάγανε, αυτή κι οι φίλες της, τη μακριά ουρά του φουστανιού της δασκάλας τους, που την φωνάζανε κυρία, αλλά εκείνη την ημέρα τους είπε πως τη λένε Νίκη. Το φουστάνι της δασκάλας ήτανε κόκκινο και φόραγε κι εκείνη στο κεφάλι της ένα δάφνινο στεφάνι, που ο παππούς το είχε μπογιατίσει χρυσαφί. Το κάρο το σέρνανε τέσσερα άλογα. Το πρώτο δεξιά, ήταν κατάμαυρο και είχε μια άσπρη βούλα στο μέτωπο. Πίσω τους ερχόντουσαν κι άλλα κάρα και ο κόσμος που είχε μαζευτεί στα πεζοδρόμια, ή κοίταζε απ' τα παράθυρα και τα μπαλκόνια, φώναζε κάθε τόσο ζήτω και κάθε τόσο σκάγανε βαρελότα δίπλα στα άλογα κι εκείνα τρομάζανε όσο και να πεις και πισωπατάγανε. Το κάρο ταρακουνιότανε και η Ελένη δυσκολευότανε να στέκει όρθια, γιατί έπρεπε να κρατάει και την ουρά της δασκάλας. Τη Νίκη όμως δεν την ένοιαζε, στεκότανε καμαρωτή και ο κόσμος την χειροκροτούσε κι εκείνη κράταγε σοβαρή το δόρυ στο δεξί της χέρι και την ασπίδα στο αριστερό της. Την ασπίδα την είχε φτιάξει ο παππούς από χοντρό χαρτόνι και την είχε μπογιατίσει μπακιρένια. Έπαιζαν οι πίπιζες και τα νταούλια, ο κόσμος τους πέταγε λουλούδια, κομφετί και σερπαντίνες και απ' τα παράθυρα και τα μπαλκόνια τούς πετάγανε κέρματα μέσα στη φαρδιά ουρά του φουστανιού (για τον έρανο). Είχε και η Ελένη πέντε

δεκάρες, δεν της άρεσε όμως να τις ρίξει από τόσο κοντά, είπε λοιπόν στις φίλες της να κρατήσουνε γερά την ουρά, πήδηξε απ' το κάρο, έτρεξε μπροστά απ' την πομπή, ανέβηκε στο σπίτι του Κωστή (είναι ξάδερφός της και πάει στη δευτέρα) και έριξε απ' το μπαλκόνι του τα κέρματα, ένα - ένα ως το πέμπτο και σημάδεψε τόσο καλά και τις πέντε φορές, που πέσανε όλα μέσα στην κόκκινη ουρά.

Μιλώντας έτσι η Ελένη, είχε τελείως ξεθαρρευτεί, τόσο που άρχισε να ακομπανιάρει τα λόγια της, χτυπώντας τα πλήκτρα με όλη της τη δύναμη, θέλοντας να μου δείξει τι κρότο κάνανε τα βαρελότεα και θυμάμαι πως θυμήθηκα εκείνη τη στιγμή το πιάνο στη «Σιωπή» του Αλέκου, όπου ένας από τους ήρωές του, μη μπορώντας πια να αντέξει τη σιωπή, μα μη μπορώντας κιόλας, ή μάλλον μη θέλοντας να μιλήσει, πάει και κάθεται στο πιάνο και παίζει μην ξέροντας να παίζει, πάει και χτυπάει τα πλήκτρα στην τύχη κι εγώ, ακούγοντας τον Αλέκο να διαβάζει τη «Σιωπή» του, κοίταζα μια αυτόν, μια τον Χριστόφορο, μια το παλιό, από πάμφτηνο ξύλο στρογγυλό τραπέζι, ή μάλλον μισοστρόγγυλο, γιατί το ένα του φτερό ήτανε κατεβασμένο και κοίταζα λοιπόν το φτηνό ξύλο του τραπεζιού (ο Αλέκος είχε βγάλει το λινό, άσπρο τραπεζομάντιλο, που έφεγγε πια μεριές - μεριές απ' την πολύχρονη χρήση και τα πολλά πλυσίματα, το έβγαλε για να μην το λερώσουμε και νάχουμε την άνεσή μας, στρίβοντας τσιγάρο, καπνίζοντας) και σε μια στιγμή, ακουμπώντας το χέρι μου στην άκρη του τραπεζιού, ένιωσα με τα δάχτυλά μου πως το ξύλο ήτανε ανώμαλο κι αποτράβηξα το χέρι μου και είδα τα σημάδια από το πριονάκι του Αλέκου, από τότε που ακούμπαγε το κόντρα πλακέ στο τραπέζι και τόκοβε για το μάθημα της χειροτεχνίας και το πριονάκι πύρωνε κι έσπαγε και ο Αλέκος δεν είχε λεφτά για πριονάκια, λύγιζε λοιπόν τη σέγα και δούλευε με μισό πριονάκι κι έσπαγε κι αυτό σε λίγο, γιατί χωρίς να το καταλάβει προχώραγε πολύ και έκοβε και το ξύλο του τραπεζιού και είχε φυλάξει μάλιστα ο Αλέκος και μου το 'δειξε ένα κάρο με δυο ρόδες κι ένα σωρό αραβουργήματα, που παιδεύτηκε πολύ να τα φτιάξει, γιατί έπρεπε να τρυπάει το κόντρα πλακέ με ένα τρυπάνι, να περνάει το πριονάκι από την τρύπα, να σφίγγει τη λεύτερη κάτω άκρη του στη σέγα και ύστερα να κόβει το κόντρα πλακέ με πολλή προσοχή, ακολουθώντας τις μπλε γραμμές του σχεδίου, που ήθελε κι αυτό πολλή προσοχή για να το ξεσηκώσεις σωστά με το καρμπόν, μα τελικά τα είχε καταφέρει κι όταν το γυαλοχαρτάρησε, οι ρόδες ήταν ολοστρόγγυλες και το άλογο είχε πολύ ωραία χαιτή και όλα του τα χάμouρα φαινότουσαν καθαρά και πάταγε τα τρία πόδια του στο χώμα, σηκώνοντας το μπροστινό δεξί για να βαδίσει και μόνο τούτο το ανασηκωμένο πόδι του 'σπασε την τελευταία στιγμή στην οπλή, το κόλλησε όμως ο Αλέκος με ψαρόκολλα πολύ μαστορικά, τόσο που δεν το πρόσεξαν ούτε οι κριτές και του δώσανε τότε, στην τετάρτη Δημοτικού, το πρώτο βραβείο, δηλαδή τους «Τρεις Ροβινσώνες», εκείνος όμως χάρηκε πολύ περισσότερο όταν η μητέρα του γέμισε το κάρο με μαρόνια τυλιγμένα σε χρυσόχαρτο και το είδε ξάφνου γεμάτο το κάρο του ο Αλέκος και δεν ήξερε αν προτιμούσε να τα φάει τα μαρόνια ή να τα αφήσει εκεί να τα βλέπει και θυμάμαι πως ο Αλέκος, έχοντας τελειώσει τη δεύτερη πράξη (το έργο του ήτανε τετράπρακτο) είπε πως εδώ γίνεται διάλειμμα και προφταίνουμε να πιούμε ένα τσάι με παξιμάδια, δηλαδή με ξεροκόμματα μαύρου ψωμιού που τάχε δώσει στο φούρνο η Νατάσα Ιβάνοβνα και τα παξιμαδοποίησε. Πίνοντας το τσάι, συζητάγαμε με τον Χριστόφορο τις δύο πρώτες πράξεις, σαν θεατές που συζητάνε στο αναψυκτήριο του θεάτρου (ενώ ο Αλέκος δεν έλεγε τίποτα, λες και βρισκότανε κάπου στα παρασκήνια και περίμενε να πέσει η τελευταία αυλαία για να υποκλιθεί μπροστά στο κοινό, που θα χειροκροτούσε ενθουσιασμένο — ή μάλλον όχι, εμένα μου πέρασε τότε αυτή η σκέψη, ο Αλέκος μου εξήγησε αργότερα πως δε θα πήγαινε καν στην πρεμιέρα αν παιζότανε ποτέ το έργο του, την έβρισκε τελείως παράλογη αυτή τη συνήθεια να χειροκροτάνε τον συγγραφέα τη βραδιά της επίσημης πρεμιέρας, τι νόημα είχε κι αν είχε νόημα, γιατί δεν τον καλούσαν στη σκηνή και κάθε βράδυ, ή μάλλον απόγευμα και βράδυ και

το κυριότερο δεν του άρεσε του Αλέκου όλη αυτή η ιστορία, δεν μπορούσε να φανταστεί τον εαυτό του να βγαίνει στη σκηνή και να υποκλίνεται, φορώντας μάλιστα και το σκούρο κοστούμι του ή έστω κι ένα πουκάμισο με ανοιχτό γιακά κι ανασκουμπωμένα τα μανίκια, τι σημασία έχει, υποτασσόμενος πάντως σε μια εθιμοτυπία, έστω και προλεταριακή, δεν του άρεσαν καθόλου όλα αυτά) και συζητάγαμε λοιπόν με τον Χριστόφορο και συμφωνούσαμε και μάλιστα ο Χριστόφορος υπερθεμάτιζε θυμάμαι κι έλεγε πως η «Σιωπή», ως τη δεύτερη πράξη τουλάχιστον, είναι ένα έργο που του λείπει η πολιτική σαφήνεια, δεν ξέρεις αν στρέφεται εναντίον του ιταλικού φασισμού ή του γερμανικού ναζισμού, δεν ξέρεις αν οι ήρωές του είναι οργανωμένοι στο Κόμμα ή στο ΕΑΜ ή έστω και στον ΕΔΕΣ, αντιλαμβάνεσαι μόνο ότι ζούνε κάτω από ξένη κατοχή, ή μάλλον ούτε κι αυτό, μα απλώς και μόνο κάτω από καθεστώς αστυνομοκρατίας, πράγμα που δεν είναι καθόλου αρκετό για να χαρακτηρίσουμε το έργο αντιστασιακό, έλεγε ο Χριστόφορος, κι εγώ συμφωνούσα μαζί του, υπερθεματίζοντας και βουτώντας το παξιμάδι μου στο τσάι, να μαλακώσει μια στάλα, που ήταν ίδιο πέτρα και σαν άρχισα θυμάμαι να μασάω, θυμήθηκα πως είχα έρθει εδώ, στο σπίτι του Αλέκου, όχι για να τον δω, μα για να ελέγξω την απορία του, μα αποδείχτηκε πως ο έλεγχος εκείνος ήταν τελείως περιττός και άχρηστος, γιατί η γραμμή της Οργάνωσης (που εγώ αγνοούσα) ήταν να εγγράψουμε όσο το δυνατόν περισσότερους σπουδαστές στο συσσίτιο, να φάνε τα τρόφιμα, δεδομένου ότι έτσι κι αλλιώς θα μας τα παίρνανε οι γερμανοί, μα εγώ το σκέφτηκα και το ζύγισα από χίλιες μεριές και πήγα τελικά να του κάνω έλεγχο και όταν μου άνοιξε ο Αλέκος και μπήκα στο πρώτο δωμάτιο, άρχισα να περιεργάζομαι τον χώρο, σα να τον έβλεπα για πρώτη φορά.

Απ' την πόρτα του κεφαλόσκαλου, έμπαινες απ' ευθείας στο πρώτο δωμάτιο. Ανοίγοντας την πόρτα, έπρεπε να την ξανακλείσεις αμέσως πίσω σου, γιατί αλλιώς, δεν μπορούσες να μπεις, η ανοιγμένη πόρτα άγγιζε σχεδόν στο ντιβάνι, που ήτανε τοποθετημένο στην αριστερή τω εισερχομένη γωνιά, κολλητά στον τοίχο. Στο ντιβάνι αυτό κοιμότανε ο Αλέκος και μπαίνοντας, είδα τον λεκέ στον απέναντι τοίχο — είχε φύγει ο ασβέστης, γιατί εκεί ακούμπαγε ο Αλέκος το μαξιλάρι του και το κεφάλι του, όταν διάβαζε μισοξαπλωμένος τη νύχτα, στο φως ενός πορτατίφ. Στον αριστερό τοίχο, μισό μέτρο πάνω απ' το ντιβάνι, είδα μια μικρή εταζέρα, σε τόσο ύψος, ώστε να μπορεί να παίρνει άνετα τα βιβλία ο Αλέκος, απλώνοντας το δεξί του χέρι — την είχε φτιάξει μοναχός του, καρφώνοντας τρεις σανίδες και βάφοντάς τες με πράσινη λαδομπογιά. Τοποθετημένο κολλητά στον απέναντι τοίχο και στο ντιβάνι, στρυμωγμένο θα 'λεγα, είδα το τετράγωνο τραπέζι τραπεζαρίας, με τα τέσσερα τορνευτά του πόδια, χοντρά και στέρεα, ένα τραπέζι που πάντοτε μου έδινε την εντύπωση πως βρίσκεται κατά λάθος εκεί μέσα, γιατί ήξερα πως αν υπήρχε χώρος, θα μπορούσε να γίνει διπλάσιο, αρκεί να τράβαγες αριστερά και δεξιά τις δυο συρταρωτές του σανίδες. Ο Αλέκος το χρησιμοποιούσε για γραφείο. Τον υπόλοιπο χώρο, τον πιάνανε δυο πολυθρόνες κι η καρέκλα όπου καθότανε ο Αλέκος και έγραφε τα μαθήματά του, ή τα «λογοτεχνικά πονήματα», όπως έλεγε καμαρώνοντας και αυτοσαρκαζόμενος συγχρόνως. Οι πολυθρόνες ήτανε παλιές, οι σούστες τους είχανε βουλιάξει, η πράσινη ταπετσαρία ξεθώριασε και ξέφτισε και το κόκκινο βερνίκι στο φτηνό τους ξύλο άρχισε μεριές - μεριές να ξασπρίζει. Η μια απ' τις πολυθρόνες μάλιστα, ήτανε τελείως άχρηστη και την πρώτη φορά που πήγα να καθήσω, ο Αλέκος με πρόλαβε, λέγοντάς μου πως είναι ετοιμόρροπη. Τώρα είχε βάλει εκεί δυο στοιβές βιβλία, έτσι που δεν υπήρχε κίνδυνος να κάτσει κανείς. Όλα αυτά τα ήξερα κι όμως τα παρατηρούσα σαν ευσυνείδητος ελεγκτής. Δεξιά απ' το «γραφείο», ήταν η πόρτα που έβγαζε στο δεύτερο δωμάτιο. Τόχα απ' τα πριν στο μυαλό μου, ήξερα πως θα δω στην απέναντι γωνιά το μεγάλο διπλό κρεβάτι με τις μπρούντζινες σφαίρες (η ράχη του κρεβατιού, πάνω απ' τα δυο πουπουλένια μαξιλάρια, έφτανε ως τη μέση του παράθυρου, έτσι που άνοιγε μόνο το αριστερό παραθυρόφυλλο κι ευτυχώς που η αριστερή

σφαίρα ακούμπαγε ίσα - ίσα στο οριζόντιο ξύλο ανάμεσα στα δύο τζάμια, αλλιώς δεν ξέρω πώς θα το τοποθετούσανε το κρεβάτι, πάντως έτσι που ήρθαν τα πράγματα, η θέση εκείνη ήταν η καταλληλότερη, παρ' όλο που αχρηστευότανε το μισό παράθυρο και παρ' όλο που για να ανοίξεις το άλλο μισό, έπρεπε πρώτα να τραβήξεις προς τα μέσα τη ράχη του κρεβατιού κι ευτυχώς που το κρεβάτι ήτανε αρκετά παλιό — κάποτε που η μητέρα του Αλέκου έκανε γενική καθαριότητα, μεγαλοβδόμαδα, είδα πως είχαν βγάλει το συρμάτινο πλέγμα του σομιέ, είχαν αφήσει μόνο το σιδερένιο πλαίσιο και βάλανε, αντί για σομιέ, τρεις φαρδιές σανίδες, γιατί όπως μου εξήγησε ο Αλέκος, οι κοριοί είχαν κάνει φωλιές στα δεσίματα των χοντρών συρμάτων και ήταν αδύνατο να απαλλαγούν από δαύτους, τι καυτά νερά, τι πετρέλαια, τίποτα δεν έφερνε αποτέλεσμα και τώρα πάλι άρχισαν να εμφανίζονται στις σανίδες, μέσα στις χαραμάδες κι άντε να τους ξετρυπώσεις έναν - έναν με την καρφίτσα — ευτυχώς που ήτανε παλιό το κρεβάτι και είχε την ευλυγισία των πολυμεταχειρισμένων επίπλων). Και ήξερα ακόμα πως θα δω, κάτω απ' το παράθυρο, το μπαούλο τους, ή μάλλον ένα σανιδένιο κασόνι, ντυμένο με κόκκινο πανί. Το μπαούλο ήταν σχεδόν άδειο, είχαν ελάχιστα χειμωνιάτικα ρούχα να βάλουνε στη ναφθαλίνη κι όταν κάποτε ο Αλέκος το άνοιξε μπροστά μου κι έβγαλε έναν μεγάλο φάκελο με παλιές φωτογραφίες (ήθελε κυρίως να μου δείξει τη μητέρα του, όπως ήτανε δεκαεννιά χρονώ, με το πρώτο της βραδυνό φουστάνι, με τα μαλλιά της χτενισμένα ψηλά, με μια μαύρη βελούδινη κορδέλα στο λαιμό, καθισμένη σε ένα παγκάκι κι από πίσω της το φόντο του φωτογραφείου, με τα δέντρα, τη λιμνούλα και τον κύκνο κι αυτή να έχει αφήσει ανοιχτό ένα βιβλίο στα γόνατά της και να κοιτάει κάπου ψηλά και μακριά) είδα στο βάθος του άδειου μπαούλου δυο πάκα ρούβλια του Κερένσκη, που ο πατέρας του Αλέκου τα φύλαγε, λέει, για ενθύμιο. Ο Αλέκος έβγαλε μέσα απ' το ίδιο εκείνο μπαούλο και μου έδειξε το πουκαμισάκι που φόραγε στα βαφτίσια του και τον μικρό σκαλιστό σταυρό, που του είχε χαρίσει ο νουνός του και είχα σκεφτεί πως ο σταυρός θα του 'φτανε στα πόδια, αν τον φόραγε την ημέρα της βάφτισης, πάρα ήτανε μεγάλη, για τότε, η λεπτή αλυσιδίτσα. Τώρα (δηλαδή την ημέρα που πήγα για την εξακρίβωση) τα χρυσαφικά εκείνα ήτανε κιάλας στο ενεχυροδανειστήριο κι ίσως να χάθηκαν, γιατί πώς θα πληρώνανε τους τόκους; Και περίμενα ακόμα να δω το χαλί του τοίχου πάνω απ' το κρεβάτι, μα δεν το είδα, το είχανε πουλήσει κι ο Αλέκος αγόρασε τα κορνμπίφ, το στρογγυλό τραπέζι όμως ήτανε στη θέση του, με το ένα του φτερό (το προς τον τοίχο) κατεβασμένο και η καρέκλα του Αλέκου ήταν όπως πάντα ανάμεσα μπαούλο και τραπέζι κι εκεί καθότανε ο Αλέκος εκείνο το πρωινό που λείπανε οι δικοί του και μας διάβασε τη «Σιωπή», καπνίζοντας συνεχώς κι απλώνοντας κάθε τόσο το αριστερό του χέρι για να τινάξει τη στάχτη του τσιγάρου στο τασάκι, που είχε ακουμπήσει στο κρεβάτι. Η μητέρα καθότανε πάντα στ' αριστερά του Αλέκου, ο πατέρας απέναντί του — σ' αυτές τις θέσεις τους θυμάμαι από τότε που τους γνώρισα. Στην ανάγνωση της «Σιωπής», είχα κάτσει στην καρέκλα του πατέρα, ο αριστερός μου ώμος ακουμπούσε στον παραστάτη της πόρτας και κάθε φορά που έστρεφα ανεπαίσθητα το κεφάλι μου αριστερά, έβλεπα την ετοιμόρροπη πολυθρόνα στο πρώτο δωμάτιο. Σε μια στιγμή, ο Χριστόφορος διέκοψε την ανάγνωση και είπε πως καλό θα ήταν να κλείναμε την πόρτα, μην τύχει και μας ακούσει κανένας από το κεφαλόσκαλο κι ο Αλέκος κι εγώ συμφωνήσαμε αμέσως, γιατί το έργο, όπως και να το κάνουμε, ήτανε αντιστασιακό και ποτέ δε βλάφτει να παίρνεις τα μέτρα σου. Σηκώθηκα λοιπόν, έσπρωξα την καρέκλα μου κάτω απ' το στρογγυλό τραπέζι, έκλεισα την πόρτα, ξανατράβηξα την καρέκλα και έκατσα να ακούσω τη συνέχεια. Για να μπορώ να απλώσω πιο άνετα τα πόδια μου, έκανα στροφή δεξιά, ακούμπησα το αριστερό μου χέρι στο τραπέζι, τη μισή μου πλάτη στον τοίχο και την άλλη μισή στην κλειστή πόρτα, ακούμπησα το δεξί μου χέρι στη ράχη της καρέκλας και άκουγα κοιτάζοντας τη μεγάλη ολλανδέζικη σόμπα, στην οποία λίγο ακόμα και θα ακούμπαγαν τα τεντωμένα πόδια μου και η οποία έπιανε τον χώρο ανάμεσα στο κρεβάτι και στην πόρτα της κουζίνας. Η ανάγνωση θα πρέπει να 'γινε Γενάρη του 1942, ακούγαμε τη «Σιωπή» φορώντας τα παλτά μας, η σόμπα

ήτανε σβηστή —κανονικά, έκαιγε ανθρακίτη, μα πού να βρεθεί, μόνο τα βράδια την ανάβανε λοιπόν, με λίγα παλιοσάνιδα που τα 'κοβε ο Αλέκος με το πριόνι. Στα δεξιά μου, ακουμπιστά στον τοίχο, ανάμεσα στην πόρτα όπου ακουμπούσα την πλάτη μου και στην πόρτα της κουζίνας, ήταν η ντουλάπα με τον καθρέφτη. Το ραδιόφωνο θα πρέπει να ήτανε ήδη κρυμμένο μέσα στη ντουλάπα. Όταν βγάλανε οι ιταλοί τη διαταγή να σφραγίσουμε τα ραδιόφωνα, ο Αλέκος συμφώνησε με τους γονείς του πως ήτανε επικίνδυνο να μην υπακούσουν, αργότερα όμως τους έπεισε να το ξεσφραγίσουν, για να μπορούν να ακούνε Μόσχα και Λονδίνο. Φώναξε τότε τον Χριστόφορο κι ο Χριστόφορος έβγαλε πολύ μαστορικά το ραδιόφωνο απ' το ξύλινο, καρυδένιο κουτί του, το ξεσφράγισε, πρόσθεσε σύρμα στο καλώδιο και με γυμνές τις λάμπες και τα πηνία του, το τοποθέτησαν στο μεσαίο ράφι της ντουλάπας, στο βάθος, βάζοντας μπροστά μπόλικα σιδερωμένα εσώρουχα. Όταν θέλανε ν' ακούσουν τον παράνομο σταθμό, ξετυλίγανε το σύρμα και βάζανε την πρίζα στην υποδοχή, που ήταν πάνω ακριβώς απ' την καρέκλα του πατέρα. Άκουσα κι εγώ αρκετές εκπομπές μέσα απ' την ντουλάπα και πάντοτε αναρωτιόμουνα προς τι όλη αυτή η προφύλαξη, μια και σε περίπτωση έρευνας, θα ψάχνανε βέβαια παντού. Την πρώτη βραδιά, έχοντας ακούσει τις συμμαχικές εκπομπές, κάποιος είπε πως ξεχάσαμε το άδειο κουτί του ραδιοφώνου πάνω στο γραφείο του Αλέκου. Η Νατάσα Ιβάνοβνα, είπε να το κρύψει στο πατάρι της κουζίνας, όπου υπήρχαν πεταμένα κι άλλα άχρηστα πράγματα, ο Χριστόφορος όμως παρατήρησε πως δεν έπρεπε να υπάρχει στο σπίτι άδειο κουτί ραδιοφώνου, γιατί αν το βρίσκανε, θα ρώταγαν πού είναι το ραδιόφωνο. Προσφέρθηκε να πουλήσει το κουτί, αλλά ο Βασίλη Πετρόβιτς είχε τη γνώμη πως μια μέρα, όταν θα τελείωνε ο πόλεμος, το κουτί θα ξαναχρηιζότανε και τότε εγώ τους πρότεινα να βάλουν ένα ψεύτικο καντράν και να αφήσουν το κουτί στη θέση του, οπότε κανένας δε θα υποπτευότανε πως είναι άδειο. Συμφώνησαν όλοι και την ημέρα της ανάγνωσης είδα το άδειο κουτί στο γραφείο του Αλέκου.

Ήπιαμε το τσάι με τα παξιμάδια, ο Αλέκος συνέχισε την ανάγνωση και σαν τέλειωσε, ο Χριστόφορος του έκανε δριμύτατη κριτική, εκφράζοντας την έκπληξή του και τη λύπη του, που ο Αλέκος είχε χαράμισει ένα τόσο ωραίο και επίκαιρο θέμα, βιάστηκε όμως να προσθέσει ότι το πράγμα διορθωνότανε πολύ εύκολα, αρκεί να πρόσθετε ο Αλέκος μερικές λεπτομέρειες, που θα πολιτικοποιούσαν τη «Σιωπή» του και φυσικά, έπρεπε να αλλάξει το δίχως άλλο το τέλος, για να φανεί καθαρά ότι ο συγγραφέας του έργου πιστεύει ακράδαντα στην τελική νίκη. Κατέκρινα κι εγώ το έργο, είπα ανοιχτά τη γνώμη μου στον Αλέκο, τονίζοντας πως έμενε ασαφής η κοινωνική προέλευση και κατάσταση των ηρώων του και το κυριότερο, κάνανε αντίσταση κατά τρόπο ελάχιστα ρεαλιστικό (άλλωστε και το όλο έργο δεν ήτανε καθόλου ρεαλιστικό, βασικό ελάττωμα κι αυτό βεβαίως, αλλά δεν ήθελα να είμαι υπερβολικά αυστηρός και δεν επέμεινα σ' αυτό το σημείο). Μα έστω κι έτσι, θα μπορούσε ο Αλέκος να πει τα πράγματα με το όνομά τους και να μην αφήσει απαράδεκτες ασάφειες (δεδομένου ότι, όπως καινάχε, αντιστασιακό ήτανε το έργο του και συνεπώς παράνομο και συνεπώς θα έπρεπε να κρύψει ούτως ή άλλως τα χειρόγραφα) θα μπορούσε λοιπόν να το πει καθαρά πως τα όσα διηγείται γίνονται στις μέρες μας (δηλαδή κατά τη διάρκεια της Κατοχής) και να κατονομάσει την Κυβέρνηση που διατάζει την τοποθέτηση μικροφώνων σε όλα τα σπίτια (μικροφώνων συνδεδεμένων με ένα Ακουστικό Κέντρο, όπου οι επί τούτο διορισμένοι ωτακουστές συναλλάσσονται μέρα - νύχτα και φοράνε ακουστικά και μπορούσε, με τη βοήθεια ειδικών συσκευών, δίκην τηλεφώνων να πούμε, να συνδέονται με όποιο σπίτι ή διαμέρισμα θέλουν και να ακούνε τι λένε οι πολίτες της χώρας — γιατί να μην τους πει κατεχόμενους ο Αλέκος και γιατί να μην προσδιορίσει σαφώς ότι πρόκειται για την Ελλάδα;). Εν πάση περιπτώσει, αν παραγνώριζε κανείς τη βασική αδυναμία του έργου, την αντιρεαλιστική του βάση, θέλω να πω, (διότι βεβαίως, καμιά κυβέρνηση δε σκέφτηκε, ούτε θα σκεφτεί ποτέ να τοποθετήσει ανοιχτά

τα ωτακουστικά της μικρόφωνα στα σπίτια) το πράγμα παρουσίαζε αρκετό ενδιαφέρον, δεδομένου ότι οι πολίτες, ξέροντας ότι τους ακούει το Κέντρο (ή μάλλον, ξέροντας ότι είναι πιθανόν να τους ακούει, γιατί το Κέντρο δεν μπορούσε βέβαια ν' ακούει όλα τα σπίτια ταυτόχρονα, μα απ' την άλλη μεριά, ποιος σε βεβαίωνε ότι ο ωτακουστής δεν είχε πάρει με την ειδική του συσκευή το νούμερό σου;) ξέροντας λοιπόν όλοι οι πολίτες ότι τους ακούει το Κέντρο, αρχίσανε να αντιδρούν ο καθένας σύμφωνα με τον χαρακτήρα του, ή μάλλον, αν κατάλαβα καλά, ο Αλέκος θέλησε να δείξει τον χαρακτήρα των ηρώων του, μέσω του τρόπου που αντέδρασε ο καθένας. Έτσι, άλλοι αρχίσανε να μιλάνε συνεχώς περί ανέμων και υδάτων, άλλοι τόλμησαν να βουλώσουν το μικρόφωνο, είδανε όμως να ανάβει αμέσως ένα κόκκινο φωτάκι και κατάλαβαν ότι η Κυβέρνηση ήταν πράγματι σε θέση να ελέγχει την «απρόσκοπτον λειτουργίαν των μετρητών» (διότι η Κυβέρνηση είχε ισχυριστεί ότι το νέο μέτρο απέβλεπε «εις την σφυγμομέτρησην της κοινής γνώμης δια λόγους στατιστικής ενημερώσεως» και δεν απαγόρευσε στους πολίτες να εκφράζουν ελεύθερα τις απόψεις τους, μα τους παρότρυνε απεναντίας να μιλάνε στα σπίτια τους σα να μη συνέβαινε τίποτα) άλλοι βάζανε δυνατά το ραδιόφωνό τους και σούρνανε στην Κυβέρνηση τα εξ αμάξης (και στο σημείο αυτό, αν παιζότανε ποτέ η «Σιωπή», ο θεατής θα έπρεπε να δεχτεί μια θεατρική σύμβαση, δεδομένου ότι αυτός μεν, θα άκουγε τα όσα λέγανε οι ήρωες εναντίον της Κυβερνήσεως, το μικρόφωνο όμως, υποτίθεται, δε θα τα άκουγε, διότι η δυνατή μουσική του ραδιοφώνου θα κάλυπτε τα λεγόμενά τους) και άλλοι τέλος, οι γλωσσομαθείς, άρχισαν να συνεννοούνται σε διάφορες ξένες γλώσσες και υπήρξαν και ορισμένοι που βάλθηκαν να πλέκουν το εγκώμιο της Κυβερνήσεως κατά τρόπο τόσο υπερβολικό, ώστε ήταν ολοφάνερο ότι την ειρωνεύονται. Η Κυβέρνηση όμως, είχε βέβαια τους πράκτορές της, βρέθηκαν και πολίτες που δεν δίστασαν να καταδώσουν τους οικείους των, είτε λόγω περιουσιακών διαφορών, είτε λόγω ερωτικής αντιζηλίας και γίνανε πολλές συλλήψεις και η Κυβέρνηση δημοσίεψε απανωτές ερμηνείες και συμπληρώσεις του Βασικού Νόμου Δημοσίας Στατιστικής, διευκρινίζοντας ότι κανένας θόρυβος, ή μουσική «δυναμένη να καλύπτει τας συζητήσεις» δεν έπρεπε να φτάνει στις συσκευές του Κέντρου, ότι «αι ξενόγλωσσοι συζητήσεις απαγορεύονται», ότι τα εγκώμια υπέρ της Κυβερνήσεως «δέον όπως εκφωνούνται εντός των ορίων της κοσμιότητος» και ότι τέλος, «αι άνευ σοβαρού περιεχομένου φλυαρίαί δέον όπως περιορίζονται εις το ελάχιστον». Έτσι, λίγο-λίγο, το μόνο που έμενε σε όσους θέλανε να αντισταθούν, ήταν να καταφύγουν στη σιωπή και το έργο του Αλέκου τέλειωνε με μια βουβή σκηνή, όπου οι ήρωές του, λένε καληνύχτα και άλλα σχετικά, για να πιστέψει ο ωτακουστής ότι πέσανε για ύπνο και ύστερα αρχίζουν να συνεννοούνται με νοήματα.

Ο Αλέκος μας άκουσε προσεχτικά, κάτι ήταν έτοιμος να απαντήσει, έριξε μια ματιά στο ξυπνητήρι, που ήτανε τοποθετημένο πάνω στο μπαούλο, βρήκε πρόφαση πως θάρχιζε σε λίγο η εκπομπή της Μόσχας, πήγε και άνοιξε την ντουλάπα και όταν τέλειωσε η εκπομπή, δεν ξανάγινε λόγος για τη «Σιωπή» (δεν ξέρω αν την διόρθωσε ο Αλέκος, ούτε αν σώζονται τα χειρόγραφα της πρώτης, ή της πιθανής δεύτερης μορφής) είχαμε σοβαρότερα πράγματα να κουβεντιάσουμε, με σοβαρότερα πράγματα ν' ασχοληθούμε, με το παράνομο τυπογραφείο λόγου χάρη, με την ανεύρεση και απόκρυψη όπλων (περιστρόφων δηλαδή, που έφερνε κάθε τόσο, Θεός ξέρει από που ο Χριστόφορος και τα κρύβαμε προσωρινά στο υπόγειο τυπογραφείο και ύστερα τα παραδίναμε, ο Αλέκος κι εγώ στον Φαντάρο — και υποπτεύομαι τώρα ότι ο Χριστόφορος είχε σοφιστεί όλη εκείνη την απόκρυψη και τη μεταφορά, για να συνηθίσουμε στον κίνδυνο, διότι θα μπορούσε βέβαια να τα πηγαίνει κατευθείαν τα περίστροφα στον Φαντάρο) και δεν ξέρω αν το άφησε, ή τόσβησε τελικά το πιάνο απ' τη «Σιωπή» του ο Αλέκος, εγώ πάντως το είδα το άλλο πιάνο στην αίθουσα της ωδικής, τότε που με οδήγησε ο φαντάρος Παντελής στον διάδρομο σκοποβολής κι από κει και πέρα γίνανε όσα ανέφερα, ώσπου φύγαμε

από την πόλη Ν τη νύχτα προς την 14η Ιουλίου 1949 από το πρώην κτήμα του Γεωργικού Συνεταιρισμού, βαδίσαμε κανονικά ως το σημείο ν₁ κι εκεί, όταν τραυματίστηκε βαριά ο Χαρίδημος, χτυπημένος απ' τη σφαίρα του ελεύθερου σκοπευτή, ο Ταγματάρχης διέταξε να σκάψουμε ένα λάκκο. Όταν σκάφτηκε ο λάκκος, ο Ταγματάρχης έδωσε στον Χαρίδημο το ρολόι του (στην «Κληματαριά» γδυθήκαμε όλοι μέχρι ρολόι, άφησα εκεί το δικό μου, όπως το αφήσανε σίγουρα κι όλοι οι άλλοι, ο Ταγματάρχης όμως δεν πέρασε απ' την «Κληματαριά» και είχε ένα μεγάλο ρολόι της τσέπης, σαν αυτά των σιδηροδρομικών) και του είπε:

—Στις τρεις και είκοσι ακριβώς. Κανόνισε την πορεία σου.

—Σε δεκατρία λεφτά; — ρώτησε κάπως χαζά ο Χαρίδημος, κοιτάζοντας το ρολόι.

—Λυπάμαι ειλικρινά. Για μας η πορεία συνεχίζεται — είπε ο Ταγματάρχης και του γύρισε την πλάτη.

Το περίεργο είναι ότι όσοι κυανίστηκαν από κει και πέρα, δεχόντουσαν να πάρουν το ρολόι, το περιμένανε μάλιστα απ' ό,τι κατάλαβα και θα τους κακοφαινότανε νομίζω αν δεν τους το 'δινε ο Ταγματάρχης να το κρατήσουν στο χέρι, να μπορούν να ρίχνουν κάθε τόσο μια ματιά, να βλέπουνε πόσα λεφτά, πόσα δευτερόλεπτα τους μένουν. Αναρωτήθηκα πολλές φορές, τι θα έκανα εγώ αν μου τύχαινε να βραδυπορήσω και κάθε φορά, μόλις φανταζόμουνα τον εαυτό μου να κάθεται δίπλα στον ανοιχτό λάκκο, έβλεπα το αριστερό μου χέρι να κρατάει το ρολόι και το δεξί μου χέρι να κρατάει το τελευταίο τσιγάρο και σκεφτόμουνα πως έτσι που θα είχα το ρολόι στη χούφτα μου, δε θα τόβλεπε κανένας άλλος (μα ούτε και πλησίασε ποτέ κανείς κανέναν μελλοθάνατο να ελέγξει την ώρα) και λοιπόν, θα μπορούσα να κάνω μια μικρή ζαβολιά, να μην πάρω το κυάνιο στις τρεις και είκοσι ακριβώς — πού μπορούσε να ξέρει ο Ταγματάρχης την ώρα, αφού δεν υπήρχε άλλο ρολόι; Πάντως, ο Ταγματάρχης δεν είπε ποτέ του τίποτα σε κανέναν και όταν ο βραδυπορήσας κατάπινε το κυάνιο και έπεφτε νεκρός, ο Ταγματάρχης έπαιρνε το ρολόι απ' το χέρι του, έριχνε μια ματιά και τόβαζε στην τσέπη του, χωρίς να πει λέξη. Εδώ που τα λέμε, και τι μπορείς να κλέψεις σ' αυτές τις περιπτώσεις, τα δεκατρία λεφτά είναι κάτι παραπάνω απ' ό,τι χρειάζεται για να καπνίσεις ένα τσιγάρο με την ησυχία σου και σαν τέλειωσε το τσιγάρο του ο Χαρίδημος, ο Ταγματάρχης στάθηκε προσοχή μπροστά του, τον χαιρέτησε στρατιωτικά, ακουμπώντας τα δάχτυλα του δεξιού χεριού στο πλατύγυρο ψάθινο καπέλο και όλοι εμείς μιμηθήκαμε το παράδειγμά του και λοιπόν, πόσο θα μπορούσε να μας έχει να στεκόμαστε ο Χαρίδημος; Έριξε μια τελευταία ματιά στο ρολόι, μας χαμογέλασε και κατάπιε το κυάνιο.

Όσο κάπνιζαν ακόμα το τσιγάρο τους οι κυανιζόμενοι, κουβεντιάζανε με μας τους άλλους, λέγανε ο καθένας τα δικά του, ο καθένας με τον τρόπο του, άλλος δίνοντάς μας τις τελευταίες του παραγγελίες, άλλος εξορκίζοντάς μας να αγωνιστούμε ως το τέλος και εμείς απαντάγαμε ανάλογα και ο Ταγματάρχης έκανε το ίδιο, μας μίλησε θέλω να πω κι αυτός όταν ψηφίσαμε ομόφωνα τον κυανισμό του, μόνο που γι' αυτόν, τα όσα είπε ήτανε μια τελευταία προσπάθεια να ανατρέψει υπέρ αυτού την κατάσταση, μας ρώτησε δηλαδή αν θα λέγαμε την αλήθεια στο Γενικό Αρχηγείο (θυμίζοντάς μας και τονίζοντας με την ερώτησή του τις ευθύνες που επωμιζόμασταν) και όταν είδε ότι η απόφασή μας ήταν σταθερή και αμετάκλητη, μας συνέστησε (μας διέταξε θα 'πρεπε μάλλον να πω, γιατί ο τόνος της φωνής του ήταν τόνος διαταγής) να αναγγείλουμε τον θάνατό του χωρίς καμιά εξήγηση — το κιβώτιο έπρεπε να φτάσει στην πόλη Κ και όλα τα άλλα είναι λεπτομέρειες. Πέταξε το αποτσιγάρο του, μολονότι είχε ακόμα πεντέξι ρουφηξιές, ο Σταμάτης στάθηκε προσοχή και τον χαιρέτησε, τα ίδιο κάναμε

και όλοι εμείς οι άλλοι (και ο Λυσίμαχος, φυσικά, μια κι ήτανε κι αυτός μαζί μας).

—Καλή επιτυχία — είπε ο Ταγματάρχης και κατάπие το κυάνιο.

Στο σημείο v_2 , κυανίστηκε ο Θεόφιλος, που βραδυπόρησε επειδή έπαθε φοβερό κόψιμο και τον έπιασε υψηλός πυρετός. Ο υπίατρος Ροβήρος, γνωμάτευσε ότι η αρρώστια του ήτανε ανίατη (θα 'πρεπε μάλλον να πει πως δεν είχε φάρμακα να την θεραπεύσει).

Στο σημείο v_3 , ο Σπάρτακος πάτησε μια νάρκη και σκοτώθηκε.

Στο σημείο v_4 , αυτοκτόνησε ο Σοφοκλής. Ιδού πώς γίνανε τα πράγματα: Φτάνοντας για πρώτη φορά στη Μεγάλη Λίμνη, στρίψαμε δεξιά, κάναμε έναν μεγάλο κύκλο, ξαναπεράσαμε απ' την όχθη, στρίψαμε αριστερά, κάναμε κι άλλον κύκλο και ξαναφτάσαμε στην Μεγάλη Λίμνη. Όταν περνάγαμε για δεύτερη φορά απ' τη Μεγάλη Λίμνη, ο Τηλέμαχος πρότεινε στον Ταγματάρχη να σταματήσουμε για λίγο και να κάνουμε μπάνιο, μα ο Ταγματάρχης τον κοίταξε τόσο έκπληκτος, που ο Τηλέμαχος κοκκίνισε ντροπιασμένος. Περνώντας για τρίτη φορά απ' τη Μεγάλη Λίμνη, έτυχε να σταματήσουμε για την ωριαία στάση, τα «πέντε λεπτά» μας και ήτανε ντάλα μεσημέρι, ο ήλιος μεσουράνα να σε βαράει κατακούτελα, να μην κουνιέται φύλλο. Ο Ταγματάρχης χτύπησε τρεις φορές το κουδούνι (σαν αυτά που κρεμάνε στα κριάρια) η φάλαγγα σταμάτησε, άλλος έκατσε, άλλος ξάπλωσε στην άκρη του δρόμου, το νερό ήτανε καμιά εικοσαριά μέτρα παρακάτω, ίσκιος πουθενά, ούτε δέντρο, ούτε θάμνος, λίγα βούρλα μονάχα κι εκεί που καθόμουνα, είδα ξάφνου τον Σοφοκλή να βγάζει το πουκάμισό του, να ξεκουμπώνει το παντελόνι του, φωνάζοντας στον Ταγματάρχη, «Μια βουτιά θα κάνω, θα γυρίσω πριν περάσουνε τα πέντε λεφτά» και γδύθηκε στο λεφτό, έτρεξε κι έπεσε στο νερό και ο Ταγματάρχης δεν έφερε αντίρρηση και μας έπιασε όλους μια απερίγραπτη φούρια και αρχίσαμε να γδυνόμαστε, σκίζοντας σχεδόν τα ρούχα μας και κατεβήκανε κι όσοι είχαν βάρδια φρουρήσεως στα υπόγεια, γδύθηκε ως και ο Ταγματάρχης κι έβγαλε ως και το εποφθάλμιο (και είδα τότε με έκπληξη ότι το δεξί του μάτι ήτανε κανονικό, μάτι τυφλού δηλαδή, αλλά εγώ περίμενα πως ήτανε βγαλμένο, περίμενα να δω μια βαθιά τρύπα, ενώ το μάτι του δεν είχε τίποτα, ήταν πολύ καλύτερο κι απ' τα γυάλινα, γιατί λοιπόν να το κρύβει;) και πέσαμε όλοι στο ακύμαντο νερό της λίμνης, που ήταν βέβαια αρκετά θολό στα ρηχά, γιατί είχε βούρκο ο βυθός, μα εγώ ξεμάκρυνα με γρήγορες απλωτές και βρέθηκα σε νερά κρυστάλλινα και έπαψα να ακούω τις φωνές και τα χάχανα των άλλων, είχα γυρίσει ανάσκελα, επέπλεα ασάλευτος με τα μάτια κλειστά, σαν τότε που κολυμπάγαμε στη Βουλιαγμένη με τον Χριστόφορο και τον Αλέκο και έκανα τη «σανίδα» και ύστερα έβγαλα το μαγιό μου μέσα στο νερό και το πέταξα όσο πιο μακριά μπορούσα και κολύπησα βιαστικά να το ξαναπιάσω, πριν προφτάσει να βουλιάξει κι ο Χριστόφορος και ο Αλέκος με μιμήθηκαν και βγήκαμε τσίτσιδοι στα έρημα βραχάκια, μα εκείνη τη στιγμή, άκουσα το κουδούνι να χτυπάει δυο φορές, στράφηκα και είδα τον Ταγματάρχη στην όχθη, ντυμένον, να κρατάει στο αριστερό του χέρι το σιδηροδρομικό ρολόι, κρεμασμένο από την αλυσίδα του. Μερικοί είχαν ήδη βγει και ντυνόntonτουσαν και μόλις ετοιμάστηκαν οι τρεις πρώτοι, ο Ταγματάρχης τους είπε να ανεβούνε στα κάρρα, να πάρουνε τα γκέμια και να ξεκινήσουνε. Τι να κάνουμε κι εμείς, βιαστήκαμε να βγούμε, γιατί δεν άξιζε βέβαια τον κόπο να μείνεις λίγο παραπάνω στο νερό, για να τρέξεις ύστερα να προλάβεις τα κάρρα, μέσα σε κείνο το λιοπύρι. Όλοι μας ήμασταν πολύ κεφάτοι, ακόμα και ο Σοφοκλής, που βγαίνοντας απ' τη λίμνη, κάτι πάτησε και έκοψε την αριστερή του φτέρνα («Δεν είναι τίποτα —είπε— μια γρατζουνιά».) Βαδίσσαμε γρήγορα, προφτάσαμε τα κάρρα, πρόσεξα πως ο Σοφοκλής πάταγε στα δάχτυλα του αριστερού του ποδιού, παρακάλεσε τελικά τον Ροβήρο να του δέσει την πληγή, τον ενοχλούσε όσο να 'ναι η γρατζουνιά του και για να μην τα πολυλογώ, την άλλη κιόλας μέρα το πόδι του

είχε πρηστεί, αναγκάστηκε να βγάλει το γουρουνοτσάρουχο, κούτσαινε, άρχισε να βραδυπορεί και ο Λέανδρος, που είχε βάρδια οδηγού στο τρίτο κάρο, του είπε να πάρει τη θέση του κι αυτός (ο Λέανδρος) πήδηξε κάτω και πήρε θέση στη βάρδια συνοδείας. Ο Ταγματάρχης είδε αυτή την αλλαγή, κάτι πήγε να πει, άλλαξε όμως γνώμη και δεν είπε τίποτα. Την άλλη μέρα, ο Λεωνίδας, που είχε βάρδια φρουρήσεως στο υπόγειο, παραχώρησε τη θέση του στον Σοφοκλή, μα τούτη τη φορά, ο Ταγματάρχης επενέβη και είπε πως αυτό που κάνανε ήτανε αντικοινωνικό. Ο Σοφοκλής είχε βάρδια συνοδείας, έπρεπε λοιπόν να βαδίσει δίπλα στο κάρο. Δεν ήταν νοητόν να κάνουνε οι άλλοι της διμοιρίας του διπλές βάρδιες συνοδείας, δηλαδή να κουράζονται διπλά. Η φάλαγγα είχε σταματήσει, επενέβη ο Σταμάτης και είπε πως ήτανε απαράδεκτο να κυανιστεί ένας μαχητής που μπορούσε να κάνει όλες τις άλλες βάρδιες, ακόμα και να πολεμήσει, αν παρουσιαζότανε ανάγκη. Ο Ταγματάρχης δεν απάντησε αμέσως, τον είδα που δίσταζε, λες και έψαχνε να βρει επιχειρήματα και τελικά μας δήλωσε πως ρώτησε με τον ασύρματο το Γενικό Αρχηγείο και η απάντηση ήταν «Σοφοκλής κυάνιο». Ο Σοφοκλής τον κοίταζε σαν χαμένος και τελικά, πρόφερε σχεδόν ψιθυριστά, πως δεν καταλαβαίνει τι θα κέρδιζε η Αποστολή, αν έλειπε αυτός απ' τη μέση. Τότε ο Ταγματάρχης θύμωσε για καλά (ήταν η πρώτη και η τελευταία φορά που τον έβλεπα να χάνει την ψυχραιμία του) του έβαλε τις φωνές και του θύμισε πως ήτανε προειδοποιημένος, του είχαν εξηγήσει τον κανονισμό της πορείας, το είχε σκεφτεί και το δέχτηκε εθελοντικά να πάρει μέρος στην Αποστολή και βέβαια (ομολόγησε ο Ταγματάρχης) άλλο είναι η θεωρητική κατάσταση ενός σχεδίου και άλλο η πρακτική εφαρμογή του, γι' αυτό δεν είπε τίποτα όταν ο Λέανδρος του παραχώρησε τα γκέμια, αμφέβαλε κι ο ίδιος, ρώτησε όμως το Γενικό Αρχηγείο και τώρα είναι υποχρεωμένος να εκτελέσει τη διαταγή, επικαλείται τη μαρτυρία του Τηλέμαχου, που ξέρει τον κώδικα και την διάβαση, «Ψέματα, Τηλέμαχε;»

Ο Τηλέμαχος κατένευσε. Ο Σταμάτης παρατήρησε τότε πως μπορούσε κάλλιστα να μη ρωτήσει το Γενικό Αρχηγείο, να πάρει μόνος του μια πρωτοβουλία, να πάρει αυτός την ευθύνη, τι σόι αρχηγός αποστολής ήτανε; Ο Ταγματάρχης «κοίταζε τον Σταμάτη σα να μην πίστευε στ' αυτιά του, μα πριν προλάβει ν' απαντήσει, ο Σοφοκλής όρμησε στο υπόγειο του τρίτου κάρου (ανασήκωσε την κουρελού, που κρεμότανε μπροστά στη μπούκα για να μη φαίνεται) και ξαναβγήκε απ' το υπόγειο, κρατώντας ένα φτυάρι. Έριξε μια ματιά γύρω του, είδε μια γέρικη ελιά στ' αριστερά του δρόμου, προχώρησε κουτσαίνοντας, έφτασε στον αραιό της ίσικιο κι άρχισε να σκάβει, λέγοντας:

—Είμαι ικανός για το συνεργείο ταφής.

Ο Ταγματάρχης συμπλήρωσε το συνεργείο, ορίζοντας στην τύχη άλλους τρεις, σκάψανε όλοι με τη σειρά, με φτυάρια και κασμάδες κι ο Σοφοκλής, έκατσε δίπλα στον ανοιχτό τάφο να καπνίσει το τελευταίο του τσιγάρο, έχοντας δεχτεί και το σιδηροδρομικό ρολόι. Κάπνιζε αμίλητος, με σκυφτό το κεφάλι, έτσι που μπορεί να πέφτω έξω, αλλά μου φάνηκε πως είχε καρφώσει το βλέμμα του στην πληγωμένη του φτέρνα, θα πρέπει να την κοίταζε με μίσος φαντάζομαι και όλοι εμείς καθόμασταν σε ημικύκλιο μπροστά του, φάτσα του, μα κανείς δεν του 'λεγε τίποτα, ήταν η μόνη φορά που δεν κουβεντιάσαμε με έναν κυανιζόμενο τραυματία, μόνο καθόμασταν εκεί, με σκυμμένα κι εμείς τα κεφάλια και κάποτε κάπνισε ο Σοφοκλής το τσιγάρο του μέχρι τελευταία ρουφηξιά, πέταξε τη γόπα κι απόμεινε κοιτάζοντας το ρολόι, που κράταγε στ' αριστερό του χέρι. Ο Ταγματάρχης σηκώθηκε, στάθηκε προσοχή χαιρετώντας στρατιωτικά, σηκωθήκαμε και όλοι εμείς οι άλλοι και περιμέναμε ασάλευτοι και σε λίγο μου πέρασε η σκέψη πως ο Σοφοκλής αργεί πολύ, θα πρέπει να πέρασαν τα δεκατρία λεφτά, ίσως να 'τανε μια ζαβολιά εκ μέρους του, ίσως και να ξεχάστηκε, βυθισμένος ως θα πρέπει να 'τανε

σε σκέψεις, μα ξάφνου ο Σοφοκλής πετάχτηκε όρθιος, λέγοντας πως δεν έχει τίποτα, του πέρασε το πόδι του, δεν πονάει, δεν κουτσαίνει πια, να, περπατάει κανονικά, πιο γρήγορα κι απ' το κανονικό — «Με βλέπετε; Δεν κουτσαίνω καθόλου» — και πραγματικά, δεν κούτσαινε, έφτασε δίπλα στο τρίτο κάρρο, όπου είχε αφήσει κατάχαμα στο δρόμο το ταγάρι του με το περίστροφο, κρέμασε το ταγάρι στον ώμο του και προχώρησε κατά μήκος των κάρρων, σα να βάδιζε σε στρατιωτική παρέλαση και σε λίγο τον άκουσα να τραγουδάει την «Παντιέρα ρόσα», ένα τραγούδι των ιταλών συντρόφων (μου τότε μάθει κι εμένα ο Σοφοκλής, το ψιλοτραγουδάγαμε, χαμηλόφωνα, σαν τύχαινε να βρεθούμε μαζί στη βάρδια υπογείου, γιατί ο Ταγματάρχης είχε απαγορεύσει τα τραγούδια, δεν έπρεπε τίποτα να δίνει την εντύπωση πως ήμασταν τμήμα στρατού κι αυτουνού του τότε μάθει ο Τζιάκομο, που είχε προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ και τον γνώρισε ο Σοφοκλής στον Παρνασσό, στην Κατοχή) και τραγουδώντας έτσι, βάδιζε τώρα εν - δυο και ο Ταγματάρχης είπε, σα να αναστέναζε με ανακούφιση, «Όλοι στις θέσεις σας» κι ώσπου να γυρίσουμε στα κάρρα και να ξεκινήσουμε, ο Σοφοκλής είχε προχωρήσει καμιά πενήντα μέτρα μπροστά απ' τα πρώτα άλογα και σε λίγο σταμάτησε, έκανε μεταβολή και μας φώναξε:

—Βραδυπορείτε! Θα σας κυανίσω!

Γέλασε, κούνησε το χέρι του σα να μας φοβέριζε και συνέχισε να βαδίζει καταμεσής του δρόμου κι η φάλαγγα προχωρούσε ξοπίσω του. Ακόμα κι όσοι είχαν βάρδια φρουρήσεως στα υπόγεια, βαδίζανε δίπλα στα κάρρα και κοίταζαν τον Σοφοκλή και ο Τηλέμαχος, που περπάταγε δίπλα στα πρώτα άλογα, δίνοντας τον ρυθμό της πορείας, είχε επιβραδύνει νομίζω το βήμα του, σα να μην ήθελε να φτάσει τον Σοφοκλή, σα να ήθελε να τον αφήσει να προπορεύεται, μα παρ' όλα αυτά, κάτι συνέβη σε λίγο απ' τη μια στιγμή στην άλλη — είχα την αίσθηση πως περπατάω και μένω επί τόπου, λες κι ο δρόμος είχε γίνει κυλιόμενος τάπητος, κινούμενος προς την αντίθετη κατεύθυνση, λες και μια αόρατη δύναμη είχε σηκώσει ελάχιστα το κάρρο δίπλα μου, έτσι που οι ρόδες γύριζαν στον αέρα, μόλις - μόλις ακουμπώντας στα χαλίκια, λες κι ο Σοφοκλής, εξακολουθώντας πάντα να βαδίζει μπροστά, παρασυρότανε προς τα πίσω απ' τον κυλιόμενο δρόμο και η πλάτη του όλο και πλησίαζε, όλο και ερχότανε κατά πάνω μου και οι σκούροι λεκέδες απ' τον ιδρωτα διακρίνονταν όλο και καθαρότερα στο πουκάμισό του, όλο και μίκραινε σταθερά η απόσταση που μας χώριζε, ώσπου έφτασε ο Σοφοκλής και πέρασε δίπλα μου κυλιόμενος και είδα πως είχε το δεξί του χέρι μέσα στο κρεμασμένο απ' τον ώμο του ταγάρι και το ταγάρι με ακούμπησε περνώντας από δίπλα μου, στα αριστερά μου και την επόμενη στιγμή, άκουσα έναν πυροβολισμό και σκέφτηκα: «Τον σκότωσε!»

Σκέφτηκα πως ο Σοφοκλής είχε σκοτώσει τον Ταγματάρχη, που βάδιζε λίγο πιο πίσω από μένα, μαζί με τον υπίατρο Ροβήρο, τελευταίοι οι δυο τους της φάλαγγας. (Ο Ταγματάρχης βάδιζε συνήθως επικεφαλής, δίνοντας τον ρυθμό της πορείας, εκτός απ' τις ώρες που κοιμότανε, ή κρυπτογραφούσε τα μηνύματα. Ήταν φυσικό να μην έχει άλλες βάρδιες ο Ταγματάρχης, μπορούσε να κάθεται όση ώρα ήθελε στη στέγη και τον είχα υποπτευτεί πως μένει εκεί, χασομερώντας, σκυμμένος πάνω απ' το Αγγλοελληνικό Λεξικό — δεν ήξερα ακόμα πως ήτανε το Ευαγγέλιο — υποκρινόμενος πως εργάζεται, γιατί βέβαια δεν μπορούσε να ξαπλώσει, μια και είχε δίπλα του τους δυο της βάρδιας στέγης. Αργότερα, όταν μάθαμε τον κώδικα, όταν είδα πόσο περίπλοκος ήταν — ή μάλλον όχι, ήταν απλούστατος, αλλά η κρυπτογράφηση και η αποκρυπτογράφηση σου παίρνανε πολλή ώρα — πείστηκα πως ο Ταγματάρχης έκανε τίμια και ευσυνείδητα τη δουλειά του, δηλαδή, όσο το δυνατόν γρηγορότερα.) Τώρα όμως, ο Ταγματάρχης βάδιζε τελευταίος, λες και περίμενε τον Σοφοκλή, λες και ήθελε να είναι παρών στο σημείο όπου θάρχιζε ο Σοφοκλής να βραδυπορεί. Μόλις άκουσα λοιπόν τον πυροβολισμό,

στράφηκα και είδα τον Σοφοκλή πεσμένον ανάσκελα στον δρόμο και τον Ροβήρο σκυμμένον από πάνω του. Ο Ταγματάρχης στεκότανε ασάλευτος, λίγο παράμερα.

—Είναι νεκρός; — τον άκουσα να λέει.

—Σχεδόν — απάντησε ο Ροβήρος. — Τυφλό τραύμα εξ επαφής στον αριστερό πνεύμονα.

—Πονάει; — ξαναρώτησε ο Ταγματάρχης.

—Δε νομίζω. Έχει χάσει τις αισθήσεις του.

Τα κάρρα σταμάτησαν, όλοι τρέξανε να δουν, μα ο Ταγματάρχης τους έδιωξε διατάζοντάς τους να συνεχίσουν την πορεία, όρισε μόνον τέσσερις που θα μένανε (μεταξύ των οποίων κι εγώ). Ο Ροβήρος εξακολουθούσε να 'ναι σκυμμένος πάνω απ' τον Σοφοκλή, κρατώντας τον σφυγμό του. Ο Ταγματάρχης έβγαλε να στρίψει τσιγάρο κι αν κοίταζες το πρόσωπό του, θα σχημάτιζες την εντύπωση πως είναι πολύ ψύχραιμος, σχεδόν αδιάφορος, τα δάχτυλά του όμως τρέμανε ελαφρώς και δεν τα κατάφερνε να στρίψει το τσιγάρο του και τελικά το τσιγαρόχαρτο σκίστηκε (ενώ ήταν μάστορας στο στρίψιμο, ταχυδακτυλουργός μπορώ να πω και τότε τριβε στο τσάκασάκα το τσιγάρο, ακόμα και με τόνα μόνο χέρι) και τότε εγώ, βιάστηκα να βγάλω την αυτόματη ταμπακέρα μου, να στρίψω τσιγάρο και να του προσφέρω (για πρώτη φορά, γιατί ως τα τότε οι σχέσεις μας ήτανε τυπικότερες) και ο Ταγματάρχης το δέχτηκε, το πήρε το έτοιμο τσιγάρο μου, άφησε να πέσει ο καπνός απ' το δικό του σκισμένο τσιγαρόχαρτο, το τσαλάκωσε, το πέταξε, άναψε το καλοστριμμένο μου τσιγάρο και τράβηξε μια βαθιά ρουφηξιά, τη στιγμή που ακούστηκε η φωνή του υπίατρου Ροβήρου, «Είναι νεκρός» — εννοώντας τον Σοφοκλή.

Ο Ταγματάρχης μας διέταξε τους τέσσερις να κουβαλήσουμε τον Σοφοκλή και να τον θάψουμε στον έτοιμο λάκκο, κάτω απ' την ελιά. Είπε στον Ροβήρο να πάρει το κυάνιο, που δεν θέλησε να χρησιμοποιήσει ο Σοφοκλής. (Τα κυάνια που περισσεύανε τα κράταγε ο Ταγματάρχης και μετά την εκτέλεσή του ο Σταμάτης. Τελικά, τα παρέδωσα όλα, όταν έφτασα στην πόλη Κ. Μόνο το κυάνιο του Σπάρτακου χάθηκε. Όταν πάτησε τη νάρκη και σκοτώθηκε, ψάξαμε όλες τις τσέπες του, μα δεν το βρήκαμε.)

Ο Σοφοκλής θα πρέπει να είχε βαδίσει κάνα χιλιόμετρο περίπου και παιδευτήκαμε κουβαλώντας τον στα χέρια (και λαχανιάσαμε ύστερα για να προλάβουμε τη φάλαγγα). Φτάνοντας στην ελιά, διαπιστώσαμε πως είχαμε ξεχάσει να πάρουμε φτυάρια μαζί μας. Γδύσαμε τον Σοφοκλή και τον θάψαμε, σπρώχνοντας τα χώματα με τα χέρια και τα πόδια μας. Ο τάφος του βρίσκεται στο σημείο ν₄.

Τη νύχτα, ή μάλλον στις δύο το πρωί της 26ης Αυγούστου 1949, περάσαμε την Πέτρινη Γέφυρα κι έχοντας προχωρήσει διακόσια μέτρα το πολύ, δεχτήκαμε την επίθεση των αλεξιπτωτιστών. Εγώ, την ώρα εκείνη, είχα βάρδια στέγης. Ένα μισόγιομο φεγγάρι φώτιζε τους αραιούς θάμνους κι από τις δυο μεριές του δρόμου. Φύσαγε ένα ελαφρό αεράκι, φυσικό ήτανε να αχνοκουνιούνται πού και πού οι θάμνοι, διάβαινε πού και πού κάνα μικρό σύννεφο κι έκρυβε το φεγγάρι, όπου σε μια στιγμή, είδα έναν εχθρό (το κατάλαβα αμέσως πως ήτανε εχθρός) να ξεπετιέται μέσα από τους θάμνους, απ' τα αριστερά και να ορμάει καταπάνω στον Λεωνίδα, που είχε βάρδια συνοδείας στο τρίτο κάρρο. Σχεδόν ταυτόχρονα, ξεπετάχτηκε κι ένας άλλος κι όρμησε καταπάνω στον Λεάνδρο, που βάδιζε πίσω από τον Λεωνίδα. Η επίθεση ήτανε τόσο

αναπάντεχη, που ο Λεωνίδας και ο Λέανδρος αιφνιδιάστηκαν (όπως αιφνιδιάστηκα άλλωστε κι εγώ) και δε θα προλάβαιναν να βγάλουν τα περιστροφά απ' τα ταγάρια τους και θα τους μαχαιρώνανε οι δύο αλεξιπτωτιστές (είδα μια λάμα να γυαλίζει στο φως του φεγγαριού) θα πέφτανε μαχαιρωμένοι σίγουρα, αν δεν έριχνα έγκαιρα με το αυτόματο και δε θέλω να περιαυτολογώ, αλλά αποδείχτηκα άριστος σκοπευτής εκείνη τη φορά, γιατί ο αλεξιπτωτιστής είχε πλησιάσει κιάλας τον Λεωνίδα και σήκωσε το χέρι του να τον χτυπήσει (ήταν σπλισμένος με σουγιά, σαν όλους τους αλεξιπτωτιστές, όπως αποδείχτηκε λίγο αργότερα, με έναν σουγιά από κείνους τους αυτόματους, με τη σουστά, που πατάς ένα κουμπί και πετιέται η λάμα έξω) και λοιπόν, ένα μικρό λάθος να 'κανα στη σκόπευση, θα χτυπούσα τον Λεωνίδα, ή τον Λέανδρο. Δεν είμαι σίγουρος, αν έριξα πρώτος εγώ τις ριπές, ακούστηκαν κι άλλες σχεδόν αμέσως, πέρασε και πυροβολισμοί και δεν αξίζει νομίζω τον κόπο να αφηγηθώ με λεπτομέρειες τη μάχη, δεδομένου μάλιστα ότι όπως γίνεται σ' αυτές τις περιπτώσεις, επακολούθησε σύγχυση και ομολογώ πως δεν θυμάμαι αν στράφηκα πρώτα προς τα δεξιά του κάρου ή προς τα πίσω, ξέρω πάντως πως έριξα μια ριπή και χτύπησα έναν αλεξιπτωτιστή, που ήταν έτοιμος να σηκώσει την κουρελού και να ορμήσει μέσα στο υπόγειο (κι ακόμα και κείνη τη στιγμή μου πέρασε η σκέψη πως ήτανε πληροφορημένοι για όλα) και όταν στράφηκα προς τα δεξιά, είδα τον Νικία πεσμένον χάμω, δίπλα στο χαντάκι του δρόμου και δυο αλεξιπτωτιστές να ετοιμάζονται να ανέβουν στο κάρο, μα δεν χρειάστηκε να πυροβολήσω, γιατί με πρόλαβε ο υπίατρος Ροβήρος, που είχε βάρδια οδηγού, ή μπορεί να τους χτύπησε ο Κάρολος, που είχε βάρδια ύπνου, κοιμόταν δίπλα μου στη στέγη και ξύπνησε, ή μπορεί να τους γάζωσε ο Σπάρτακος, ή ο Ερμής, που είχαν βάρδια φρουρήσεως στο υπόγειο — ο πρώην λοχίας Σπάρτακος, γιατί ο άλλος Σπάρτακος, ο πρώην επιλοχίας, είχε σκοτωθεί όπως είπα, πατώντας τη νάρκη. Όπως και να 'χει, πήδηξα απ' το κάρο και έτρεξα μπροστά, να ενισχύσω αν χρειάζοτανε τους άλλους, μα αποδείχτηκε ότι τα άλλα κάρα είχαν εξουδετερώσει κιάλας τον εχθρό. Ο Ταγματάρχης μας είπε να ανάψουμε πυρσούς και να ψάξουμε ολόγυρα και ψάξαμε πράγματι, φτάνοντας μέχρι την Πέτρινη Γέφυρα. Τους πυρσούς τους φτιάξαμε σκίζοντας τα ρούχα των νεκρών συντρόφων μας και τυλίγοντας τα πανιά στα στειλιάρια των φτυαριών (γιατί όπως έχω ξαναπεί, θάβαμε γυμνούς τους νεκρούς μας και κρατάγαμε όσα ρούχα μπορούσανε να χρησιμοποιηθούν και το μέτρο αποδείχτηκε σωστό, γιατί εγώ, λόγου χάρη, έσκισα το πουκάμισό μου, κατεβαίνοντας απ' το κάρο στη φούρια της μάχης και πήρα ύστερα και φόρεσα το πουκάμισο του Θεόφιλου) και βρέχοντας τα πανιά με βενζίνη (γιατί ξέχασα να πω ότι είχαμε τρεις ντενεκέδες βενζίνη μαζί μας και άδεια μπουκάλια, για να φτιάξουμε κοκτέιλ Μολότοβ, αν παρουσιαζότανε ανάγκη) και ψάξαμε με τους πυρσούς, αλλά δεν βρήκαμε κανέναν.

Οι αλεξιπτωτιστές ήτανε είκοσι δύο, οι δεκαπέντε μείνανε στον τόπο, οι έξη ψυχομαχούσανε και ο Τηλέμαχος τους αποτέλειωσε με χαριστικές βολές. Ο εικοστός δεύτερος, ήτανε τραυματισμένος στην κοιλιά, στέναζε αλλά φαινότανε πως μπορεί να μιλήσει και ο Ταγματάρχης τον ρώτησε τι βαθμό έχει και σε ποια μονάδα ανήκει.

—Έχω διαταγή να μην πω τίποτα — απάντησε.

Ήταν καθισμένος, διπλωμένος στα δυο, κράταγε με τα χέρια την κοιλιά του, είχε δει τον Τηλέμαχο να δίνει τις χαριστικές. Ο Ταγματάρχης τον έσπρωξε με το πόδι και όταν ο τραυματίας έπεσε ανάσκελα, πάτησε με το γουρουνοτσάρουχο πάνω στην πληγή του. Ο τραυματίας ούρλιαξε. Ο Ταγματάρχης τον ρώτησε τι άλλες διαταγές του είχαν δώσει.

—Μας είπανε να εξοντώσουμε τη φρουρά του κιβωτίου, να το πάρουμε και να φύγουμε με βάρκες απ' το ποτάμι, — πρόφερε ο τραυματίας τόσο χαμηλόφωνα, που μόλις ακούστηκε.

—Ποιανού κιβώτιου; — του 'βαλε τις φωνές ο Ταγματάρχης, για να τον αναγκάσει προφανώς να πει ό,τι άλλο ήξερε. — Εμείς δεν μεταφέρουμε κανένα κιβώτιο. Πήγατε άδικα των αδίκων όλοι σας, σαν σκυλιά στ' αμπέλι. Κάνατε λάθος, μπορεί και να σας γέλασε ο διοικητής σας!

—Λάθος, ε; Μας γέλασανε, ε; — ξεφώνισε ο τραυματίας και έβαλε ξάφνου τα γέλια και τρανταζότανε απ' τα νευρικά του χάχανα (δεν έχω ξανακούσει τέτοιο χάχανο, τέτοιο χαχανιστό λόξυγκα θα 'λεγα, τέτοιες χαχανιστές κραυγές πόνου, γιατί πονούσε βέβαια γελώντας, μα δεν μπορούσε να σταματήσει, τον έπιασε κάτι σαν σπασμός, το αίμα αναπήδησε χοχλακιστό απ' το στόμα του και σε μια στιγμή τραντάχτηκε σύγκορμος, τεντώθηκε και απόμεινε νεκρός).

Έτσι, δε μάθαμε τίποτα άλλο, μα κι αυτό που μάθαμε ήταν ήδη σημαντικό, δε χωρούσε πια καμιά αμφιβολία ότι ο εχθρός τα ήξερε όλα (δηλαδή και μόνο το γεγονός ότι μας επιτεθήκανε, έφτανε και παράφτανε, είχαμε όμως και μια συγκεκριμένη μαρτυρία επιπλέον για να πειστούμε). Δε μάθαμε σε ποια μονάδα ανήκανε οι αλεξιπτωτιστές κι αν πέσανε πράγματι από αεροπλάνα, διεισδύσανε με βάρκες απ' το ποτάμι, ή ρίξανε λαστιχένιες βάρκες με αλεξιπτωτα για την επιστροφή, το μόνο σίγουρο ήτανε ότι φορούσανε όλοι τους στολή αλεξιπτωτιστών και κράνη. Δεν βρήκαμε τίποτα απολύτως απάνω τους, κανένα χαρτί, ούτε καν εκείνη τη μετάλλινη πλακίτσα με τον αριθμό του στρατιωτικού μητρώου, που έχουν κρεμασμένη στο λαιμό τους οι φαντάροι του εχθρού.

Ένας νεκρός αλεξιπτωτιστής είχε γένια, μια μικρή γενειάδα, θέλω να πω κι αυτό μου έκανε εντύπωση, γιατί όλοι οι άλλοι ήτανε ξυρισμένοι, μα ήτανε και κάτι άλλο ταυτόχρονα, κάτι που δεν μπόρεσα να προσδιορίσω αμέσως, κάτι είχε εκείνο το πρόσωπο και άναψα έναν πυρσό και το περιεργάστηκα προσεχτικά και τελικά διεπίστωσα ότι μου θύμιζε τον διαφωτιστή Πελοπίδα, που με είχε στου ντουφεκιού τη μπούκα, εκεί στην ταξιαρχία του Οδυσσέα. Το είπα αμέσως στον Ταγματάρχη, προσθέτοντας πως αν το 'βρισκε σκόπιμο να βεβαιωθούμε, ας διέταζε τον Βρούτο να ξουρίσει τον νεκρό. (Ο Βρούτος ήτανε κουρέας στον πολιτικό του βίο και τώρα αυτός μας ξουρίζε με ένα μεγάλο ξυράφι, όχι και πολύ συχνά, γιατί βέβαια οι χωριάτες δεν ξουρίζονται κάθε μέρα.) Ο Ταγματάρχης βρήκε σωστή την πρότασή μου, γιατί αν δεν είχα γελαστεί, ήτανε φανερό ότι ο Πελοπίδας αυτομόλησε στον εχθρό και η πληροφορία αυτή μπορεί να ενδιέφερε το Γενικό Αρχηγείο.

Ανεβάσαμε τον νεκρό στο δεύτερο κάρο, τον βάλαμε να κάτσει στη θέση του οδηγού, ο Βρούτος άφησε να πέσει προς τα πίσω το νεκρό κεφάλι και ν' ακουμπήσει στα άχερα. Άρχισε να ξουρίζει το αριστερό μάγουλο (χωρίς σαπουνάδα βέβαια) και όσο προχωρούσε, όλο και βεβαιωνόμουνα πως ήτανε ο Πελοπίδας. Έχοντας ξουρίσει το μισό πρόσωπο, ο Βρούτος με ρώτησε μήπως φτάνει, μήπως τον γνώρισα και δεν υπήρχε λόγος να συνεχίσει — ήταν φανερό πως δεν του άρεσε αυτή η δουλειά. Μα εγώ θυμήθηκα πως ο Πελοπίδας είχε μια μεγάλη κρεατοελιά, στο δεξί του μάγουλο, δίπλα ακριβώς στον λοβό του αυτιού, ψαχούλεψα κάτω απ' τα γένια και την βρήκα πράγματι με την αφή, ήθελα όμως να βεβαιωθώ και είπα στον Βρούτο να συνεχίσει, προσέχοντας όμως να μην κόψει την κρεατοελιά. Τελικά, δεν μπορούσα πια να έχω καμιά αμφιβολία και είπα στον Ταγματάρχη ότι είναι σίγουρα ο Πελοπίδας, εκτός κι αν πρόκειται για σωσία του.

—Τι δόντια είχε ο Πελοπίδας; Θυμάσαι; — με ρώτησε ο Ταγματάρχης.

Θυμήθηκα πως είχε ένα χρυσό δόντι δεξιά απάνω (ή μήπως ήταν κάτω;) πάντως φαινότανε

μόνον όταν γέλαγε. Ανοίξαμε το στόμα του νεκρού και είδαμε πράγματι ένα χρυσό δόντι, απάνω δεξιά.

—Είναι ο Πελοπίδας, λοιπόν, — είπε ο Ταγματάρχης και μας διέταξε να μη θάψουμε τους νεκρούς, μα να τους μεταφέρουμε με τα κάρα ως τη γέφυρα και να τους ρίξουμε στο ποτάμι (γυμνούς τους δικούς μας, δένοντάς τους και μια πέτρα στο λαιμό και ντυμένους, δίχως πέτρα τους εχθρούς, να τουμπανιάσουν και να βγουν στην επιφάνεια τα κουφάρια τους και μακάρι να φτάσουνε παρασυρμένα απ' τα νερά στην εχθρική περιοχή, να δούνε οι φασίστες τι απέγιναν οι αλεξιπτωτιστές τους).

Ίσως να το 'χω ξαναπεί πως ήτανε συμφωνημένο να μεταδίδουμε το μήνυμα στις έξη η ώρα ακριβώς κάθε απόγευμα και την ημέρα εκείνη (στις 26 Αυγούστου 1949) ο Ταγματάρχης έστειλε ένα από τα μακροσκελέστερα μηνύματά του, αναφέροντας όλες μας τις απώλειες, σε άντρες και άλογα. Το Γενικό Αρχηγείο απάντησε, «Στροφή Κρυόβρυση», χωρίς κανένα άλλο σχόλιο.

Στις 30 Αυγούστου 1949, εκτελέσαμε τον Ταγματάρχη στο σημείο v_5 του χάρτη Νο 2, διαβάσαμε το Ημερολόγιο Πορείας και διαπιστώσαμε ότι είχε ζητήσει πράγματι οδηγίες για την περίπτωση του βραδυπορούντος Σοφοκλή, που προτίμησε τελικά να αυτοκτονήσει κι εγώ, μόλις άκουσα τον πυροβολισμό, σκέφτηκα πως σκότωσε τον Ταγματάρχη, πράγμα που όπως αποδείχτηκε τότε σκεφτεί και ο Ροβήρος (δηλαδή όχι πως τον σκότωσε, μα πως είχε την πρόθεση να τον σκοτώσει — μου το είπε ο ίδιος ο Ροβήρος λίγες μέρες αργότερα, προσθέτοντας ότι όταν είδε τον Σοφοκλή να βγάζει το περίστροφο απ' το ταγάρι του, απομακρύνθηκε ενστικτωδώς από τον Ταγματάρχη, μην τύχει και τον πάρει κατά λάθος η σφαίρα, μα είδε τον Σοφοκλή να ακουμπάει την κάννη στο στήθος του, κάπως παράξενα όμως, στη μέση του στέρνου, λες και ήθελε να τρυπήσει η σφαίρα κάθετα σχεδόν τον αριστερό του πνεύμονα). Ο Ταγματάρχης πάντως, είχε ζητήσει πράγματι οδηγίες και το Γενικό Αρχηγείο είχε απαντήσει, «Σοφοκλής κυάνιον».

Κατά τις τέσσερις και μισή της 31ης Αυγούστου 1949, φτάσαμε στη στροφή προς Ναόν Δήμητρας και επειδή είχαμε μιάμιση ώρα καιρό ως το μήνυμα, ο αρχηγός αποστολής Σταμάτης αποφάσισε να στρίψουμε και να περιμένουμε στα ερείπια του Ναού. Απόρησα σαν το άκουσα, γιατί ο Ναός απείχε απ' τη στροφή κάπου τρακόσια μέτρα, ο Σταμάτης όμως μου εξήγησε πως ήθελε απλούστατα να επισκεφτεί τα αρχαία ερείπια και το μικρό Μουσείο που υπήρχε δίπλα, με ευρήματα απ' τις ανασκαφές. Απόρησα γι' άλλη μια φορά ακούγοντάς τον, γιατί το Μουσείο δεν ήτανε σημειωμένο στον επιτελικό χάρτη, πάει να πει το ήξερε από πριν ο Σταμάτης και πράγματι, «Με ενδιέφερε άλλοτε η αρχαιολογία», μου είπε και βιάστηκε ν' αλλάξει κουβέντα.

Απ' όλον τον Ναό της Δήμητρας, δεν έμενε όρθια παρά μια κολώνα όλη κι όλη, δωρικού ρυθμού, οι άλλες ήτανε σπασμένες, σαν χοντρά κούτσουρα κομμένων δέντρων. Βρήκαμε το Μουσείο κλειστό. Όσο κι αν κλώτσησε ο Σταμάτης την χοντρή, ξύλινη πόρτα, όσο κι αν την έσπρωξε με τον ώμο (και τον βοήθησα κι εγώ) στάθηκε αδύνατο να την παραβιάσουμε. Κοιτάξαμε απ' το παράθυρο και είδαμε δυο μαρμάρινα αγάλματα.

—Η γυμνή γυναίκα είναι η Νύμφη Αβαρβαρέη, θυμάμαι το όνομά της, γιατί αναφέρεται μια φορά όλη κι όλη στην Ιλιάδα, — μου είπε ο Σταμάτης, μα εκείνη τη στιγμή ακούσαμε φασαρία, κάποιος φώναξε, «Αλτ! Τις ει;», τρέξαμε στα ερείπια του Ναού και αποδείχτηκε πως ήτανε ο φύλακας του Μουσείου.

Σκέφτηκα αμέσως πως έμπαινε ένα πρόβλημα, ο φύλακας το κατάλαβε βέβαια πως ήμασταν μονάδα στρατού και τι θα τον κάναμε τώρα; Κοίταξα ερωτηματικά τον Σταμάτη, το ίδιο κάνανε κι οι άλλοι, αυτός όμως, λες και δε συνέβαινε τίποτα, είπε στον φύλακα να ανοίξει το Μουσείο. Ο φύλακας ήταν ένας κοτσονάτος γέρος, με άσπρα γένια, φαινότανε φοβισμένος και άρχισε να μας λέει πως συμφωνούσε απολύτως με την τελευταία εγκύκλιο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για την «Εκλαϊκείωση της Τέχνης» και το θεωρούσε καθήκον του να μας ανοίξει αμέσως το Μουσείο. Περιεργαστήκαμε έτσι τα δύο αγάλματα (ο Σταμάτης, ο Λυσίμαχος κι εγώ, οι άλλοι δεν ενδιαφέρθηκαν, ή προτίμησαν να ξαπλώσουν) και κοίταξα κυρίως τη γυμνή Νύμφη — τα άλλα εκθέματα μου φάνηκαν ασήμαντα. Το αριστερό χέρι της Αβαρβαρέης ήτανε κομμένο, κατά τα άλλα δεν της έλειπε τίποτα και με το δεξί της χέρι έκρυβε το εφηβικό μισογέρνοντας προς τα δεξιά το κεφάλι, χαμηλοβλεπούσα.

Όταν είδαμε ό,τι είχαμε να δούμε στο μικρό εκείνο Μουσείο, ο Σταμάτης με πήρε παράμερα και μου είπε να μείνω εκεί να προσέχω τον φύλακα, μην τύχει και το σκάσει, προσθέτοντας πως θα πήγαινε να κουβεντιάσει το θέμα με τους άλλους. Έφυγε ο Σταμάτης με τον Λυσίμαχο, απόμεινα μόνος μου με τον φύλακα, που είχε ανησυχήσει βλέποντας όλη εκείνη τη μανούβρα (τα ψου -ψου, την ξαφνική αναχώρηση των δυο τους) και κοίταζε αμήχανα γύρω του κι εγώ άρχισα να τον ρωτώ πολλά και διάφορα, κουβέντα να γίνεται δηλαδή, ήθελα απλώς να τον καθησυχάσω.

Κάποτε γύρισε ο Σταμάτης και εξήγησε στον φύλακα πως έτσι που ήρθανε τα πράγματα, θα 'πρεπε κανονικά να τον εκτελέσουμε, μια και κατάλαβε ότι ανήκουμε σε μια ειδική αποστολή και κάτι μεταφέρουμε, εμείς όμως το συζητήσαμε και αποφασίσαμε να τον πάρουμε μαζί μας (αν θέλει) και φυσικά θα είναι άοπλος και να 'χει υπ' όψη του πως θα τον προσέχουμε μέρα - νύχτα, μην τύχει και φύγει, ή μας σκαρώσει καμιάν άλλη κουτσουκέλα. Ο φύλακας δέχτηκε πρόθυμα και του δώσαμε να φορέσει τα ρούχα ενός από τους σκοτωμένους μας συντρόφους (γιατί δεν μπορούσαμε βέβαια να τον αφήσουμε με τη μπλε στολή και το άσπρο πηλήκιο με τον γείσο και τα χρυσά, ξεθωριασμένα γράμματα στην κορδέλα). Άλλαξε ρούχα λοιπόν μέσα εκεί στο Μουσείο, βγήκαμε έξω, κλειδώσαμε την πόρτα, ο φύλακας κρέμασε μια ταμπελίτσα, που είχε έτοιμη και έλεγε, «Επιστρέφω σε πέντε λεπτά» και πήγαμε και βρήκαμε τους άλλους στα ερείπια του Ναού.

Στις έξη το απόγευμα μεταδώσαμε το στίγμα μας και το Γενικό Αρχηγείο απάντησε, «Στροφή Λυκόβρυση μέσω Μύλων» (σύνθημα «Λευτεριά» παρασύνθημα «θάνατος»). Τώρα που λαβαίναμε γνώσιν των μηνυμάτων και ξέραμε όλοι μας το σύνθημα και το παρασύνθημα, δεν υπήρχε λόγος να απαντήσει στις σκοπιές των Μύλων ο αρχηγός αποστολής Σταμάτης (όπως απαντούσε πάντα αυτοπροσώπως ο Ταγματάρχης) και ο Σταμάτης διέταξε τον υπαρχηγό αποστολής πρώην επιλοχία και τρεις φορές παρασημοφορημένον Ίκαρο (γιατί οι προβιβασμοί βάσει της ιεραρχίας των παρασήμων γίνανε πράγματι, όπως έχω ήδη αφηγηθεί) τον διέταξε λοιπόν τον Ίκαρο να προχωρήσει μπροστά απ' το πρώτο κάρο και να απαντήσει στις σκοπιές. Φτάσαμε στα φυλάκια των Μύλων κατά τις δέκα το βράδυ κι όταν ρωτήσανε το σύνθημα, ο Ίκαρος απάντησε, «Λευτεριά», μα όταν του είπαν να περάσει στο παρασύνθημα, ο Ίκαρος είπε, «Η θάνατος» και ο σκοπός τον πυροβόλησε αμέσως (με το δίκιο του ο άνθρωπος, γιατί άλλο «θάνατος» κι άλλο «Η θάνατος», ή μάλλον «Ηθάνατος», έτσι το είπε ο Ίκαρος, σα να 'τανε μια λέξη, έτσι ακούστηκε και ένα παρασύνθημα δεν πρέπει να διαφέρει σε τίποτα από τη συμφωνημένη, συνθηματική λέξη, δεν πρέπει καν να έχει ξενική προφορά, όταν λέγεται στα σύνορα) και ο Ίκαρος έπεσε βαριά πληγωμένος. Ευτυχώς που ο Σταμάτης (εκτός από αρχηγός αποστολής, είχε αναλάβει και καθήκοντα διμοιρίτου της πρώτης και την ώρα εκείνη είχε

βάρδια σκοπιάς) πετάχτηκε όρθιος στη στέγη του πρώτου κάρου και φώναξε, «Παρασύνθημα θάνατος», αλλιώς μπορεί να ξαναυροβολούσανε απ' το φυλάκιο και να 'χαμε κι άλλα θύματα. Σύμφωνα με την απόφαση που είχαμε πάρει να μην κυανίζουμε τους τραυματίες, ο υπίατρος Ροβήρος επέδωσε όσο μπορούσε καλύτερα το τραύμα του Ίκαρου και τον ανεβάσαμε στη στέγη του πρώτου κάρου, να ξαπλώσει στα άχερα. Φορτώσαμε, ή μάλλον κρύψαμε τα τρόφιμα και τα άλλα εφόδια στα υπόγεια (και ο φύλακας του Μουσείου, που τον είχαμε κρύψει στο υπόγειο του τρίτου κάρου, πήγε και χώθηκε στο βάθος και δεν έβγαλε κιχ) και περάσαμε όσο πιο αθόρυβα μπορούσαμε μέσα απ' τους Μύλους. Την άλλη μέρα το πρωί, ο υπίατρος Ροβήρος πήρε παράμερα τον Σταμάτη και κάτι συζητήσανε οι δυο τους χαμηλόφωνα, βαδίζοντας ένα περίπου χιλιόμετρο δίπλα στο δεύτερο κάρο και τελικά ο Σταμάτης χτύπησε τέσσερις φορές το κουδούνι (ο Ταγματάρχης το χτύπαγε τρεις φορές για τη στάση και δυο για την εκκίνηση, ο Σταμάτης μας είχε πει πως θα υπάρχουν και τέσσερα χτυπήματα, όταν θα θέλει να μας καλέσει για συνεδρίαση). Συνεδριάσαμε πράγματι ανεβαίνοντας όλοι στη στέγη του πρώτου κάρου, όπου ήτανε ξαπλωμένος ανάσκελα ο πληγωμένος Ίκαρος. Ο Σταμάτης έκανε την εισήγηση, εξηγώντας μας ότι ο υπίατρος Ροβήρος θεωρεί τελείως απελπιστική την κατάσταση του Ίκαρου και νομίζει ότι καταντάει απάνθρωπο να τον αφήσουμε να υποφέρει άδικα των αδικών και συνεπώς, θέτει το ζήτημα υπό την κρίσιν όλων μας, συμπεριλαμβανομένου και του Ίκαρου και προτείνει να αποφανθούμε δι' ανατάσεως της χειρός. Κανείς δεν σήκωσε το χέρι του (εκτός απ' τον υπίατρο Ροβήρο) όλοι είχανε σκύψει τα κεφάλια τους, όλοι κρυφοκοιτάζανε τον Ίκαρο (κρίνω εξ ιδίων, γιατί εγώ τον κρυφοκοίταζα) όλοι περιμέναμε, όχι και πολύ είναι αλήθεια, μερικά δευτερόλεπτα όλα κι όλα, ώσπου ο Ίκαρος ανασήκωσε το χέρι του και τότε πια ψηφίσαμε όλοι υπέρ του κυανισμού και όταν λέω όλοι, εννοώ ότι το ίδιο ψήφισε κι ο Λυσιμάχος. Ο Σταμάτης όρισε τετραμελές συνεργείο ταφής κι όταν σκάφτηκε ο λάκκος, έδωσε στον Ίκαρο το σιδηροδρομικό ρολόι, μου έκανε νόημα να στρίψω ένα καλό τσιγάρο με την αυτόματη ταμπακέρα μου, το 'στριψα, το άναψα, το έδωσα στον Ίκαρο κι ενώ ήταν φανερό πως πόναγε αβάσταχτα και υπέφερε, τράβηξε μια ρουφηξιά, τον έπιασε βήχας, πήγε να πετάξει το τσιγάρο, το μετάνιωσε, έριξε μια ματιά στο ρολόι, μας μίλησε, ζητώντας μας να ειδοποιήσουμε τους δικούς του, πέταξε το τσιγάρο, που είχε καεί ως τη μέση μοναχό του και κάρφωσε το βλέμμα του στον αρχηγό αποστολής Σταμάτη. Ο Σταμάτης σηκώθηκε όρθιος, χαιρέτησε στρατιωτικά, τον μιμηθήκαμε και όλοι εμείς οι άλλοι και ο Ίκαρος κατάπιε το κυάνιο. Τον γδύσαμε, τον θάψαμε στο σημείο ν₆ και συνεχίσαμε την πορεία μας.

Πεντακόσια μέτρα πιο δω απ' τη στροφή προς Λυκόβρυση, συναντήσαμε ένα μικρό ποταμάκι, όπου δεν μπορούσαμε να κολυμπήσουμε, ήταν πολύ ρηχό, φαινότουσαν πεντακάθαρα τα βότσαλα του βυθού, ήταν όμως ένα κι ένα για να τσαλαβουτήσεις στα γάργαρα νερά. Ο Σταμάτης, έριξε μια ματιά στο σιδηροδρομικό ρολόι, είδε πως προφταίναμε και με το παραπάνω να 'μαστε στις έξη στη στροφή, χτύπησε τρεις φορές το κουδούνι, σταματήσαμε, πολλοί γδυθήκανε, άλλοι ανασήκωσαν μόνο τα πατζάκια τους κι ούτε κατάλαβα πώς πέρασε η ώρα, έτσι που αρχίσαμε και παίζαμε και καταβρέχαμε ο ένας τον άλλον κι όσοι δεν είχανε γδυθεί, γίνανε μούσκεμα σε λίγο και κάτσανε λοιπόν στα βότσαλα του βυθού, με το νερό ως τη μέση τους και συνεχίσανε το παιχνίδι, με ίσους όρους τώρα πια με τους γυμνούς, γιατί βέβαια ο βρεγμένος νερό δε φοβάται. Και σε μια στιγμή, κάποιος φώναξε, «Αεροπλάνα!» και βιαστήκαμε να βγούμε, να κρυφτούμε στα μεγάλα πουρνάρια της όχθης. Το 'χω νομίζω ξαναπεί πως δεν είχαμε αεροπλάνα, κείνα τα δυο που ερχόντουσαν ήτανε προφανώς εχθρικά και σε λίγο ακούσαμε τις εκρήξεις των βομβών, που πέσανε κάπου προς τη μεριά της στροφής προς Λυκόβρυση. Τα αεροπλάνα κυκλοφέρνανε, έχοντας κατέβει χαμηλά (ποιον είχανε να φοβηθούνε;) και κάθε φορά, κλείνοντας τον κύκλο, ρίχνανε τις βόμβες τους, σκοπεύοντας προφανώς έναν συγκεκριμένο στόχο. Ρώτησα τον Σταμάτη (που είχε γδυθεί και είχε παίξει μαζί

μας στο ποταμάκι) τον ρώτησα τι ώρα είναι, έβγαλε το σιδηροδρομικό ρολόι απ' την τσέπη του πανταλονιού (είχε ντυθεί, όπως κι όλοι οι γυμνοί, μα τώρα ούτε που φυλαγόμασταν πια, μια και ήταν φανερό ότι τα αεροπλάνα είχαν άλλους στόχους) κοίταξε το ρολόι, ψιθύρισε τρομαγμένος, «Έξη και δύο λεφτά!» και όρμησε τρέχοντας στο πρώτο κάρο. «Πώς πέρασε έτσι η ώρα», σκέφτηκα, αργήσαμε δυο λεφτά να μεταδώσουμε το μήνυμα («Στροφή Λυκόβρυση Ίκαρος κυάνιο κιβάρ Τηλέμαχος»). Έκατσα να καπνίσω ένα τσιγάρο, μα πριν τραβήξω τις τελευταίες ρουφηξιές, πετάχτηκα απάνω, γιατί θυμήθηκα ξαφνικά τον φύλακα του Μουσείου — Χαράλαμπο Στρατή τον λέγανε. Ο Σταμάτης είχε προσκολλήσει τον Χαράλαμπο Στρατή στην τρίτη διμοιρία, ή για να είμαι ακριβέστερος, είχε αναθέσει στον διμοιρίτη της τρίτης Σπάρτακο την επίβλεψή του. Ήμωνα σίγουρος πως ο φύλακας του Μουσείου δεν είχε μπει στο νερό να πλατσουρίσει, θα τον πρόσεχα βέβαια, μια και ήτανε ο μόνος που είχε άσπρα γένια και φαλάκρα. Τον Σπάρτακο τον είδα στο ποταμάκι, τον είχα καταβρέξει, θύμωσε μάλιστα στην αρχή, γιατί ήτανε ντυμένος. Ο υπίατρος Ροβήρος, ναι, τον θυμόμουνα επίσης, καθότανε μες στο νερό, φάτσα στον βοηθό διμοιρίτου της τρίτης Τηλέμαχο και συζητάγανε σοβαρά οι δυο τους, λες και βρισκόντουσαν σε κανένα γραφείο. Ο πρώην λοχαγός Ερμής, απλό μέλος της τρίτης, είχε πέσει μπρούμυτα στο νερό και προσπαθούσε να κολυμπήσει, στηρίζοντας τα χέρια του στα βότσαλα και χτυπώντας τα πόδια του, όπως τα χτυπάς στο κρούουλ. Ο πρώην ανθυπολοχαγός Αγαθοκλής, απλό μέλος της τρίτης είχε γδυθεί, ξέχασε όμως να βγάλει το ψάθινο καπέλο του και όταν τσαλαβούτησε στα νερά, κάποιος του έβγαλε το καπέλο, το γέμισε νερό και του το ξαναφόρεσε, με όσο νερό δεν πρόλαβε να τρέξει μέσα απ' την ψάθα — κάποιος, ποιος; Μα ναι, ο πρώην επιλοχίας Κάρολος, απλό μέλος της τρίτης και συνεπώς, όλη η τρίτη διμοιρία τσαλαβουτούσε στα νερά και κανένας δεν έμεινε να προσέχει τον φύλακα του Μουσείου — πού ήταν τώρα; Λες να το 'σκασε;

Έτρεξα στο τρίτο κάρο, ανασήκωσα την κουρελού και κοίταξα στο υπόγειο. Είδα τον φύλακα να κάθεται ακουμπισμένος στο παραπέτο και να κοιτάζει απ' τη χαραμάδα, λες κι έκανε βάρδια φρουρήσεως.

—Τι κάνεις εδώ; — του φώναξα και βιάστηκα να προσθέσω μαλακότερα: —Γιατί δεν κατέβηκες να δροσιστείς;

Μου απάντησε πως όταν φύγαμε απ' τον Ναό της Δήμητρας, κείνος ο ψηλέας, ο ξανθός (δηλαδή ο Σταμάτης) του είπε να μπει στο υπόγειο του τρίτου κάρου και να μην ξεμυτίσει, ό,τι κι αν συμβεί και λοιπόν, όταν οι άλλοι φύγανε, αυτός έμεινε μέσα και δεν ξεμύτισε. Με βεβαίωσε πως ήτανε καλά εκεί μέσα, μπαίνει αρκετός αέρας από τις χαραμάδες, δεν κάνει και πολύ ζέστη, καλύτερα θα ήτανε βέβαια στη στέγη, αλλά δεν παραπονιέται. Μόνο που νιώθει άβολα, έτσι άχρηστος που είναι και τρώει χαράμι το ψωμί μας.

Δεν ήξερα τι να του απαντήσω, μα χτύπησε ευτυχώς το κουδούνι του ο Σταμάτης τέσσερις φορές και στη συνεδρίαση που επακολούθησε, μας είπε πως διαταχτήκαμε να φτάσουμε αύριο στη στροφή προς Κάστρο.

—Αν κοιτάξετε τον χάρτη —είπε ο Σταμάτης— θα δείτε ότι αρχίζουμε να κάνουμε έναν τρίτο κύκλο. Θα δείτε επίσης ότι η απόσταση, είναι μεγαλύτερη απ' τη σημερινή. Έχει κανείς να πει τίποτα, να προτείνει τίποτα;

Καθόμασταν σταυροπόδι, σε ημικύκλιο φάτσα στον Σταμάτη, ο επιτελικός χάρτης πέρναγε από χέρι σε χέρι, όλοι ρίχνανε μια ματιά, διαπιστώνανε αυτά που ήδη ακούσανε, κανείς δεν έβγαζε

λέξη. Όταν ο χάρτης έκανε τον κύκλο, ο Σταμάτης τον δίπλωσε, σηκώθηκε και χτύπησε δυο φορές το κουδούνι.

Δεν αργήσαμε να φτάσουμε στη στροφή προς Λυκόβρυση, αργήσαμε όμως να συνέλθουμε απ' την έκπληξή μας, διαπιστώνοντας πως εκείνη ακριβώς τη στροφή είχαν βάλει στόχο τους τα αεροπλάνα. Δηλαδή, ή στροφή δεν είχε πάθει τίποτα, ο δρόμος δεν έπαθε τίποτα, θέλω να πω, γιατί οι βόμβες έπεσαν δίπλα, αριστερά και δεξιά στο δάσος, αλλά εμείς, μπαίναμε πάντοτε στο δάσος (όπου υπήρχε) κατά τις μεγάλες στάσεις και λοιπόν, στις έξη η ώρα που πέσανε οι βόμβες στη στροφή (και ήτανε βέβαια έξη η ώρα, γιατί στις έξη και δύο λεφτά, όταν πέφτανε ακόμα οι βόμβες, ο Σταμάτης είχε τρέξει να μεταδώσει το μήνυμα) στις έξη η ώρα θα έπρεπε κανονικά να βρισκόμαστε στη στροφή και θα βρισκόμασταν βέβαια, αν δεν τύχαινε εκείνο το ποταμάκι και οι βόμβες θα πέφτανε απάνω μας.

Οδηγούσα το δεύτερο κάρο, κοίταζα τα σπασμένα, ξεριζωμένα απ' τις βόμβες δέντρα και μου 'κανε ιδιαίτερη εντύπωση ένας μεγάλος πεύκος, μπροστά μου και δεξιά, κάμποσα μέτρα πιο μέσα απ' τον δρόμο, ένας χοντρόκορμος, ψηλός πεύκος, γερμένος πιο πολύ κι απ' τον πύργο της Πίζας (την ώρα εκείνη δε μου θύμιζε καθόλου τον πύργο, τώρα που γράφω τον θυμηθηκα, προσπαθώντας να σας δώσω να καταλάβετε πόση ήτανε περίπου η γωνία κλίσεως του πεύκου) και τη στιγμή εκείνη γύρισε ο Βρούτος από το πρώτο κάρο, όπου είχε τελειώσει την άσκηση ασυρμάτου υπό την καθοδήγηση του Σταμάτη, με αντικατέστησε στη θέση του οδηγού, πήδηξα κάτω και έτρεξα να προλάβω το πρώτο κάρο, που πήγαινε καμιά τριανταριά μέτρα μπροστά, να ασκηθώ στον ασύρματο. (Οι ασκήσεις γινόντουσαν με κατεβασμένη την κουρελού, ήτανε σκοτεινά μες στο υπόγειο, αλλά βεβαίως δεν χρειάζεσαι φως για την μετάδοση των μηνυμάτων, μπορείς να πατάς το χειριστήριο και με κλειστά τα μάτια, μιλώντας με τα δάχτυλα, όπως μπορείς να τηλεφωνήσεις στα σκοτεινά και ακουμπούσα τον δείκτη και τον μέσο στο κατάμαυρο, σαν από έβανο γυαλιστερό κεφαλάκι του χειριστηρίου και ο Σταμάτης ακουμπούσε τα δικά του δάχτυλα πάνω στα δικά μου και χτύπαγε τα σήματα μορς, να μάθει το χέρι μου τις παύλες, τις τελείες, τα μεταξύ τους διαστήματα και τα διαστήματα μεταξύ των αριθμών. Βεβαίως, την ώρα των ασκήσεων, κλείναμε τον διακόπτη της μπαταρίας και επειδή δεν ήταν δυνατόν να ασκηθούμε στη λήψη με πραγματικά σήματα — ποιος θα μας τα μετέδιδε; — ο Σταμάτης έκανε, "Μπι-μπι-μπι", με το στόμα του, να συνηθίσει τ' αυτί μας στους ήχους που θ' ακούγαμε, φορώντας τα ακουστικά.) Έτρεξα λοιπόν και φτάνοντας στο πρώτο κάρο, είδα από κοντά τον γερμένο πεύκο, είδα τον κρατήρα της βόμβας σχεδόν δίπλα του και τα χώματα στη ρίζα του ανασηκωμένα απ' τη μεριά της αμβλείας γωνίας, λες και η δύναμη της βόμβας είχε σπρώξει τον μεγάλο πεύκο, σπάζοντας κάμποσες ρίζες, αναγκάζοντας άλλες να τεντωθούν και αυτές οι άλλες, οι τεντωμένες ρίζες, τον κράταγαν τώρα σαν σκοινιά αντίσκηνου τον πεύκο, που στεκότανε γερμένος, ασάλευτος, γιατί είχε άπνοια την ώρα εκείνη και δεν κουνιόταν φύλλο.

Μπήκα στο υπόγειο, αρχίσαμε την άσκηση με τον Σταμάτη και σε λίγο έφτασε στ' αυτιά μου ένας δυνατός, σχεδόν εκκωφαντικός κρότος, θόρυβοι ανάκατοι, θέλω να πω και διαδοχικοί, κάτι ανάμεσα στο σούρσιμο, στον γδούπο και στον ήχο που βγάζει ένα χοντρό μαδέρι όταν σπάει στα δυο και ο Σταμάτης τράβηξε το χέρι του απ' τα δάχτυλά μου, ανασήκωσε την κουρελού και είδαμε τον μεγάλο πεύκο πεσμένον πάνω στο δεύτερο κάρο.

Τα άλογα τρομάξανε και χοροπηδάγανε επί τόπου, πασχίζοντας να προχωρήσουν, μα δεν μπορούσαν βέβαια να τραβήξουν το κάρο, έτσι που το είχε ακινητοποιήσει ο πεύκος, πέφτοντας με τα χοντρά κλαδιά του πάνω στα άχερα, σκεπάζοντας με τις πυκνές βελόνες του αυτούς που καθόντουσαν στη στέγη και στη θέση του οδηγού. Σκοτώθηκε τότε ο Βρούτος, που

καθότανε στη θέση του οδηγού και τραυματίστηκε βαριά ο Αριστείδης, που καθότανε στη στέγη. Ο Λεωνίδα, που καθότανε δίπλα στον Βρούτο, πρόλαβε και πήδηξε, μα πήδηξε τόσο βιαστικά και άτσαλα, που εξάρθρωσε τον αστράγαλό του και του 'βαλε βέβαια το κόκαλο στη θέση του ο υπίατρος Ροβήρος, ξαπλώνοντάς τον ανάσκελα στο δρόμο, ανασηκώνοντας με τα χέρια του το δεξί πόδι του Λεωνίδα και τραβώντας το απότομα προς τη μεριά του, έχοντας πατήσει με το δικό του δεξί το αριστερό του Λεωνίδα, μα ο Λεωνίδα δεν μπορούσε παρ' όλα αυτά να περπατήσει κι αν ζούσε ο Ταγματάρχης θα τον κυανίζαμε, εμείς όμως τον κουβαλήσαμε, τον ανεβάσαμε στη στέγη του πρώτου κάρου και τον βάλουμε να ξαπλώσει πάνω στ' άχερα. Ο Αριστείδης ζούσε ακόμα και ούρλιαζε απ' τον πόνο και μας έβριζε όσο χυδαιότερα μπορούσε, επειδή χασομεράγαμε να τον λευτερώσουμε απ' τον πεύκο και φώναζε να του δώσουμε το κυάνιο, έφτασε μάλιστα να μας πει και φασίστες, μα πώς μπορούσαμε να κάνουμε πιο γρήγορα, αναγκασμένοι ως ήμασταν να στεκόμαστε πάνω στ' άχερα, μέσα στα κλαδιά, προσπαθώντας να ανασηκώσουμε το χοντρό κλαδί που πίεζε και συνέθλιβε το στήθος του Αριστείδα (την τελευταία στιγμή, κει που καθότανε στη στέγη, θα πρέπει να 'πεσε ενστικτωδώς ανάσκελα, να αποφύγει το χτύπημα) και το έδαφος έφευγε κυριολεκτικά κάτω απ' τα πόδια μας, βουλιάζανε τα άχερα, ο πεύκος μας έσπρωχνε όλους προς τα κάτω και τελικά ο Σταμάτης, με τη σύμφωνη γνώμη του υπίατρου Ροβήρου, κυάνισε τον Αριστείδα, του έβαλε δηλαδή το κυάνιο στο στόμα και ο Αριστείδης το κατάπιε αμέσως και μόλις πρόλαβα θυμάμαι να φέρω το χέρι μου στον κρόταφο (δεν φόραγα καπέλο) να τον χαιρετήσω στρατιωτικά τον Αριστείδα, που θα 'βγαζε βέβαια μονάχος του το δικό του κυάνιο απ' την τσέπη, αν δεν του είχε μαγκώσει τα χέρια το χοντρό κλαδί και γι' αυτό μας το ζητούσε, βρίζοντάς μας και γι' αυτό του τόβαλε ο Σταμάτης στο στόμα (γιατί αυτός κρατούσε τώρα τα κυάνια που είχαν περισσέψει).

Ο διμοιρίτης της δευτέρας Έκτορας και ο Λυσίμαχος, που καθόντουσαν κι αυτοί στη στέγη του δεύτερου κάρου, δεν πάθανε τίποτα, έξω από μερικά επιπόλαια γρατζουνίσματα. Ξεζέψαμε τα άλογα, κόψαμε τον κορμό του πεύκου με ένα πριόνι και μόνον έτσι στάθηκε δυνατόν να απαλλάξουμε το κάρο απ' τα κλαδιά του. Κατεβάσαμε τους δυο νεκρούς, τους αποθέσαμε στην άκρη του δρόμου. Αποδείχτηκε πως ήτανε αδύνατο να βγάλουμε το κιβώτιο μέσα απ' το υπόγειο, γιατί οι σανίδες του ταβανιού είχανε σπάσει και το μαγκώσανε (δε θα το 'λεγα, είχα σκεφτεί πως τα άχερα θα προστατεύανε το ταβάνι, μα ο πεύκος, πέφτοντας με το πάνω μέρος του κορμού του και με τα κλαδιά του πάνω στο κάρο, το χτύπησε φαίνεται με πολύ μεγάλη δύναμη, κανένας πάντως δε νοιάστηκε για το κιβώτιο, όσο ασχολιόμασταν με τον Αριστείδα πρώτα και με τον Λεωνίδα ύστερα) και χρειάστηκε λοιπόν να ξεφορτώσουμε τα άχερα, πετώντας τα στο χαντάκι του δρόμου, να ξηλώσουμε τις σπασμένες και τις μη σπασμένες σανίδες του ταβανιού και να βγάλουμε απ' το υπόγειο το κιβώτιο, τα τρόφιμα, τον καπνό, τα ρούχα, τα εργαλεία και τα αυτόματα. Αναποδογυρίσαμε με κοινές προσπάθειες το άδειο κάρο πάνω στ' άχερα, κουβαλήσαμε και το πάνω μέρος του κομμένου πεύκου και ο Σταμάτης ήταν έτοιμος να βάλει φωτιά στα άχερα όταν κάποιος (σπάω το κεφάλι μου, μα είναι αδύνατο να θυμηθώ ποιος) πρότεινε να αποθέσουμε πάνω στις πευκοβελόνες τους δύο γυμνούς νεκρούς μας. Η πρόταση έγινε δεκτή ομόφωνα, γιατί ήμασταν ξεθεωμένοι απ' την κούραση και κανείς δεν είχε όρεξη να σκάψει.

Ασχοληθήκαμε με τα άλογα (μας είχαν μείνει εννέα άλογα, τρία στο κάθε κάρο, είχαμε χάσει δύο στη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας και ένα πριν απ' αυτήν — του 'φυγε το πέταλο και αναγκαστήκαμε να το σκοτώσουμε). Τώρα, ένα άλογο του δεύτερου κάρου είχε τραυματιστεί στα καπούλια, μας φτάνανε τα άλλα δυο για να συμπληρώσουμε τις τετράδες στο πρώτο και στο πρώην τρίτο κάρο, έτσι κι αλλιώς περίσσευε λοιπόν το τραυματισμένο και το σκότωσε (κατά διαταγήν του Σταμάτη) ο υπίατρος Ροβήρος, χαϊδεύοντάς του τη μουσούδα του κι

ακουμπώντας την κάννη του περιστρόφου στο αυτί του. Μετά τις μεταθέσεις που γίνανε εξ αιτίας των απωλειών, η κατάμαυρη φοράδα με την άσπρη βούλα στο μέτωπο, βρέθηκε τώρα πρώτο άλογο δεξιά, στο πρώτο κάρο.

Κάψαμε λοιπόν τους δύο νεκρούς μας στο σημείο ν₇, φορτώσαμε το κιβώτιο στο πρώτο κάρο και συνεχίσαμε την πορεία μας. Ο φύλακας του Μουσείου, είχε μείνει στο υπόγειο του τρίτου κάρου, όσο εμείς ασχολιόμασταν με τον πεσμένο πεύκο και τις συνέπειές του. Βιάσαμε τα άλογα και στις έξη το απόγευμα της 2ας Σεπτεμβρίου 1949, έχοντας φτάσει στον προορισμό μας, μεταδώσαμε «Στροφή Κάστρο Βρούτος Αριστείδης άλογο κάρο βομβαρδισμός κιβάρ Τηλέμαχος». Δεν άξιζε βέβαια τον κόπο να εξηγήσουμε ότι οι απώλειές μας οφείλονταν στον πεύκο. Άλλωστε, ο πεύκος έπεσε εξ αιτίας του βομβαρδισμού και συνεπώς, δε λέγαμε ουσιαστικά κανένα ψέμα. Σε ένα τέταρτο ήρθε η απάντηση του Γενικού Αρχηγείου, που μας διέταζε να βρισκόμαστε την άλλη μέρα στις έξη στον Ναό της Δήμητρας, χωρίς καμιά άλλη προσθήκη, πράγμα που σήμαινε ότι θα παρακάμπταμε τις Κυδωνιές. Ο Σταμάτης χτύπησε τέσσερις φορές το κουδούνι, συνεδριάσαμε, ορισμένοι εκφράσανε τη δυσφορία τους, ακόμα και την αγανάκτησή τους (που κάναμε έναν τρίτο κύκλο) όταν όμως ο Σταμάτης τους ρώτησε αν έπρεπε να γυρίσουμε πίσω στην βομβαρδισμένη στροφή και να πάρουμε τον δρόμο προς την Κ, κανείς δεν τόλμησε να πει ναι. Συνεχίσαμε λοιπόν την πορεία μας και στο σημείο ν₈, όπου φτάσαμε την άλλη μέρα το πρωί, κάναμε την ωριαία μας στάση. Στ' αριστερά του δρόμου, υπήρχανε χέρσα χωράφια και λίγο πριν φτάσουμε στο σημείο ν₈, είχα προσέξει καταμεσίς στην έρημη έκταση ένα καταπράσινο τετράγωνο, θα πρέπει να 'ταν λαχανόκηπος και δίπλα του ένα σπίτι, μικρό αλλά περιποιημένο, όπως μου φάνηκε. «Μια όαση», — είχα σκεφτεί, θυμάμαι, κοιτάζοντας τον λαχανόκηπο από τη στέγη του πρώτου κάρου, όπου είχα βάρδια σκοπιάς. Όταν σταματήσαμε, είπα στον Σταμάτη να επιτρέψει σε μερικούς από μας να πεταχτούμε ως τον λαχανόκηπο, να πάρουμε τίποτα ντομάτες, ή ό,τι άλλο βρίσκαμε. Ο Σταμάτης δεν είχε αντίρρηση, είπε πως όποιος δεν είναι πολύ κουρασμένος και δε βαριέται, μπορεί να έρθει μαζί μου, προσφέρθηκαν πεντέξι, μεταξύ των οποίων κι ο Λυσίμαχος της πρώτης διμοιρίας και ο πρώην ανθυπολοχαγός Αγαθοκλής, που ήτανε απλό μέλος της δεύτερης (μη υπάρχουσας πλέον τρίτης). Δεν βρήκαμε κανέναν στον λαχανόκηπο, χτυπήσαμε στην πόρτα του σπιτιού, καμιά απάντηση. Η πόρτα δεν ήτανε κλειδωμένη, μπήκαμε μέσα, ψυχή. Οι άλλοι βγήκαν έξω να κόψουνε ντομάτες, εγώ έμεινα και χάζευα στα δυο μικρά δωμάτια, στην κουζίνα — το σπίτι ήτανε αρκετά καλοβαλμένο, είχε ως και δίφυλλη ντουλάπα με καθρέφτη και ήμουν έτοιμος να φύγω, όταν μου πέρασε μια σκέψη απ' το μυαλό και όρμησα κι άνοιξα τη ντουλάπα και ήτανε αυτό ακριβώς που υποπτεύτηκα, δεν υπήρχανε συρτάρια από μέσα, μόνο μια μπάρα στρογγυλή σαν σκουπόξυλο, απ' όπου κρεμόντουσαν γυναικεία κυρίως φορέματα και κάνα δυο κοστούμια — «Είναι τα κυριακάτικά τους», πρόφτασα και σκέφτηκα, καθώς τα άρπαζα και τα πέταγα όπου τύχει, να αδειάσω μια ώρα αρχύτερα τη ντουλάπα. Την άδειασα και άρχισα να εξετάζω με προσοχή την κατασκευή της, κυρίως τις κάτω οριζόντιες σανίδες της. Όχι, φαίνεται πως είχα πέσει έξω, μα για να βεβαιωθώ, τράβηξα την άδεια πια ντουλάπα στη μέση του δωματίου και εξέτασα το πάτωμα. Τίποτα. Δεν υπήρχε καταπακτή κάτω απ' τη ντουλάπα, κανένας δεν κρυβότανε στο υπόγειο, γιατί απλούστατα δεν υπήρχε υπόγειο, αλλά πώς μπορούσα να το ξέρω, πώς να μην υποπτευτώ, δεδομένου ότι η ντουλάπα ήταν ίδια κι όμοια σχεδόν με εκείνη που έβαλε ο Κωνσταντίνος Ψαρράς στο σπίτι του καθ' υπόδειξιν του Χριστόφορου; Ο Κωνσταντίνος Ψαρράς, ήταν ξάδελφος της μητέρας του Χριστόφορου, γέρος πια, περασμένα τα εξήντα, επίτροπος του ιερού ναού της συνοικίας του, ευυπόληπτον μέλος της κοινωνίας, κανείς δε θα μπορούσε να τον υποπτευτεί, ούτε αυτόν, ούτε τη γυναίκα του, ο Χριστόφορος όμως τα είχε καταφέρει και τον οργάνωσε στο ΕΑΜ και δέχτηκε ο Ψαρράς να μοντάρουμε το παράνομο τυπογραφείο στο υπόγειό του. Κατασκευάσαμε μια καταπακτή στην

κρεβατοκάμαρα (η γυναίκα του Ψαρρά, έφερε αντιρρήσεις, λέγοντας πως δεν είναι σωστό να περνοδιαβαίνει κόσμος στο υπνοδωμάτιό της, ο Χριστόφορος όμως της εξήγησε πως το σκέφτηκε και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορεί ίσα - ίσα να κοιμάται ήσυχη, γιατί συνήθως οι καταπακτές δεν γίνονται στα υπνοδωμάτια και συνεπώς, ακόμα και σε περίπτωση έρευνας, δε θα πολυψάχνανε εκεί μέσα) και πάνω απ' την καταπακτή, η οποία άνοιγε προς τα κάτω, ενώ ως γνωστόν, οι καταπακτές ανοίγουνε συνήθως προς τ' απάνω (και ανοίγουνε προς τ' απάνω για τον απλούστατο λόγο ότι υπάρχει βέβαια μια σκάλα που οδηγεί στο υπόγειο και η σκάλα εμποδίζει τις συνήθεις καταπακτές να ανοίγουν προς τα κάτω, ναι, αλλά αυτή ήταν ίσα - ίσα μια δεύτερη «φαινή ιδέα» του, όπως έλεγε γελώντας ο Χριστόφορος, να ανοίγει δηλαδή η καταπακτή προς τα κάτω και να μην υπάρχει ξύλινη σκάλα, μα μια σκοινένια ανεμόσκαλα, κάθετη, κατακόρυφη, θέλω να πω, με στεριωμένες γερά τις πάνω και τις κάτω άκρες των σκοινιών της στο ταβάνι και στο πάτωμα του υπόγειου, έτσι που να μην εμποδίζει την καταπακτή η ανεμόσκαλα να ανοίγει προς τα κάτω, με τις απάνω άκρες των σκοινιών της στεριωμένες πεντέξι δάχτυλα πιο μέσα από το χείλος της καταπακτής, πράγμα που θα μας δυσκόλευε στην κάθοδο κυρίως, είναι αλήθεια, αλλά αυτό δεν είχε και μεγάλη σημασία, θα μπορούσαμε να ανεβοκατεβαίνουμε σαν μούτσοι στα ξάρτια καϊκιού) και πάνω λοιπόν απ' την καταπακτή, τοποθετήσαμε τη μεγάλη, δίφυλλη ντουλάπα, οι κάτω οριζόντιες σανίδες της οποίας απείχανε μια παλάμη το πολύ απ' το πάτωμα, τις οποίες σανίδες όμως, μπορούσες εύκολα να σηκώσεις και να βγάλεις, όταν ήξερες το μυστικό, να μπεις μέσα στη ντουλάπα (λίγο άβολα βέβαια, καθώς χωνόσουν ανάμεσα στα κρεμασμένα φουστάνια και κοστούμια) να ανοίξεις την καταπακτή, αφήνοντάς την να πέσει προς τα κάτω, να κατέβεις στα μισά της ανεμόσκαλας, να ξανακλείσεις την καταπακτή, ανεβάζοντάς την πάνω απ' το κεφάλι σου και να την κρατήσεις κλεισμένη με το χέρι σου, ώσπου να την στεριώσει ο κύριος, ή η κυρία Ψαρρά μέσα απ' τη ντουλάπα και να τοποθετήσει ξανά τις σανίδες στη θέση τους. Ναι, αλλά στο σπίτι, δίπλα στον λαχανόκηπο, δεν υπήρχε τίποτα απ' όλα αυτά και ντράπηκα που τους τα 'κανα άνω - κάτω των ανθρώπων εκεί μέσα και ξανάσπρωξα τη ντουλάπα στη θέση της και άρχισα να κρεμάω τα φορέματα που είχα πετάξει ολόγυρα, όταν άκουσα ένα πλαφ απ' έξω, λες κι έπεσε κάτι μέσα σε νερό, αν και μου φάνηκε πως ο ήχος ήταν πιο παχύρρευστος απ' τον ήχο του νερού και την ίδια στιγμή που μου πέρασε απ' το νου η αταίριαστη για ήχο λέξη «παχύρρευστος», θυμήθηκα πως είχα δει στην άκρη του λαχανόκηπου, δυο βήματα πιο πέρα απ' τις ντοματιές, έναν μεγάλο λάκκο με ασβέστη, που κόχλαζε ακόμα και έβγαζε φυσαλίδες. Πετάχτηκα έξω τρέχοντας και είδα τον Λυσίμαχο να στέκει ανάμεσα στις ντοματιές, φάτσα στον λάκκο, πλάτη σε μένα, πεντέξι μέτρα πιο δω απ' τον λάκκο και τους άλλους να 'χουν μαζευτεί γύρω απ' τον λάκκο και να κοιτάνε σαν χαμένοι και να μην ξέρουν τι να κάνουν. Όρμησα, πήρα μια τσουγκράνα κι ύστερα από μερικές αποτυχημένες προσπάθειες, τα δόντια της τσουγκράνας αγκιστρώθηκαν στο παντελόνι του Αγαθοκλή και τον ψάρεψα μέσα απ' τον άσβεστη, αλλά ήτανε πολύ αργά, δεν ωφέλησε σε τίποτα το δροσερό νερό που είχε βγάλει κάποιος στο μεταξύ απ' το πηγάδι — ξεπλύναμε μόνο το νεκρό του πρόσωπο. Τον γδύσαμε, τον θάψαμε εκεί στο σημείο v_8 και συνεχίσαμε την πορεία μας.

Παρακάμψαμε τις Κυδωνιές και φτάσαμε κατά τις τέσσερις το απόγευμα στον Ναό της Δήμητρας. Ο φύλακας του Μουσείου, σ' όλο αυτό το διάστημα, δεν ξεμύτιζε απ' το υπόγειο του πρώην τρίτου και νυν δεύτερου κάρου, εκεί έτρωγε, εκεί κοιμότανε, κατέβαινε μόνο για κατούρημα. Όταν φτάσαμε στον Ναό της Δήμητρας, πήγε και έβγαλε την ταμπελίτσα «Επιστρέφω σε πέντε λεπτά», άνοιξε την πόρτα του Μουσείου και μας ρώτησε αν θέλαμε να ξαναδούμε τα αγάλματα. Είχαμε δυο ώρες καιρό ως την μετάδοση του μηνύματος, αλλά κανείς δεν έδειξε διάθεση να επισκεφτεί το Μουσείο. Ο Σταμάτης έκατσε στο μαρμάρινο δάπεδο, ακούμπησε την πλάτη του σε μια σπασμένη κολώνα κι απόμεινε σκεφτικός. Ο φύλακας ήρθε κι

έκατσε δίπλα του και του είπε πως έχει μια απορία κι επειδή τον άκουσε προχτές να λέει πολλά και διάφορα για τ' αγάλματα, θέλει τώρα να τον ρωτήσει μήπως ξέρει πώς τους χτίζανε οι αρχαίοι τους ναούς; Πώς ανεβάζανε τους σπόνδουλους των κιόνων και τα κιονόκρανα; Στήνανε σκαλωσιές, είχανε τροχαλίες και βαρούλκα;

Ο Σταμάτης του εξήγησε (καθόμωνα δίπλα του κι εγώ και άκουγα) πως μάλλον δεν είχανε βαρούλκα, βάζανε λοιπόν τα θεμέλια, κατασκευάζανε γύρω - γύρω τα σκαλοπάτια, στρώνανε τις μαρμάρινες πλάκες του δαπέδου, τοποθετούσανε τους πρώτους σπόνδουλους στη θέση τους και τα σκεπάζανε όλα με χώματα, ως το ύψος των πρώτων σπονδύλων. Γινόταν έτσι ένας πολύ χαμηλός λοφίσκος με ένα πλάτωμα στην κορφή του, με μικρές κατωφέρειες ολόγυρα, με κεκλιμένα επίπεδα, απ' τα οποία ανεβάζανε, τραβώντας τους με σκοιινιά, τους δεύτερους σπόνδουλους, τους τοποθετούσανε και τους στέριωναν πάνω στους πρώτους και τους σκέπαζαν κι αυτούς με χώματα και ούτω καθ' εξής και ο λοφίσκος όλο και ψηλώνε, το πλάτωμα στην κορφή παρέμενε το ίδιο, οι κατωφέρειες όμως γινόντουσαν όλο και μεγαλύτερες και φυσικά κοπιάζανε όλο και περισσότερο οι δούλοι, ανεβάζοντας όλο και πιο ψηλά τους σπόνδουλους, κουβαλώντας όλο και πιο ψηλά το χώμα με ζεμπιλια για να τους σκεπάσουν, ώσπου να μπουν και οι τελευταίοι σπόνδυλοι και να στηθούν απάνω τους οι μετόπες και η στέγη. Και υπήρχε λένε έθιμο, να σκεπάζουνε με χώματα τις μετόπες και τη στέγη (παρ' όλο που δεν είχαν τίποτε άλλο πια να προσθέσουν από πάνω) να αφήνουν έτσι θαμμένον τον ναό μερικά φεγγάρια, να φυτεύουν ως και πικροδάφνες στον λοφίσκο, έτσι που να συγχωνευτεί ο λοφίσκος με το γύρω τοπίο, ν' αρχίσουν τα παιδιά να ανεβαίνουν τρέχοντας στην κορφή του, όπως θα ανέβαιναν στο όποιο άλλο ύψωμα και να παίζουν εκεί πετροπόλεμο, γιατί όχι κι όταν ερχότανε το πλήρωμα του χρόνου, οι ιερείς μνηούσανε στον άρχοντα του Δήμου, «Οιωνός άριστος» και διέταζεν εκείνος τους δούλους να σηκώσουν τα χώματα, δουλεύοντας εντατικά μιαν ολόκληρη νύχτα, να τον δούνε ξάφνου οι πολίτες το πρωί, έτσι ως θα 'ταν έτοιμος, τέλειος κι ακέριος ο ναός, φερμένος άγνωστο από πού κι αφημένος εκεί μέσα στο φως.

—Κρίμα που δεν προφταίνουμε να σωριάσουμε χώματα ως την κορφή εκείνης της κολώνας, — είπε ο Σταμάτης.

—Γιατί; — απόρησα.

Μου απάντησε πως αν το Γενικό Αρχηγείο μας διατάξει «Στροφή Λυκόβρυση» απλά και σκέτα, χωρίς να πρέπει δηλαδή να περάσουμε από κανένα χωριό, μπορούμε να πάρουμε τον δρόμο της Μικρής Λίμνης, όπου σύμφωνα με τον επιτελικό χάρτη υπάρχει ένα πορθμείο κι αν το πορθμείο λειτουργεί ακόμα, θα κόψουμε πολύ δρόμο, τόσο που δε θα υπάρχει λόγος να φύγουμε αμέσως, μα θα 'χουμε όλον τον καιρό να διανυκτερεύσουμε εδώ που είμαστε, οπότε, καλό θα ήτανε να τοποθετήσουμε σκοπιά απάνω στην κολώνα, να βιγλίζει ολόγυρα.

Ο φύλακας του Μουσείου προθυμοποιήθηκε να μας διευκρινίσει ότι το πορθμείο λειτουργεί (η Μικρή Λίμνη έχει σχήμα κουταλιού και το πορθμείο είναι εκεί που στενεύει — βλέπε χάρτη Νο 2) και είναι μάλιστα αρκετά μεγάλο το πορθμείο, μπορεί να μεταφέρει ένα κάρο σαν τα δικά μας και ο ναύλος είναι είκοσι δραχμές, θα πληρώναμε λοιπόν σαράντα όλες κι όλες, «Δεν είναι σπουδαίο το ποσό, ιδιαίτερα για σας», — είπε ο φύλακας, που είχε ξεθαρρευτεί τελείως.

Σκέφτηκα τότε για πρώτη φορά, πως κανείς δε νοιάστηκε να μας δώσει χρήματα, δεν είχε ούτε ο Ταγματάρχης, δε βρήκαμε πεντάρα απάνω του, όταν τον γδύσαμε και ψάξαμε τις τσέπες του και βέβαια ως τα τότε δε μας χρειάστηκαν, αφού έτσι κι αλλιώς δεν αγοράζαμε τίποτα από

πουθενά. Ο Σταμάτης ρώτησε τον φύλακα αν είχε να μας δώσει σαράντα δραχμές, εκείνος έβγαλε αμέσως και του έδωσε ένα πενηντάρι και βιάστηκε να προσθέσει πως όσο για την κολώνα, ήτανε πράγματι ένα έξοχο παρατηρητήριο.

— Πού το ξέρεις; — τον ρώτησε ο Σταμάτης.

— Έχω ανέβει, — απάντησε ο φύλακας. — Ανέβηκα μέρα είναι αλήθεια, αλλά και τη νύχτα, τώρα που το φεγγάρι είναι στη γέμισή του, θα διακρίνονται ουκ ολίγα.

— Ανέβηκες απάνω στην κολώνα; — τον ρώτησα, κοιτάζοντάς τον δύσπιστα.

— Ήμouνα βέβαια πολύ νεότερος, πάνε χρόνια. Λίγο μετά που τέλειωσα τη θητεία μου στο στρατό, όπου είχα διακριθεί στην αναρρίχηση επί κάλω, — απάντησε ο φύλακας.

— Μη μου πεις! — έκανε ειρωνικά ο Σταμάτης, που είχε αρχίσει να διασκεδάζει. — Πήρες ένα λάσσο, σαν κάου - μπόυς, πέρασες τη θηλιά απ' το κιονόκρανο και σκαρφάλωσες;

Ο φύλακας ομολόγησε πως δεν το σκέφτηκε το λάσσο, έριξε όμως έναν σπάγκο. Είχε δέσει μια πέτρα στην άκρη του σπάγκου και την έριξε έτσι που να περάσει ο σπάγκος πάνω απ' το κιονόκρανο και να πέσει απ' την άλλη μεριά. Παιδεύτηκε αρκετή ώρα, μα τελικά τα κατάφερε, πέρασε τον σπάγκο όπως ήθελε, με κρεμασμένες τις δυο του άκρες ένθεν κακείθεν της κολώνας και τότε έδεσε ένα χοντρό σκοινί στον σπάγκο, τον τράβηξε απ' την άλλη μεριά και το σκοινί ανέβηκε και πέρασε πάνω από το κιονόκρανο. Κατόπιν, έδεσε τη μια άκρη του σκοινιού σε έναν κρίκο, που είχε στεριώσει στο δάπεδο του ναού, είκοσι περίπου μέτρα πέρα απ' την κολώνα και πέρασε την άλλη άκρη του σκοινιού από έναν δεύτερο κρίκο, που είχε στεριώσει σε έναν πεσμένο σπόνδυλο, κάπου είκοσι πέντε μέτρα πιο εκεί απ' την κολώνα, έξω απ' το ναό. Τράβηξε όσο μπορούσε το σκοινί να τεντώσει καλά, το έδεσε γερά και στον δεύτερο κρίκο, έτσι που σχηματίστηκε ένα περίπου ισοσκελές τρίγωνο, με περίπου ίσες πλευρές του τα δυο τεντωμένα σκοινιά, με βάση την απόσταση ανάμεσα στους δύο κρίκους και με ύψος την κολώνα. Για να είναι απολύτως σίγουρος πως δεν πρόκειται να φύγουν οι κρίκοι απ' τη θέση τους, άνοιξε τρύπες στα μάρμαρα με έναν λοστό (σαν τις τρύπες που ανοίγουνε στο βράχο για τα φουρνέλα) έβαλε τα χοντρά καρφιά των κρίκων στις τρύπες και περίχυσε τα καρφιά με λιωμένο μολύβι, θα μπορούσε βέβαια να βάλει έναν κρίκο δίπλα στη βάση της κολώνας, να δέσει εκεί τη μιαν άκρη του σκοινιού, να αφήσει την άλλη άκρη να κρέμεται απ' την άλλη μεριά και να ανέβει, κάνοντας κανονική αναρρίχηση επί κάλω, μα το σκοινί, όπως ήτανε φυσικό, θα κρεμότανε σχεδόν κολλητά στην κολώνα κι ο φύλακας, αναρριχόμενος, θα σκούντραγε απάνω της και θα 'γδερνε τα χέρια του στους μαρμάρινους αύλακες. Ενώ, με το δικό του σύστημα, θα μπορούσε εύκολα να ανέβει, αρπαγμένος από το κεκλιμένο σκοινί, προτιμώντας το εντός ναού, γιατί το καρατάρησε αμέσως με το μάτι, ότι η εντός ναού πλευρά του περίπου ισοσκελούς τριγώνου ήταν μικρότερη απ' την εκτός ναού. Του πέρασε η σκέψη να δέσει τη μια άκρη του σκοινιού είκοσι μέτρα μακριά απ' την κολώνα και την άλλη δίπλα στη βάση της, απέρριψε όμως κι αυτή τη λύση, διότι, ανεβαίνοντας από το κεκλιμένο σκοινί, μπορεί να τράβαγε την κολώνα προς τη μεριά του με το βάρος του κορμιού του και να την έριχνε, οπότε μπορεί νάπεφτε απάνω του η κολώνα και να σκοτωνότανε, ενώ με το δικό του σύστημα, όντας το σκοινί κεκλιμένο κι απ' την άλλη μεριά της κολώνας (κι όχι κατακόρυφο) μοιραζότανε καλύτερα το βάρος, δηλαδή οι δυνάμεις, ήθελε να πει, αφού το εκτός ναού σκοινί ήταν σα να τράβαγε την κολώνα προς τα έξω και το εντός την τράβαγε προς τα μέσα, με αποτέλεσμα να ισορροπούν οι δυνάμεις και να στέκει ασάλευτη η κολώνα. Εν πάση περιπτώσει, το πείραμά του πέτυχε,

ανέβηκε στην κολώνα και διέκρινε στο βάθος τη Μικρή Λίμνη.

—Για φαντάσου! — έκανε ο Σταμάτης και ο φύλακας, νομίζοντας (και με το δίκιο του) πως εξακολουθούμε, παρ' όλες του τις εξηγήσεις, να αμφιβάλουμε για τα λεγόμενά του, σηκώθηκε και μας έδειξε τον χοντρό σιδερένιο κρίκο στο δάπεδο του ναού, είτε πως σώζεται και ο δεύτερος και πως έχει ακόμα φυλαγμένο το σκοινί και τον σπάγκο στο σπιτάκι του δίπλα στο Μουσείο.

Ο Σταμάτης με διέταξε να πάω με τον φύλακα να φέρουμε τον σπάγκο και το σκοινί. Ο σπάγκος ήτανε μια μεγάλη καλούμπα, σαν αυτές που έχουν τα παιδιά για να αμολλάνε χαρταετούς και θυμήθηκα πως είχα πάει αρκετές φορές με τον Χριστόφορο στις Στήλες του Ολυμπίου Διός και δέναμε ξυραφάκια στις ουρές των χαρταετών μας και βάζαμε τα δυνατά μας να κόψει ο ένας τον σπάγκο του άλλου, ο καθένας με τη φιδωτή ουρά, μανουβράροντας κατάλληλα και τραβώντας απότομα τον ιπτάμενο χαρταετό την κατάλληλη στιγμή, έτσι που να σουρθεί με δύναμη η ολοκαίνουρια λάμα του ξυραφιού πάνω στον τεντωμένο (και γι' αυτό πιο εύθραυστο, πιο ευχάρακτο) σπάγκο του αντίπαλου και είχαμε θυμάμαι το δικαίωμα να διαλέξουμε τον έναν από τους δύο χαρταετούς, που ήταν όμοιοι κι απaráλλαχτοι και ο σπάγκος της ίδιας ακριβώς ποιότητας και δέναμε έξη ξυραφάκια σε κάθε ουρά και σε οποιαδήποτε στιγμή του παιχνιδιού, όταν πετούσαν πια οι χαρταετοί, είχα το δικαίωμα να φωνάξω, «Αλλάζω!» και να πάρω τον χαρταετό του Χριστόφορου, δίνοντάς του τον δικό μου, κανένας μας όμως δεν τα κατάφερε ποτέ να κόψει τον σπάγκο του άλλου και μείναμε ισόπαλοι, μηδέν - μηδέν.

Στον Ναό της Δήμητρας, παιδευτήκαμε αρκετά, μα τελικά τα καταφέραμε και κατασκευάσαμε το περίπου ισοσκελές τρίγωνο, δένοντας το σκοινί στους κρίκους, που ήτανε γεροί, αν και είχανε σκουριάσει.

—Ανέβα απάνω στην κολώνα κι αν δεις τίποτα ύποπτο, σφύρα μας κλέφτικα, — είπε ο Σταμάτης στον φύλακα του Μουσείου.

—Εγώ; — γούρλωσε εκείνος τα μάτια του.

—Γιατί όχι; Έχεις ξανανέβει, ξέρεις την περιοχή, τόσες μέρες δεν έκανες τίποτα, σε πήραμε στην ομάδα μας, κάποια υπηρεσία πρέπει να προσφέρεις και συ.

(Δεν μπορούσαμε βέβαια να του εμπιστευτούμε όπλο, να κάνει σκοπιά εδάφους, μα ούτε άοπλον μπορούσαμε να τον βάλουμε σκοπό, τι νόημα θα είχε, όταν θα 'πρεπε επιπλέον να τον προσέχει κάποιος από μας; Ενώ, όντας απάνω στην κολώνα, δε θα μπορούσε να κατέβει — γιατί θα λύναμε τις άκρες του σκοινιού απ' τους κρίκους και θα τις ξαναδέναμε όταν θα τέλειωνε η βάρδια του — θα ήταν άοπλος και συνεπώς, δεν είχαμε τίποτα να φοβηθούμε και το πολύ - πολύ θα έβλεπε κάτι ύποπτο και δε θα μας ειδοποιούσε, αλλά στην περίπτωση αυτή, πες πως δεν είχαμε κανέναν πάνω στην κολώνα.)

Ο φύλακας του Μουσείου στάθηκε με την πλάτη στραμμένη στην κολώνα, σήκωσε τα χέρια του, αρπάχτηκε απ' το σκοινί, άρχισε να αναρριχάται μεταθέτοντας τα χέρια του και όταν τα πόδια του απείχανε ένα μέτρο σχεδόν από το έδαφος, τα σήκωσε με εκπληκτική ευκινησία, πιάστηκε με τα πόδια απ' το σκοινί σταυρώνοντάς τα και συνέχισε να ανεβαίνει, δουλεύοντας

με χέρια και με πόδια, πιάνοντας το σκοινί μια με το αριστερό του χέρι, μια με το δεξί, μια λυγίζοντας τα πόδια και μια τεντώνοντάς τα και ήτανε σα να σουρνότανε ανάσκελα στον αέρα, κεκλιμένος, με το κεφάλι πιο ψηλά και τα πόδια χαμηλότερα. Προχωρούσε αργά αλλά σταθερά κι όλοι είχαμε μαζευτεί και στεκόμασταν ένα γύρω, δίπλα στις σπασμένες κολώνες και τον κοιτάζαμε χωρίς να βγάζουμε λέξη (είχε φτάσει τόσο ψηλά, που αν τον εγκατέλειπαν άξαφνα οι δυνάμεις του, θα 'πεφτε και θα 'σκαγε στα μάρμαρα σαν καρπούζι) μα εκείνος όλο και σκαρφάλωνε, μεθοδικά, σαν έμπειρος αναρριχητής, ώσπου το κεφάλι του ακούμπησε σχεδόν στην κολώνα. Τότε, ξεσταύρωσε τα πόδια του, άφησε το κορμί του να κρεμαστεί κατακόρυφα, κρατημένος με τα χέρια μόνο απ' το σκοινί, πιο πάνω το αριστερό του, πιο κάτω το δεξί, με τις παλάμες και των δυο χεριών προς τη μεριά του κεφαλιού του. Με μια γρήγορη κίνηση, ξεχουφτιάζοντας το αριστερό του χέρι (και μένοντας συνεπώς κρεμασμένος, για ένα κλάσμα του δευτερολέπτου, μόνο απ' το δεξί) άλλαξε λαβή, έτσι που ήρθε τώρα προς τη μεριά του κεφαλιού η ανάστροφη της αριστερής παλάμης. Πήρε ανάσα και ξεχουφτιάζοντας το δεξί του χέρι (μένοντας συνεπώς κρεμασμένος για λίγο μόνο απ' το αριστερό) έκανε μεταβολή επ' αριστερά, άδραξε και πάλι το σκοινί με το δεξί του χέρι, λίγο πιο πάνω απ' το αριστερό και βρέθηκε με μέτωπο προς την κολώνα. Ανέβηκε λίγο ακόμα, με τα πόδια αιωρούμενα και πιάστηκε τελικά από το κιονόκρανο, ακουμπώντας το κορμί του στην κολώνα και βοηθώντας όσο μπορούσε με τα πόδια (είχε βγάλει τα γουρουνοτσάρουχα). Τράβηξε προς τα πάνω το κορμί του, λυγίζοντας τους αγκώνες και με μια τελευταία προσπάθεια (αίλουρος ήταν;) καβάλλησε το κεκλιμένο σκοινί περνώντας το αριστερό του πόδι από πάνω του και σούρθηκε με την κοιλιά πάνω στο σκοινί, ώσπου βρέθηκε απάνω στο κιονόκρανο, δηλαδή στην πάνω - πάνω τετράγωνη πλάκα της κολώνας, με το κορμί του λυγισμένο στους γοφούς, με τα πόδια κρεμασμένα κατακόρυφα, με την κοιλιά και το στήθος πάνω στην πλάκα, με τα χέρια γαντζωμένα στην πέρα (γι' αυτόν) ακμή της πλάκας. Έμεινε έτσι για λίγο και ύστερα σούρθηκε με την κοιλιά πάνω στην πλάκα, ανεβάζοντας τα πόδια του, που βρέθηκαν τώρα κι αυτά οριζόντια, προέκταση τώρα κι αυτά του τεντωμένου κορμιού του, το κεφάλι του ξεπέρασε την ακμή (είχε πάει δίπλα στην κολώνα και τον κοίταζα απ' τα κάτω προς τ' απάνω, κατακορύφως) και κει που περίμενα πως θα λύγιζε τώρα το γόνατο να πατήσει στην πλάκα και να σταθεί, τον είδα ξάφνου να μένει ασάλευτος, πεσμένος μπρούμυτα πάνω στην κολώνα, με τα χέρια κρεμασμένα απ' τη μια μεριά, με τα πόδια τεντωμένα απ' την άλλη, με το κεφάλι του σκυμμένο, λες κι ήθελε να κρατηθεί με το πηγούνι απ' την ακμή.

Του φωνάξαμε, δε μας απάντησε. Ο υπίατρος Ροβήρος αναρριχήθηκε απ' την εκτός ναού πλευρά του περίπου ισοσκελούς τριγώνου (δεν ήταν δύσκολο όσο ανέβαινες με χέρια και με πόδια) έφτασε δίπλα στην κολώνα, έπιασε τον σφυγμό του φύλακα και διεπίστωσε τον θάνατό του.

—Τι θα τον κάνουμε; — φώναξε κοιτώντας προς τα κάτω.

—Σπρώξ' τον να πέσει, — του φώναξε ο Σταμάτης. — Πρέπει να τον θάψουμε.

(Πραγματικά, δεν θα 'ταν σκόπιμο να τον αφήσουμε εκεί, γιατί ο φύλακας φορούσε το ντρίλινο παντελόνι και το πουκάμισο, που του είχαμε δώσει κι αυτό θα προκαλούσε ίσως υποψίες.)

Ο υπίατρος Ροβήρος σκαρφάλωσε λίγο ψηλότερα, έσπρωξε το πτώμα κι ο Χαράλαμπος Στρατής έπεσε μ' έναν υπόκωφο γδούπο στο μαρμάρινο δάπεδο του ναού. Δεν τον θάψαμε αμέσως, γιατί στο μεταξύ είχε έρθει η ώρα να στείλουμε το μήνυμα («Ναός Δήμητρας κιβάρ Τηλέμαχος») και το Γενικό Αρχηγείο μας διέταξε πράγματι, όπως είχε υποθέσει ο Σταμάτης,

«Στροφή Λυκόβρυση». Μπορούσαμε λοιπόν να διανυκτερεύσουμε στα ερείπια του Ναού. Έλυσα το σκοινί απ' τους κρίκους και είπα στον Σταμάτη να το πάρουμε — μπορεί να μας χρειαζότανε. Ο Σταμάτης όρισε τις βάρδιες σκοπιάς, το συνεργείο ταφής. Ο Χαράλαμπος Στρατής είναι θαμμένος δίπλα στο πρώτο σκαλοπάτι του Ναού, στην μικρότερη δυνατή απόσταση απ' τη μόνη κολώνα, που σώζεται άθικτη. Τον γδύσαμε, του φορέσαμε τη μπλε του στολή, το άσπρο του πηλήκιο, βάλουμε πάνω απ' τον τάφο του μια μεγάλη μαρμαρόπετρα, που έτυχε να βρίσκεται πεντέξι βήματα πιο πέρα. Κλειδώσαμε την πόρτα του Μουσείου, κρεμάσαμε την ταμπελίτσα — «Επιστρέφω σε πέντε λεπτά». Μετά την διανυκτέρευση στον Ναό της Δήμητρας, φύγαμε το άλλο πρωί (στις 4 Σεπτεμβρίου 1949) περάσαμε με το πέραμα στην απέναντι όχθη της Μικρής Λίμνης και φτάσαμε στις έξη το απόγευμα, για δεύτερη φορά, στη βομβαρδισμένη στροφή προς Λυκόβρυση, λίγο πιο εδώ απ' το σημείο ν, όπου είχαμε κάψει τους δυο σκοτωμένους συντρόφους μας. Το Γενικό Αρχηγείο μας διέταξε «Στροφή Χρυσόθεμη μέσω Βάλτου», περάσαμε την ίδια νύχτα απ' το χωριό κι εκεί μας δώσανε πολυγραφήμενη την απόφαση της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου, ένα μικρό κιβωτίδιο και ένα σφραγισμένο γράμμα. Το 'χω νομίζω ξαναπεί ότι βρήκαμε στο κιβωτίδιο μια ωρολογιακή βόμβα και στον φάκελο τη διαταγή να ανατινάξουμε την Ξύλινη Γέφυρα. Η ωρολογιακή ήτανε πολύ απλή στην κατασκευή της, απετελείτο δηλαδή από τρία μέρη: Εκρηκτική ύλη, μπαταρία (σαν αυτές που έχουνε τα κλεφτοφάναρα) και ξυπνητήρι. Ένα ψιλό καλώδιο συνέδεε το ξυπνητήρι με τη μπαταρία και ήτανε εφοδιασμένο στην άκρη του με μια πρίζα, την οποία έπρεπε να βάλουμε στην υποδοχή της εκρηκτικής ύλης, όταν θα είχαμε κανονίσει το ξυπνητήρι, να χτυπήσει την ώρα που θέλαμε να γίνει η έκρηξη.

Φτάσαμε στην Ξύλινη Γέφυρα το μεσημέρι περίπου της 5ης Σεπτεμβρίου 1949 και διαπιστώσαμε ότι επρόκειτο για μια στενή πασαρέλα, με ξύλινα κάγκελα δεξιά κι αριστερά, τόσο στενή, που μόλις χώραγαν να περάσουν τα κάρα μας και αν περνάγανε το ένα πίσω από το άλλο, θα κάλυπταν όλο το μήκος της γέφυρας. Οι δύο άκρες της πασαρέλας ήτανε στεριωμένες απ' ευθείας στις ψηλές και απότομες όχθες και κάτω, σε βάθος πενήντα τουλάχιστον μέτρων, κύλαγε ορμητικό το ποτάμι, ο χείμαρρος μάλλον και τα νερά του ήταν αφρισμένα — κάπου θα πρέπει να 'βρεξε εκεί κοντά.

Σταματήσαμε με τα κάρα μας πάνω στη γέφυρα και αναρωτιόμασταν πώς και πού θα βάζαμε την ωρολογιακή. Έπρεπε βέβαια να την τοποθετήσουμε κάτω απ' τη γέφυρα, αλλά οι άκρες της, έτσι που στηριζόνταν στις απότομες, τι λέω, κατακόρυφες όχθες, ήταν απλησίαστες. Κάποιος πρότεινε να ανοίξουμε μια μεγάλη τρύπα στη μέση της γέφυρας, κόβοντας τις χοντρές σανίδες, μα το σχέδιο αποδείχτηκε ανεφάρμοστο (πώς θα πέρναγε και πώς θα 'κοβε το πριόνι;) έπρεπε να 'χουμε σκαπέλο, μα κι αν είχαμε, θα νυχτώναμε. Τότε εγώ, πρότεινα μια άλλη λύση. Μια και είχαμε τον σπάγκο και το σκοινί του Χαράλαμπου Στρατή, είπα να δέσουμε στην άκρη του σπάγκου ένα περιστέρι (γιατί ξέχασα νομίζω να σημειώσω ότι είχαμε πάρει μαζί μας ένα κλουβί με πεντέξι περιστέρια, για την περίπτωση που θα χάλαγε ο ασύρματος) να αμολήσουμε λοιπόν το δεμένο στην άκρη του σπάγκου περιστέρι και να το αναγκάσουμε να περάσει πετώντας κάτω απ' τη γέφυρα και να μας φέρει τον σπάγκο απ' την άλλη μεριά, οπότε θα είχαμε έναν σπάγκο τυλιγμένον γύρω απ' τη γέφυρα, ή μάλλον μια θηλιά, έναν κύκλο σπάγκου, στον οποίο θα μπορούσαμε να δέσουμε το χοντρό σκοινί και τραβώντας τον σπάγκο, περιστρέφοντάς τον γύρω απ' τη γέφυρα, να περάσουμε από κάτω της και το σκοινί, μια, δυο, τρεις και τέσσερις βόλτες, ίσως και πέντε, αν επέτρεπε το μήκος του σκοινιού, φροντίζοντας βεβαίως να κρέμονται κάτω απ' τη γέφυρα τα τόξα κύκλου του σκοινιού κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχει ανάμεσα στα ισοζυγιασμένα (ως προς την καμπύλη τους) σκοινένια τόξα και στις σανίδες της γέφυρας η κατάλληλη απόσταση, δηλαδή απόσταση ούτε μεγαλύτερη ούτε

μικρότερη απ' ό,τι πρέπει, μα σωστά υπολογισμένη, ώστε να μπορέσει ένας σύντροφος να κατέβει κρατημένος από τα σκοινιά, να κάτσει στη δίκην ναυτικής αιώρας ημικυκλική κατασκευή των περασμένων κάτω από τη γέφυρα, κολλητών το 'να στ' άλλο σκοινιών και καθισμένος εκεί, να στεριώσει το κιβωτίδιο με την εκρηκτική ύλη, καρφώνοντάς το στις χοντρές σανίδες της γέφυρας — καθόλου εύκολη δουλειά βεβαίως, διότι θα έπρεπε να κρατήσει το κιβωτίδιο πάνω απ' το κεφάλι του με το αριστερό του χέρι, να κρατήσει το σφυρί με το δεξί και δε θα είχε άλλο χέρι να κρατήσει το καρφί, θα χρειαζότανε λοιπόν να μισοκαρφώσουμε απ' τα πριν τα καρφιά στο κιβωτίδιο. Όσο για το ξυπνητήρι, μπορούσαμε να το τοποθετήσουμε πάνω στη γέφυρα και να περάσουμε το ψιλό καλώδιο με την πρίζα από μια χαραμάδα (οι χοντρές σανίδες ήτανε σκεβρωμένες και απείχανε κάνα - δυο δάχτυλα η μια απ' την άλλη).

Το πρόβλημα ήτανε να αναγκάσουμε το περιστέρι να περάσει κάτω απ' τη γέφυρα. Πρότεινα να το αμολήσουμε να πετάξει αρκετά ψηλά και να αρχίσουμε να ρίχνουμε ριπές με τα αυτόματα, δεξιότερα, αριστερότερα και ψηλότερα απ' το περιστέρι, έτσι ώστε, σφυρίζοντας οι σφαίρες, να το τρομάζουν απ' τις τρεις μεριές και να αφήνουν λεύτερη τη δίοδο μόνο προς τα κάτω, να αναγκαστεί το περιστέρι να κατέβει και να περάσει τελικά κάτω απ' τη γέφυρα. Η πρότασή μου έγινε δεκτή, έδεσα το περιστέρι στην άκρη του σπάγκου (περνώντας τον στον μικρό δακτύλιο του δεξιού του ποδιού, όπου θα δέναμε σε περίπτωση ανάγκης το μήνυμα) το άφησα να πετάξει και το περιστέρι πέταξε αμέσως, αδίσταχτα, προς τα δεξιά κι εγώ αμόλησα καλούμπα κι όταν έπαψα να αμολάω, ο σπάγκος τεντώθηκε, το περιστέρι προσπαθούσε να απομακρυνθεί, να ανέβει ψηλότερα και φυσικά δεν μπορούσε, μια και το κράταγα και απόμεινε εκεί αιωρούμενο, χλαπαταγώντας τα φτερά του, πετώντας επί τόπου και τότε αρχίσανε όλοι να ρίχνουνε ριπές όπως είχαμε συμφωνήσει (όλοι και οι δεκατρείς, ως και ο Λεωνίδα κατέβηκε απ' το δεύτερο κάρο, παρ' όλο που μισοκούτσαινε ακόμα, εξ αιτίας της θλάσεως ινών) και ρίχνανε έτσι τις ριπές τους, ώστε σχηματίστηκε ένα τούνελ από σφαίρες (ένα τούνελ που δεν προχωρούσε πάνω σε οριζόντιο επίπεδο, μα ανέβαινε σε ένα κεκλιμένο) και το περιστέρι ήτανε μέσα στο τούνελ, αποδείχτηκε όμως πως δεν είχα υπολογίσει σωστά, το περιστέρι χαμήλωσε μεν, εξακολουθούσε όμως να τραβάει τον σπάγκο, ήθελε να πετάξει μπροστά μες στο τούνελ — γιατί να γυρίσει πίσω;

Βλέποντας πως δεν καταφέρνουμε τίποτα κατ' αυτόν τον τρόπο, τους είπα να σταματήσουνε τις ριπές, τράβηξα το περιστέρι μαζεύοντας τον σπάγκο, έπεσα με την κοιλιά πάνω στις σανίδες της γέφυρας, πέρασα το μισό μου κορμί κάτω απ' το ξύλινο, οριζόντιο κάγκελο και σκύβοντας όσο μπορούσα, πέταξα κάτω απ' τη γέφυρα το περιστέρι, όπως θα πέταγα μια πέτρα. Μα εκείνο το άτιμο, δε θέλησε να περάσει από κάτω, μόνο πέταξε και πάλι προς τα δεξιά. Επανέλαβα το πείραμα άλλη μια φορά, πάλι τα ίδια. Τότε πήγα και ξάπλωσα μπρούμυτα στην άλλη μεριά της γέφυρας και τούτη τη φορά, το περιστέρι πέταξε και πάλι προς την κατεύθυνση που ήθελε (προς την κατεύθυνση του Γενικού Αρχηγείου, προφανώς) με τη διαφορά ότι τώρα, μια και βρέθηκε κάτω απ' τη γέφυρα, δεν γύρισε πίσω, όπως έκανε τις δυο προηγούμενες φορές, μα προχώρησε μπροστά, δηλαδή προς τα δεξιά, τραβώντας κανονικά τον δρόμο του.

Έτσι πέρασε ο σπάγκος κάτω απ' τη γέφυρα κι από κει και πέρα δεν υπήρχε πια καμιά δυσκολία. Κατασκευάσαμε τη ναυτική αιώρα, τυλίγοντας το χοντρό σκοινί γύρω απ' τη γέφυρα και έτσι όπως ήτανε σταματημένα τα δύο κάρα απάνω της, οι βόλτες του σκοινιού βρεθήκανε (στην απάνω μεριά) μπροστά απ' το δεύτερο κάρο και πίσω απ' το πρώτο και συνεπώς, το δεύτερο κάρο δεν μπορούσε πια να προχωρήσει, έπρεπε να περιμένει, ώσπου να ξετυλίξουμε το σκοινί.

Ο Σπάρτακος κατέβηκε, έκατσε στην αιώρα, άρχισε να καρφώνει το κιβωτίδιο, μα εκείνη ακριβώς τη στιγμή, η κατάμαυρη φοράδα με την άσπρη βούλα στο μέτωπο, η φοράδα που ήτανε ζεμένη πρώτη δεξιά στο πρώτο κάρο, σηκώθηκε ξάφνου στα πισινά της πόδια (όσο της επέτρεπαν τα χάμουρα) χλιμίντρησε και βάλθηκε να τρέχει, παρασύροντας και τα άλλα τρία άλογα. Είχαμε κατέβει όλοι μας απ' τα κάρα όπως είπα και τώρα τα άλογα τρέχανε μοναχά τους στο δρόμο και κάποιος της δεύτερης διμοιρίας φώναζε, «Ε, σεις της πρώτης, τι καθόσαστε, το 'σκασε το κάρο σας!» και γέλασε κι όλοι εμείς της πρώτης (ο Σταμάτης, ο Τηλέμαχος, ο Λέανδρος, ο Έκτορας, ο Ανδροκλής, ο Λυσίμαχος κι εγώ) κυνηγήσαμε το κάρο μας και κανένας της δεύτερης δεν ήρθε να μας βοηθήσει, μόνο στεκόντουσαν όλοι τους εκεί και γελάγανε και μας κοροϊδεύανε που τρέχαμε να προλάβουμε το κάρο μας. Το φτάσαμε λίγο παρακάτω, μα ώσπου ν' ανέβει ο Σταμάτης, να πάρει τα γκέμια και να σταματήσει τα αφηνιασμένα άλογα, ενώ εμείς οι άλλοι έξη πασχίζαμε να τα κρατήσουμε απ' τα χάμουρα (και ο Λυσίμαχος θυμάμαι τα ξεπέρασε, στάθηκε φάτσα μπροστά τους, απλώνοντας τα χέρια του σε έκταση, για να τους φράξει το δρόμο, μα εκείνα δεν του δώσανε καμιά σημασία και προχωρήσανε καταπάνω του και θα τον ποδοπατάγανε, αν δεν προλάβαινε την τελευταία στιγμή να σαλτάρει πλάγια ο Λυσίμαχος) ώσπου να γίνουν όλα αυτά λοιπόν, πέρασαν μερικά λεπτά, δεν ξέρω πόσα ακριβώς, αρκετά ωστόσο για να προλάβει ο Σπάρτακος να καρφώσει το κιβωτίδιο κάτω απ' τη γέφυρα και να βάλει την πρίζα στην υποδοχή, γιατί μόλις σταματήσανε τ' άλογα, έσκασε αμέσως η βόμβα (μολονότι είχαμε βάλει το ξυπνητήρι να χτυπήσει ύστερα από είκοσι πέντε ολόκληρα λεπτά, που ήταν υπέρ αρκετά για να μαζέψουμε το σκοινί, να ανεβούμε στα κάρα, να φύγουμε απ' τη γέφυρα και να απομακρυνθούμε, αλλά φαίνεται ότι το ωρολογιακό σύστημα της βόμβας δεν λειτούργησε και βάζοντας ο Σπάρτακος την πρίζα στην υποδοχή, το ρεύμα της μπαταρίας πέρασε αμέσως από τον διακόπτη, που έπρεπε κανονικά να είναι κλειστός και να άνοιγε αυτομάτως ύστερα από είκοσι πέντε λεπτά) και έσκασε αμέσως η βόμβα λοιπόν, κάπως έτσι θα πρέπει να έγινε, αλλιώς δεν εξηγείται και τινάχτηκε η γέφυρα στον αέρα, μαζί με ολόκληρη τη δεύτερη διμοιρία (έξη άντρες, τέσσερα άλογα κι ένα κάρο με όλα τα εφόδια που υπήρχαν στο υπόγειο) και πέσανε όλοι κι όλα στα αφρισμένα νερά του ποταμού.

Έτσι, μείναμε εφτά, με ένα και μοναδικό κάρο. Συνεχίσαμε κανονικά την πορεία μας ως το σημείο v_9 , όπου τραυματίστηκε, όπως έχω ξαναπεί, ο Ανδροκλής, από σφαίρα ελεύθερου σκοπευτού και ξεψύχησε μια ώρα περίπου αργότερα.

Στο σημείο v_{10} , αναγκαστήκαμε να κυανίσουμε τον Λέανδρο, που αρρώστησε όπως είπα από ελώδη πυρετό (αυτή ήτανε τουλάχιστον η διάγνωσή μας, που δεν έχει βέβαια καμιά αξία, μια και κανένας μας δεν είχε ιδέα από γιατρική, είναι όμως γεγονός ότι τον έπιαναν κάθε τόσο ρίγη και δεν μπορούσε να σταθεί στα πόδια του). Το φαρμακείο μας είχε τιναχτεί με την Ξύλινη Γέφυρα, δεν είχαμε ούτε κινίνο, ούτε ασπιρίνη να του δώσουμε και σταματήσαμε στο σημείο v_{10} , για να κάνουμε το μόνο που πέρναγε απ' το χέρι μας, να τον βάλουμε δηλαδή ν' απαγκιάσει μέσα σε ένα σιδηροδρομικό βαγόνι (είχε ψυχράνει ο καιρός και θυμάμαι ότι φόρεσα το ντριλίνο σακάκι μου). Φτάνοντας στο σημείο v_{10} , είδαμε λίγο πιο πέρα απ' τον δρόμο ένα εκτροχιασμένο τρένο. Η ατμομηχανή είχε φύγει απ' τις ράγιες, είχε στρίψει σε ανύπαρκτες ράγιες προς τα δεξιά και βρισκόταν τώρα σταματημένη κανονικά, δηλαδή με τις ρόδες της στο έδαφος, ανάμεσα στους θάμνους, ολομόναχη, χωρίς βαγόνια πίσω της, θέλω να πω, που αποσυνδεθήκανε και πέσανε τόνα πάνω στ' άλλο, δίπλα και απάνω στις ράγιες, όλα τους βαγόνια εμπορικά, όλα τους άδεια (δεν μπορώ να ξέρω φυσικά αν ήταν άδεια την ώρα της εκτροχίασης, ή τα αδειάσανε αργότερα) και ένα απ' αυτά τα άδεια βαγόνια, είχε βρεθεί πεσμένο δίπλα στις ράγιες, πάνω στο ανάχωμα, πεσμένο κατά τέτοιο τρόπο, που το ταβάνι του και το πάτωμά του ήταν τώρα κατακόρυφα και γίνανε συνεπώς οι τοίχοι του και ο πρώην

τοίχος με την κυλιόμενη πόρτα είχε γίνει τώρα ταβάνι και η κυλιόμενη πόρτα ένα είδος συρταρωτής καταπακτής, που οδηγούσε στο υπόγειο. Ανεβήκαμε πάνω στο βαγόνι, ανοίξαμε διάπλατα τη μισάνοιχτη συρταρωτή καταπακτή και είδαμε ότι κάποιος είχε αφήσει εκεί μια ξύλινη ανεμόσκαλα, κατασκευασμένη πρόχειρα με σανίδες βαγονιού. Κατεβήκαμε μέσα στο βαγόνι και βρήκαμε δυο ξύλινα σκαμνιά από βαγονοσανίδα, το ένα τοποθετημένο κανονικά και το άλλο αναποδογυρισμένο στο πάτωμα (δηλαδή στον πρώην τοίχο, που βρισκόταν κάποτε απέναντι στην κυλιόμενη πόρτα). Σε μια γωνιά του υπογείου, υπήρχε κρεμασμένο ένα μπουγαδόσκoiνο, με τρία μανταλάκια.

Μέσα σ' εκείνο το βαγόνι μεταφέραμε σηκωτόν τον Λέανδρο, τον βάλουμε να ξαπλώσει κάτω απ' το μπουγαδόσκoiνο και τον σκεπάσαμε με καμιά δεκαριά ντριλίνα σακάκια σκοτωμένων μας συντρόφων (τότε πρωτοσκέφτηκα πως φεύγοντας από την πάλη Ν δε μας δώσανε κουβέρτες, αλλά δεν έτυχε να μας χρειαστούν, καλοκαίρι ήτανε) μα παρ' όλα τα σακάκια, ο Λέανδρος εξακολουθούσε να τουρτουρίζει, τα ρίγη τον πιάνανε όλο και σε μικρότερα χρονικά διαστήματα, το καταλάβαμε κι εμείς οι ανίδεοι πως δεν υπήρχε περίπτωση να γιατρευτεί, ο Σταμάτης κοίταζε κάθε τόσο το σιδηροδρομικό του ρολόι (στις έξη το απόγευμα έπρεπε να βρισκόμαστε στη στροφή προς Ύψωμα) είδε κι απόειδε, όρισε συνεργείο ταφής, ρώτησε τον Λέανδρο αν μπορεί να καπνίσει, εκείνος κατάλαβε, έβγαλε απ' την τσέπη του το κυάνιο και το κατάπιε, έχοντας διστάσει για λίγο, ή έχοντας χρονοτριβήσει, για να μας δώσει την ευκαιρία να σταθούμε προσοχή και να τον χαιρετήσουμε στρατιωτικά.

Έχω ξαναπεί ότι στο σημείο v_{11} , ένα άλογο αφήνιασε, με αποτέλεσμα να πέσει ο Τηλέμαχος απ' τη θέση του οδηγού, να τραυματιστεί και να κυανιστεί. Προσθέτω ότι το αφηνιασμένο άλογο ήταν και πάλι η κατάμαυρη φοράδα με την άσπρη βούλα στο μέτωπο. Συμφωνήσαμε πως έπρεπε να σκοτώσουμε τη φοράδα, ο Σταμάτης ανέθεσε την εκτέλεση στον Λυσίμαχο κι αυτός την ξέζεψε, την πήγε παράμερα και χαϊδεύοντας τη μουσούδα της (όπως είχε δει να κάνει ο Ροβήρος με ένα άλλο άλογο στη βομβαρδισμένη στροφή) ακούμπησε την κάννη του περιστρόφου στ' αυτή της και πάτησε τη σκανδάλη.

Στο σημείο v_{12} σκοτωθήκανε σχεδόν ταυτόχρονα ο Σταμάτης και ο Έκτορας κι όλα γίνανε όπως τα 'χω αφηγηθεί, με τη διαφορά ότι δεν έμεινα ολομόναχος, έμεινε κι ο Λυσίμαχος, που είχε κυνηγήσει κι αυτός τον Έκτορα και βρισκότανε λίγο παρακάτω, στα δεξιά μου, στο καμένο σταροχώραφο, τη στιγμή που συγκρούστηκε το κεφάλι του Σταμάτη με την κοτρώνα και ο Έκτορας έπεσε νεκρός, χτυπημένος απ' τη σφαίρα του περιστρόφου μου, τελείως τυχαία, επαναλαμβάνω, γιατί πάτησα σχεδόν ενστικτωδώς τη σκανδάλη και δεν είχα προφτάσει καν να σημαδέψω. Σκάψαμε εκεί στο σταροχώραφο έναν λάκκο οι δυο μας, δουλεύοντας εκ περιτροπής, γδύσαμε τους νεκρούς μας συντρόφους, τους θάψαμε κι ο Λυσίμαχος έβαλε πάνω στον τάφο τους τον ματωμένο λίθο.

Στις έξη το απόγευμα της ίδιας εκείνης μέρας, έστειλα το μήνυμα «Στροφή Ελεούσα Έκτωρ εξετελέσθη Σταμάτης νεκρός κιβάρ» και υπέγραψα. Η απάντηση του Γενικού Αρχηγείου ήταν «Στροφή Ύψω Χωριό» και μην έχοντας καταφέρει να αποκρυπτογραφήσω το πρώτο και το τρίτο γράμμα της δεύτερης λέξης, αποφάσισα να τραβήξουμε κατά τη στροφή προς Πάνω Χωριό, δεδομένου ότι έτσι θα φτάναμε μια ώρα αρχύτερα στην πόλη Κ.

Στο σημείο v_{13} , στις 16 Σεπτεμβρίου 1949, πέθανε ο Λυσίμαχος (τον δάγκωσε όπως είπα ο σκορπιός). Τον έθαψα κάτω απ' τη γέριχη ελιά, έκατσα δίπλα στον τάφο του, έστριψα και άναψα τσιγάρο κι εκεί που κάπνιζα, θυμήθηκα ότι την περασμένη νύχτα, την ώρα που εγώ

οδηγούσα κι αυτός είχε πέσει για ύπνο (γιατί μένοντας οι δυο μας, αποφασίσαμε να κρατήσουμε μόνο τη βάρδια οδηγήσεως και τη βάρδια ύπνου, εναλλάξ) σε μια στιγμή λοιπόν, μέσα στη νυχτερινή ησυχία, όπου ακούγονταν μόνο τα πέταλα των αλόγων και το τρίξιμο των τροχών, άκουσα τον Λυσίμαχο να μου λέει πως δε νυστάζει, μήπως έχω όρεξη για κουβέντα;

—Γιατί όχι, — του απάντησα. — Εσύ θα ξαγρυπνήσεις, εγώ θα περάσω ευχάριστα την ώρα μου.

Κατέβηκε απ' τα άχερα της στέγης και έκατσε δίπλα μου. Δε θυμάμαι πώς άρχισε η συζήτηση, ξέρω μονάχα πως παρεμβάλλονταν αμήχανες σιωπές (σαν κάτι να 'θελε να μου πει και δεν το αποφάσιζε κι όταν ξαναμίλαγε ήταν και πάλι σα ν' άλλαζε θέμα — με ρώτησε λόγου χάρη πώς έγινε και πήρα το πρώτο μου παράσημο στην κατοχή κι εγώ του αφηγήθηκα με δυο λόγια το περιστατικό) ώσπου σε μια στιγμή, αναστέναξε και είπε:

—Και να σκεφτείς πως ξεκινήσαμε τριάντα πέντε και μείναμε οι δυο μας...

—Ξεκινήσαμε σαράντα, — του είπα.

—Σαράντα; — με ρώτησε ο Λυσίμαχος, λες και είχε παρακούσει.

Του εξήγησα πώς έγινε κι εκτελέσαμε τους πέντε, μπροστά στη σιδερένια πόρτα του γκαράζ.

—Κι εσύ —δίστασε ο Λυσίμαχος— εσύ, πού τον σημάδεψες;

—Στον ώμο, πεντέξι δάχτυλα πιο κάτω απ' την καμπύλη του ώμου, στην άκρη - άκρη του αριστερού του μπράτσου, έτσι που η σφαίρα να πάρει ξυστά το ύφασμα.

—Δεν τον χτύπησες δηλαδή. Το ίδιο θα 'κανα κι εγώ, — είπε καταχαρούμενος ο Λυσίμαχος.

Ξανασώπασε.

—Δηλαδή, — είπε δισταχτικά σε λίγο, — αν κάνατε τότε την ανταρσία σας και εκτελούσατε τον Ταγματάρχη και μπορούσατε κάπου να κρυφτείτε ως την Ολομέλεια της 29ης Αυγούστου, τώρα θα σας έδινε δίκιο το Κόμμα, ψέματα;

Γέλασα με την αφέλειά του και του εξήγησα ότι πρώτον, δεν ήταν βέβαια δυνατόν να κάνουμε την ανταρσία μέσα στην πόλη Ν και δεύτερον δεν ήταν δυνατόν να κρυφτούμε (και για πόσον καιρό; Ποιος ήξερε πότε κι αν θα γινόταν η Ολομέλεια της 29ης Αυγούστου;) και τρίτον και κυριότερον, αν είχε γίνει αυτό που λέει, το κιβώτιο δε θα βρισκότανε εδώ που το φέραμε.

—Ναι, έχεις δίκιο, — είπε ο Λυσίμαχος και πρόσθεσε: — Το πιστεύεις στ' αλήθεια πως θα κερδίσουμε τον πόλεμο, αν παραδώσουμε το κιβώτιο στον διοικητή της Κ;

—Εσύ, τι λες;

—Όταν μου το είπε ο διοικητεύων Βελισάριος και με ρώτησε αν θέλω να πάω εθελοντής, το πίστεψα αμέσως και είπα πως άλλο που δε θέλω, γιατί... δε θα θυμώσεις, ε;

—Γιατί να θυμώσω;

Άρχισε να μου εξηγεί κομπιάζοντας και χάνοντας συνεχώς τα λόγια του, πως δέχτηκε τότε πρόθυμα να φύγει από την πόλη Ν, επειδή αμφέβαλε αν θα κράταγα τον λόγο μου, φοβότανε πως θα τον αναφέρω τελικά στον διοικητεύοντα, πως μπορεί να τον είχα ήδη αναφέρει και ο διοικητεύων Βελισάριος ανέβαλε απλώς την τιμωρία γι' άγνωστους λόγους, μα μόλις του πρότεινε να πάει εθελοντής, πείστηκε πως τον είχα πράγματι καλύψει, γιατί βέβαια δε θα στέλνανε ποτέ σε μια τόσο σημαντική αποστολή έναν σκοπό που συνελήφθη κοιμόμενος εν ώρα υπηρεσίας.

—Ε, αφού πείστηκες, μπορούσες να μείνεις, — του είπα. — Δεν είχες τίποτα να φοβηθείς.

—Σωστά, μόνο που...

Έχασε πάλι τα λόγια του, δεν ήξερε πώς ακριβώς να το πει, μα τελικά κατάλαβα πως ένιωθε πολύ μόνος εκεί στο πρώην Γυμνάσιο, ενώ αν ερχότανε μαζί μας, θα είχε έναν φίλο, κάποιον που μπορούσε να του έχει εμπιστοσύνη, ήθελε να πει και τη στιγμή εκείνη τούρριξα μια ματιά και είδα στο λίγο φως του φεγγαριού, πως τα μάγουλά του είχαν κοκκινίσει. Δεν απάντησα, έστριψα τσιγάρο και το άναψα (ο Λυσίμαχος δεν κάπνιζε).

—Τι λες να έχει μέσα το κιβώτιο; — με ρώτησε ξάφνου.

—Ιδέα δεν έχω. Ξέρω μόνο πως μέσα στο ξύλινο κιβώτιο που είδες, υπάρχει ένα σιδερένιο, — του απάντησα.

—Οξυγονοκολλημένο; — με ρώτησε ο Λυσίμαχος και η φωνή του τρεμούλιασε.

—Πώς το ξέρεις; — τον ρώτησα.

—Άκουσα να λένε. Λέγανε πως βάλανε τον Ιωάννη Κεπέση να οξυγονοκολλήσει ένα σιδερένιο κιβώτιο κι όταν τέλειωσε τη δουλειά του, τον εκτελέσανε, — απάντησε ο Λυσίμαχος.

—Ήτανε αντιδραστικός, — είπα απότομα.

—Ήταν θείος μου. Αδελφός της μάνας μου, — είπε ο Λυσίμαχος, σα να απολογιότανε. — Αντιδραστικός, δε λέω, καλός άνθρωπος όμως.

—Πώς δηλαδή, καλός άνθρωπος;

—Θέλω να πω, δεν είχε κάνει κακό σε κανέναν, — ψιθύρισε ο Λυσίμαχος.

—Αν ήτανε όμως νεότερος, θα πολεμούσε στις τάξεις του κυβερνητικού στρατού και μπορεί να σε μαχαίρωνε στην Πέτρινη Γέφυρα, — του είπα θυμώνοντας.

—Σωστά, σωστά, άλλο ήθελα να πω, — πρόφερε αποφασιστικά ο Λυσίμαχος. — Ήθελα να σε ρωτήσω, τι γίνεται όταν κάνεις κάτι και δε βρεθεί κανείς να σε σχωρέσει;

—Κάντο μου πιο λιανά, — του είπα.

—Να, εσύ με συχώρεσες που κοιμόμουνα στη σκοπιά και είναι σα να μην έγινε τίποτα.

—Δεν έγινε τίποτα επειδή δεν τιμωρήθηκες;

—Όχι, δεν ξέρω πώς να το πω... Επειδή με συχώρεσες. Ενώ, ας πούμε, τι γίνεται αν σκοτώσεις κάποιον χωρίς να το θέλεις;

—Πώς δηλαδή; Εκτελώντας διαταγή;

—Ίσως κι αυτό, δεν ξέρω, δε μου 'τυχε. Αν και νομίζω πως όταν εκτελείς διαταγή έχεις μια δικαιολογία. Μα όταν σκοτώσεις κάποιον χωρίς να το θέλεις, τυχαία, μα φταις εσύ, όταν το λάθος είναι δικό σου;

—Πες μου ένα παράδειγμα.

—Εγώ τον σκότωσα τον Αγαθοκλή, εγώ τον έριξα στον λάκκο με τον ασβέστη, — είπε ο Λυσίμαχος, σαν άνθρωπος που τουρτουρίζει και το παίρνει ξάφνου απόφαση να πέσει στη θάλασσα χειμωνιάτικα.

—Παραλογίζεσαι, — του είπα. — Ήμουνα μέσα στο σπίτι, άκουσα το πλαφ και όταν βγήκα τρέχοντας έξω, σε είδα να στέκεσαι ανάμεσα στις ντοματιές, τουλάχιστον πέντε μέτρα μακριά απ' τον λάκκο.

Ο Λυσίμαχος, για να μου δείξει προφανώς ότι δεν παραλογίζεται, άρχισε να μου εξηγεί πολύ ψυχραιμα ότι ο Αγαθοκλής βαρέθηκε σε μια στιγμή να σκύβει και να κόβει ντομάτες, άφησε το καλάθι του κατάχαμα, στάθηκε δίπλα στον λάκκο και ετοιμαζότανε να ανάψει τσιγάρο, όταν ο Λυσίμαχος, που δεν είχε καλάθι, άρχισε να του πασάρει ντομάτες και ο Αγαθοκλής το βρήκε διασκεδαστικό και τις έπιανε στον αέρα με το ένα, ή και με τα δυο του χέρια, ανάλογα με την τροχιά της κάθε ντομάτας και ο Λυσίμαχος του τις πέταγε μαλακά, γιατί υπήρχανε και μερικές κατακόκκινες, υπερώριμες και παίζανε έτσι γελώντας οι δυο τους, ώσπου σε μια στιγμή, του πέταξε μια πολύ μεγάλη, μαλακιά ντομάτα, που κλατάρισε μόλις την έκοψε και την έσφιξε μια στάλα στο χέρι του ο Λυσίμαχος και τρέξαν τα ζουμιά της και εκείνη ίσα - ίσα τη μισολυωμένη ντομάτα (δεν ξέρει τι του ήρθε) την πέταξε καταπάνω στον Αγαθοκλή, λες και τον πετροβολούσε, λες και ήθελε να τον πετύχει στα μούτρα, να του τη φέρει στη μάπα και αναρωτιότανε ο Λυσίμαχος και χτυπιότανε (είχε χάσει την ψυχραιμία του όταν έφτασε σ' αυτό το σημείο της αφήγησής του) και δεν μπορούσε να εξηγήσει, γιατί, με ποιο σκοπό την πέταξε έτσι δα εκείνη τη ντομάτα και ο Αγαθοκλής, βλέποντάς την να 'ρχεται σαν βλήμα καταπάνω του, πισωπάτησε ενστικτωδώς, έριξε προς τα πίσω το κεφάλι του και το πάνω μέρος του κορμιού του, τέντωσε μπροστά τα χέρια του να αποκρούσει (όχι να πιάσει, να αποκρούσει) τη ντομάτα και πισωπατώντας έτσι και γέροντας προς τα πίσω, γλίστρησε στην άκρη του λάκκου και έπεσε σύγκορμος, ανάσκελα μες στον ασβέστη που κόχλαζε ακόμα και γι' αυτό πέθανε ο Αγαθοκλής, επειδή έπεσε έτσι ανάσκελα και τον σκέπασε αμέσως ο ασβέστης και έπαθε ασφυξία, ενώ αν έπεφτε με τα πόδια, ο λάκκος δεν ήτανε πολύ βαθύς, τον είχε μετρήσει ο Λυσίμαχος με την τσουγκράνα, όταν πια τον είχα ψαρέψει τον Αγαθοκλή και τον περιχύναμε με νερό, θα του 'φτανε ο ασβέστης το πολύ ως το στήθος και θα πάθαινε ίσως εγκαύματα, ας το

δεχτούμε κι αυτό, μα θα μπορούσε αμέσως να πιαστεί απ' το χείλος του λάκκου, θα του δίναμε κι εμείς τα χέρια μας και θα τον τραβάγαμε έξω, ενώ ο Λυσίμαχος τον είχε σπρώξει και τον είχε ρίξει ανάσκελα μες στον ασβέστη, πετώντας του εκείνη τη μισοπολτοποιημένη ντομάτα.

Ο Λυσίμαχος σώπασε και ήταν φανερό πως περίμενε την κρίση μου.

—Μη χολοσκάς, — του είπα. — Έφταιξες βέβαια και σύ, έφταιξε όμως κι αυτός. Ποιος του είπε να πάει να σταθεί δίπλα στον ασβέστη; Ποιος του είπε να κάνει τον τερματοφύλακα στο χείλος του λάκκου; Αν το πάμε έτσι, τότε φταίω κι εγώ, που πρότεινα να κόψουμε ντομάτες και σας ξεσήκωσα.

—Ναι, αλλά εγώ του πέταξα τη ντομάτα. Λες να πρόλαβε να με σχωρέσει πέφτοντας; Πρόλαβε να σκεφτεί τίποτα;

—Λένε πως αυτός που πέφτει από το έκτο πάτωμα, προλαβαίνει και βλέπει σαν κινηματογραφική ταινία όλη τη ζωή του. Ο Αγαθοκλής μπορεί να πρόλαβε να δει τις πρώτες μέρες της ζωής του, μπορεί τις τελευταίες. Μη χολοσκάς. Άντε κοιμήσου.

—Ευχαριστώ, — μου είπε ο Λυσίμαχος και ξανανέβηκε στη στέγη.

Πού να το φανταζόμουν πως αυτή θα ήταν η τελευταία μου συζήτηση με τον Λυσίμαχο (από κει και πέρα, ως την ώρα που τον δάγκωσε ο σκορπιός δεν είπαμε τίποτα αξιόλογο) πού να το φανταζόμουν πως την άλλη κιόλας μέρα θα ξανάφερνα στη μνήμη μου τα λόγια του, καπνίζοντας το τσιγάρο μου δίπλα στον τάφο του και θα μ' έπιανε μια αβάσταχτη θλίψη και πίκρα, διότι σα να μη φτάνανε όλα τ' άλλα, τώρα πια (τότε δηλαδή που καθόμουν και κάπνιζα δίπλα στον τάφο του) ήταν πολύ αργά να του πω την αλήθεια για το πρώτο μου παράσημο (το δεύτερο το πήρα πράγματι επειδή πολέμησα ηρωικά στο Γράμμο, ή τουλάχιστον, αυτή ήταν η γνώμη του ταξίαρχου Οδυσσέα, που με θαύμασε, λέει, εγώ ομολογώ ότι δεν έκανα τίποτα το ιδιαίτερο την ημέρα εκείνη) μα το πρώτο μου παράσημο δεν το άξιζα και φυσικά εξακολουθώ να μην το αξίζω γιατί δεν ανατίναξα εγώ την αποθήκη του Παπαβασιλείου, όπως είχα πει στον Λυσίμαχο, κάποιος άλλος την τίναξε στον αέρα, κάποιος που δεν έμαθα ποτέ το όνομά του κι ούτε κι η Οργάνωση το έμαθε ποτέ, γιατί αν το μάθαινε θα μου είχαν πάρει πίσω το παράσημο και θα το δίνανε σε κείνον τον άγνωστο και θα με διαγράφανε επιπλέον, κατηγορώντας με επί απάτη, αν και το πιθανότερο είναι να τινάχτηκε τυχαία η αποθήκη, κανένας δεν παρουσιάστηκε να πει πως έβαλε φωτιά στους δυναμίτες, φαίνεται πως οι δυναμίτες εκραγήκανε τελείως τυχαία. Όλα τα άλλα που είχα πει στον Λυσίμαχο, ήταν αλήθεια, δεν υπερέβαλα τίποτα όταν του αφηγήθηκα εν συντομία τη δράση μου στις Ανατολικές Συνοικίες, τότε που με εντάξαν στον ΕΛΑΣ πόλης, όπου και με προβιβάσανε πολύ γρήγορα σε ομαδάρχη. Είχαμε περάσει τότε στην ένοπλη δράση, διαθέταμε αρκετά περίστροφα, ως και τουφέκια και ένα μυδράλιο και δίναμε κάθε τόσο μικρομάχες εναντίον των γερμανών και των γερμανοτσολιάδων, κατεβαίνοντας και μέχρι το Παγκράτι, όπου η ομάδα του Παπαβασιλείου, συνεργαζόμενη ανοιχτά με τους κατακτητές, τρομοκρατούσε τη συνοικία και είχε γίνει ένα είδος παράλληλης αστυνομίας, που ενεργούσε συλλήψεις, βασάνιζε και εκτελούσε εαμίτες και η φήμη του Χρίστου Παπαβασιλείου απλώθηκε πολύ γρήγορα σ' όλη την Αθήνα, γιατί ο φασίστας που λέω, ενεργούσε σπρωγμένος από προσωπικό μίσος, εκδικούμενος τον αδελφό του τον Κώστα, που τον είχε εκτελέσει η ΟΠΛΑ. Έτυχε τότε κι έμαθα πως ένα από τα πρωτοπαλίκαρα του Παπαβασιλείου ήταν ο Γιάννης Διαμαντόπουλος, πρώην συμμαθητής μου στο Γυμνάσιο και πρότεινα στον Φαντάρο (που είχε δραπετεύσει απ' την Ακροναυπλία, είχε κάνει κομματικός

υπεύθυνος της Σπουδάζουσας και ήτανε τώρα διοικητής του εφεδρικού ΕΛΑΣ των Ανατολικών Συνοικιών, το παρατσούκλι όμως του είχε μείνει, παρ' όλο που δεν ταίριαζε πια ούτε στον βαθμό του, ούτε στην ηλικία του, δεδομένου ότι θα πρέπει να είχε περάσει τα σαράντα) του πρότεινα λοιπόν να πάω να βρω τον πρώην συμμαθητή μου και να υποκριθώ πως είμαι τάχα φανατικός αντικομμουνιστής, να μπω κατ' αυτόν τον τρόπο στην ομάδα Παπαβασιλείου και να δίνω πληροφορίες στην Οργάνωση. Ο Φαντάρος δέχτηκε την πρότασή μου και για να γίνει απολύτως πιστευτή η αντικομμουνιστική μου ένταξη, σκηνοθετήσαμε μια επίθεση ελασιτών εναντίον μου, που με σπάσανε στο ξύλο, στην οδό Χρυσοστόμου Σμύρνης, παρουσία του Γιάννη Διαμαντόπουλου και του Γιώργου Αθανασίου. Τις φάγανε βέβαια κι εκείνοι, γιατί οι ελασίτες ήτανε καμιά δεκαριά, εμένα όμως με κάνανε στ' αλήθεια του αλατιού, τόσο που παραπονέθηκα στον Φαντάρo, λέγοντάς του πως οι σύντροφοι δείξανε υπερβάλλοντα ζήλο. Όπως και να 'χει, μετά από κείνον τον ξυλοδαρμό, ο Διαμαντόπουλος και ο Αθανασίου πειστήκανε απολύτως πως είμαι δικός τους, εξιστόρησαν τα διατρέξαντα στον Παπαβασιλείου και έγινα σε λίγο κι εγώ ένα από τα πρωτοπαλικάρα του. Ο Παπαβασιλείου είχε ζητήσει από τους γερμανούς δυναμίτες, σκοπεύοντας να ανατινάξει σπίτια εαμιτών και όλοι εμείς οι δικοί του βρήκαμε σωστό το σχέδιό του και το επικροτήσαμε, γιατί ήταν φανερό ότι θα μπορούσαμε να προξενήσουμε μεγάλες ζημίες στον εχθρό, χωρίς να υποστούμε απώλειες. Για λόγους συνωμοτικούς, οι δυναμίτες φτάσανε συσκευασμένοι σε τρία μεγάλα χαρτονένια κουτιά, τα οποία περιείχανε τάχατες φάρμακα και τα οποία παραδόθηκαν μαζί με άλλα φάρμακα στον φαρμακοποιό Αλέξανδρο Δημητριάδη, που ήτανε θείος του Παπαβασιλείου και έμενε στο φαρμακείο, σε ένα δωματιάκι, θέλω να πω, πίσω ακριβώς από τα ράφια με τα φάρμακα και στη μέση των ξύλινων ραφιών υπήρχε μια πόρτα, ή μάλλον ένα άνοιγμα, ημικυκλικό στην απάνω μεριά και για να μη βλέπουν οι πελάτες το δωματιάκι του, ο Δημητριάδης είχε κρεμάσει σπάγκους με χάντρες, απ' αυτούς που έχουνε συνήθως στις πόρτες των κουρείων και μπορούσες λοιπόν να μπεις στο δωματιάκι του από το φαρμακείο, ή από την πίσω πόρτα της αυλής, περνώντας, σ' αυτή τη δεύτερη περίπτωση, από μια μικρή κουζίνα. Για λόγους ασφαλείας του Δημητριάδη, ο Παπαβασιλείου έστελνε κάθε νύχτα κάποιον της ομάδας του να κοιμηθεί στο δωματιάκι και πέρασα κι εγώ μια νύχτα εκεί μέσα σπλισμένος με ένα παραμπέλουμ και βρήκα την ευκαιρία να πάρω με ένα κομμάτι κερι το αποτύπωμα της κλειδαρότρυπας και ο Φαντάρος ενθουσιάστηκε όταν του έφερα το κερι, ανέθεσε αμέσως στον κλειδαρά Νικόδημο να φτιάξει ένα αντικλείδι, για να μπορώ εγώ, ή όποιος άλλος, να μπούμε από την πόρτα της κουζίνας (αλλά καλύτερα εγώ, γιατί αν ξυπνούσε ο Δημητριάδης ή ο σωματοφύλακάς του, όταν θ' άνοιγα την πόρτα και θα 'μπαινα ξαφνικά στο δωματιάκι, θα τα χάνανε για μια στιγμή, μην ξέροντας τι να υποθέσουν, δεδομένου ότι θα με γνώριζαν και δεδομένου ότι μπορούσαν να με δουν στο λίγο έστω φως του ηλεκτρικού καντηλιού, που έμενε συνεχώς αναμμένο μπροστά στο εικονοστάσι κι έτσι λοιπόν εγώ, διακινδυνεύοντας λιγότερο από κάθε άλλον, θα τα κατάφερα να τους καθαρίσω και τους δυο και να βάλω φωτιά στην αποθήκη του Παπαβασιλείου, όταν θα κρίναμε ότι ήρθε η κατάλληλη στιγμή). Μόλις αποθηκεύτηκαν λοιπόν οι δυναμίτες στο φαρμακείο, το είπα αμέσως στον Φαντάρo, προσθέτοντας, «Η τώρα, ή ποτέ» και συμφώνησε και αποφασίστηκε να πάω την ίδια κιάλας νύχτα στην αποθήκη και να την τινάξω στον αέρα. Στο σημείο αυτό, είχα πει στον Λυσίμαχο ότι πήγα πράγματι, άνοιξα με το αντικλείδι μου την πόρτα της μικρής κουζίνας όσο μπορούσα πιο αθόρυβα, μπαίνοντας όμως στο δωματιάκι, είδα πως ο Δημητριάδης και ο σωματοφύλακάς του (που έτυχε τη νύχτα εκείνη να είναι ο Γιάννης Διαμαντόπουλος) είχανε ξυπνήσει και ο Διαμαντόπουλος πρόλαβε και με πυροβόλησε με το παραμπέλουμ, αστόχησε όμως και τότε εγώ τους καθάρισα και τους δυο, έβαλα φωτιά στο φυτίλι ενός δυναμίτη, υπολογίζοντας να σκάσει σε τριάντα δευτερόλεπτα, βγήκα έξω, το 'βαλα στα πόδια και σχεδόν αμέσως άκουσα την έκρηξη που τίναξε την αποθήκη του Παπαβασιλείου στον αέρα. Τα ίδια είπα τότε και στην

Οργάνωση και γι' αυτό μου δώσανε και το παράσημο, μεταθέτοντάς με ταυτόχρονα στην Κοκκινιά. (Όταν λέω ότι μου δώσανε παράσημο, είναι βέβαια σχήμα λόγου, δεν είχαμε τότε την δυνατότητα να λιώνουμε το μέταλλο και ποιος θα έφτιαχνε το καλούπι, με δυο λόγια δεν διαθέταμε μεταλλειοκοπέιο κι αν διαθέταμε, θα το μετατρέπαμε σε νομισματοκοπέιο, να κόβουμε λίρες, θα ήτανε πολύ πρακτικότερο.) Εν πάση περιπτώσει, είναι μεν αλήθεια ότι πήρα τότε το συμβολικό μου παράσημο, τα πράγματα όμως δε γίνανε καθόλου, μα καθόλου όπως τα είπα στον Λυσίμαχο και στην Οργάνωση, διότι απλούστατα, τη νύχτα εκείνη, πριν πάω να ανατινάξω το φαρμακείο, πέρασα απ' το σπίτι όπου κρυβότανε ο Φαντάρος και συζητήσαμε τις τεχνικές λεπτομέρειες της αποστολής μου και ο Φαντάρος είχε όρεξη για κουβέντα, πράγμα που του συνέβαινε πολύ σπάνια και πηδώντας έτσι από το ένα θέμα στο άλλο, μου μίλησε θυμάμαι για την τύχη, υποστηρίζοντας ότι ονομάζουμε τύχη την άγνοιά μας και λόγου χάρη, δυο φίλοι που συναντιούνται ύστερα από είκοσι χρόνια σε μια ξένη πόλη, λένε, «Για δες τι σύμπτωση», ενώ αν ξέρανε, ή αν ήξερε ο ένας εξ αυτών το δρομολόγιο που ακολουθεί ο άλλος, θα μπορούσανε, ή θα μπορούσε ο ένας εξ αυτών να προβλέψει ότι θα συναντηθούνε στο σημείο ακριβώς όπου συναντήθηκαν. Το παν λοιπόν, είναι να γνωρίζουμε όσο το δυνατόν πληρέστερα τα γεγονότα και τα δεδομένα της αντικειμενικής πραγματικότητας, οπότε θα είμαστε σε θέση να προβλέπουμε το μέλλον, ή να διαπιστώνουμε την ύπαρξη αοράτων μεν αλλά υπαρκτών δυνάμεων, όπως εκείνος ο αστρονόμος που διεπίστωσε την ύπαρξη ενός άγνωστου, μη ορατού με τα τότε τηλεσκόπια πλανήτη, παρατηρώντας την πάρελξη ενός γνωστού και ορατού πλανήτη και υπολόγισε την ταχύτητα περιφοράς του αόρατου πλανήτη, την τροχιά του και συνεπώς το σημείο όπου θα φτάσει ύστερα από χρόνο χ. Κι έγινε ακόμα λόγος για τους χρησμούς και ο Φαντάρος παρατήρησε πως αν ήτανε στη θέση του Οιδίποδα, όχι μόνο δε θα αυτοτυφλωνότανε, μα θα έλεγε στον Απόλλωνα πως δεν ευθύνεται για τίποτα, μια κι αυτός (ο Απόλλωνας) είχε προσχεδιάσει τα πάντα. Γιατί αυτός τον καταδίκασε τον Οιδίποδα να σκοτώσει τον πατέρα του και να κοιμηθεί με τη μάνα του και η καταδίκη εκείνη δεν βασιζότανε σε καμιά απολύτως κατηγορία. Ναι, τον καταδίκασε, γιατί ας μην παίζουμε με τις λέξεις, τι «Πράξε αυτό που σου λέω», τι «Θα πράξεις οπωσδήποτε αυτό που λέω», η πρόβλεψη του Απόλλωνα ισοδυναμεί με διαταγή και ήτανε πολύ φυσικό να υπακούσει ο Οιδίποδας στη διαταγή Του, μια και είχε κάνει τη στρατιωτική του θητεία και είχε μάθει να υπακούει στις διαταγές των ανωτέρων του. (Εδώ κι ο Αβραάμ είχε δεχτεί να σφάξει τον γιο του, γιατί να μη δεχότανε ο Οιδίποδας να σκοτώσει τον πατέρα του;) Το ότι ήτανε διαταγή και απόφαση του Απόλλωνα, αποδεικνύεται από το γεγονός ότι εγένετο τελικώς το θέλημά Του. Ο Οιδίποδας λοιπόν, θα μπορούσε κάλλιστα να πει ότι υπήρξε απλά και σκέτα ένα εκτελεστικό όργανο. Μα το κυριότερο, θα μπορούσε να επικαλεστεί το γεγονός πως έκανε ό,τι πέρασε απ' το χέρι του για να μη σκοτώσει τον πατέρα του (δηλαδή τον Πόλυβο, γιατί για τον Οιδίποδα αυτός ήτανε ο πατέρας). Όμως, είναι φανερό ότι αν υπάκουε τότε στην έμμεση, αλλά σαφέστατη διαταγή του Απόλλωνα και σκότωνε τον Πόλυβο, ο χρησμός δε θα επαληθευότανε. Άρα, για να γίνουνε τα πράγματα σύμφωνα με τον χρησμό, σύμφωνα με τη θέληση του Απόλλωνα, έπρεπε ο Οιδίποδας να παρακούσει τη διαταγή, έπρεπε να αισθανθεί φρίκη στη σκέψη ότι θα σκότωνε με τα ίδια του τα χέρια τον πατέρα του. Γιατί λοιπόν να τιμωρηθεί όπως τιμωρήθηκε; Μόνο και μόνο επειδή είχε το σθένος να αντισταθεί στην επίμονη προτροπή Του, αρνούμενος να εκτελέσει το κατ' εντολήν Του έγκλημα; Μα κι αν ακόμα δεχτούμε ότι ο Απόλλωνας δεν είχε πρόθεση να τιμωρήσει τον Οιδίποδα, αλλά επεδίωκε έναν άλλο σκοπό, αν δεχτούμε ότι για λόγους που μόνον Εκείνος γνωρίζει, η επαλήθευση του χρησμού ήταν απαραίτητη για την διατήρηση της συμπαντικής αρμονίας, ότι ήτανε κι αυτή μια ελάχιστη λεπτομέρεια της προκαθορισμένης πορείας του σύμπαντος, ότι ήτανε με δυο λόγια αναγκαία και ότι χωρίς αυτήν θα γκρεμιζότανε το όλο οικοδόμημα, που είχαν χτίσει οι θεοί με πέτρες του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος και άρα, αν έλειπε έστω και ένας κόκκος άμμου,

το κτίσμα θα έπαυε να είναι (ως οφείλει εξ υποθέσεως) τέλειο, τότε γιατί να μην ανταμειφθεί ίσα - ίσα ο Οιδίποδας, μια και σκοτώνοντας, εν αγνοία του έστω, τον πατέρα του, δηλαδή τον Λαίο, εξετέλεσε ουσιαστικά τη διαταγή του Απόλλωνα και συνετέλεσε συνεπώς στη στερέωση της κτίσεως, μια και το αποτέλεσμα ήταν αυτό ακριβώς που επιδιώξαν οι θεοί;

Αυτά περίπου μου έλεγε ο Φαντάρος τη νύχτα εκείνη κι εγώ τον άκουγα με προσοχή και ενδιαφέρον, δεν το περίμενα ομολογώ πως τον απασχολούσανε παρόμοια προβλήματα, τον άκουγα και προς το τέλος άρχισα να ρίχνω πού και πού μια ματιά στο ρολόι μου, γιατί είχαμε αποφασίσει να πάω να ανατινάξω το φαρμακείο στη μία μετά τα μεσάνυχτα και σε μια στιγμή κατάλαβα πως το ρολόι μου βραδυπορούσε, θα πρέπει να ξέχασα να το κουρντίσω και ρώτησα αλαφιασμένος τον Φαντάρο τι ώρα είναι και ήτανε ήδη μία και είκοσι. Ο Φαντάρος έβρισε τον εαυτό του, που παρασύρθηκε έτσι δα από τις «ηλίθιες φλυαρίες» του και μου είπε να βιαστώ. Κατέβηκα στο Παγκράτι τρέχοντας σχεδόν και όταν έφτασα σε απόσταση ενός τετραγώνου από το φαρμακείο, άκουσα μια έκρηξη, πλησίασα λίγο ακόμα, βεβαιώθηκα πως είχε ανατιναχτεί η αποθήκη του Παπαβασιλείου και το έβαλα στα πόδια, γιατί όπου να 'ναι οι γερμανοί θα ζώνανε την περιοχή. Δεν έμαθα ποτέ τι ακριβώς συνέβη, η πιθανότερη εκδοχή είναι πως τη νύχτα εκείνη εξερράγη πυρκαγιά στο κουζινάκι του Δημητριάδη (γιατί υπέφερε από χρόνια βήχα και τότε συνήθειο να σηκώνεται τη νύχτα και να ψήνει ένα τίλιο, που του μαλάκωνε το στήθος και ψήνοντας λοιπόν το τίλιο στο καμινέτο του, βάζοντας λόγου χάρη οινόπνευμα στο καμινέτο, χωρίς να σβήσει το φυτό, μπορεί να έπιασε φωτιά το κουζινάκι, ή να τινάχτηκε απλούστατα το καμινέτο στα καλά καθούμενα και το αναμμένο οινόπνευμα να κύλησε, να έφτασε στα τρία χαρτονένια κουτιά με τους δυναμίτες, που τα είχανε αποθηκεύσει την προηγούμενη μέρα ακριβώς στο κουζινάκι και να εκραγήκανε οι δυναμίτες, δεν ξέρω πώς γίνανε τα πράγματα, εγώ πάντως είδα τις φλόγες να αντιφεγγίζουνε στα τζάμια της βιτρίνας).

Την άλλη μέρα, ο Φαντάρος με συνεχάρη θερμότατα για την επιτυχία μου κι εγώ τον άφησα να με παινεύει, δέχτηκα και το παράσημο, δεν είπα σε κανέναν ως τα τώρα την αλήθεια, ούτε καν στον Λυσίμαχο, σκεφτόμουνα όντας καθισμένος δίπλα στον τάφο του και στρίβοντας τσιγάρο με την αυτόματη ταμπακέρα μου.

Τετάρτη, 15 Νοεμβρίου 1949

Διέκοψα τις προάλλες αναφέροντας την αυτόματη ταμπακέρα μου, γιατί έφτασα σε ένα κρίσιμο (για μένα) σημείο και παρά λίγο μάλιστα να παρασυρθώ και να προχωρήσω, χωρίς να το 'χω καλοσκεφτεί αν έπρεπε τελικά να το παίξω κορώνα - γράμματα, οπότε θα 'πρεπε (αν προχωρούσα) ή να διαγράψω μια φράση, ή να σκίσω την κόλλα (όχι πως δεν μπορούσα να κάνω ή το ένα, ή το άλλο, έχω πια πειστεί ότι δε σας νοιάζουνε ούτε οι διαγραφές, ούτε οι κόλλες που τυχόν θα λείψουνε, το 'κανα το πείραμα και ξέρω, μα είπα να συμμορφωθώ ως το τέλος με τους κανόνες του παιχνιδιού, έστω κι αν παίζω εν ου παικτοίς και βάζω μόνος μου τους κανόνες) και λοιπόν, διέκοψα έγκαιρα για να μπορέσω να ξανασκεφτώ το πρόβλημά μου και το σκέφτηκα και τώρα, ιδού, το πήρα απόφαση να το παίξω κορώνα - γράμματα πια το κεφάλι μου και να ομολογήσω ότι το «επισκεπτήριό μου» δεν βρίσκεται στην αυτόματη ταμπακέρα μου, μα το έχω ακόμα απάνω μου, κρυμμένο στον επίδεσμο, λίγο πιο πάνω απ' τον καρπό του αριστερού μου χεριού και δε με νοιάζει μα το ναι, πεντάρα δε δίνω αν η ομολογία μου γίνει αιτία να τιμωρηθούν οι δύο δεσμοφύλακες, που μου κάνανε επισταμένη και όντως εξουχιστική σωματική έρευνα, γδύνοντάς με τσίτσιδο και ελέγχοντας μεθοδικά όλα μου τα ρούχα, μέχρι σώβρακο, μέχρι γουρουνοτσάρουχα, ελέγχοντας ο ένας το πουκάμισο ραφή - ραφή και δίνοντάς το ύστερα στον άλλον να το ξαναελέγξει, κοιτάζοντας το ύφασμα στο φως, να δει μην έχω σημειώσει τίποτα και περάσανε έτσι και σακάκι και παντελόνι και σώβρακο και γουρουνοτσάρουχα από τα χέρια του ενός και ύστερα από τα χέρια του άλλου, μέχρι και το ψάθινο καπέλο το εξετάσανε προσεχτικά (και δεν ξέρω ποιος την είχε την ιδέα και προς τι, είναι πάντως γεγονός, ότι με κατεβάσανε στο υπόγειο και διασχίσαμε τους διαδρόμους στρίβοντας και ξαναστρίβοντας, ώσπου να φτάσουμε σε τούτο εδώ το κελί, με κατεβάσανε λοιπόν όταν ξαναντύθηκα και δεν ξέρω προς τι, μου είπανε πάντως να φορέσω και το ψάθινο καπέλο και τώρα το 'χω εδώ και μου είναι άχρηστο φυσικά και μόνο μια φορά το φόρεσα, ένα πρωί που πήγα και στάθηκα στις μύτες των ποδιών, με την πλάτη μου ακουμπισμένη στον τοίχο, απέναντι απ' το καγκελωτό παράθυρο, την ώρα που κατέβαινε στον τοίχο το φωτεινό τετράγωνο, παίζοντας έτσι τον άνθρωπο που φοβάται μην τον κάψει ο ήλιος, μα τι ήλιος να μπει εδώ μέσα απ' το μικρό παράθυρο και το 'βγαλα θυμωμένος το ψάθινο καπέλο μου και το πέταξα στη γωνιά και είναι ακόμα εκεί, πεσμένο ανάποδα) και τα ελέγξανε όλα με το πάσο τους κι εγώ περίμενα γυμνός, όρθιος και δεν ήξερα πού να βάλω τα χέρια μου και κυρίως το αριστερό μου με τον επίδεσμο, δεν ήξερα πώς να κρατήσω τα χέρια μου για να μην τους φανεί αφύσικη η στάση μου κι άρχισα και ξυνόμουνα, πλησίασα μάλιστα και στο τραπέζι, πήρα την αυτόματη ταμπακέρα μου, με την προφανέστατη πρόθεση να στρίψω τσιγάρο, μα ένας δεσμοφύλακας μου είπε πως δεν έχω πια δικαίωμα να αγγίξω τα κατασχεμένα είδη, με δυο λόγια, παρ' όλη την αμηχανία μου, δεν έκρυψα καθόλου το αριστερό μου χέρι (πίσω απ' την πλάτη, λόγου χάρη, δένοντας αφελέστατα τάχα τα χέρια μου πίσω απ' την πλάτη), μα οι δύο δεσμοφύλακες δεν πρόσεξαν τελικά τον επίδεσμο, ίσως γιατί ήτανε πεντακάθαρος, άλλαζα γάζα κάθε μέρα και την είχα ξαναλλάξει λίγο πριν μπω στην Κ, έτσι που ενδέχεται να νομίσανε οι δεσμοφύλακες ότι μου είχε επιδέσει το τραύμα μου ο στρατιωτικός γιατρός της Κ και συνεπώς δεν παρουσίαζε ο επίδεσμος τίποτα το ύποπτο, δεν τον πρόσεξαν όπως και να 'χει και η γάζα (λερωμένη βέβαια τώρα πια) εξακολουθεί να επιδένει το ανύπαρκτο τραύμα μου και μέσα στη γάζα, βρίσκεται διπλωμένο στα τέσσερα, το τσιγαρόχαρτο, που βρήκα ολόλευκο όταν άνοιξα το φακελάκι του ταξίαρχου Οδυσσέα, στο οποίο όμως (τσιγαρόχαρτο) αποδείχτηκε, ότι υπήρχε γραμμένο ένα κρυπτογραφημένο μήνυμα, γραμμένο με συμπαθητική μελάνη και δε θα το μάθαινα ποτέ (πού να βρω το ειδικό υγρό για να το εμφανίσω;) δε θα μάθαινα ποτέ το περιεχόμενό του αν δεν ήτανε η Ρένα, η αδελφή του Χάρη, η Ρένα που εξ αιτίας της μ' έδωσε ο Αλέκος απ' το σπίτι του, τότε που ετέθη το ερώτημα, «Τι θα έκανες εσύ αν ήσουν το Π.Γ.» και

την οποία Ρένα δεν ξαναείδα τάχατες ποτέ, όπως ισχυρίστηκα, ενώ η αλήθεια είναι πως τον Αύγουστο του 1948, όταν ετοιμαζόμουνα να ανέβω στο βουνό και περίμενα να μου φέρουν την πλαστή μου ταυτότητα, ήρθε και μου την έφερε η Ρένα (διαπράττοντας βεβαίως μια απερισκεψία, παραβιάζοντας όλους τους συνωμοτικούς κανόνες, γιατί δουλειά της ήταν να πλαστογραφεί ταυτότητες και ό,τι άλλα χαρτιά και έγγραφα χρειαζότανε το Κόμμα και είχε ειδικευτεί η Ρένα και ζούσε βέβαια παράνομη — μα μήπως κι εγώ δεν ήμουνα παράνομος κι όμως πέρασα από το κορσεδάδικο της Νατάσας Ιβάνοβνας και της άφησα τα τρία εκατοστάρικα για τον εξόριστο Αλέκο και όταν μου τα επέστρεψε εκείνος, έστειλα τη Ρένα να τα πάρει, αυτή ήταν η κοπέλα που έχω αναφέρει) ήρθε εν πάση περιπτώσει η Ρένα και μου έφερε την πλαστή μου ταυτότητα, παρ' όλο που δεν ήτανε δουλειά της νάρθει η ίδια, μα με γνώρισε στη φωτογραφία που της δώσανε να κολλήσει στην πλαστή μου ταυτότητα και έπεισε τον σύνδεσμο να της πει τη διεύθυνσή μου, ισχυριζόμενη ότι έχει να μου ανακοινώσει κάτι πολύ σοβαρό, ότι ήτανε απόλυτη ανάγκη να με δει για ένα ζήτημα εκατό τοις εκατό προσωπικό και πείστηκε ο σύνδεσμος και ούτε του είπε ψέματα η Ρένα, ήρθε πράγματι να μου πει πως όλη εκείνη η ιστορία την ημέρα που με έδωσε ο Αλέκος, όλα όσα είπαν ο Αλέκος κι αυτή και η στάση που κράτησαν και ο τρόπος που έθεσαν οι δυο τους το πρόβλημα, ήτανε όλα «παιδιάστικα καμώματα» και το δίκιο το είχα εγώ, σωστά τα τοποθέτησα τότε τα πράγματα κι ας της μίλησα σκληρά, πολύ σωστά και πολύ καλά έκανα τότε και το κατάλαβε κι η ίδια αργότερα και ακολούθησε τη συμβουλή μου, δούλεψε δηλαδή διπλά και τριδίτυλα στην Οργάνωση, προσφέροντας όσα δεν μπορούσε πια να προσφέρει ο τουφεκισμένος αδελφός της και μου τα 'λεγε όλα αυτά ξαναμμένη κι εγώ την άκουγα και σκεφτόμουνα πως στα χρόνια που πέρασαν, είχε ωριμάσει ξαφνικά (ή μάλλον, είχαν περάσει τα χρόνια και τώρα την έβλεπα με ώριμη σκέψη, με ώριμο κορμί, θέλω να πω, δεν ήταν πια το αγοροκόριτσο που ήξερα, αν και είχε παχύνει ελάχιστα) κι εντελώς αναπάντεχα, δεν ξέρω πώς ακριβώς, δε θυμάμαι δηλαδή, μου είναι αδύνατο να θυμηθώ πώς βρεθήκαμε αγκαλιασμένοι, δε θυμάμαι ποιος έκανε πρώτος το πρώτο βήμα (γιατί ήμασταν όρθιοι, ο ένας απέναντι στον άλλον, σε απόσταση δυο - τριών βημάτων, είχαμε κάτσει στην αρχή, κάπως τυπικά, σαν παλιοί γνώριμοι, με αρκετή επιφύλαξη εκ μέρους μου, γιατί δεν είχα ξεχάσει πως μ' έδωσε κι εκείνη απ' το σπίτι του Αλέκου, εγκρίνοντας έστω και σιωπηρά την ετυμηγορία του, «Μπορείς να πηγαίνεις») δε θυμάμαι ποιος απ' τους δυο πλησίασε τον άλλον, θα πρέπει να ορμήσαμε κι οι δυο και να αγκαλιαστήκαμε, όπως γίνεται όταν συναντάς στο δρόμο, ύστερα από χρόνια, έναν φίλο σου και κυρίως έναν φίλο που νόμιζες πως έχασες και τον ξαναβρίσκεις κι εγώ ξαναβρήκα τη Ρένα (γιατί την είχα χάσει πράγματι κι ας μην το ήξερα κι ας το κατάλαβα μονάχα τη στιγμή που την ξαναβρήκα) και την έπεισα τη Ρένα, τη γυναίκα μου, να ανεβεί μαζί μου στο βουνό και κάναμε μαζί το ταξίδι, εφοδιασμένοι με πλαστά χαρτιά και ταυτότητες (δηλαδή, όταν λέω μαζί, με το ίδιο λεωφορείο, αλλά κάναμε πως δεν γνωριζόμαστε) και φτάνοντας στην κατεχόμενη από τον Λαϊκό Στρατό μας περιοχή, συνεχίσαμε στ' αλήθεια πια μαζί το ταξίδι και φτάσαμε στο χωριό Κυδωνιές, όπου γεννήθηκε η Ρένα και όπου ο πατέρας της είχε χρηματίσει πρόεδρος της κοινότητας και είχε αφήσει καλές εντυπώσεις, τόσο που το Κόμμα έκρινε σκόπιμο να μείνει η Ρένα στις Κυδωνιές και να δουλέψει στις γυναικείες κυρίως οργανώσεις, χωρίς ωστόσο να παραμελήσει την πλαστογραφία («Παλιά μου τέχνη κόσκινο», μου είπε γελώντας) γιατί όλο και χρειαζόντουσαν πλαστά χαρτιά γι' αυτούς που κατεβαίνανε με ειδική αποστολή στην Αθήνα και έμεινε τότε η Ρένα στο πατρογονικό της, χτισμένο απ' τον προπάππο της, δίπατο, με λαχανόκηπο, πηγάδι και στάβλο, άδειο και παραμελημένο όταν φτάσαμε κι έφυγα την παράλλη μέρα και την άφησα εκεί ολομόναχη στο μεγάλο σπίτι και μόλις έφτασα στην ταξιαρχία του Οδυσσέα, της έστειλα ένα γράμμα και μου απάντησε αμέσως, μα από κει και πέρα, έστειλα εγώ και ξανάστελνα γράμματα με κάθε ευκαιρία (με τις συχνές μετακινήσεις και τις μάχες, το ταχυδρομείο δεν λειτουργούσε και τόσο κανονικά) έγγραφα όποτε μπορούσα, μα η

Ρένα δεν απαντούσε, τα γράμματά μου δεν επέστρεφαν στον αποστολέα, θα πρέπει συνεπώς να τα λάβει, αν και πάλι, σπάνια επιστρέφανε τα γράμματα και οι αποστολείς μαθαίνανε από τρίτους ότι οι παραλήπτες είχανε σκοτωθεί, ή (σπανιότερα) πεθάνει και μου κάνει κόπο να θυμάμαι την ανησυχία και την αγωνία που έπερασα τότε, ωστόσο έλπιζα πάντα, ενάντια σ' όλες τις ενδείξεις και όταν έφτασα στην πόλη Ν, της έστειλα δυο γράμματα απ' το πρώην Γυμνάσιο, χωρίς και πάλι να πάρω απάντηση, ώπου ξεκινήσαμε με το κιβώτιο και ήτανε βέβαια αδύνατο πια να της γράφω, μα όταν αρχίσαμε και κατεβαίναμε προς τις Κυδωνιές (βλέπε χάρτη Νο 2) καταλαβαίνετε βέβαια πώς πρέπει να αισθανόμουν, με τι ανυπομονησία περίμενα κάθε φορά το μήνυμα του Γενικού Αρχηγείου, πόσο αύξαιναν κάθε φορά οι ελπίδες μου ότι μπορεί να έσπαγε ο διάλογος το πόδι του και να περνάγαμε νύχτα μέσα απ' τις Κυδωνιές, οπότε κάποια ευκαιρία θα 'βρισκα ίσως να πεταχτώ ως το σπίτι της Ρένας, ή έστω κάποιον να ρωτήσω, να μάθω αν ζει ή πέθανε κι αυτή η κατάσταση της ανήσυχης και ευελπιστούσης αναμονής εντάθηκε απ' την ημέρα που εκτελέσαμε τον Ταγματάρχη και αποκτήσαμε το δικαίωμα να μελετάμε τον επιτελικό χάρτη (γιατί ως τα τότε ήξερα αόριστα ότι πλησιάζαμε στις Κυδωνιές, μου το είχε πει ο Λυσίμαχος, τον ρώτησα με ύφος αδιάφορο τάχα, χωρίς να του δώσω άλλες εξηγήσεις) μα από τότε που μελέταγα τον επιτελικό χάρτη και έβλεπα ότι όλο και πλησιάζαμε στις Κυδωνιές, καταλαβαίνετε σε τι κατάσταση βρισκόμουν τις μέρες εκείνες και κυρίως όταν φτάσαμε στον Ναό της Δήμητρας, οπότε, αν μνηούσε το Γενικό Αρχηγείο να στρίψουμε δεξιά (δηλαδή εμείς, είχαμε στρίψει ήδη δεξιά και προχωρήσαμε τρακόσια περίπου μέτρα, επειδή του ήρθε τότε του Σταμάτη να δει τη Νύμφη Αβαρβαρέη και στείλαμε από το Ναό της Δήμητρας το μήνυμα «Στροφή Ναόν Δήμητρας» και το Γενικό Αρχηγείο μπορεί να μας διέταζε «Στροφή Κάστρο μέσω Κυδωνιών», οπότε, δεδομένου ότι βρισκόμασταν — υποτίθεται — στη στροφή προς Ναόν Δήμητρας, θα έπρεπε να στρίψουμε δεξιά, να περάσουμε απ' τα ερείπια του Ναού — και πάλι υποτίθεται — και να προχωρήσουμε προς τη στροφή προς Κάστρο, μέσω Κυδωνιών, αυτό εννοούσα λέγοντας πως το Γενικό Αρχηγείο μπορεί να μας διέταζε να στρίψουμε δεξιά κι αν γινόταν κάτι τέτοιο μπορεί να περνάγαμε μέσα απ' τις Κυδωνιές — καθόλου απαραίτητο εδώ που τα λέμε, γιατί ενδέχεται και να τις παρακάμπαμε) εν πάση περιπτώσει, όσο περίμενα το μήνυμα του Γενικού Αρχηγείου, η καρδιά μου χτυπούσε δυνατά, η διαταγή ωστόσο ήτανε «Στροφή Λυκόβρυση μέσω Μύλων» και φύγαμε, παίρνοντας μαζί μας τον φύλακα του Μουσείου και γίνανε όσα γίνανε και φτάνοντας στη στροφή προς Λυκόβρυση, διαταχτήκαμε «Στροφή Κάστρο», αρχίζαμε δηλαδή έναν τρίτο κύκλο κι όλοι οι άλλοι δυσανασχητήσανε και υποκρίθηκα κι εγώ πως είχα αγανακτήσει και έβριζα ανοιχτά το Γενικό Αρχηγείο, ενώ χαϊρόμουν βλέποντας ότι πλησιάζουμε από άλλο δρόμο στις Κυδωνιές κι όταν φτάσαμε στη στροφή προς Κάστρο, περίμενα, αχ, πώς το περίμενα το μήνυμα κι όταν άκουσα τον Σταμάτη να λέει, «Στροφή Ναόν Δήμητρας», όταν κατάλαβα πως θα παρακάμπαμε τις Κυδωνιές, πως θα περνάγαμε απ' έξω, σε ελάχιστη απόσταση, έτσι μου 'ρθε να εξηγήσω το πρόβλημά μου στον Σταμάτη, να του ζητήσω την άδεια να πεταχτώ ως το χωριό, μα δεν τόλμησα, δεν ήταν δυνατόν να μου δώσει την άδεια και να το 'θελε, τι θα λέγανε οι άλλοι, δεν ήταν δυνατόν να παραβιάσει τον Κανονισμό Πορείας ο Σταμάτης και περάσαμε μέσα απ' τα χωράφια και φτάσαμε σε μιαν ανηφοριά και ξέχασα και γκέμια κι άλογα εκεί που οδηγούσα το πρώτο κάρο και κοίταζα δεξιά, κοίταζα το χωριό, ή μάλλον τη στέγη του πατρογονικού της Ρένας, τη μόνη στέγη που είχε έναν ανεμοδείχτη σ' ένα ψηλό κοντάρι και περάσαμε έτσι έξω από τις Κυδωνιές και ξαναφτάσαμε στον Ναό της Δήμητρας, όπου αναρριχήθηκε ο Χαράλαμπος Στρατής στην κολόνα και απόμεινε ξαφνικά νεκρός πάνω στο κιονόκρανο και ο υπίατρος Ροβήρος σκαρφάλωσε στο εκτός Ναού σκoinί, διεπίστωσε τον θάνατό του, έσπρωξε το πτώμα να πέσει στο μαρμάρινο δάπεδο και τότε, δεν έλυσα το σκoinί, όπως ισχυρίστηκα, δεν το μάζεψα, μα είπα στον Σταμάτη πως ήταν κρίμα να χάσουμε ένα τόσο έξοχο παρατηρητήριο, μπορούσε να ανέβει κάποιος από μας, εγώ λόγου χάρη, γιατί όχι,

προσφερόμωνα ευχαρίστως και ο Λυσίμαχος δε θα είχε αντίρρηση να κάνει πρώτος την πεντάωρη βάρδια (πρότεινα να είναι πεντάωρες οι βάρδιες, οχτώ με μία η πρώτη και μία με έξη το πρωί η δεύτερη, για να μην υπεισέλθει τρίτος στη βάρδια της κολόνας) και στη μία λοιπόν να τον αντικαταστήσω εγώ τον Λυσίμαχο και ο Σταμάτης δέχτηκε την πρότασή μου και αναρριχήθηκε πράγματι ο Λυσίμαχος στην κολόνα, να κάνει βάρδια οχτώ με μία, μα εγώ δεν τον αντικατέστησα στη μία, είχα συνεννοηθεί μαζί του και ο Λυσίμαχος δέχτηκε να με καλύψει και δεν είπε σε κανέναν ότι γύρισα κατά τις τρεις περίπου απ' τις Κυδωνιές, όπου πήγα και βρήκα τη Ρένα και είχα αποφασίσει να το ρισκάρω, πρώτον διότι ήταν φανερό ότι δε θα μου δινότανε ποτέ πια η ευκαιρία (γιατί βέβαια ήταν φοβερά απίθανο να ξανακάνουμε για δεύτερη φορά τον ίδιο κύκλο) δεύτερον διότι, όντας πεντάωρες και μόνο δύο οι βάρδιες, ο Λυσίμαχος θα μπορούσε να με καλύψει, ακόμα και στην περίπτωση που θα γύριζα λίγο πριν απ' τα χαράματα, μια και δε θα υπήρχε κανένας λοχίας αλλαγής να διαπιστώσει την απουσία μου (αν γύριζα όταν θα 'χε φέξει, όλο και κάποιος θα μπορούσε να με δει, ενώ μες στο σκοτάδι, ακόμα κι αν υποθέσουμε πως μ' έπαιρνε είδηση ένας σκοπός εδάφους, θα δικαιολογίμωνα λέγοντας πως είχα κατέβει απ' την κολόνα κι είχα πάει για χοντρό μου νερό) και τρίτον και κυριότερον, διότι πριν στηθεί ακόμα το περίπου ισοσκελές τρίγωνο, δεν μπόρεσα να κρατηθώ και τα είπα όλα στον Λυσίμαχο (πως έχω τη γυναίκα μου στις Κυδωνιές) και ο Λυσίμαχος, που είχε παραθερίσει αρκετά καλοκαίρια στις Κυδωνιές, στο σπίτι του εκεί σταθμάρχη και θείου του Χρίστου Κεπέση (αδελφού του εκτελεσμένου με τη φόρμα του και τα γυαλιά του Ιωάννου Κεπέση) και ήξερε βέβαια σπιθαμή προς σπιθαμή την εκεί περιοχή ο Λυσίμαχος (και μια και το 'φερε η κουβέντα, ο Λυσίμαχος μας είχε συμβουλέψει να πάρουμε το πορθμείο και όχι ο φύλακας του Μουσείου, όπως ισχυρίστηκα) και μου είχε πει λοιπόν ο Λυσίμαχος, τρίτον και κυριότερον, ότι η τοπική σιδηροδρομική γραμμή περνούσε δίπλα σχεδόν απ' τον Ναό της Δήμητρας, ένα τέταρτο το πολύ με τα πόδια και ότι αν ακολουθούσα τη γραμμή, βαδίζοντας ανάμεσα στις ράγιες, θα 'κοβα δρόμο κι αν είχα τύχη, μπορεί να έβρισκα ένα από κείνα τα χειροκίνητα βαγονέτα, που χρησιμοποιούν οι συντηρητές για τις μετακινήσεις τους και δεν υπήρχε κίνδυνος να προκαλέσω σύγκρουση, γιατί στην κατεχόμενη από το Λαϊκό Στρατό μας περιοχή, τα τραίνα είχαν πάψει να κυκλοφορούν από τον Μάιο, λόγω ελλείψεως καυσίμων και φυσικά, αν έβρισκα ένα βαγονέτο, θα κέρδιζα πολύ χρόνο, θα μπορούσα ίσως να γυρίσω πριν τελειώσει η πεντάωρη βάρδια του Λυσίμαχου και πράγματι το βρήκα και κύλησα στις ράγιες, δουλεύοντας τον κάθετο μοχλό και κρατώντας τον πυρσό στο αριστερό μου χέρι (είχα πάρει μαζί μου ένα στυλιάρι, ένα πουκάμισο κυανισμένου μας συντρόφου και βενζίνη κι έτρεχα με το βαγονέτο μου πυρφόρος, έτσι ώστε κι αν ακόμα μ' έβλεπε κανείς, δε θα υποψιαζότανε τίποτα, αφού πρώτος εγώ εδήλωνα την παρουσία μου με τον πυρσό, σα να 'λεγα, «Με βλέπετε, εδώ είμαι, δεν κάνω τίποτα παράνομο, τρέχω φανερά με το βαγονέτο, εκτελώντας ειδική αποστολή, ή διατεταγμένη υπηρεσία, μεταφέρω με το ταχύτερο μέσον ένα επείγον μήνυμα») και πράγματι κανένας δε μου φώναξε να σταματήσω, κανένας δε με πυροβόλησε και έφτασα έτσι στον Σταθμό των Κυδωνιών, έσβησα τον πυρσό μου, ο Σταθμός ήτανε έρημος, εγκαταλειμμένος, δεν ξέρω αν έμενε ακόμα εκεί ο σταθμάρχης Χρίστος Κεπέσης, σα να μου φάνηκε πως ανοιγόκλεισε ένα σκοτεινό παράθυρο, κάποιος μπορεί να κοίταξε μα δεν είπε τίποτα και προχώρησα στα στενά σοκάκια του χωριού, δεν συνάντησα κανέναν, μπήκα στον κήπο, πέρασα δίπλα απ' το πηγάδι, ανέβηκα απ' την εξωτερική ξύλινη σκάλα στο δεύτερο πάτωμα, όπου ήξερα ότι έμενε η Ρένα (της άρεσε, μου είχε πει, να κάθεται τη νύχτα στο μακρόστενο, σκεπαστό μπαλκόνι) μα δεν βρήκα εκεί τη Ρένα, παρ' όλο που δε θα 'πρεπε να ήταν ούτε δέκα η ώρα, μόνο την ψάθινη πολυθρόνα της βρήκα στο μπαλκόνι και άνοιξα αμέσως την μπαλκονόπορτα, αδιαφορώντας που έκανα θόρυβο με τη μπετούγια και είδα όρθια τη Ρένα, με τη μακριά, άσπρη νυχτικιά της (θα πρέπει νάχε σηκωθεί απ' το κρεβάτι και στεκότανε εκεί και με κοίταζε χωρίς να βγάζει λέξη κι ούτε έβαλε τις φωνές, ούτε έκανε να

αμυνθεί, πάει να πει με γνώρισε, μα δεν έβγαζε λέξη, δε σάλευε, δεν έβλεπα καλά το πρόσωπό της, παρ' όλο που το φεγγάρι πρόφτασε κιόλας ν' ανεβεί και τα δύο μεγάλα παράθυρα του γωνιακού δωματίου δεν είχανε κουρτίνες) όρθια εκεί η Ρένα και έκανα ένα βήμα, δεύτερο και τρίτο, πλησιάζοντάς την, ψιθυρίζοντας, «Εγώ είμαι» και τότε εκείνη σήκωσε το δεξί της χέρι και στην αρχή μου φάνηκε πως μου 'δινε το χέρι της, να με χαιρετήσει διά χειραψίας (αν είναι δυνατόν!) μα όχι, το σήκωσε ψηλά, σα να 'θελε να με απωθήσει, είδα την παλάμη στραμμένη καταπάνω μου, εξακολουθώντας όμως να μη βγάζει λέξη απ' το στόμα της και τότε την πλησίασα χωρίς να βιάζομαι, λες και δεν ήθελα να την τρομάξω, παραμέρισα το δεξί της χέρι που με απωθούσε προκαταβολικά, την αγκάλιασα κι εκείνη τη στιγμή (δηλαδή, αυτό που λέω, ή μάλλον αυτό που ήμουν έτοιμος να γράψω, δεν συνέβη την ίδια στιγμή που την αγκάλιασα, όχι, δεν το κατάλαβα την ίδια εκείνη στιγμή, απασχολημένος όπως ήμουνα να φιλάω το πρόσωπό της, να χαϊδεύω μάλλον με τα χείλη μου τα μάγουλά της, τα κλειστά της μάτια, το μέτωπό της, αφήνοντας γι' αργότερα το στόμα της, εξερευνώντας με τα χείλη μου το πρόσωπό της, προσπαθώντας να το θυμηθώ με την αφή, ώσπου φτάσανε τα χείλη μου, αχνοσουρνάμενα στο αριστερό της μάγουλο, φτάσανε τα χείλη μου στις άκρες των χειλιών της, χαϊδέψανε τα χείλη της, με μια κίνηση οριζόντια χαϊδέψανε τα χείλη μου το στόμα της και τότε, ναι, εκείνη ακριβώς τη στιγμή, που το στόμα της επέμενε να παραμένει κλειστό, εκείνη τη στιγμή κατάλαβα πως της έλειπε της Ρένας το αριστερό της χέρι, ήταν άδειο το μανίκι της νυχτικιάς της, κομμένο το χέρι της λίγο πιο κάτω απ' τον ώμο και δεν ξέρω τι μου 'ρθε, δεν ξέρω πώς έγινε ακριβώς, θα πρέπει ν' άρπαξα και με τα δυο μου χέρια τη νυχτικιά της από το άνοιγμα του στήθους, άρχισα πάντως να σκίζω τη λεπτή, σχεδόν αραχνοϋφαντη νυχτικιά και δεν ξέρω αν ήθελα το γυμνό κορμί της τη στιγμή εκείνη, ή αν ήθελα να δω το κομμένο της χέρι, την γύμνωσα πάντως τη Ρένα, κομματιάζοντας τη νυχτικιά (δε φόραγε τίποτα από μέσα) πισωπάτησα τρία, μπορεί και τέσσερα βήματα και απόμεινα να την κοιτάζω, ολόγυμνη ως στεκότανε μπροστά μου, ολόλευκη στο φως του φεγγαριού, με το δεξί της χέρι κρύβοντας το εφήβαιο της, σαν γύψινη Αβαρβαρέη και σκέφτηκα τότε πως θα μπορούσα να βγάλω το περιστροφό μου απ' το ταγάρι και να σημαδέψω το κομμένο χέρι της Ρένας (τόσο ψύχραιμος ήμουνα) και να πετύχω διάννα, να γρατσουνίσω δηλαδή με τη σφαίρα μου το δέρμα της, πεντέξι δάχτυλα πιο κάτω απ' τον ώμο και η Ρένα δε θα σάλευε, δε θα την τρόμαζε ο πυροβολισμός, δε θα 'νιωθε τη σφαίρα που θα πέρναγε ξυστά, μόλις-μόλις αγγίζοντας το δέρμα της, θα απόμεινε ασάλευτη, έτσι όπως έμενε και τώρα, αφήνοντάς με να καρφώνω το βλέμμα μου στο κομμένο της χέρι, να σημαδεύω με τη ματιά μου εκεί ακριβώς που θα σημάδευα με το περιστροφο, λίγο πιο κάτω απ' την καμπύλη του ώμου, αφήνοντάς με, λες και το 'ξερε πως εκεί σημαδεύω σταθερά με τη ματιά μου, εκεί σημαδεύω γιατί δε θέλω να δει η ματιά μου το κομμένο της χέρι, δεν επιτρέπω στη ματιά μου να γλιστρήσει πιο κάτω απ' τον ώμο, όχι, δεν της το επιτρέπω τώρα της ματιάς μου να γλιστρήσει όπως της το επέτρεπα άλλοτε και γλίστραγε ως τον αγκώνα κι από κει στο αντιβράχιον, στον καρπό του χεριού και στα δάχτυλα, ακολουθώντας η ματιά μου το περίγραμμα του γυμνού της κορμιού, σχεδιάζοντας με μια μονοκοντυλιά, με μια μονοματιά το κορμί της, λέγοντας στη Ρένα να μείνει ασάλευτη, να ποζάρει, όπως της έλεγα γελώντας, να την ζωγραφίσω με τη ματιά μου, μια και δεν τα κατάφερα ποτέ μου να τραβήξω μια γραμμή της προκοπής, ούτε με μολύβι, ούτε με κάρβουνο (θα πρέπει να 'τανε στην πέμπτη Γυμνασίου, καθόμουνα όπως πάντα δίπλα στον Χριστόφορο, στην αίθουσα ζωγραφικής και ζωγραφίζαμε έναν γύψινο, κυκλικό μαιάνδρο και ο καθηγητής είχε περάσει και δε βρήκε τίποτα να διορθώσει στο σχέδιο του Χριστόφορου, ο Χριστόφορος όμως δεν είχε μείνει καθόλου ευχαριστημένος, γύρισε το χαρτί του απ' την άλλη μεριά και σχεδίασε στα γρήγορα, φουρκισμένος θα 'λεγα, με σταθερές, κυκλικές κινήσεις του χεριού σχεδίασε τρεις αλληλοτεμνόμενους κύκλους κι εκείνη τη στιγμή χτύπησε το κουδούνι κι ο Χριστόφορος τσαλάκωσε το χαρτί, το πέταξε, κατέβηκε τρέχοντας τα ξύλινα σκαλοπάτια της αμφιθεατρικής

αίθουσας, διαγκωνιζόμενος να προλάβει να πιάσει ουρά και να αγοράσει απ' τους πρώτους το κουλουροτύρι απ' τον γεροεπιστάτη κι εγώ σήκωσα από χάμω το χαρτί του, το ξετσάλκωσα, το δίπλωσα στα τέσσερα και μόλις γύρισα σπίτι, πήρα αμέσως τον διαβήτη, βρήκα με τη γνωστή γεωμετρική κατασκευή τα κέντρα των κύκλων και διεπίστωσα ότι οι τρεις κύκλοι του Χριστόφορου ήταν τέλειοι, το μολύβι του διαβήτη μου ακολουθούσε απαρασάλευτα την σχεδιασμένη απ' τον Χριστόφορο περιφέρεια και στον πρώτο και στον δεύτερο και στον τρίτο κύκλο, σε όλα τα σημεία, ένα προς ένα κι όμως οι κύκλοι εκείνοι, όσο τους κοίταζα, δε μου δίνανε την εντύπωση τέλειων κύκλων, λες και το μάτι μου διέκρινε, θέλω να πω, κάποια ελάχιστη διαφορά και χάραξα λοιπόν σε ένα άλλο χαρτί, με τον ίδιο διαβήτη, τρεις κύκλους με τις ίδιες ακριβώς ακτίνες, κατά τον ίδιο τρόπο αλληλοτεμνόμενους και βεβαιώθηκα ότι υπήρχε πράγματι μια ελάχιστη, μα ορατή διαφορά και με έπιασε τότε ένα πείσμα, μια μανία να εξακριβώσω τι συμβαίνει και πήρα έναν άλλον διαβήτη, απ' αυτούς που έχουν για να μετράνε αποστάσεις, έναν διαβήτη με βελόνες και στα δυο του σκέλη και διεπίστωσα πως η μετατοπιζόμενη βελόνα, η ελέγχουσα σημείο προς σημείο το μήκος της ακτίνας, δεν φτάνει πάντα στη μέση ακριβώς της χοντρής μολυβιάς του Χριστόφορου, μα υπάρχουνε σημεία όπου φτάνει στην εκτός κύκλου εσχαιά της μολυβιάς και άλλα όπου φτάνει στην εντός κύκλου και ελέγχοντας προσεχτικότερα τα σημεία, διεπίστωσα ότι τα εκτός και τα εντός σημεία δεν είναι τυχαία, μα τα εκτός αντιστοιχούν σε δύο πόλους, είναι δηλαδή εκ διαμέτρου αντίθετα, τα χωρίζει η απόσταση μιας διαμέτρου Δ_1 και τα εντός είναι κι αυτά εκ διαμέτρου αντίθετα και τα χωρίζει η απόσταση μιας διαμέτρου Δ_2 και ελέγχοντας τις διαμέτρους Δ_1 και Δ_2 διεπίστωσα ότι είναι κάθετες μεταξύ τους και συνεπώς, οι κύκλοι του Χριστόφορου δεν είναι τέλειοι κύκλοι, μα ελλείψεις, σχεδιασμένες με δύο ακτίνες, εκ των οποίων η μία είναι ρ και η άλλη $\rho+\mu$, όπου μ το πάχος της μολυβιάς του Χριστόφορου και συνεπώς, οι χειροποίητοι κύκλοι δεν είχαν μεν την τελειότητα των δια διαβήτητου χαραγμένων, απαλλαχτήκανε όμως απ' την ακινησία, απ' την καθήλωση απάνω στο χαρτί και αποχτήσανε μια δική τους, αόρατη βέβαια, αλλά υπαρκτή κίνηση, σα να περιστρέφονταν περί τον άξονά τους και λόγω ακριβώς της περιστροφής που λέω, συμπιέζονταν ελάχιστα στους πόλους, διαφέροντας ελάχιστα από τέλειους κύκλους, όσο ελάχιστα θα πρέπει να διαφέρει από τέλειο κύκλο η κόρη του ματιού) μα τη στιγμή εκείνη τόξερα πως αν άφηνα τη ματιά μου να γλιστρήσει, θα έφτανε λίγο παρακάτω στο κενό, θα γκρεμιζότανε η ματιά μου, αρνούμενη να στρίψει αριστερά, αρνούμενη να σχεδιάσει το κομμένο της μπράτσο και έκανα απότομα μεταβολή, γύρισα την πλάτη μου στη Ρένα και της είπα πως μπορούσε να ντυθεί κι απόμεινα εκεί ακούγοντας τα ξυπόλυτα βήματά της στις παλιές σανίδες, που τρίζανε όσο κι αν αχνοπατούσες, ακούγοντάς την να ανάβει τη μεγάλη, επιτραπέζια, χάλκινη λάμπα πετρελαίου με το γυάλινο, λουλουδάτο αμπαζούρ και όταν ξαναστράφηκα, την είδα τη Ρένα καθισμένη ολόγυμνη σε μια ψάθινη πολυθρόνα, με την αριστερή της αμασχάλη ακουμπισμένη στη ράχη της πολυθρόνας, με το αριστερό της (πρώην) χέρι κρεμασμένο πίσω απ' τη ράχη (όπως το συνήθιζε να κάθεται στην Αθήνα) με τα μικρά της στήθη στητά, έτσι που τα ωθούσε η στάση του κορμιού της προς τα πάνω, προς τα μπρός και ελαφρώς προς τα αριστερά, καθισμένη εκεί σα να βολεύτηκε όσο πιο άνετα μπορούσε με το ένα πόδι πάνω στ' άλλο, σα να ήτανε ντυμένη και να κουβέντιαζε μαζί μου και νάχε διακοπή για μια στιγμή η κουβέντα, με το κορμί της άσπρο βέβαια, δεν ήτανε ηλιοκαμένο, μα ένα άσπρο ζωντανό, ένα άσπρο που ρόδιζε ελαφρότατα από το φως της λάμπας και λες και συνεχίζαμε μιαν αρχινισμένη μας κουβέντα, με ρώτησε πώς έγινε και είμαι με πολιτικά, φοβήθηκα μην τύχει και της πέρασε απ' το νου πως λιποτάκτησα, της είπα πως μου αναθέσανε μια ειδική αποστολή, «Προσωπικά σε σένα;» ρώτησε και δίστασα, δεν έπρεπε να πω το μυστικό, «Είσαι απ' αυτούς που μεταφέρουν το κιβώτιο;» την άκουσα να λέει και πια, τι να το κρύβω, σκέφτηκα, έτσι κι αλλιώς το ξέρει, της το ομολόγησα, της είπα με δυο λόγια πως δικάσαμε και εκτελέσαμε τον Ταγματάρχη, πρόσθεσα ότι τώρα πια λαβαίνουμε όλοι γνώση,

εγκρίνουμε τα μηνύματα που στέλνουμε, μελετάμε τον επιτελικό χάρτη και βρήκαμε στην τσέπη του Ταγματάρχη ένα φακελάκι και στο φακελάκι ένα τσιγαρόχαρτο, που υποπτευόμαστε ότι είναι ένα σημείωμα γραμμένο με συμπαθητική μελάνη και θα 'θελα, αν μπορούσε, να μας βοηθήσει να το εμφανίσουμε, μια και είχε διάφορα ειδικά υγρά και ήξερε απ' αυτές τις δουλειές και νομίζω πως διέκρινα μια χαρούμενη λάμψη στα μάτια της, σα να της άρεσε που δεν ήρθα μονάχα γι' αυτήν, μα και για μια υπόθεση κομματική (γιατί της θύμισα βεβαίως ότι η απόφαση της Ολομέλειας της 29ης Αυγούστου τόνιζε μεταξύ των άλλων την ανάγκη να εκκαθαρίσουμε τις γραμμές μας από τους δογματικούς και συνεπώς, καταδικάζοντας τον Ταγματάρχη, εκτελέσαμε διαταγή του Κόμματος) μολοντί εκείνη τη στιγμή, ίσως να μην την ενδιέφεραν και τόσο τα κομματικά, θα σκέφτηκε ωστόσο πως δεν είχα έρθει με μοναδικό σκοπό μου να την ξαναδώ και συνεπώς θα ξέχναγα ευκολότερα το κομμένο της χέρι (και για να είμαι απολύτως ειλικρινής, δεν ξέρω αν θα το ρισκάριζα, αν δεν είχα να εμφανίσω το «επισκεπτήριό μου») παραμένει πάντως γεγονός ότι μου ζήτησε αμέσως το σημείωμα, κράτησε για λίγο το τσιγαρόχαρτο πάνω απ' το λαμπόγυαλο, τίποτα, δεν φάνηκαν νούμερα, δεν ήταν γραμμένο με λεμόνι λοιπόν το σημείωμα, δοκίμασε για κάθε ενδεχόμενο, μου είπε, αν και το 'ξερε βεβαίως ότι ο χυμός του λεμονιού είναι μια συμπαθητική μελάνη που την χρησιμοποιούν μονάχα, ή σχεδόν, οι φυλακισμένοι, διέσχισε το δωμάτιο, έβγαλε απ' τη ντουλάπα πεντέξι μπουκαλάκια, μου είπε κι άπλωσα το τσιγαρόχαρτο πάνω στο καρυδένιο τραπέζι, πιέζοντάς το γερά στις άκρες, κρατώντας το τεντωμένο και με ένα μικρό πινελάκι, σαν αυτά που έχουν οι γυναίκες και βάφουνε τα νύχια τους, πασάλειψε το τσιγαρόχαρτο με το υγρό του πρώτου φιαλιδίου (και πάλι τίποτα) του δεύτερου, του τρίτου (και πάλι τίποτα και ξανατίποτα) ώσπου με το υγρό του τέταρτου, εμφανιστήκανε τα νούμερα κατάμαυρα, σα να 'τανε γραμμένα με σινική μελάνη και βάλθηκα να τα εξετάζω εκεί επί τόπου και να τα μελετώ κι ήταν κι αυτός ένας λόγος που χασομέρησα και αντικατέστησα κατά τις τρεις το πρωί τον Λυσίμαχο στην κολόνα κι ο άλλος ήταν που δεν βρήκα ούτε το βαγονέτο, ούτε τον πυρσό μου στον Σταθμό, κάποιος τα πήρε κι αναγκάστηκα να γυρίσω στον Ναό της Δήμητρας με τα πόδια, βαδίζοντας, ή μάλλον τρέχοντας, πηδώντας από τραβέρσα σε τραβέρσα, ωστόσο άργησα, μα ο Λυσίμαχος ούτε που σκέφτηκε να παραπονεθεί, καταχάρηκε απεναντίας όταν του είπα πως ζει η γυναίκα μου και είναι καλά, με άκουγε χαμογελώντας καθώς ετοιμαζόμουνα να αναρριχηθώ από το κεκλιμένο σκονί, χαμογελούσε ο Λυσίμαχος σαν και τότε που απομείναμε οι δυο μας και σταματήσαμε να ξαποστάσουμε κάτω απ' τη γέρικη ελιά και δεν είχε ξαπλώσει ο Λυσίμαχος, όπως ισχυρίστηκα, εγώ μονάχα είχα ξαπλώσει κατάχαμα, ακουμπώντας το κεφάλι μου στον κορμό της ελιάς, έχοντας βολέψει το δεξί μου μπράτσο και το χέρι όσο πιο αναπαυτικά μπορούσα πάνω στους ξερούς χωμάτινους σβώλους, ενώ ο Λυσίμαχος καθότανε δίπλα στο δεξί μου γουρουνοτσάρουχο και κουβεντιάζαμε και λέγαμε πως όπου να 'ναι φτάνουμε στην πόλη Κ κι ο Λυσίμαχος χαμογελούσε και ο ίσκιος του ψάθινου καπέλου του τρεμόπαιζε θυμάμαι απάνω στα χείλη του και σε μια στιγμή, είδα το βλέμμα του να καρφώνεται λίγο δεξιότερα απ' το δεξί μου χέρι και το επόμενο κιάλας δευτερόλεπτο, είδα τον Λυσίμαχο να πετιέται απάνω, να εκτινάσσεται σαν τερματοφύλακας που κάνει πλονζόν, με τα χέρια τεντωμένα μπροστά και τον άκουσα ταυτόχρονα να φωνάζει, «Σκορπιός!» και να πέφτει δίπλα μου, να αρπάζει με τα χέρια του έναν μεγάλο σβώλο κι όλα γίνανε τόσο ξαφνικά και γρήγορα, που δεν πρόφτασα καν να ανασηκωθώ, γύρισα μόνο το κεφάλι μου δεξιά και ο Λυσίμαχος ήτανε ήδη πεσμένος δίπλα μου, μπρούμυτα, με τα χέρια τεντωμένα μπροστά, κρατώντας με τις χούφτες του τον σβώλο, με το κεφάλι ανάμεσα στα τεντωμένα χέρια, με το μούτρο μες στα χώματα (το καπέλο του είχε πέσει και κύλησε δίπλα) και πριν προλάβω να πω, ή να κάνω τίποτα, ο Λυσίμαχος στράφηκε προς τη μεριά μου, μισοανασηκώνοντας το κεφάλι του, έτσι που ο δεξιός του ώμος του έκρυβε το πηγούνι και το πρόσωπό του ήτανε κατάχλωμο και το στόμα του στράβωσε απ' τον πόνο, μα μέσα σ' εκείνον τον μορφασμό, διέκρινα καθαρά το περήφανο χαμόγελό του, μου χαμογέλασε

θυμάμαι ο Λυσίμαχος, έβγαλε με το αριστερό του χέρι το κυάνιο απ' την τσέπη του, το κατάπλε και ξανάφησε το κεφάλι του να πέσει ανάμεσα στα χέρια του, να ξαναπέσει το ήδη σκονισμένο πρόσωπό του μες στα χώματα, πριν προλάβω να αντιδράσω και η μόνη σκέψη που μου πέρασε τη στιγμή εκείνη απ' το μυαλό, ήτανε να σηκωθώ και να σταθώ προσοχή, να τον χαιρετήσω στρατιωτικά και όλο το σκεφτόμουνα και όλο έμενα ασάλευτος στη θέση μου, βλέποντάς με να σηκώνουμαι και να στέκω προσοχή κι ύστερα βλέποντάς με να σηκώνουμαι, να σκύβω, να παίρνω το καπέλο μου δίπλα απ' την ελιά (το είχα βγάλει κουβεντιάζοντας με τον Λυσίμαχο και το είχα αφήσει κατάχαμα) να φοράω το καπέλο μου, να στέκω και να φέρνω τα δάχτυλα του δεξιού μου χεριού στο πλατύγουρο ψαθί και ύστερα βλέποντάς με να φοράω το καπέλο μου πριν σηκωθώ και να σηκώνουμαι, να στέκουμαι προσοχή και να τον χαιρετώ, μα τελικά σηκώθηκα, αφήνοντας το καπέλο μου και δίπλα στην ελιά, πεσμένο ως ήτανε ανάποδα, σηκώθηκα, έσκαψα τον λάκκο, έγδυσα τον Λυσίμαχο (στη Μεγάλη Λίμνη, όταν γδυνόμασταν βιαστικά να πέσουμε στο νερό μια ώρα αρχίτερα, όταν έβγαλε ο Λυσίμαχος το πουκάμισό του, είδα να κρέμεται στο στήθος του ένας μικρός ξύλινος σταυρός και ο Λυσίμαχος το είδε πως τον είδα και άρπαξε τον μικρό σταυρό με το δεξί του χέρι, έσπασε τον σπάγγο τραβώντας τον απότομα, έκρυσσε τον μικρό σταυρό στην τσέπη του παντελονιού του, αφού πρώτα έκανε μια κίνηση σα να 'θελε να τον πετάξει, μα το μετάνιωσε, πετώντας τον στα αραιά βούρλα κάποιος άλλος θα μπορούσε να τον δει, μου χαμογέλασε ένοχα τότε ο Λυσίμαχος και τώρα δεν τον βρήκα τον μικρό σταυρό, δεν ήταν σε καμιά του τσέπη και τον έθαψα εκεί τον Λυσίμαχο και ήμουν έτοιμος να ξαναπάω το φτυάρι στο κάρο, μα σκέφτηκα πως δε θα μου χρειαζόταν πια, δε θα 'σκαβα βέβαια εγώ τον τάφο μου και όποιος, ή όποιοι καταπιανόντουσαν μ' αυτή τη δουλειά, ας κόβαν το λαιμό τους να βρούνε εργαλεία και βύθισα λοιπόν το φτυάρι μες στο νιοσκαμμένο χώμα, πατώντας το με το πόδι μου, έτσι που το στειλιάρι απόμεινε κατακόρυφο, πάνω ακριβώς απ' το κεφάλι του Λυσίμαχου και το στειλιάρι ήτανε από κείνα τα κοντά στειλιάρια, που έχουνε στην άκρη τους μια λαβή, σε σχήμα ταυ) τον έθαψα έτσι κι έκατσα δίπλα στον τάφο του, άναψα τσιγάρο και σκέφτηκα πως το τσιγάρο εκείνο μού το κέρασε ο Λυσίμαχος, δεδομένου ότι δεν κάπνιζε και όταν έγινε η πρώτη διανομή καπνού, μου έδωσε αμέσως τη μερίδα του, μα τα άλλα μέλη της αποστολής διαμαρτυρήθηκαν και είπανε πως μια και δεν καπνίζει ο Λυσίμαχος, δεν έπρεπε να του βγάσουμε μερίδα κι εγώ βιάστηκα να συμφωνήσω, όπως και να 'χει πάντως, μου έμεινε τελικά περισσότερος καπνός απ' ό,τι θα 'μενε αν κάπνιζε ο Λυσίμαχος και σκέφτηκα λοιπόν, στρίβοντας τσιγάρο με την αυτόματη ταμπακέρα (που δεν ήτανε δώρο του Χάρη, τι γελοίο, τι μικρό, τι μικρόψυχο ψέμα έκατσα κι είπα, τι σημασία θα 'χε δηλαδή αν έλεγα από μιας αρχής ότι μου τη χάρισε ο Χριστόφορος, στην Κατοχή, τότε που δύσκολα έβρισκες τσιγάρα κι αν έβρισκες ήτανε πανάκριβα στη μαύρη, αρχίσανε όμως να πουλάνε καπνό και τσιγαρόχαρτο στις υπαίθριες λαϊκές αγορές και ο Χριστόφορος δεν μπορούσε λέει να με βλέπει να παιδεύουμαι και να μην τα καταφέρνω να στρίψω ένα τσιγάρο της προκοπής — ενώ αυτός το έστριβε στο πι και φι, καλογεμισμένο, λεπτά, χωρίς να περισσεύει καπνός απ' τις άκρες και μου το παρουσίαζε χαμογελώντας ειρωνικά και μου το πρόσφερε, παίρνοντάς μου απ' τα χέρια το δικό μου στραπατσαρισμένο τσιγαρόχαρτο με τον λίγο καπνό που απόμεινε, γιατί όλο και μου χυνότανε καπνός, έτσι αδέξια που πάσχιζα να το στρίψω και πρόσθετε κι άλλον καπνό και έστριβε τσιγάρο για λόγου του, στο τσάκα - τσάκα — κι επειδή δεν μπορούσε λέει να με βλέπει να παιδεύουμαι, μου χάρισε την αυτόματη ταμπακέρα του, ή μάλλον μου την έδωσε σαν κάτι που του ήταν άχρηστο, «Πάρε νάχεις ένα καπνεργοστάσιο τσέπης», — μου είπε) και στρίβοντας λοιπόν τσιγάρο μ' εκείνο το καπνεργοστάσιο τσέπης, σκεφτόμουνα πως ο καπνός περίσσεψε επειδή δεν κάπνιζε ο Λυσίμαχος και ήτανε ανάγκη, σκεφτόμουνα, ήτανε ανάγκη δηλαδή να τον ξυπνήσω τότε εκεί στην πόρτα του προαύλιου, ας τον άφηνα να κοιμηθεί χαμογελώντας στον ύπνο του (γιατί ως προς αυτό το σημείο δεν είπα ψέματα, χαμογελούσε πράγματι) ας τον ξύπναγε κάποιος άλλος

κι ας τον ανέφερε στον διοικητέοντα Βελισάριο, έτσι κι αλλιώς δεν επρόκειτο να πάθει τίποτα ο Λυσίμαχος, θα τον προσκολλούσανε απλώς την τελευταία στιγμή στην ομάδα μας, όπως αποδείχτηκε, ο Λυσίμαχος όμως δε θα 'χε λόγο να μου χρωστάει ευγνωμοσύνη, πιστεύοντας ότι τον κάλυψα και δε θα ορμούσε σαν τερματοφύλακας να πιάσει τον σκορπιό, μόλις τον είδε να ξεμυτίζει κάτω απ' τον χωμάτινο σβώλο, ή μάλλον όχι, το ίδιο θα έκανε ο Λυσίμαχος, όποιος άλλος κι αν βρισκότανε στη θέση μου, ξαπλωμένος κάτω απ' τη γέριχη ελιά, μόνο που η ευγνωμοσύνη θα πρέπει ίσως να τον έσπρωξε να πιάσει τον σκορπιό με τα χέρια, να δεχτεί το κεντρί του σκορπιού στη δεξιά παλάμη του, ενώ αν ήταν άλλος στη θέση μου, θα μπορούσε ίσως ο Λυσίμαχος να ενεργήσει πιο ψύχραιμα, να σκεφτεί πως προλαβαίνει να αρπάξει μια πέτρα και με την πέτρα να σκοτώσει τον σκορπιό, έστω και πέφτοντας πλονζόν, για να 'ναι σίγουρος πως δε θα αστοχήσει πετώντας την πέτρα, οπλισμένος όμως με την πέτρα κι όχι με γυμνά τα χέρια του, μα ο Λυσίμαχος θα σκέφτηκε προφανώς ότι δεν πρέπει να καθυστερήσει ούτε κλάσμα του δευτερολέπτου, ούτε όσο θα χρειαζότανε για να αρπάξει από δίπλα του μια πέτρα, γιατί ο σκορπιός βρισκότανε κιόλας δίπλα στον δεξιό μου αγκώνα, εκεί που μισοακούμπαγα με τον δεξιό μου αγκώνα στους χωμάτινους σβώλους και ίσως να μην πρόφτανε πια ο Λυσίμαχος να κάνει τίποτ' άλλο, μα τελικά τι σημασία έχει, βιάστηκε δε βιάστηκε, το θέμα είναι ότι ήθελε να προλάβει και πρόλαβε, ενώ εγώ τον άφησα και περίμενε ως τις τρεις απάνω στην κολώνα, πρόλαβε και τον έθαψα στο σημείο v_{13} και την ίδια μέρα, στις έξη το απόγευμα της 16ης Σεπτεμβρίου 1949, έστειλα το τελευταίο μου μήνυμα «Στροφή Χωριό Λυσίμαχος κυάνιο» και το 'στειλα το μήνυμα με ένα περιστέρι, γιατί έτσι κι αλλιώς δε μ' ένοιαζε πια η απάντηση του Γενικού Αρχηγείου, δεδομένου ότι έτσι κι αλλιώς δεν ήξερα αν έπρεπε να φτάσω στη στροφή προς Πάνω Χωριό (όπου έφτασα) ή προς Κάτω Χωριό και γι' αυτό τους μήνυσα «Στροφή χωριό» κι ας σκεφτόντουσαν ό,τι θέλανε, εγώ το είχα πάρει απόφαση να βιαστώ και να φτάσω μια ώρα αρχύτερα στην πόλη Κ και έδεσα το χαρτάκι στον ειδικό κρίκο, στο δεξί πόδι του περιστεριού και το άφησα να πετάξει και κείνο πέταξε αδίσταχτα, ακολουθώντας προφανώς τον συντομότερο δρόμο για το Γενικό Αρχηγείο κι άφησα και τα άλλα περιστέρια να πετάξουν άδεια (δίχως μήνυμα, θέλω να πω) και όλα τους πετάξανε ξοπίσω απ' το πρώτο και χάλασα με μια γερή κλωτσιά τον ασύρματο και συνέχισα την πορεία ολομόναχος, όσο πιο γρήγορα μπορούσα, καταργώντας τη βάρδια ύπνου (ακόμα κι όταν κοιμόντουσαν τα τρία μου άλογα, εγώ έκανα βάρδια σκοπιάς) και οδηγώντας έτσι το κάρο μου επί τέσσερα εικοσιτετράωρα, έφτασα κατά τις τέσσερις το απόγευμα της 20ης Σεπτεμβρίου 1949 στην πόλη Κ, βιάζοντας συνεχώς τα άλογα, ενώ τη νύχτα που περίμενε ο Λυσίμαχος πάνω στην κολώνα, έκατσα και μελέτησα στο φως της λάμπας τα κατάμαυρα νούμερα του «επισκεπτηρίου μου» και η πρώτη μου διαπίστωση ήταν ότι επρόκειτο για τριάντα δύο νούμερα, γραμμένα σε τέσσερις αράδες, υπήρχαν δηλαδή οχτώ νούμερα σε κάθε αράδα, αποκλειόταν συνεπώς να αντιστοιχούσε μια τριάδα αριθμών σε κάθε γράμμα, δεδομένου ότι το τριάντα δύο δεν διαιρείται ακριβώς με το τρία, διαιρείται όμως με το δύο και συνεπώς μπορούσε κατ' αρχήν να αντιστοιχεί το κάθε γράμμα σε μια δυάδα αριθμών, ναι, μα μια προσεκτικότερη μελέτη με έπεισε ότι αποκλειότανε κι αυτό το ενδεχόμενο, διότι υπήρχανε δυάδες συνεχόμενες, διπλά γράμματα δηλαδή, τα οποία δεν στέλναμε ποτέ διπλά, παραβιάζοντας τους ορθογραφικούς κανόνες χάριν συντομίας κι ούτε μπορούσε να 'ναι το τελευταίο γράμμα μιας λέξης και το πρώτο της επόμενης, διότι υπήρχανε δύο ζεύγη όμοιων δυάδων, υπήρχαν μάλιστα σε δύο σημεία τρεις όμοιες δυάδες συνεχόμενες, στην αρχή του μηνύματος οι πρώτες τρεις και στη μέση περίπου οι άλλες τρεις, αδύνατον λοιπόν να άρχιζε το μήνυμα με τρία όμοια γράμματα και συνεπώς ο κώδικας βασιζότανε σε τετράδες αριθμών, σε ένα βιβλίο ωστόσο που δεν ήτανε δίστηλο, δεν ήτανε το Ευαγγέλιο του ταβερνιάρη, διότι είδα προς μεγάλη μου απογοήτευση ότι οι τρίτοι αριθμοί της κάθε τετράδας ήτανε τυχαίοι, δεν δηλώνανε συνεπώς τη στήλη, ο κώδικας βασιζότανε προφανώς σε μονόστηλο κείμενο,

δεδομένου μάλιστα ότι υπήρχανε και δυο - τρία μηδενικά στη θέση των τρίτων αριθμών, δηλώνανε δηλαδή στήλη μηδέν αν δεχόμασταν την περίπτωση του δίστηλου κειμένου, μα στήλη μηδέν δε λείπει τίποτα βεβαίως και άρα αποκλειότανε κάθε δίστηλη έκδοση, μονόστηλη ήτανε σίγουρα, οπότε η τετράδα 3205 λόγω χάρη σήμαινε βεβαίως σελίδα 320, αράδα 5, ή μάλλον, ούτε κι αυτό ήτανε σίγουρο, γιατί μπορεί η σελίδα να δηλωνότανε με τους δύο πρώτους αριθμούς και η αράδα με τους δύο δεύτερους, δεδομένου ότι οι δεύτερες δυάδες σε όλες τις τετράδες δεν υπερβαίνανε πουθενά τον αριθμό 42 και είναι γνωστό ότι ένα κανονικό βιβλίο έχει γύρω στις σαράντα με σαράντα δύο αράδες σε κάθε σελίδα και στην περίπτωση αυτή η τετράδα 3205 μπορεί να σήμαινε σελίδα 32, αράδα 5, γιατί το 5 γράφεται και 05, πάντως, για να μην πολυλογώ και για να μην καθυστερώ όσο καθυστέρησα τότε εξετάζοντας απ' όλες τις μεριές το «επισκεπτήριό μου», το συμπέρασμα ήταν πως δε θα κατάφερα ποτέ μου να αποκρυπτογραφήσω τα οχτώ εκείνα γράμματα (ήταν οχτώ, όσο γι' αυτό δε χώραγε καμιά αμφιβολία) το πήρα απόφαση έχοντας μελετήσει τα 32 νούμερα με χίλιους τρόπους, καθισμένος εκεί στο καρυδένιο τραπέζι, μελετώντας τα νούμερα στο ρόδινο φως της λάμπας, ξεχνώντας τη Ρένα (που είχε ξανακαθίσει και ξανακρύψει το κομμένο της χέρι πίσω απ' τη ράχη της ψάθινης πολυθρόνας) πασχίζοντας να διαβάσω το μήνυμα οριζοντίως και καθέτως (ήταν τέσσερις αράδες, κάθε αράδα είχε οχτώ αριθμούς, μπορούσανε λοιπόν να διαβαστούν τα γράμματα και κατά κάθετες τετράδες αριθμών) αλλά και η κάθετη ανάγνωση δε με προώθησε κατά τίποτα, διαπίστωσα και πάλι ότι και κατ' αυτόν τον τρόπο ο κώδικας βασιζότανε σε μονόστηλο κείμενο και το μόνο που μπορούσα να συμπεράνω με απόλυτη βεβαιότητα, ήταν ότι επρόκειτο για μια λέξη με οχτώ γράμματα (ή μάλλον, ούτε κι αυτό, γιατί να μην ήταν δύο οι λέξεις, ή και τρεις, ακόμα και τέσσερις, γιατί να μη λείπει το μήνυμα, «Επί δεξιά», ή «Αлт, τις ει», ή «ή ταν ή επί», όλα μπορούσε να τα υποθέσει κανείς, αφού κάθε τετράδα δηλώνει το οποιοδήποτε γράμμα και ανόμοιες τετράδες μπορούν να δηλώνουν όμοια γράμματα) όχι μια λέξη λοιπόν, μα οχτώ γράμματα, που μπορεί να μεταδίνανε το οποιοδήποτε φραξιονιστικό, αντιφραξιονιστικό, λενινιστικό, δογματικό, κομματικό, υπερκομματικό, αντικομματικό μήνυμα κι αν επρόκειτο για μια μόνο λέξη, να το μεταδίνανε με ένα ρήμα στην προστακτική λόγω χάρη («αρχίσατε», «ορμήσατε», «τινάξατε», κ.ο.κ.) ή με ένα αφηρημένο ουσιαστικό («επίθεσις», «διάλυσις», «πρόληψις» κ.ο.κ.) ή με ένα κύριο όνομα («Περικλής», «Χαρίλαος» κ.ο.κ.) ή με μια λέξη ανύπαρκτη, συνθηματική («τραλαλάξ», «κερκιλία», «βωτικόνι» κ.ο.κ.) ή, αν το μήνυμα έδινε πληροφορίες για το άτομό μου, μπορούσε να λείπει «έμπιστος», μπορούσε όμως να λείπει και «προδότης» και το «έμπιστος» να ήτανε γραμμένο «σέμπιστο», δηλαδή «σ' εμπιστώ» (αδόκιμο το ρήμα βέβαια, αλλά γίνεται ως εκ τούτου ακριβώς συνθηματικότερο) ή «οσέμπιστ», δηλαδή «ως έμπιστος», διότι η κατάληξις εννοείται, ή «τοσέμπις», δηλαδή «το C bis», οπότε το «C bis» σημαίνει Centre bis, ήγουν Δεύτερο Γαλλικό Γραφείο Πληροφοριών στο οποίο ανήκω και άρα δεν είμαι έμπιστος, ή «στοσέμπι», δηλαδή «στο C B», όπου το C προφέρεται γαλλιστί «σε» και το B προφέρεται αγγλιστί «μπι» και σημαίνει το μήνυμα ότι ανήκω στο Centre Britannique, δηλαδή στην Ιντέλλιντζενς Σέρβις και άρα δεν είμαι έμπιστος, ή «ιστοσέμπ», δηλαδή «εις το CEB», ήγουν εις το Centre d'Enregistrement Bulgare και συνεπώς είμαι έμπιστος, ή «πιστοσέμπ», δηλαδή «πιστός, εμ;», οπότε ναι μεν είμαι έμπιστος, αλλά υπάρχουνε και κάποιες αμφιβολίες, ή «μπιστοσέ», δηλαδή «μπει στο C» ήγουν «να μπει στο Centre Bulgare» και συνεπώς άξιος εμπιστοσύνης, αλλά και «έχει μπει στο Centre Britannique» και συνεπώς προδότης και η λέξη «προδότης» μπορεί να ήτανε γραμμένη «σπροδότη», δηλαδή «σπρώξατε τον δότη», ήγουν σπρώξτε τον καταδότη στον δρόμο της προδοσίας του να αποκαλυφθεί ο προδοτικός του ρόλος, ή «ησπροδότη», δηλαδή ανήκω «εις προδότας», ή «τησπρόδο», δηλαδή «της προδοσίας», ή «ότησπροδ», δηλαδή «ο της προδοσίας» (υπέρμαχος ή αντίπαλος) ή «δότησπρο», δηλαδή «δότης προδοσίας», αλλά και «δότης προσοχής ή προφυλάξεως», άξιος δηλαδή επαγρυπνητής και άρα έμπιστος, ή «οδότησπρο», δηλαδή «ο

δότης Πρ!» ήγουν ο καταδότης που λέει «Πρ!» στα άλογα και συνεπώς σταματάει την επαναστατική πορεία, ή «ροδότησπ», δηλαδή «ρόδο της Π», ήγουν άνθος της Πολιτοφυλακής και άρα εμπιστότατος, ή ακόμα «οδόσπρης», δηλαδή «οδός Πρισάχου», ήγουν πρώην οδός Βασιλέως Γεωργίου στην πόλη Ν, που μετονομάστηκε σε οδό Πρισάχου με απόφαση των Αρχών μας, προς τιμήν του αναπληρωματικού γραμματέως της Κ. Ε. Πρισάχου, ηρωϊκώς πεσόντος και στην οποία οδό βρισκόντουσαν τα κεντρικά γραφεία της Πολιτοφυλακής (στο πρώην κτίριο της Χωροφυλακής) και η έκφραση «θα σε στείλω στην οδό Πρισάχου», ή «θα σε στείλω στον Πρίσαχο» σήμαινε θα σε συλλάβω και άρα ήμουνα άξιος συλλήψεως και με δυο λόγια, τα οχτώ εκείνα γράμματα μπορεί να σημαίνανε ο,τιδήποτε, πενήντα τα εκατό υπέρ εμού, πενήντα τα εκατό κατά και αυτός είναι ο λόγος που δίσταζα ως τα τώρα να ομολογήσω ότι το 'χω το σημείωμα απάνω μου, διπλωμένο στα τέσσερα το τσιγαρόχαρτο, κρυμμένο μέσα στον επίδεσμο (είχα σκεφτεί, επιστρέφοντας στον Ναό της Δήμητρας, είχα σκεφτεί να αυτοτραυματιστώ την άλλη μέρα και να πω στον Ροβήρο να μου επιδέσει το τραύμα μου, να έχω έναν «νόμιμο» επίδεσμο, μα απέρριψα τελικά τη σκέψη εκείνη, θεώρησα πιο πρακτικό και ασφαλές — γιατί υπήρχε κίνδυνος να ματώσει το τραύμα μου και να διαποτίσει το αίμα το τσιγαρόχαρτο — πιο ασφαλές να ξαναβάλω το σημείωμα μέσα στην αυτόματη ταμπακέρα μου, κρύβοντάς το τούτη τη φορά κάτω απ' τον καπνό, δεν είχα τίποτα να φοβηθώ, γιατί ήταν βέβαια απίθανο να υποστώ σωματική έρευνα κατά τη διάρκεια της πορείας και κανένας δε θα παραξενευότανε που δεν του δίνω την ταμπακέρα μου να στρίψει τσιγάρο, δεν την είχα δώσει σε κανέναν από τότε που έκρυψα το σημαδεμένο με το δακτυλικό μου αποτύπωμα, μη εμφανισμένο τότε τσιγαρόχαρτο ανάμεσα στα άλλα τσιγαρόχαρτα και όταν μού ζήτηγε κάποιος τσιγάρο, του τόστριβα αμέσως ο ίδιος και σε κάνα - δυο που επιμένανε, απάντησα πως δεν τη δίνω την ταμπακέρα μου, για να μη μου χαλάσουν τον λεπτό, αυτόματο μηχανισμό της —ενώ η αλήθεια ήταν πως φοβόμουνα μην τύχει και μου πάρουν κατά λάθος το σημαδεμένο τσιγαρόχαρτο και το καπνίσουν— μα όταν το εμφάνισε η Ρένα, θεώρησα σκοπιμότερο να το κρύψω κάτω απ' τον καπνό, μη τύχει και δει κανένας, την ώρα που θάνοιγα την ταμπακέρα, τα κατάμαυρα νούμερα και τόκρυψα το τσιγαρόχαρτο στον επίδεσμο, όταν έμεινα πια ολομόναχος, όταν έθαψα πια τον Λυσίμαχο, χωρίς βεβαίως να αυτοτραυματιστώ) και τόσωσα λοιπόν το σημείωμα, το φύλαξα πιο προσεχτικά κι απ' την κομματική μου ταυτότητα και θα λύσω σήμερα τον επίδεσμο και θα σας επισυνάψω το «επισκεπτήριό μου», για να πειστείτε εμπράκτως και γραπτώς ότι δε σας κρύβω τίποτα, γιατί όπως είπα, το αποφάσισα να παίξω το κεφάλι μου κορώνα - γράμματα, να ρίξω το σημείωμα στον αέρα στριφογυριστό, να πέσει ή «έμπιστος», ή «προδότης» (αν κι εδώ που τα λέμε, ως προς αυτό το σημείο, δεν ρισκάρω τίποτα περισσότερο απ' ό,τι ρισκάρησα ως τα τώρα, ισχυριζόμενος κατά τρεις διαφορετικούς τρόπους ότι δεν το έχω πια το «επισκεπτήριό μου», διότι κι αν το 'χα δώσει πράγματι στον λοχαγό Ανδρόνικο κι αν το 'χα κρύψει στην αριστερή μου αρβύλα κι αν το 'χα αφήσει μέσα στην κατασχεμένη ταμπακέρα μου, πάλι το 'παιζα κορώνα - γράμματα το κεφάλι μου, δεδομένου ότι ο ταξίαρχος Οδυσσέας, ή βρίσκεται, ή δεν βρίσκεται εν ζωή κι αν ζει μπορεί να μαρτυρήσει και να αποκαλύψει το περιεχόμενο των οχτώ τετράδων και άρα πήγε χαμένος ο κόπος μου, άδικα τις έγγραψα τις τρεις παραλλαγές, άχρηστες και για σας και για μένα οι παραλλαγές μου) το αποφάσισα πάντως όπως και να 'χει να επισυνάψω το σημείωμα σήμερα κιόλας, άχρηστο ίσως κι αυτό, μια και μπορεί να μην έχει καμιά σχέση με το άτομό μου, μια και μπορεί να μην προσθέτει τίποτα στα όσα ήδη γνωρίζετε για την Επιχείρηση Κιβώτιο, μια και μπορεί να μην το διαβάσετε καν, όπως δεν διαβάζετε, απ' ό,τι μου είναι δυνατόν να κρίνω, τα χαρτιά μου και το μόνο που με παρηγορεί (μαύρη παρηγοριά!) είναι που κι όλη η Επιχείρηση Κιβώτιο στο σύνολό της, στάθηκε άχρηστη κι αυτή, άχρηστες οι εκτελέσεις, άχρηστοι οι θάνατοι από χίλιες αιτίες, οι κυανισμοί, άχρηστα τα πάντα, παρ' όλο που τόφερα εις αρίστην κατάστασιν το κιβώτιο στην πόλη Κ και φτάνοντας στην Έδρα της Στρατιωτικής Διοικήσεως,

δηλαδή στο πρώην Γυμνάσιο της Κ, ακολουθώντας τον δρόμο που μου υπέδειξε ο ταβλαδόρος της κεντρικής πλατείας, παρέδωσα το κιβώτιο και ο διοικητής της πόλεως Κ, ο συνταγματάρχης Αγαμέμνων, μούσφιξε το χέρι και με τα δυο του χέρια, με αγκάλιασε με δάκρυα στα μάτια, με φίλησε τρεις φορές σταυρωτά (λες κι ήταν ρώσος, σκέφτηκα, έτσι με φίλαγε η Νατάσα Ιβάνοβνα) και διέταξε να κατεβάσουν το κιβώτιο στο υπόγειο και το κουβαλήσανε προσεχτικά οι φαντάροι και το απιθώσανε στο πέτρινο δάπεδο του υπόγειου διαδρόμου και ο συνταγματάρχης Αγαμέμνων τοποθέτησε φρουρά να φυλάει το κιβώτιο, τρεις φαντάρους οπλισμένους με αυτόματα απ' τη μια μεριά του διαδρόμου, τρεις φαντάρους απ' την άλλη, να το προσέχουμε εκεί σαν τα μάτια τους, ώσπου να επιστρέψει στην πόλη Κ ο γραμματέας της Επιτροπής Πόλης Χαρίλαος, να ανοιχτεί το κιβώτιο ενώπιον των στρατιωτικών και των κομματικών αρχών και με ρώτησε ο συνταγματάρχης Αγαμέμνων τι θα 'θελα να κάνω στο μεταξύ (υπήρχανε, μου είπε, και κορίτσια στην πόλη Κ, που περνάγανε ταχτικά από ιατρική εξέταση) μα εγώ ήμουν ψόφιος απ' την κούραση και τη νύστα, ζήτησα ένα κρεβάτι και με καθαρά σεντόνια αν ήταν δυνατόν και βέβαια ήτανε, μου παραχωρούσε ευχαρίστως το δικό του ο υπασπιστής του λοχαγός Θεμιστοκλής, που έμενε δίπλα στο πρώην Γυμνάσιο, σ' ένα μονώροφο σπίτι και η μισόκουφη γριά, που περιποιότανε τον λοχαγό Θεμιστοκλή, μου 'στρωσε πεντακάθαρα σεντόνια και κοιμήθηκα ξερός μέσα στο άρωμα της λεβάντας και δεν ξέρω τι ώρα ήτανε, είχε πάντως σκοτεινάσει, όταν με ξύπνησε σκουντώντας με βάνουσα ο λοχαγός Θεμιστοκλής και είδα πίσω του τρεις φαντάρους με αυτόματα, με βάλανε και ντύθηκα στα σβέλτα και με φέρανε υπό συνοδείαν στο γραφείο σας, στο δεύτερο πάτωμα του πρώην Γυμνασίου κι από κει και πέρα, περιπτώ βεβαίως να προσθέσω, το ξέρετε πολύ καλά ότι αρχίσατε αμέσως την προανάκριση, ρωτώντας με ποιος το γέμισε το κιβώτιο, πότε, πού και από ποιον οξυγονοκολλήθηκε, μπροστά σε ποιους και απάντησα πως δεν ξέρω ποιος το γέμισε και με τι, ξέρω μόνο πως το οξυγονοκόλλησε ο Ιωάννης Κεπέσης (δηλαδή και πάλι, δεν ήμουνα αυτόπτης μάρτυς, το άκουσα, κυκλοφορούσαν φήμες) και ο Ιωάννης Κεπέσης εκτελέστηκε στον νότιο τοίχο του ιερού ναού της Ζωοδόχου Πηγής, αυτό είναι σίγουρο, με τη φόρμα του και τα μαύρα προστατευτικά γυαλιά του κι αφήσανε εκεί το πτώμα του ως το μεσημέρι, να το δει όλος ο κόσμος, μα δεν ξέρω ποιος παρέστη στην οξυγονοκόλληση, ο Ιωάννης Κεπέσης εκτελέστηκε πριν φτάσω εγώ στην πόλη Ν και θύμωσα σε μια στιγμή και έχασα την ψυχραιμία μου, νυσταγμένος, μισοκοιμισμένος ως ήμουνα και φώναξα, «Προς τι όλες αυτές οι ερωτήσεις;» και με αρπάξατε απ' τον σβέρκο, απ' τον γιακά του ντριλινου σακκακιού με αρπάξατε ιδιοχειρώς και σπρώχνοντάς με, τραβώντας με απ' τον γιακά, με κατεβάσατε στο υπόγειο και είδα το κιβώτιο αφρούρητο, ανοιχτό και με αναγκάσατε να σκύψω πάνω απ' το ανοιχτό κιβώτιο, πιέζοντας το κεφάλι μου προς τα κάτω, όπως κάνουμε με ένα κουτάβι, ή ένα γατί, που μαγάρισε τον τόπο και το μαθαίνουμε να μην το ξανακάνει, χώνοντας τη μύτη του στις μαγαρισιές του και χτυπώντας το ταυτόχρονα με ένα λουρί, να μάθει να φέρεται, έτσι ακριβώς το χώσατε κι εμένα το κεφάλι μου μέσα στο ανοιχτό κιβώτιο και μόνο το λουρί σάς έλειπε και ήτανε το ίδιο εκείνο σιδερένιο κιβώτιο, που βρήκαμε οξυγονοκολλημένο στο Οπλοστάσιο της πόλεως Ν και το τοποθετήσαμε μέσα στο ξύλινο κιβώτιο, μα τώρα, οι σανίδες, τα άχερα και το σκοινί που χρησιμοποιήσαμε για να κατεβάσουμε το σιδερένιο κιβώτιο μέσα στο ξύλινο ήτανε όλα πεταμένα ολόγυρα στο σιδερένιο κιβώτιο και το σιδερένιο κιβώτιο ήταν ανοιχτό, είχαν φέρει προφανώς έναν οξυγονοκολλητή, που έκοψε την απάνω λαμαρίνα, καίγοντάς την με τη γαλάζια του φλόγα, λυώνοντας με τη γαλάζια φλόγα τη χοντρή λαμαρίνα της απάνω έδρας, προχωρώντας αργά, σταθερά, σε απόσταση τριών πόντων συνεχώς απ' τις απάνω ακμές του κύβου (το κιβώτιο ήτανε ένας κανονικός κύβος, ένα κυβικό μέτρο ακριβώς το υπολογίζω, γιατί όταν στάθηκα δίπλα του, τότε που το χρησιμοποιούσανε για τραπέζι στο Οπλοστάσιο, μου έφτασε στη ζώνη μου και άρα για τραπέζι ήτανε ψηλότερο απ' το κανονικό) κόβοντας δηλαδή με τη γαλάζια φλόγα ένα τετράγωνο λίγο μικρότερο απ' το τετράγωνο της

απάνω έδρας και πολύ σωστά, γιατί ένα μέταλλο μπορεί να σπάσει οπουδήποτε αλλού, εκτός από κει που είναι οξυγονοκολλημένο και άρα είναι πιο δύσκολο, φαντάζομαι, να λυώσει το μέταλλο στο οξυγονοκολλημένο σημείο και συνεπώς, θα ήτανε πιο δύσκολο να λυώσουν τις ακμές, ενώ έτσι, λυώσανε την απάνω λαμαρίνα, κρατώντας την βέβαια την τελευταία στιγμή, να μην πέσει μέσα στο κιβώτιο και είδα το κομμένο τετράγωνο κομμάτι της χοντρής λαμαρίνας πεταμένο κι αυτό εκεί δίπλα, ανώμαλο και καμένο, λυωμένο και ξαναπαγωμένο το μέταλλο στην περίμετρο του λίγο μικρότερου απ' την απάνω έδρα τετραγώνου (αν και ποιας απάνω έδρας, κανείς δε μας είπε να μην αναποδογυρίσουμε το κιβώτιο και θυμάμαι πως όταν το φορτώναμε στο δεύτερο κάρο, ξεκινώντας απ' την πόλη Ν και θελήσαμε να το σπρώξουμε πιο μέσα στο υπόγειο, κάπου σκάλωσε, δεν γλίστραγε και το φέραμε τούμπα και δεν ξέρω πόσες τούμπες ξαναπήρε όταν έπεσε ο πεύκος πάνω στο δεύτερο κάρο και φορτώσαμε το κιβώτιο στο πρώτο, ποιο πάνω λοιπόν και ποιο κάτω, αφού δεν είχε καμιά απολύτως ένδειξη, όπως γίνεται με ορισμένα κιβώτια, που περιέχουν εύθραυστα κυρίως εμπορεύματα) και με το κεφάλι μου χωμένο μέσα στο ανοιχτό κιβώτιο, μέσα σε κείνη τη μεγάλη, τετράγωνη τρύπα, έχουσα μέγεθος η τρύπα ένα τετραγωνικό μέτρο μείον τους τρεις πόντους της λαμαρίνας γύρω - γύρω εν είδη πλαισίου, είδα στο φως του γλόμπου, που ήτανε κρεμασμένος απ' το θολωτό ταβάνι και έφεγγε αρκετά, μολονότι σκονισμένος, είδα πως το κιβώτιο ήταν άδειο και έσκυψα ακόμα περισσότερο, βάζοντας μέσα και τα χέρια μου και άρχισα να ψαχουλεύω, μεθοδικά, να ψάχνω παντού, όλες τις μέσα επιφάνειες, ανασηκώθηκα στις μύτες των ποδιών μου για να φτάσουνε τα χέρια μου στην κάτω έδρα του κύβου και ψαχουλεύοντας έτσι, βρήκα κάτι μετάλλινα, κολλημένα στην κάτω λαμαρίνα γρομπαλάκια, που προχωρούσανε σε ίσια σχεδόν γραμμή κατά μήκος των κάτω τεσσάρων ακμών, σε απόσταση δύο δάχτυλα περίπου όλα τους απ' τις ακμές και δεν άργησα να καταλάβω πως ήταν το λυωμένο μέταλλο (ξαναπαγωμένο τώρα πια) που έπεφτε κόμπους - κόμπους, καθώς έλυωνε η γαλάζια φλόγα την απάνω λαμαρίνα και έχοντας πειστεί πως δεν πρόκειται να βρω τίποτε άλλο, όρθωσα το κορμί μου, σας κοιτάξα μην ξέροντας τι να πω, ή μάλλον, θυμάμαι πως είπα βλακοδέστατα, «Είναι άδειο», λες και δεν το ξέρατε, μα εσείς, είχατε κιάλας ηρεμήσει, ή αλλάξατε τακτική και με πήρατε απ' το μπράτσο, σχεδόν φιλικά και ξανανεβήκαμε στο γραφείο σας, όπου συνεχίσατε ψυχραιμότατα την προανάκριση, ρωτώντας συνεχώς τα ίδια και τα ίδια κι εγώ απαντούσα, «Δεν ξέρω», καθισμένος στην καρέκλα μου (γιατί είχατε την καλοσύνη να μου πείτε να καθίσω, μου προσφέρατε μάλιστα και τσιγάρο, ενώ εσείς κόβατε βόλτες στο γραφείο κι απ' το παράθυρο φαινότανε να κυματίζει στο φεγγαρόφωτο, πέρα στο βάθος, πάνω στην πιο ψηλή πολεμίστρα του Ενετικού Φρουρίου, η σημαία μας) απαντούσα «Δεν ξέρω» σε όλες τις ερωτήσεις σας («Ποιος το γέμισε το κιβώτιο;» «Ποιος το άδειασε;» «Ποιος έφερε το περιεχόμενο του κιβωτίου στην πόλη Ν;») δεν ξέρω και τώρα, ό,τι ήξερα το έχω καταθέσει, τόγραψα, το ξανάγραψα, το διόρθωσα, το συμπλήρωσα, ομολόγησα περιπτώσεις όπου απέκρυψα ένα μέρος της αλήθειας, γιατί βέβαια κανένας κατηγορούμενος δεν πάει να επιβαρύνει τη θέση του, αν και πάλι αναρωτιέμαι, για εκατοστή φορά, πώς είναι δυνατόν να είμαι κατηγορούμενος, αφού σας απέδειξα με την πιο τετράγωνη λογική, από την πρώτη κιάλας μέρα, ότι δεν είναι δυνατόν να ευθύνομαι ούτε στο ελάχιστο για όλη αυτήν την ιστορία, δεν φταίω εγώ που το κιβώτιο βρέθηκε άδειο, εγώ το πίστευα γεμάτο και γι' αυτό το έφερα στην πόλη Κ και το παρέδωσα στις αρμόδιες αρχές (τι βλάκας που ήμουνα ως τα τώρα, να το, το βρήκα, αυτό είναι το συντριπτικότερο επιχείρημά μου!) το παρέδωσα στις αρμόδιες αρχές και συνεπώς, αν ήξερα ότι ήτανε άδειο, θα πρέπει νάμουνα τρελλός, γιατί μόνο ένας τρελλός κουβαλάει εν γνώσει του ένα άδειο κιβώτιο, παίζοντας χίλιες φορές κορώνα - γράμματα τη ζωή του κι αν το άδειασα εγώ, θα πρέπει να είχα απίθανο θράσος να 'ρθω να σας το παραδώσω, θριαμβευτής και τροπαιούχος, ήρωας τάχα, ξέροντας πως σε λίγο θα γίνει φανερή η απάτη μου και θα υποστώ τα επίχειρα της βλακείας μου και δεν είναι τάχα λογικότερο να σκεφτείτε πως αν το άδειαζα,

θα 'πρεπε να παραδώσω το περιεχόμενό του στον εχθρό και άρα να λιποτακτήσω και είναι ποτέ δυνατόν να φαντάζεστε ότι παρέδωσα το γεμάτο κιβώτιο στον εχθρό, το αντικατέστησα με ένα άδειο, όμοιο κι απaráλλαχτο και σας έφερα το άδειο (για να κερδίσω τι, που να πάρει η οργή!) μα θα μου πείτε, εσύ βέβαια δεν είχες να κερδίσεις τίποτα, δεν επρόκειτο να σου πούμε ευχαριστώ, που μας έφερες ένα άδειο κιβώτιο, ο εχθρός όμως θα κέρδιζε, γιατί άλλο να πέσει ένα γεμάτο κιβώτιο στα χέρια του εχθρού κι άλλο να μας δημιουργηθεί η εντύπωση ότι μεταφέρθηκε κανονικά, ήτανε όμως άδειο, για λόγους που δεν ξέρουμε ακόμα, αλλά εν πάση περιπτώσει, λόγω δικής μας υπαιτιότητας, διότι αν ήτανε άδειο το σιδερένιο κιβώτιο όταν το έβαλες, όπως λες, μέσα στο ξύλινο, τότε ευθύνονται οι σύντροφοι που φέρανε το σιδερένιο στην πόλη N (οξυγονοκολλημένο ήδη στην περίπτωση αυτή, μια και δεν είναι σίγουρο ότι το οξυγονοκόλλησε πράγματι ο Ιωάννης Κεπέσης) ή ευθύνονται οι σύντροφοι που βάλανε εν γνώσει τους τον Ιωάννη Κεπέση να οξυγονοκολλήσει ένα άδειο κιβώτιο και τον σκοτώσανε ύστερα για να μη μαρτυρήσει το μυστικό κι αν θέλεις να πάρουμε μια - μια τις εκδοχές, έχουμε πρώτον, να ήταν άδειο το κιβώτιο, οπότε ευθύνονται αυτοί που είπαμε, δεύτερον να το αντικατέστησε ο εχθρός στην πορεία (διότι πώς μπορείς να ξέρεις ότι δεν υπήρξε περίπτωση όπου όλες οι βάρδιες το ρίξανε στον ύπνο, σταματάγατε δα κάθε τόσο, για να κοιμηθούνε τα άλογα, δε βαδίζατε δα συνεχώς και δεν μπορείς να ξέρεις, λόγου χάρη, τι συνέβη όταν τόσκασες και πήγες στις Κυδωνιές, τάχα για να βρεις τη Ρένα — ξέρω εγώ ποιον πήγες και βρήκες; — έφυγες τότε παίρνοντας μαζί σου το στυλιάρι, το πουκάμισο του κυανισμένου, το μπιντόνι με τη βενζίνη και γύρισες χωρίς να ξαναφέρεις τίποτα απ' όλα αυτά και κανέναν δεν κατάλαβε πως λείψανε και κανέναν δε σε είδε να φεύγεις και να γυρίζεις, κανέναν δεν τόμαθε εκτός απ' τον Λυσίμαχο και τον αντικατέστησες ωραία - ωραία τον Λυσίμαχο απάνω στην κολόνα και ήσουν εκεί στις έξη το πρωί, τάχα πως έκανες κανονικά τη βάρδια σου κι αφού μπόρεσες εσύ να κλέψεις το στυλιάρι και το μπιντόνι και θα μπορούσες κάλλιστα να φέρεις ένα άδειο μπιντόνι και ένα άδειο στυλιάρι, ένα χοντρό καλάμι, θέλω να πω, δικαίωμά μου να υποθέσω ότι ο εχθρός, τη νύχτα εκείνη, έκλεψε το γεμάτο κιβώτιο και το αντικατέστησε με ένα άδειο, οπότε ευθύνονται οι σύντροφοι της Αποστολής που κοιμηθήκανε στα ερείπια του Ναού της Δήμητρας και κατά πρώτον λόγο εσύ προσωπικά, που εγκατέλειψες αυθαιρέτως τη βάρδια σου) τρίτον, να σου κλέψανε και να σου αντικαταστήσανε το κιβώτιο απ' το σημείο v_{13} κι ύστερα (γιατί δεν έμεινες άγρυπνος βέβαια, τέσσερα ολόκληρα εικοσιτετράωρα, αλλού αυτά!) τέταρτον, να τόδωσες εσύ ο ίδιος στον εχθρό το κιβώτιο, γιατί είσαι απλούστατα προδότης, όπως το λέει πιθανότατα το «επισκεπτήριό σου», πέμπτον, να το αδειάσανε το κιβώτιο εδώ στον υπόγειο διάδρομο οι σύντροφοι που το ανοίξανε και ήρθαν, κατάπληκτοι τάχα, περιδεείς και απελπισμένοι έως θανάτου και μου αναφέρονε πως το βρήκανε τάχατες άδειο και για να επανέλθω στην προσωπική σου ευθύνη, καταλαβαίνεις ελπίζω σε τι σύγχυση θα κατάφερνε να μας βάλει ο εχθρός αν υποθέσουμε ότι σε έπειθε να μην περιοριστείς μονάχα να του παραδώσεις το κιβώτιο, να μην προσχωρήσεις μόνο στις γραμμές του, όπως είπες μόνος σου λίγο παραπάνω, αλλά να του προσφέρεις και μια επιπλέον, ακόμα μεγαλύτερη υπηρεσία, φέρνοντάς μας εμάς ένα άλλο κιβώτιο, άδειο και μη μου λες εμένα, «Τι θα κέρδιζα, που να πάρει η οργή!» πολλά κερδίζει όποιος προσχωρεί στον εχθρό, αρκεί να τάχει σε εκτίμηση ετούτα τα πολλά κι αν δεν τόκανες με δική σου θέληση, μπορεί να σε αναγκάσανε, πάντα υπάρχει τρόπος να αναγκάσεις τον οιονδήποτε να πράξει το ο,τιδήποτε, ναι, ναι, σωστά τα λέτε, όλα είναι πιθανά, όλες και οι πέντε εκδοχές σας, περιπτόν λοιπόν να συνεχίσω, θα σας επιστρέψω τις κόλλες λευκές, θα τις αφήσω εκεί λευκές, θέλω να πω κι ας φέρνει κι άλλες ο δεσμοφύλακας κάθε πρωί κι ας μαζευτούνε εκεί, στοίβα ολόκληρη στη γωνιά, δίπλα στη βούτα, ή μάλλον θα τις σκίσω μικρά - μικρά κομματάκια, να καταλάβετε επιτέλους πως ως εδώ ήτανε, δεν συνεχίζω άλλο, τα είπα όλα, όλα τα ομολόγησα, όλα τα διευκρίνισα, επιμένοντας ακόμα και σε άχρηστες λεπτομέρειες, σε παλιές και νέες ιεραρχίες, σε πρώην και νυν βαθμούς, σε

προβιβασμούς, υποβιβασμούς και μεταθέσεις από τη μια διμοιρία στην άλλη, καταγράφοντας όλες τις αλλαγές με το νι και με το σίγμα, χωρίς να κάνω λάθος πουθενά, ως προς αυτό είμαι σίγουρος, όλα γίνανε όπως τα είπα (δηλαδή τη δεύτερη φορά, σύμφωνα με τον χάρτη Νο 2) έκατσα και τα θυμήθηκα όλα ένα - ένα, βασανίζοντας κάθε φορά τη μνήμη μου, προσπαθώντας να δω καθαρά τα πρόσωπα των συντρόφων μου, μην τύχει και μπερδέψω την πρώτη με τη δεύτερη διάβασή μας από τη Μεγάλη Λίμνη, λες και είχε καμιά σημασία για σας σε ποιο σημείο πέθανε ή κυανίστηκε ο ένας ή ο άλλος, εσάς σας φτάνει που συντάξατε έναν κατάλογο απωλεσθέντων, άχρηστες λοιπόν και γελοίες όλες αυτές οι λεπτομέρειες, αφού δε σας χρειάζονται, σε κανέναν δε χρειάζονται και θα υπάρχουνε σίγουρα κι άλλες λεπτομέρειες το ίδιο άχρηστες, όλο το γραφτό μου τελικά είναι γελοίο κι άχρηστο και καλά που κρατήθηκα και δεν έγραψα τα όσα λέγαμε λόγου χάρη στη διάρκεια της πορείας (και τι δεν είπαμε τότε, ελπίζοντας πως θα φτάσει το κιβώτιο στην πόλη Κ, αναλογιζόμενοι με περηφάνεια πως θα τόχει μεταφέρει η ομάδα μας, συνεχώς ελπίζοντας, σε πείσμα όλων των θανάτων και των κυανισμών, ελπίζοντας οι πεθαμένοι τώρα σύντροφοί μου ως την τελευταία στιγμή, καταπίνοντας το κυάνιο όλοι τους, ακόμα κι ο Ταγματάρχης, ή έστω αυτοκτονώντας με περίστροφο σαν τον Σοφοκλή, για να μην επιβραδύνουν την πορεία μας) καλά που περιορίστηκα να αναφέρω ξερά τα γεγονότα, τι μου 'ρθε και κατέγραψα τον διάλογό μου με τον Λυσίμαχο, την τελευταία νύχτα, καλύτερα να σας είχε μείνει η εντύπωση ότι δεν κουβεντιάσαμε ποτέ μας και βαδίζαμε όλοι μας μουγγοί, τι μου 'ρθε και τον πρόσθεσα κείνον τον τελευταίο διάλογο με τον Λυσίμαχο, άχρηστα όλα όσα αφηγήθηκα, μα για σταθείτε, υπάρχει και μια έκτη εκδοχή, μου πέρασε πολλές φορές αυτή η σκέψη (τρυπάνι η σκέψη προχωράει περιστρεφόμενη) μα πάντα την απόδιωχνα, υπάρχει ωστόσο η έκτη εκδοχή και μια και φτάσαμε ως εδώ και απαριθμούμε εκδοχές, θα πω ολόκληρη τη σκέψη μου κι ας κινδυνεύω να χαρακτηριστώ συκοφάντης και να επιβαρύνω τη θέση μου, μα υπάρχει η έκτη εκδοχή, πώς να το κάνουμε, μπορεί το ίδιο το Γενικό Αρχηγείο να μας είχε στείλει εν γνώσει του στην αποτυχία και στον θάνατο (ομάδα αυτοκτονίας ήμασταν) εν γνώσει του και σκόπιμα, έχοντας μελετήσει και σχεδιάσει την Επιχείρηση Κιβώτιο κατά τέτοιο τρόπο ακριβώς, ώστε ο σκοπός του Γενικού Αρχηγείου να επιτευχθεί μέσω της δικής μας ακριβώς αποτυχίας και ίσως έτσι να εξηγείται που ο διοικητών Βελισάριος ενέταξε την τελευταία στιγμή τον Λυσίμαχο στην ομάδα μας και τον επέβαλε σαν δήθεν οδηγό μας στον Ταγματάρχη, που πιθανόν να είχε αντιρρήσεις, διότι τίποτα δεν δικαιολογεί την παρουσία του Λυσίμαχου στην ομάδα μας, δεδομένου ότι δεν είχε ούτε βαθμό, ούτε παράσημο, ούτε μόρφωση, ούτε ειδικευση, ούτε πέρασε από δέκα κόσκινα όπως όλοι εμείς οι άλλοι, για τους οποίους αποφάσισε το Γενικό Αρχηγείο, ενώ για τον Λυσίμαχο αποφάσισε μοναχός του ο διοικητών Βελισάριος και ούτε πρυτάνευσε βεβαίως η σκέψη να ενισχυθεί η ομάδα μας μετά την εκτέλεση των πέντε, γιατί αν ήταν έτσι, θα έπρεπε να προστεθούν άλλοι τέσσερις Λυσίμαχοι και ούτε ευσταθεί το επιχείρημα πως ο Λυσίμαχος ήξερε την περιοχή δηλαδή την ήξερε πράγματι, αλλά τι τον θέλαμε τον οδηγό, μια και είχαμε τον επιτελικό χάρτη και τα καθημερινά μηνύματα του Γενικού Αρχηγείου και όντως αποδείχτηκε πως ο Λυσίμαχος μόνο σε μένα πρόσφερε υπηρεσία με τις τοπογραφικές του γνώσεις, υποδεικνύοντάς μου τη σιδηροδρομική γραμμή και το βαγονέτο και συνεπώς αποδείχτηκε ότι ο Λυσίμαχος, σαν οδηγός, δεν πρόσφερε απολύτως τίποτα, για να μην πω ότι η προσφορά του ήταν αρνητική, μια και με διευκόλυνε να λείψω και να πάω να δω τη Ρένα, μα ο διοικητών Βελισάριος τον προσκόλλησε στην ομάδα μας, ακριβώς διότι ήξερε ότι ήμασταν όλοι μας καταδικασμένοι με απόφαση του Γενικού Αρχηγείου να σκοτωθούμε και ήθελε να ξεφορτωθεί στα σίγουρα ο διοικητών Βελισάριος τον στρατιώτη Λυσίμαχο, διότι απλούστατα, είχε βάλει στο μάτι το κορίτσι του Λυσίμαχου, την Παναγιώτα, μια κοπέλλα δεκαεννιά χρονών, όμορφη σαν τα κρύα νερά, έναν χρόνο μικρότερη απ' τον Λυσίμαχο και ποιος ξέρει, μπορεί η Παναγιώτα να ξιππάστηκε απ' τα

αντισυνταγματαρχικά γαλόνια του Βελισάριου, μπορεί και να της άρεσε σαν άντρας, γιατί ήτανε σαραντάρης μεν, αλλά αρκετά συμπαθητικός και ούτε φόραγε μαύρα γυαλιά ηλίου, φυμέ ήτανε τα γυαλιά του, ή μπορεί και να την έξεβίασε ο διοικητεύων Βελισάριος, απειλώντας την πως αν δεν δεχτεί, θα βασιστεί στη μαρτυρία μου και θα στείλει τον Λυσίμαχο στο στρατοδικείο, όπου θα καταδικαστεί σε θάνατο ως συλληφθείς κοιμόμενος εν ώρα σκοπιάς και θα εκτελεστεί στον νότιο τοίχο της Ζωοδόχου Πηγής και έτσι εξηγείται το γεγονός ότι ο διοικητεύων Βελισάριος κουκούλωσε την υπόθεση και ο Λυσίμαχος έμεινε με την εντύπωση πως τον κάλυψα και δεν τον ανέφερα (ενώ τον ανέφερα, πρώτον διότι, όπως ξαναείπα, το θεώρησα καθήκον μου και δεύτερον διότι ήτανε και με το παραπάνω αρμόδιος ο διοικητεύων Βελισάριος να ακούσει την αναφορά μου, ανώτερός μου ήτανε, δεν ήτανε κατώτερός μου, σαν τον προγυμναστή μας, να μην μου κάνει κέφι να αναφερθώ σε έναν κατώτερο, με αποτέλεσμα να μην πω τίποτα τελικά για κείνη τη λέξη που είδα γραμμένη στον μαυροπίνακα και την ξανάβλεπα κάθε φορά που έμπαινα στην πρώην αίθουσα χειροτεχνίας, δηλαδή στον θάλαμό μας στο πρώην Γυμνάσιο και με έπιασε κάτι σαν πείσμα και είπα μέσα μου, «Δε λέω τίποτα, ας βρεθεί κάποιος άλλος να μπει στον μπελά», μα δε βρέθηκε κανείς, ίσως γιατί δεν έδωσαν σημασία, ίσως γιατί τους έπιασε και τους άλλους το ίδιο πείσμα κι η λέξη έμεινε εκεί, γραμμένη καθαρά — δηλαδή, όχι και τελείως καθαρά, γιατί ο μαυροπίνακας είχε μισοασπρίσει από τη σκόνη της κιμωλίας και δεν ήταν πια και τόσο μαύρος και επιπλέον, η λέξη δεν ήτανε γραμμένη με κεφαλαία, μπορεί λοιπόν να είχε μείνει εκεί από ένα σβησμένο παιδικό κείμενο ορθογραφίας, ναι, θυμάμαι τώρα πως τα γράμματα μου φάνηκαν παιδικά και είχαν μείνει κάμποσα σχέδια στον πίνακα, ένα λουλούδι μεταξύ των άλλων, με κόκκινα πέταλα, πράσινα φύλλα και κίτρινους ύπερους, έτσι που τελικά, μέσα σε όλα εκείνα τα σχέδια και τις γραμμές της άσπρης και της πράσινης και της κόκκινης και της κίτρινης κιμωλίας, μέσα σε όλα εκείνα τα σβησίματα και τα ξαναγραψίματα, η λέξη που λέω, ίσως να μη χτύπαγε και τόσο στο μάτι, ήταν όμως ευδιάκριτη, μολονότι θαμπά γραμμένη, μισοσβησμένη πιθανόν, μολονότι η μόνη λέξη μέσα σε όλα εκείνα τα σχέδια — εν πάση περιπτώσει δεν είπα τίποτα στον προγυμναστή μας και τώρα που το ξανασκέφουμαι, αναρωτιέμαι μήπως είχε μείνει πράγματι εκεί, γραμμένη από ένα παιδί, μήπως δεν έλεγε «θάνατος», μα «Θανάσης» λόγου χάρη και είχα θυμάμαι σκεφτεί να αναλάβω πρωτοβουλία και να τα σβήσω όλα, να καθαρίσω τον μαυροπίνακα, βρήκα μάλιστα και το σφουγγάρι, μα ήτανε κατάξερο, οι βρύσες δεν τρέχανε στους νεροχύτες της πρώην αίθουσας χειροτεχνίας, ξεράθηκε και το μεγάλο κομμάτι του πηλού, που το είχανε τυλίξει με μια βρεγμένη κάποτε λινάτσα και λοιπόν, βαρέθηκα να κατέβω κάτω στο προαύλιο, να βρέξω το σφουγγάρι και να ξανανέβω απάνω, το ανέβαλα συνεχώς και με το σήμερα - αύριο έφτασε η μέρα που μαζέψαμε τις κουβέρτες μας από το σανιδένιο πάτωμα και φύγαμε, ξαφνικά κι αναπάντεχα, τη νύχτα προς την 12η Ιουλίου 1949 και η λέξη έμεινε εκεί) τον Λυσίμαχο όμως τον ανέφερα και ο διοικητεύων Βελισάριος κουκούλωσε την υπόθεση, τον προσκόλλησε στην ομάδα μας και πέτυχε έτσι τον σκοπό του, όπως θα τον πετύχαινε και το Γενικό Αρχηγείο (σύμφωνα με την έκτη εκδοχή) αν σκοτωνόμουνα κι εγώ, αν χανόταν το κιβώτιο, αν δεν έφτανε ποτέ στην πόλη Κ, ναι, το λέω και πέστε με υβριστή και συκοφάντη, αυτός ήτανε ο σκοπός του Γενικού Αρχηγείου, γιατί αν ήθελε πράγματι να φτάσει το κιβώτιο στην πόλη Κ, θα μπορούσε κάλλιστα να το φορτώσει σε ένα τζιπ και θα έφτανε σε μια μέρα σώο και αβλαβές, κιβάρ, μα προς τι να φτάσει ένα άδειο κιβώτιο (μια και σύμφωνα με την έκτη εκδοχή που προτείνω — υπόθεση κάνουμε βεβαίως — το Γενικό Αρχηγείο έστελνε εν γνώσει του ένα άδειο κιβώτιο) προς τι να φτάσει λοιπόν σύμφωνα μ' αυτή τη λογική, δεν έπρεπε να φτάσει, μα να περιφέρεται το κιβώτιο, όλο να προχωράει και να πορεύεται και να πλησιάζει στο υποτιθέμενο τέρμα, όλο να διαδίδεται η φήμη πως μια επιχείρηση υψίστης σημασίας βρίσκεται εν εξελίξει, πως όπου να 'ναι φτάνει το κιβώτιο στην πόλη Κ, πως όπου να 'ναι φτάνει συνεπώς η νίκη, μόνο που υπάρχουν δυσκολίες, παρουσιάζονται εμπόδια, αναγκάζεται το

κιβώτιο να στρίβει και να ξαναστρίβει, κυκλοφέρνοντας, περνώντας δυο και τρεις φορές από το ίδιο σημείο, ή μάλλον απ' τα ίδια σημεία, πορευόμενο ωστόσο συνεχώς, όλο να διαδίδεται η φήμη, που έφτασε ως και στ' αυτιά της Ρένας και πώς να μη φτάσει, μια και δεν διασχίζαμε ερήμους φυσικά, όλο και μας τύχαινε να συναντάμε αγρότες και μεταγωγικά αυτοκίνητα στο δρόμο, να περνάμε μέσα από χωριά, έστω και νύχτα, ή να τα παρακάμπτουμε, μα παρακάμπτοντάς τα, προκαλούσαμε ίσα - ίσα ακόμα περισσότερο την περιέργεια κι ούτε ήτανε και τόσο αποτελεσματικό το καμουφλάζ των κάρων και από ένα σημείο κι ύστερα, μετά τους δυο μεγάλους κύκλους, θα πρέπει να 'φτασε η στιγμή που το Γενικό Αρχηγείο αποφάσισε να τελειώσει πια η περιφορά του κιβωτίου, να λείψει πια το κιβώτιο απ' τη μέση, να λείψουνε και όσοι είχαν απομείνει απ' την ομάδα μας, για να μπορεί να πει πως σχεδίασε, οργάνωσε και έβαλε μπροστά μια αποφασιστική επιχείρηση, μα κάποιιο λάθος, κάποια διαρροή πληροφοριών, κάποια προδοσία ίσως, επέτρεψε στον εχθρό να βάλει χέρι στο κιβώτιο, εξοντώνοντας τη φρουρά του και συνεπώς, έπρεπε να διορθωθεί το λάθος, να τιμωρηθούν οι προδότες και να ξαναρχίσει η προσπάθεια απ' την αρχή κι έτσι εξηγείται που τινάχτηκε το κάρο, τα άλογα και όλη η δεύτερη διμοιρία μαζί με την Ξύλινη Γέφυρα, επίτηδες μας δώσανε μια ωρολογιακή βόμβα, που μπορούσαμε τάχα να την ρυθμίσουμε εμείς με το ζυπνητήρι, ενώ στην πραγματικότητα ήταν κατασκευασμένη έτσι ώστε να εκραγεί μόλις έβαζες την πρίζα στην υποδοχή της και έτσι εξηγείται το γεγονός ότι θα πέφτανε απάνω μας οι βόμβες των αεροπλάνων αν δεν είχαμε χασομερήσει τσαλαβουτώντας στο ποταμάκι, ναι, ξέρω πολύ καλά τι λέω, το ίδιο το Γενικό Αρχηγείο θα πρέπει να φρόντισε να φτάσει η πληροφορία στον εχθρό, πως θα βρισκόμαστε την τάδε μέρα, την τάδε ώρα στη στροφή προς Λυκόβρυση και έτσι, πάνω απ' όλα, εξηγείται το γεγονός ότι μετά τη μάχη της Πέτρινης Γέφυρας, κανένας τραυματισμένος εχθρός δε μίλησε, γιατί απλούστατα κανένας τους δεν ήτανε εχθρός, όλοι τους ήτανε δικοί μας μαχητές κι αγωνιστές, οι εχθροί δεν κρατάνε κλειστό το στόμα τους, όταν βλέπουν έναν Τηλέμαχο να εκτελεί μπροστά τους, τον έκανε μετά τον άλλον τους τραυματισμένους συμπολεμιστές τους, όταν βλέπουν πως την επόμενη στιγμή θα έρθει κι η σειρά τους και αρκεί να μιλήσουν για να αποφύγουν την χαριστική, όταν τους πατάει με το γουρουνοτσάρουχο ένας Ταγματάρχης πάνω στη γαζωμένη απ' τη ριπή κοιλιά, όχι, δεν αντέχουνε κι ας είναι όσο θέλετε γυμνασμένοι κι ας ανήκουνε στους πλέον επίλεκτους λόχους ορεινών καταδρομών, δικοί μας ήτανε, που προτιμούν να κόψουνε τη γλώσσα τους με τα δόντια παρά να μιλήσουν, που προτιμούν να πεθάνουνε κάτω από χίλιων λογιών βασανιστήρια (σαν την Κλειώ μου, ναι, κι ας προτίμησε τον Αλέκο η Κλειώ μου κι ας κατάντησε δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να την συναντάω στα επαναστατικά ραντεβού, γιατί εξακολουθούσα βλέπεις να είμαι καθοδηγητής της και το ξέραμε κι οι δυο πως ήταν άχρηστα και περιττά τα ραντεβού μας, μια και δεν είχα βέβαια να προσθέσω τίποτα στα όσα είχε ήδη ακούσει η Κλειώ απ' τον Αλέκο κι ας μη μου 'μενε πια τίποτ' άλλο, εξόν που την έλεγα Κλικλιώ, τάχατες περιπαιχτικά, πως πάω να της κολλήσω τάχατες ένα αστείο παρατσούκλι, λέγοντας πως η Κλειώ είχε μια περίεργη προτίμηση στα «κλι» — Κλυταιμνήστρα - Κλειώ — μα για μένα ήτανε χαϊδευτικό το Κλικλιώ της Κλειώς μου κι αν έγινε ό,τι έγινε με τη Ρένα, είναι επειδή, απ' την πρώτη στιγμή, τότε που ξανασυναντηθήκαμε, άρχισε κι αναβόσβηνε στο μυαλό μου, σαν κίτρινο φανάρι της τροχαίας, η σκέψη πως έπρεπε να προχωρήσω, έπρεπε να επισφραγίσω, έπρεπε να γίνει απτή, χειροπιαστή η διαβεβαίωση της Ρένας πως όλη εκείνη η συζήτηση για τη σωτηρία του Χάρη ήτανε «παιδιάστικα καμώματα») ναι, μονάχα οι δικοί μας δε μιλάνε κι έτσι εξηγείται που βρέθηκε ανάμεσα στους αλεξιπτωτιστές κι ο Πελοπίδας, δεν ήτανε λιποτάκτης, ανήκε κι αυτός απλούστατα σε μιαν άλλη ομάδα αυτοκτονίας, που πήρε διαταγή από το Γενικό Αρχηγείο να εξοντώσει τη δική μας ομάδα και κάποιος άλλος Ταγματάρχης (φορώντας στολή αλεξιπτωτιστή, όπως κι εμείς φορέσαμε στολή αγρότη κι εγώ εξακολουθώ και τη φοράω ακόμα τούτη τη στιγμή) θα τους εξήγησε τον σκοπό της δικής τους Αποστολής, θα έγινε η κομματική συνεδρίαση, η τελετή της

εθελοντοποίησης, η ορκωμοσία και ο Πελοπίδας θα ορκίστηκε να δώσει και τη ζωή του και την έδωσε πράγματι αφήνοντας γενειάδα για να μην τον γνωρίσω και θα ορκίστηκε να μη βγάλει λέξη απ' το στόμα του, μόνο οι δικοί μας δε μιλάνε, ακόμα κι όταν τους στήνουνε στον τοίχο οι δικοί μας, ή στη σιδερένια πόρτα του γκαράζ και που μίλησε ο Νικήτας, ήταν βέβαια μια εξαίρεση, απέναντί μου ως στεκόταν, στη μέση ακριβώς των μελλοθανάτων, με δυο συντρόφους δεξιά του, με άλλους δυο αριστερά του, φάτσα μου ακριβώς, στη μέση του αποσπάσματος ως ήμουνα, με πέντε συντρόφους δεξιά μου, με άλλους πέντε αριστερά μου, στημένος ο Νικήτας στα έξη βήματα (αν και νόμιζα πάντοτε και εξακολουθώ να νομίζω ότι πρόκειται για σχήμα λόγου, κανείς δε μέτρησε τα βήματα και μένω με την εντύπωση ότι θα πρέπει να ήτανε περισσότερα, ο Τηλέμαχος μας τοποθέτησε σε μια απόσταση κατά προσέγγιση, που θα πρέπει να την υπολόγισε με το μάτι) μα εν πάση περιπτώσει, όταν βρεθήκαμε μπροστά τους, ήτανε τόσο μικρή η απόσταση, που και να το 'θελες δε θα μπορούσες ν' αστοχήσεις και τότε προς τι αυτή η σκοποβολή, τι νόημα είχε αυτή η απόσταση, γιατί δεν πλησιάζαμε να τους πυροβολήσουμε εξ επαφής, οι έντεκα εμείς αυτούς τους πέντε, οπλισμένοι όλοι μας, με τα τουφέκια μας γεμάτα, με σφαίρες γεμάτες όλοι μας, κανονικές, δε μας δώσανε καν την ελπίδα ότι κάποιος από μας έχει σφαίρα λευκή, όπως άκουσα ότι γίνεται στις εκτελέσεις (υπάρχει λέει μια σφαίρα λευκή ανάμεσα στις έντεκα και οι φαντάροι του αποσπάσματος, παρ' όλο που δεν τους πολυνοιάζει βέβαια, έναν κακούργο πάνε να εκτελέσουν, έναν του κοινού ποινικού δικαίου, παίρνουν τη σφαίρα τους απ' το σωρό, στην τύχη και μπορούνε λοιπόν να παρηγορηθούν και να καθησυχάσουν τη συνείδησή τους ο καθένας χωριστά, πως η δική του σφαίρα είναι ίσως η λευκή) και συνεπώς δε θα σκοτώσω εγώ αυτόν που περιμένει απέναντί μου, στημένος στη σιδερένια πόρτα, με τα χέρια δεμένα πιστάγκωνα, με τα μάτια δεμένα για να μη βλέπει (τι να μη βλέπει, είναι τάχα δυνατόν να δει τη σφαίρα που πλησιάζει;) γιατί δεν του βουλώνουνε και τ' αυτιά να μην ακούει τα παραγγέλματα, το «Πυρ!» για τελευταία λέξη της ζωής του, ή μήπως για να μη βλέπουμε εμείς οι εκτελεστές τα μάτια του καθώς θα τον σκοπεύουμε, μα ποιος κοιτάει στα μάτια τον απέναντί του, όλοι το στήθος του σκοπεύουνε φαντάζομαι, την καρδιά του σκοπεύουνε και ποτέ το κεφάλι, ίσως επειδή αφήνουν το κεφάλι για τη χαριστική βολή του επικεφαλής και λοιπόν, γιατί να μη ζυγώναμε, εξ επαφής, οι έντεκα εμείς, γιατί να μην ακούμπαγαν οι κάννες μας στο στήθος, δυο κάννες ακουμπισμένες σε κάθε στήθος στην περίπτωση μας και θα περίσσευε μια κάννη, δεδομένου ότι ήταν πέντε οι στημένοι εκεί στη σιδερένια πόρτα του γκαράζ, ο Αρίσταρχος, ο Κώστας, ο Νικήτας, ο Κωστάκης και ο Βλάσης, ή μπορεί ο Βλάσης να ήτανε στη θέση του Κώστα και ο Κώστας στη θέση του Αρίσταρχου, δεν είμαι σίγουρος τώρα πια, ο Νικήτας πάντως ήτανε ακριβώς απέναντί μου και μπορούσα κάλλιστα να προχωρήσω λίγα βήματα, τα έξη βήματα που λένε, μπορεί και περισσότερα, τι σημασία έχει και να πυροβολήσω εξ επαφής, ταυτόχρονα με τον άλλον συνεκτελεστή μου, ίσως και μ' έναν τρίτον ακόμα, γιατί περίσσευε ένα τουφέκι και μπορεί ο εξ αριστερών μου, λόγου χάρη, έχοντας διστάσει για μια στιγμή, να αποφάσιζε τελικά να ακουμπήσει την κάννη του τουφεκιού του στο στήθος του Νικήτα και θα πυροβολούσαμε κι οι τρεις ταυτόχρονα, χωρίς να αναγκαστούμε να σκοπεύσουμε, ή μήπως μας δίνανε ίσα - ίσα τη δυνατότητα να μην πετύχουμε, να σημαδέψουμε δηλαδή με τόση ακρίβεια, ώστε να μη βρούμε τον στόχο, μα να περάσει η σφαίρα τόσο κοντά στον στόχο, που να μην υποπτευτεί κανένας την απάτη, γιατί βέβαια δεν μπορείς να υψώσεις υπερβολικά το τουφέκι, θα φανεί αμέσως ότι ρίχνεις στον αέρα, δεν μπορείς να χαμηλώσεις υπερβολικά την κάννη, γιατί θα φανεί ότι πυροβολάς το χώμα, ή στην καλύτερη περίπτωση τα πόδια, πράγμα επίσης απαράδεκτο, άρνηση φανερή να εκτελέσεις τη διαταγή και ίσως γι' αυτό λοιπόν τοποθετούνε το απόσπασμα στα έξη βήματα, για να 'χει ο καθένας την εντύπωση ότι στο χέρι του είναι να πετύχει ή να μην πετύχει τον στόχο, ναι, μα ξέρεις πως η ίδια σκέψη μπορεί να περάσει απ' το μυαλό και των άλλων δέκα, οπότε οι προς

εκτέλεσιν δε θα εκτελεστούν και μπορεί να υποστεί κυρώσεις το απόσπασμα, ή στην καλύτερη περίπτωση να μας διατάξει ο Ταγματάρχης να ξαναρχίσουμε απ' την αρχή και για όλους αυτούς τους λόγους, αποφασίζεις τελικά να σημαδέψεις το κορμί, το στήθος, όχι όμως την καρδιά, αποφασίζεις να τον τραυματίσεις, ώστε να πέσει κάτω, να φανεί πως έχεις εκτελέσει το καθήκον σου κι ας τον αποτελειώσει τον Νικήτα ο επικεφαλής, ας του δώσει αυτός τη χαριστική βολή, εσύ δε θα έχεις σκοτώσει, θα έχεις μόνο τραυματίσει και ο Τηλέμαχος θα μπορεί να λέει πως αποτέλειωσε κάποιον που έπεσε με θανατηφόρο τραύμα, κάποιον που υποφέρει τώρα και πονάει και άρα, γιατί να μην προστρέξει, γιατί να μην τον απαλλάξει από το τελευταίο, έστω και σύντομο μαρτύριο, μα αν είναι έτσι, τότε γιατί να μην τον σημαδέψεις λοιπόν εσύ ο ίδιος, σωστά, μια και καλή, γιατί να μην πετύχεις κέντρο, όπως έχεις μάθει ύστερα από τόσες και τόσες ασκήσεις, κέντρο, καρδιά, να πέσει κάτω νεκρός μια και καλή, χωρίς πόνο, δεν πονάει, το λένε όλοι, δεν πονάει μια σφαίρα στην καρδιά, δεν προφταίνεις να πονέσεις, μια και πεθαίνεις αμέσως, επί τόπου και πέφτεις όντας ήδη πτώμα, έχοντας μείνει όρθιο πτώμα για ένα ελάχιστο κλάσμα του δευτερολέπτου, γιατί να μην τον απαλλάξεις μια και καλή από εκείνες τις τελευταίες στιγμές, όταν ζει ακόμα και αισθάνεται και ξέρει και περιμένει τη σφαίρα της χαριστικής βολής να τον εκτελέσει για δεύτερη φορά, γιατί να μην τον απαλλάξω εγώ μια και καλή απ' το μαρτύριο, όπως απάλλαξα εκείνο το γατάκι, μόλις που θα 'χε ανοίξει τα μάτια του και έπεσε απ' το μπαλκόνι στο τσιμέντο της αυλής και δεν μπορούσε πια να σηκωθεί, μισσοσυνότανε, δεν είχε καν τη δύναμη να νιαουρίσει και δυο - τρεις συμμαθητές μου άρχισαν να το πιλατεύουνε, το γύρισαν ανάσκελα, του τραβάγαν την ουρά του, του φωνάζανε να φύγει, το καμακεύανε με τα μολύβια τους, το βάλανε πάνω σε μια πλάκα, πάνω στα μικρά τετράγωνα της αριθμητικής και κάποιος έσουρε την πλάκα στο τσιμέντο, τραβώντας την απ' τον σπάγκο, δηλαδή απ' τη μεριά που ήτανε δεμένο το μικρό σφουγγάρι, λες και ήθελε να 'ναι το χέρι του όσο το δυνατόν μακρύτερα απ' την πλάκα, λες και φοβότανε μη ζωντανέψει το γατάκι και χυμηξει απάνω του και τον γρατσουνίσει και τραβώντας έτσι την πλάκα απ' το σφουγγάρι, χοροπηδώντας όλοι γύρω - γύρω και φωνάζοντας, μεταφέρανε το γατάκι στην άλλη γωνιά της αυλής και εκεί το ξαναδειάσανε το γατάκι στο τσιμέντο και κουτροβάλησε εκείνο και πήρε δυο τούμπες και πολύ τους άρεσε που παίζανε το ανατρεπόμενο φορτηγό και δεν ξέρω τι άλλο θα είχανε σοφιστεί, αν δεν έπαιρνα εγώ ένα τούβλο κι αν δεν του 'δυνα μια, κατακέφαλα, λυώνοντάς του το μικρό κρανίο, όπως σπας ένα καρύδι με μια πέτρα και σημάδεψα λοιπόν όσο μπορούσα καλύτερα, υπολογίζοντας δηλαδή όσο μπορούσα καλύτερα το ακριβές σημείο της καρδιάς και νομίζω πως πέτυχα κέντρο, γιατί ο Νικήτας έπεσε σύγκορμος, απότομα θέλω να πω, λες και κόπηκαν ακαριαία όλα τα νεύρα που τον κράταγαν όρθιο και λοιπόν προς τι να συνεχίσω, προς τι να ψάξω να βρω όλες τις πιθανές εκδοχές, ποιος μου λέει πως δεν υπάρχει και μια έβδομη, μα ναι, υπάρχει, πώς έγινε αλήθεια και την ξέχασα, μπορεί τη νύχτα εκείνη που είπανε στον Ιωάννη Κεπέση να οξυγονοκολλήσει το σιδερένιο κιβώτιο, μπορεί κάτι να βάλανε πράγματι μέσα (ένα μικρότερο κιβώτιο, λόγου χάρη, ξύλινο, λαμαρινένιο, ή ένα χαρτοκούτι απλούστατα, που κι' αυτό βεβαίως μπορεί να ήτανε άδειο, μα να μην το 'ξερε ούτε εκείνος που το 'φερε — μια και του το δώσανε κλειστό και το πίστευε γεμάτο — ούτε όσοι παρέστησαν στην ποξυγονοκόλληση, που γι' αυτούς τους τελευταίους δεν κυκλοφόρησε περιέργως καμιά φήμη, κανείς δεν ήξερε να πει αν είχε παραστεί ο τότε διοικητής Νικόδημος, ο τότε υποδιοικητής Βελισάριος, ο γραμματέας της Επιτροπής Πόλης Μέμος, ο Γρηγόρης του Π. Γ. ή δύο απ' αυτούς, ή τρεις, ή και οι τέσσερις ταυτοχρόνως, ή κανένας τους, οπότε θα επιβλέψανε τη συσκευασία και την οξυγονοκόλληση του σιδερένιου κιβώτιου κατώτερα στελέχη, τα οποία και φύγανε ύστερα από την πόλη Ν, αυτό το βρίσκω πιθανότερο απ' όλα) μα εν πάση περιπτώσει, αν κάτι είχαν βάλει μέσα στο σιδερένιο κιβώτιο, τότε κάποιος, ή μάλλον κάποιος θα πρέπει να το κλέψανε και να το αντικαταστήσανε με ένα άλλο παρόμοιο, άδειο, στο χρονικό διάστημα που έμεινε εκεί στο Οπλοστάσιο και οι φρουροί το είχαν πρόχειρο τραπέζι

τους, να 'τ'ηνε η έβδομη εκδοχή κι αν έγινε η αντικατάσταση κατά τη διάρκεια της πορείας μας, τότε η ευθύνη μπορεί να βαραίνει εμάς που εκτελέσαμε τον Ταγματάρχη, γιατί αν όλες οι σκοπιές κοιμήθηκαν κάποια νύχτα, όπως πολύ σωστά υποθέσατε, ο Ταγματάρχης μπορεί να αγρυπνούσε, αν δεν τον είχαμε εκτελέσει, μα απ' την άλλη μεριά, μπορεί ίσα - ίσα να ευθυνόμαστε επειδή αργήσαμε να τον εκτελέσουμε, με αποτέλεσμα να αυτοκτονήσει ο Σοφοκλής, ενώ αν επισπεύδαμε την ανταρσία μας και εκτελούσαμε νωρίτερα τον Ταγματάρχη, ο Σοφοκλής θα ζούσε και μπορεί να έμενε αγρυπνος αυτός όταν οι άλλοι θα κοιμόντουσαν και μπορεί να υπάρχουν κι άλλες εκδοχές, μα προς τι να συνεχίσω, δεν είναι βέβαια δυνατόν να ανακαλύψω όλες τις εκδοχές, δεν είναι δυνατόν να αφηγηθώ όλη τη ζωή μου, δευτερόλεπτο προς δευτερόλεπτο, γιατί το κάθε δευτερόλεπτο διαστέλλεται ξαφνικά και χωράει ένα σωρό μνήμες και άρα κάθε δευτερόλεπτο της ζωής μου πολλαπλασιάζεται με το σύνολο των δευτερολέπτων της ζωής μου και αν δεν κάνω λάθος, μου χρειάζεται μια ζωή στο τετράγωνο για να περιγράψω τη ζωή μου, μπα, σίγουρα λάθος κάνω, σας το είπα πως απέτυχα στο Πολυτεχνείο, δεν είμαι δυνατός στα μαθηματικά, αλλά αν το ν δευτερόλεπτο χωράει το σύνολο των δευτερολέπτων της ζωής μου, τότε το $n+1$ δεν χωράει απλώς το σύνολο, μα όλα τα δευτερόλεπτα από το 1 ως το n , εμποτισμένα το καθένα τους με το σύνολο και άρα, δεν μου χρειάζεται μια ζωή στο τετράγωνο, μα μια ζωή εις την n και όλο αυτό υψωμένο εις την $n+1$, ή κάτι τέτοιο, σας είπα, δεν ξέρω μαθηματικά κι ούτε με νοιάζει ο μαθηματικός σας τύπος, αφήστε με ήσυχο επιτέλους, με διατάξανε να παρουσιαστώ στην πόλη N και παρουσιάστηκα, έμαθα πως θα λάβω μέρος σε μια επικίνδυνη αποστολή και το δέχτηκα, μου είπαν πως η συμμετοχή μου ήτανε εθελοντική, μου δώσανε τη δυνατότητα να φύγω απ' το γκαράζ, δεν έφυγα, προτίμησα να κάνω «ένα βήμα μπροστά», εθελοντής και σ' αυτήν την περίπτωση, όπως πάντα μου ήμουνα εθελοντής, μου είπαν πως απ' την επιτυχία της αποστολής εξαρτάται η έκβαση του πολέμου και το πίστεψα, μετέφερα το κιβώτιο, βάζοντας σε κίνδυνο τη ζωή μου, κατόρθωσα και το έφερα στην πόλη K , το παρέδωσα στις αρμόδιες αρχές, δεν ξέρω αν το παραλάβαμε άδαιο, δεν ξέρω αν άδειασε στο δρόμο, δεν ξέρω αν ήτανε γεμάτο, δεν ξέρω αν το αδειάσανε ή το αντικαταστήσανε, το μόνο που ξέρω είναι ότι δεν το άδειασα εγώ, δεν το παρέδωσα στον εχθρό, δεν το αντικατέστησα με ένα άλλο παρόμοιο, άδαιο, το ξέρω, αλλά πια μου είναι αδύνατο να το αποδείξω, δεν έχω κανένα στοιχείο, κανέναν μάρτυρα και το χειρότερο απ' όλα, το ξέρετε πια, το ομολόγησα ο ίδιος πως είπα ψέματα, μια και δυο και τρεις φορές και ποιος λοιπόν σας βεβαιώνει ότι δεν ψεύδομαι και μια τέταρτη φορά, προς τι να συνεχίσω, μια κι έχω καταντήσει αναξιόπιστος, απέτυχα και σε τούτο το διαγώνισμα, πέστε πως παρέδωσα την κόλλα μου λευκή, πεντάρα δε με νοιάζει, αδιαφορώ για την κρίση σας (δηλαδή και πάλι ψέμματα λέω, δεν αδιαφορώ, γιατί αν αδιαφορούσα δε θα αποφάσιζα να επισυνάψω το «επισκεπτήριό μου», που μπορεί να μην αλλοιώνει — η επισύναψή του — τα υπέρ εμού ποσοστά, αποδεικνύει όμως πεντακάθαρα ότι πρόθεσή μου είναι να μη σας κρύψω τίποτα και συνεπώς προσπαθώ να επηρεάσω, έστω και την τελευταία στιγμή, ευμενώς υπέρ εμού την κρίση σας) δεν αδιαφορώ λοιπόν, μα πάλι, τι σημασία έχει, όσο κι αν αγωνιώ, ή αδιαφορώ, δεν πρόκειται τώρα πια να αλλάξω τα όσα γίνανε, άδαιο είναι το κιβώτιο κι αν νομίζετε πως μπορείτε να το γεμίσετε με το πτώμα μου (το σκέφτηκα, μη φαντάζεστε πως δεν το σκέφτηκα να κηρύξω απεργία πείνας, να πάψω να τρώω το μαύρο ψωμί, να πάψω να πίνω νερό, να πεθάνω από πείνα και δίψα, μα ξέρω πως θα είχα να υποστώ το μαρτύριο της αναγκαστικής αιτήσεως και είπα ακόμα να πάρω φόρα και να σπάσω το κεφάλι μου στον τοίχο, απέρριψα όμως κι αυτή τη λύση, γιατί θα ήτανε μια παραβίαση του Κανονισμού Πορείας, που προέβλεπε μόνο τον κυανισμό και ομολογώ ότι όταν διάλεξε ο Σοφοκλής το περίστροφο, εμένα μου κακοφάνηκε κι ας είχε όλα τα δίκια του κόσμου, δεν ήμουνα σύμφωνος κατά βάθος κι αν με ρωτούσανε θα 'λεγα πως μου δίνει την εντύπωση ζαβολιάς, μα δεν έχω κυάνιο, παρέδωσα και το δικό μου μαζί με όλα τα άλλα που περισσέψανε, δε σκέφτηκα να κρύψω και το κυάνιο

στον επίδεσμο, νόμισα πως δε θα μου χρειαζότανε πια, μια κι έφτασα στην πόλη Κ και δεν υπήρχε πια περίπτωση να βραδυπορήσω, δεν το σκέφτηκα, το ξέχασα, παρ' όλο που τότε, μετά την ανατίναξη του φαρμακείου, μου πέρασε η σκέψη ότι ο Απόλλωνας θα μπορούσε να πει στον Οιδίποδα του Φαντάρου, «Όλα αυτά είναι προφάσεις, αν πράγματι δεν ήθελες να επαληθεύσει ο χρησμός, αν πράγματι δεν ήθελες να εκτελέσεις την έμμεση αλλά σαφή διαταγή μου, όπως προτιμάς να λες — με τις λέξεις θα παίζουμε τώρα; — αν πράγματι δεν ήθελες να σκοτώσεις τον πατέρα σου, υπήρχε τρόπος, αρκεί να το αποφάσιζες, βγαίνοντας απ' το Μαντείο, να σκοτωθείς επί τόπου», παρ' όλα αυτά το ξέχασα, δεν έκρυψα το κυάνιο στον επίδεσμο) κι αν νομίζετε λοιπόν πως θα γεμίσει το κιβώτιο με το πτώμα μου, τι περιμένετε και δε με στήνετε στα έξη βήματα, στον τοίχο, ή μάλλον στη σιδερένια, δίφυλλη πόρτα;